

میٹرووی دہولہتی

عہد باس

منتدی إقرأ الثقافی

www.iqra-ahlamontada.com

2015

منتدی إقرأ الثقافی

للکتب (کوردی - عربی - فارسی)

www.iqra.ahlamontada.com

نووسینی : محمد سهیل طقوش
وہرگیرائی: ہیمن ئەحمەد

بۆدابهزاندنی چۆرهما کتیب:سەردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ الثَّقَافِي)

پدای دانیود کتایهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا الثقافی)

www.iqra.ahlamontada.com

www.iqra.ahlamontada.com

للكتب (كوردی ، عربي ، فارسي)

میٹرووی دہولہتی عباسی

تاریخ الدوله العباسیہ

بلاوگراوهی خانهی چاپ و بلاوگردنوهی چوارچرا

زنجیرهی ۴۲۸

نئونیشان / سلیمانلی - سهرهتای شهقاسی مهولوهوی - بهرامبدر پالاس

موبایل ناسپا ۰۷۷۰۱۵۷۵۰۶۷ - کۆپهك ۰۷۵۰۱۱۲۸۳۸۸

Emil: chrachra۸۵@yahoo.com

http://www.facebook.com/chwarchra.chapxanai?ref=tn_tnmn

میٹرووی دہولہتی عباسی

تاریخ الدوله العباسیہ

نوسینی: محمد سہیل طقوش

وہرگیپانی: ہیمن نہ حمہد

تەلەپا بەلەوی خەوی گەورە

ناسنامە ی کتیب

- 🏹 ناوی کتیب بەعەرەبی: (تاریخ الدوله العباسیه)
- 🏹 نوسینی: د. محمد سهیل طقوش
- 🏹 ناوی کتیب بە کوردی: (میتووی دەولەتی عەباسی)
- 🏹 وەرگێرانی: هێمن ئەحمەد. ژ. م (٠٧٧٠١٩٧٣٣٠٩)
- 🏹 پێداچونەوهی: دێرین کامیل
- 🏹 چاپخانە ی: چوارچرا
- 🏹 نۆرە ی چاپ: چاپی بەکەم / ٢٠١٥
- 🏹 تیراژ: (١٠٠٠) دانە
- 🏹 ژمارە ی سپاردنی (١٢٩٣) ی سالی (٢٠١٥) ی وەزارەتی رۆشنبیری پێدراوه

پېرسنت

- ۱۱----- پېشکېشه به .....
- ۱۲----- وټې وهرگېر
- ۱۳----- پېشکېکې
- ۲۳----- سهردهمې عهباسې يه کم
- ۲۳----- سهردهمې بهېزې و فراونخوازې و گهشه کردن (۱۳۲-۲۳۲ن/۷۵۰-۸۴۷ن)
- ۲۴----- بهندی يه کم
- ۲۴----- دامه زانندنې دولته ټې خيلافه ټې عهباسې
- ۲۴----- پړنکخستنې بانگه شهې عهباسې
- ۲۹----- قوناغەکانې بانگه شهې عهباسې
- ۲۹----- بانگه شهکە عهباسې به دوو قوناغې گرنگدا تېپه ربوو:
- ۳۳----- قوناغې نه بو موسليمې خوراسانې:
- ۳۶----- قوناغې قوحتوبه ي کورې شهبېب
- ۲۸----- بهرزبوونه وهې بنه ماله ي عهباس له دهسه لاتدا
- ۴۲----- پوکاره گشتيه کانې دولته ټې خيلافه ټې عهباسې
- ۴۵----- دابه شکردنې ميژووي دولته ټې خيلافه ټې عهباسې
- ۴۶----- سهردهمې عهباسې يه کم: ۱۳۲-۲۳۲ن/۷۵۰-۸۴۷ن
- ۴۷----- سهردهمې عهباسې دووه م: (۲۳۲-۳۳۴ن/۸۴۷-۹۴۶ن)
- ۴۹----- سهردهمې عهباسې سينهم: ۳۳۴-۴۴۷ن/۱۰۵۵-۹۴۶ن
- ۵۰----- سهردهمې عهباسې چواره م: ۴۴۷-۶۵۶ن/۱۰۵۵-۱۲۵۸ن
- ۵۲----- بهندی دووه م
- ۵۲----- نه بو له عباسې خویندېرېژ نه بو جه عفرې مهنصور
- ۵۲----- ۱۳۲-۱۳۶ن/۷۵۰-۷۵۴ن
- ۵۲----- ناسانندنې نه بو له عباس
- ۵۴----- رهوشې ناوخو له سهردهمې نه بو له عباسدا
- ۵۷----- رهوشې دهره کي له سهردهمې نه بو له عباسدا
- ۵۷----- بهرې روزه هلات
- ۵۹----- بهرې بيزه نټې
- ۶۱----- وهزارهت له سهردهمې نه بو له عباسدا
- ۶۳----- جېنشېنېټې --- مهرگې خویندېرېژ
- ۶۴----- عهبدوللا نه بو جه عفرې مهنصور ۱۳۶-۱۵۸ن/۷۵۴-۷۷۵ن

- ناساندنی ئەبو جەعفەر ----- ٦٤
- پاشماوەکانی کوشتنی ئەبو موسئیم ----- ٧٤
- بزوتنەوهی (سنباد). ----- ٧٤
- چەند بزوتنەوهیەکی تر ----- ٧٦
- پەيوهندی له گەل - طالبي - يه كاندا ----- ٧٧
- سەرھەڵدانی موخەممەدی (النفس الزكية): ----- ٧٧
- ياخي بووني ئيبراهيمي كوربي عەبدوللأ ----- ٨٢
- رەوشی ناو مەغریب ----- ٨٣
- زیندووکردنەوهی دەولەتی خیلافەتی ئەمەوی لەئەندەلوسدا ----- ٨٦
- پەيوهندی له گەل - بيزمەنتیه كاندا ----- ٨٩
- دروستکردنی شاری بەغداد ----- ٩١
- جێنشینی - مەرگی مەنسور ----- ٩٩
- موخەممەدی مەهدی - موسای هادی ----- ١٠١
- ئەبو عەبدوللأی موخەممەدی مەهدی ١٥٨-١٦٩ ن / ٧٧٥-٧٨٥ ز ----- ١٠١
- ناساندنی مەهدی ----- ١٠١
- رەوشی ناوخوا لەسەردەمی (مەهدی)دا ----- ١٠٢
- چاکسازیەکانی مەهدی ----- ١٠٢
- ئەو بزوتنەوانەی کە دژ بە عەباسیەکان بوون لەسەردەمی مەهدیدا ----- ١٠٤
- بزوتنەوهی زەندیقەکان: ----- ١٠٤
- بزوتنەوهی (المقنع - روپوشراو) ( ) : ١٥٩-١٦١ ن / ٧٧٦-٧٧٨ ز ----- ١٠٧
- چەند بزوتنەوهیەکی جیاواز ----- ١٠٨
- پەيوهندییە دەرەکیەکان لە سەردەمی مەهدیدا ----- ١٠٩
- پەيوهندی له گەل ئەمەویەکاندا لە ئەندەلوس ----- ١٠٩
- پەيوهندی له گەل بيزمەنتیه كاندا ----- ١١٢
- وزارەت لە سەردەمی (مەهدی)دا: ----- ١١٦
- جێنشینی - مەرگی مەهدی ----- ١١٧
- ئەبو موخەممەدی موسالهادی ١٦٠-١٧٠ ن / ٧٨٥-٧٨٦ ز ----- ١١٧
- ناساندنی ئەلهادی ----- ١١٧
- رەوشی ناوخوا لەسەردەمی (ئەلهادی)دا ----- ١١٨
- بەپەندبەردنی زەندیقەکان ----- ١٢٠
- جێنشینی - مەرگی ئەلهادی ----- ١٢٠

- ۱۲۲ ----- بەندى چوارەم
- ۱۲۲ ----- ئەبو جەغفەر (ھارون رەشىد) ۱۷۰-۱۹۳/ن ۷۸۶-۸۰۹ز
- ۱۲۲ ----- ناساندنى ھارون رەشىد ()
- ۱۲۴ ----- رەوشى ناوخۆ لەسەردەمى (ھارون رەشىد)دا
- ۱۲۶ ----- بىزوتنەوھى خەوارىجەكان
- ۱۲۷ ----- پەشىۋى لە ولاتى شامدا
- ۱۲۷ ----- پەشىۋەى لە ئەفرىقىادا
- ۱۲۸ ----- پەشىۋى لە رۇژمەلاتدا
- ۱۳۵ ----- پەيوەندىيە دەركىيەكان لەسەردەمى (ھارون رەشىد)دا
- ۱۳۵ ----- پەيوەندى لەگەل بىزەنتىيەكاندا
- ۱۴۰ ----- پەيوەندى لەگەل فەرەنجەكاندا (دانىشتوانى ئورپا)
- ۱۴۳ ----- پالئەرەكانى ھارون رەشىد:
- ۱۴۳ ----- پالئەرەكانى شارلمان
- ۱۴۷ ----- جىنشىنىتى - مەرگى ھارون رەشىد
- ۱۴۹ ----- بەندى پىنچەم
- ۱۴۹ ----- موخەمەدى ئەمىن - عەبدووللاى مەئمۇن
- ۱۴۹ ----- ئەبوموساى موخەمەدى ئەمىن ۱۹۳-۱۹۸ ن / ۸۰۹-۸۱۳ ز
- ۱۴۹ ----- ناساندنى ئەمىن
- ۱۴۹ ----- ھۆكارەكانى مەملانىئى ئىيوان ئەمىن و مەئمۇن
- ۱۵۴ ----- قۇناغى مەملانىئى ئەمىن و مەئمۇن
- ۱۵۴ ----- قۇناغى دانۇستان
- ۱۵۶ ----- قۇناغى يەكلايى كوردنەوھى سەربازى
- ۱۵۹ ----- ئەبو جەغفەرى عەبدووللاى مەئمۇن ۱۹۸-۲۱۸ ن / ۸۱۳-۸۲۳ز
- ۱۵۹ ----- ناساندنى مەئمۇن
- ۱۵۹ ----- رەوشى ناوخۆ لەسەردەمى (مەئمۇن)دا
- ۱۵۹ ----- رەوشى ناو بەغداد لەسەردەمى (مەئمۇن)دا
- ۱۶۱ ----- بەيەتدان بە (على الرضا)
- ۱۶۲ ----- بەسەرھاتەكانى گەرپانەوھ بۇ بەغداد
- ۱۶۶ ----- بىزوتنەوھەكانى دژە دەولەت
- ۱۶۶ ----- بىزوتنەوھى ئەبو لسەرايا
- ۱۶۸ ----- بىزوتنەوھى موخەمەدى كورپى جەغفەر(الصادق)

- ۱۷۰-----بزوتنه‌وهی (الزط)
- ۱۷۰-----په‌شینوی له میسر
- ۱۷۱-----بزوتنه‌وهی بابه‌کی خوره‌می
- ۱۷۵-----زانست له سهرده‌می (مه‌دی)دا
- ۱۷۸-----په‌یوه‌ندییه دهره‌کیه‌کان له سهرده‌می (مه‌ثمون)دا
- ۱۷۸-----په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل (بیزه‌نتی)یه‌کاندا
- ۱۸۰-----به‌ندی شه‌شه‌م
- ۱۸۰-----موحه‌مه‌دی (المعتصم) - هارونی (الواثق)
- ۱۸۰-----نه‌بو نیسحاق موحه‌مه‌دی (المعتصم) ۲۱۸-۲۲۷ن/ ۸۳۳-۸۴۱ز
- ۱۸۰-----ناساندنی (المعتصم)
- ۱۸۱-----ره‌وشی ناوخۆ له‌سهرده‌می (المعتصم)دا
- ۱۸۱-----بزوتنه‌وهی (طالبی) یه‌کان
- ۱۸۲-----بزوتنه‌وهی (زط)
- ۱۸۲-----له‌ناوبردنی بزوتنه‌وهی بابه‌ک
- ۱۸۵-----بزوتنه‌وهی مازیار
- ۱۸۷-----دهرکه‌وتنی ره‌گه‌زی تورکی
- ۱۹۰-----له‌ناوبردنی نه‌فشین
- ۱۹۱-----په‌یوه‌ندییه دهره‌کیه‌کان له سهرده‌می (المعتصم)دا
- ۱۹۱-----په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل (بیزه‌نتی)یه‌کاندا
- ۱۹۶-----مه‌رگی (المعتصم)
- ۱۹۶-----نه‌بو جه‌عفه‌ری هارون (الواثق) ۲۲۷.۲۳۲ن/ ۸۴۷.۸۴۱ز
- ۱۹۶-----ناساندنی (الواثق)
- ۱۹۷-----ره‌وشی ناوخۆ له‌سهرده‌می (الواثق)دا
- ۱۹۸-----مه‌رگی (الواثق)
- ۱۹۹-----سهرده‌می عه‌باسی دووه‌م
- ۱۹۹-----سهرده‌می ده‌سه‌لاتی تورکی ۲۳۲-۳۳۴ن/ ۸۴۷-۹۴۶ز
- ۱۹۹-----خه‌لیفه‌کانی سهرده‌می عه‌باسی دووه‌م و ماوه‌ی خیلافه‌تی مه‌ر یه‌ک له‌وان:
- ۲۰۰-----سروش‌تی سهرده‌می عه‌باسی دووه‌م
- ۲۰۶-----به‌ندی جه‌وتم
- ۲۰۶-----ره‌وشی ناوخۆی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی
- ۲۰۶-----په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل تورکه‌کاندا

- ج . بزوتنه‌وهی زهنج : (۲۵۵ . ۲۷۰ / ن ۸۸۳ . ۸۶۹) ----- ۲۲۱
- سروشتی ئەم بزوتنه‌وه و نامانجه‌کانی ----- ۲۲۱
- پالنه‌ره‌کانی به‌ده‌نگه‌وه چوونی ئەم بزوتنه‌وه‌یه ----- ۲۲۴
- پیکدادان له‌گه‌ل ده‌سه‌لاتدا - کۆتایی بزوتنه‌وه‌که ----- ۲۲۸
- هه‌لسه‌نگاندنی بزوتنه‌وه‌ی زهنج ----- ۲۲۹
- د - په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل (طالبي) په‌کاندا ----- ۲۳۰
- زه‌یدی‌یه‌کان ----- ۲۳۰
- (ئیسماعیلی) په‌کان ----- ۲۳۲
- (قرمطي) په‌کان ----- ۲۳۳
- دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی عوبه‌یدی (فاطمي) ----- ۲۳۷
- به‌ندی هه‌شتم ----- ۲۳۸
- ره‌وشی ناوخۆی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی ----- ۲۳۸
- ده‌وله‌تی (صفاری) : (۲۵۴ . ۲۹۸ / ن ۸۶۷ . ۹۱۱) ----- ۲۴۰
- ده‌وله‌تی سامانی : (۲۶۱ . ۳۸۹ / ن ۸۷۴ . ۹۹۹) ----- ۲۴۴
- ناوی میره‌ سامانی‌یه‌کان و ماوه‌ی میرنشینی هه‌ر یه‌ك له‌وان : ----- ۲۴۴
- دووه‌م : په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل ده‌وله‌ته‌ جیاخوازه‌کاندا له‌ میسر و ولاتی شامدا ----- ۲۴۸
- ده‌وله‌تی تۆلۆنی : (۲۵۴ . ۲۹۲ / ن ۸۶۸ . ۹۰۵) ----- ۲۴۸
- ناوی میره‌ تۆلۆنی‌یه‌کان و ماوه‌ی میرنشینی هه‌ر یه‌ك له‌وان : ----- ۲۴۸
- دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی تۆلۆنی ----- ۲۴۹
- په‌یوه‌ندی ئەحمه‌دی کورپی تۆلۆن به‌ خیلافه‌تی عه‌باسی ----- ۲۵۱
- په‌یوه‌ندی خیماره‌وه‌ی به‌ خیلافه‌تی عه‌باسی ----- ۲۵۵
- کۆتایی ده‌وله‌تی تۆلۆنی ----- ۲۵۷
- ده‌وله‌تی ئەخشیدی (۳۲۳ . ۳۵۸ / ن ۹۳۵ . ۹۶۹) ----- ۲۵۹
- دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی ئەخشیدی ----- ۲۵۹
- په‌یوه‌ندی ئەخشیدی‌یه‌کان به‌ خیلافه‌تی عه‌باسی ----- ۲۶۰
- به‌ندی نۆه‌م ----- ۲۶۵
- ره‌وشی دهره‌کیی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی ----- ۲۶۵
- په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل (بیزه‌نتی) په‌کاندا ----- ۲۶۵
- سهرده‌می عه‌باسی سینه‌م ----- ۲۷۲
- سهرده‌می ده‌سه‌لاتی بوه‌یه‌ی فارسی (۳۳۴ . ۴۴۷ / ن ۹۴۶ . ۱۰۵۵) ----- ۲۷۲
- خه‌لیفه‌کانی سهرده‌می عه‌باسی سینه‌م و ماوه‌ی خیلافه‌تی هه‌ر یه‌ك له‌وان : ----- ۲۷۲

- ۲۷۴-----بەندى دەپم
- ۲۷۴-----خىلالەتى غەباسى و بوھىيەكان
- ۲۷۴-----دامەزاندنى دەولەتى بوھىيى
- ۲۷۸-----پەيوەندى خىلالەتى غەباسى بە بوھىيەكان
- ۲۸۹-----سەردەمى غەباسى چوارەم
- ۲۸۹-----سەردەمى دەسەلاتى سەلجوقى توركى ۶۵۶.۴۴۷/ن/۱۰۵۵/۱۲۵۸۱ز
- ۲۸۹-----خىلەكانى سەردەمى غەباسى چوارەم و ماوھى خىلالەتى ھەرىكە لەوان:
- ۲۹۰-----سەردەمى توركە سەلجوقىەكان
- ۲۹۰-----سەلجوقىە مەزەنەكان لە خۇراسان و ئىران
- ۲۹۰-----سەلجوقىەكانى عىراق
- ۲۹۱-----بەندى يانزەھەمىن
- ۲۹۱-----كۆتايى دەولەتى خىلالەتى غەباسى
- ۲۹۱-----خىلالەتى غەباسى و توركە سەلجوقىەكان
- ۲۹۱-----دامەزاندنى دەولەتى سەلجوقى
- ۲۹۳-----رەوشى ناو بەغداد پىش كىشانى سەلجوقىەكان بەرەو رۇژئاوا
- ۲۹۳-----چوونە ناوھەوى سەلجوقىەكان بۇ بەغداد
- ۲۹۵-----پەيوەندى نىوان خىلالەتى غەباسى و سولتانى سەلجوقى
- ۳۰۲-----قۇناغى كۆتايى لە ھوكمى دەولەتى خىلالەتى غەباسى
- ۳۰۲-----دەولەتى ئەتابەگى - شاھەكان - مەغۇلەكان
- ۳۰۳-----پىنگە يىشتنى مەغۇلەكان
- ۳۰۴-----ھەلومەرجى فراوانخوازى مەغۇل بەرەو روى جىھانى ئىسلامى
- ۳۰۶-----روخانى دەولەتى خىلالەتى غەباسى
- ۳۱۲-----كۆتايى

پیشکشه به.....

- نه و که سانه‌ی که چرای زانست هه‌لده‌گرن بۆ نه‌وه‌ی ریگه بۆ که له‌که‌یان روشن بکه‌نه‌وه.
- نه و سه‌رکردانه‌ی که‌وا په‌ند له میژوو وهرده‌گرن و سوود به نه‌ته‌وه‌که‌یان ده‌که‌په‌نن.
- دایک و پووری خۆشه‌ویستم، که‌وا زۆر ماندوو بوون له په‌روه‌رده‌ گرن و پتیکه‌یاندم.

وتەى ۋەرگىر

بىگومان مېژوۋ گىرنگىەكى زۆرى ھەبە لەلەي گەل ۋ نەتەۋە جىاجىياكان، چونكە بەشىكە لەبۇنىان، رابردۇۋىيان پىككەھىنى ۋ ئايندەيان دىيارى دەكات، مېژوۋ مامۇستايەكە دەتوانى شتى زۆرى لى فېرىسى ۋ پەندو ئامۇزگارى لى ۋەرگىرى ۋ ھەلەكانى دۇوبارە نەكەيتەۋە، ئەم كىتەبەش بەكىكە لە سەرچاۋە مېژوۋە گىرنگەكانى كىتەبخانەى ەرەبى كە چاپخانەى (دار النفاىس) ھەستاۋە بە چاپ ۋ بىلاۋ كىرەۋەى بە زمانە ەرەبىەكەى، ەبەرئەۋەى كىتەبخانەى كوردى، بەراۋرد بە كىتەبخانەى ەرەبى ۋ ئىنگلىزى ۋ..... ھتە، ھەزارە، كىرەنى بەكوردى دەتوانى كەلئىنكى بچووك لەبۇارى مېژوۋدا پىركاتەۋە.

بەئومىدى ئەۋەى خوتىنەرو رۇشنىبىر ۋ توىژەرانى كورد سوۋدى لى بىبىنن ۋ بە مېژوۋى ئەۋ گەل ۋ نەتەۋە ۋ گروپ ۋ تاقمەنەى كە ھاۋسنوور ۋ ھاۋنىشتەمانىان، ئاشنا بن.

ك

ھىمەن ئەھمەد

پيشه‌كى

سو پاس بۇ خوداى پەروەدگارى جيهانيان، درودو سلاميش لەسەر محمد (صلي الله عليه وسلم) پينغه مبهري خۆشه ويستان، لەسەر يارواوهر وشۆينكه وتووان..... پاشان:

ئەم تووژينه وه باس لەمیزووی دەولەتی خیلافەتی عەباسی دەکات لە پووی سیاسیه وه به شيوه يه‌كى بابەتيانە. ئەوێ پاستيش بى پووداوه‌کانى میژووی دەولەتی عەباسی زۆرو ئالۆزو تیکەل و پیکەلەن و پیکهاتەى سیاسى زۆرى هەيه، بۆیه دەولەتیکى ئیسلامى بەرفراوانى لى دروست بوو وه به تەواوکەرى دەولەتی خیلافەتی ئەمەوى دادە نریت که چەند لایەنیک مملانییان لەسەرى دەکرد وه‌کو لایەنى عەرەبى و فارسى و تورکى، پیکهاتەيه‌كى کۆمه‌لایەنى و دەمارگىرى جیاوازی به خۆوه بينى له‌گەل گەشه‌کردنیکى سیاسى و ئابورى و کۆمه‌لایەتى گزنگدا، که پێرهو و پێبازى دیارى کرد، بیروباوهرى ئیسلاميش هۆکاریکى پوون و ئاشکرا بوو له‌دروستبوونی ئەم پووداو و ئاویتەبوونه ئەو‌هش چونکه کارىگەریه‌كى بنه‌په‌تى هەيه لەسەر کۆمه‌لگەى ئیسلامیدا.

دامەزراندنى دەولەتی خیلافەتی عەباسی تەنها به‌یعت دان نەبوو به خەلیفه‌یه‌ک و نه‌دانى به‌خەلیفه‌یه‌كى تر، یاخود گواستنه‌وه‌ى دەسەلات له ئەم‌وه‌یه‌کانه‌وه بۆعه‌باسیه‌کان، به‌لکو ئەم پووداوه شۆرشیکى گشتگير بوو له‌میزووی ئیسلامیدا و وه‌رچه‌رخانیکی گزنگ بوو له پێره‌وى گەشه‌کردنى ئیسلامى که به شيوه‌يه‌كى ره‌گو پيشه‌یى کۆمه‌لگەى ئیسلامیى گۆپى و وینایه‌كى قوولى به جیه‌ئیشت له هەموو لایەنه‌کانى ژيانى سیاسى و کۆمه‌لایەتى و رۆشنبیری و ئابورى، ده‌رگای له به‌رده‌م موسلمانە نا عەرەبه‌کان کرده‌وه تا به‌شداربن له‌و لایه‌نانه. میژونووسه‌کانیش هەولیان داوه پەنهانى و شاراوه‌یى ئەم وه‌رچه‌رخانه‌ بدۆزنه‌وه و رافه‌ى بکه‌ن له‌چه‌ند بۆچۆنیکى جیاوازدا. هەندیکیان بۆچوونیان وا بوو ئەمه شۆرشى فارسه‌ دژى دەسه‌لاتى عەرەبى، له‌کاتی‌کدا هەندیکى تر پێتیا و ابو ئەمه تەنها شۆرشیکه‌ دژى

دهسه لاتی بنه مالهی نومه یه بۆلابردنیان له سهردهسه لات و دانانی عهباسیه کان له جینگه یان، هه ندیکی تریش وتیان ئه م وه رچه رخانه هه ر ده بوو پوو بادیه به هۆی ئه و گه شه کردنه ی که جیهانی ئیسلامی له سه ده ی یه که می کوچی به خۆیه وه بینی.

ئه وه ی راستیش بی ئه مه ده رئه نجامی سیاسه تی نا هاوسه نگی ئه مه وه یه کان بوو به رامبه ر ئه و گه ل و نه ته وانه ی که عه ره ب نه بوون و به رامبه ر هه ندی لایه نی عه ره بیس، وه هه لئوتانئیکی پوون و ناشکرا بوو له ژیا نی سیاسی که وا عه باسیه کان بۆ به رزه وه ندی خۆیان یه کلاییان کرده وه، هه روه ها سوودیشیان له نه بوونی سه رکرده وه رگرت که وا مردنی - نه بوهاشمی کوپی موحه مه دی کۆری حه نیفه - به جیتی هیشته خاوه ن و پا به ری - بانگه شه ی که یسانی -، جا ئه م بۆشاییه یان پڕ کرده وه ئه وه ش به کردنی (موحه مه دی کوپی عه لی کوپی عه بدوللای کۆپی عه باس) به سه رۆکی بانگه شه ی که یسانی تا - ال محمد - پازی بکه ن به رووکه ش، ژیر به ژیریش تاییه تی بکه ن بۆ - بنه مالهی عه باس - وه به هۆی زی ره کی ولتیه اتوویی ئه م کابرایه توانی بگاته مه به سته خۆی.

جا کاتیک که سئیکی په یدا کرد بۆ سه رکرده یه تی، زه مینه ی له باریش بۆ په سه ند کردنی بانگه وازه که دۆزایه وه، ئه وه ش بریتی بوو له خوراسان وه کو خاک و خوراسانیه کان وه کو گه لئیکی په رۆش و ئاماده بۆ په سه ند کردنی ئه م گۆرانکاریه که کۆمه لئ هۆکاری سیاسی و کۆمه لایه تی و بیرو باوه ری پالنه ریان بوون.

بۆ نمونه عه ره به کان له خۆراسان له ناو خۆیاندا نا کۆک بوون و مملانی قه یسی - یه مه نی هه ر نه ده برایه وه. هه روه ها ئه م ولاته چه ندین پیکدادانی به خۆوه بینی له گه ل تورکه بته رسته کاندایه هۆی ئه و شویتنه سنوریه ی که هه بیوو له ناوچه ی - ولاتی دوا ی رووبار -، هه روه ها فارسئیکی نۆر هه بوون بیزار بوو بوون له ده سه لاتی ئه مه وی و پشنگیری لیکردنیان، به تاییه تیش خۆراسان نۆر دووره له ناوه ندی خیلافه تی ئه مه وی، ئه مه ش هۆی نه گه یشتنی فریاگوزاری بوو بۆی له کاتی گونجاودا، بۆیه ئه م هۆکاره یارمه تیده ریک بوو له دروستبوونی ئازاوه و راگه یاندنی یاخی بوون له ناوه ندی خیلافه ت.

تابه م شتویه نه بو موسلیم خوراسانی که ئیبراهیمی کورپی علی ناردی بق خوراسان توانی بانگه شعی عه باسی ئاشکرا بکات وفارسی خسته زئیر دهسه لاتی خۆی، پاشان سوپاکه ی به ره و عیراق که وته پئی وله وئیش توانی سوپای نه مهویه کان بیه زئینی و له سالی (۷۴۹/ک۱۳۲) چوو نه او به سره و کوفه شه وه .

هاوکات نه بو عه باسی خوینرئیز، که وا (ئیبراهیمی نیمام) ی برای له سه روکایه تی بانگه شه که دانا، به ره و کوفه پؤیشت، و تارئیکی بق خه لکی خوینده وه تئیدا ده وله تی خیلافته تی عه باسی پراگه یاند، بویه ناوبراو به یه که م خه لیفه ی عه باسی داده نرئ، سه رکرده کانی تریشی نه و دوا ی نه مهویه کانیان له ناوبرد.

نه بو عه باس له پاش مردنی، نه بو جه عفری مه نسوری برای له جئنی خۆی دانا، که وا به پاستی به دامه زئینه ری ده وله تی خیلافته تی عه باس داده نرئ. نه و جا له پاش نه م، خه لیفه کان یه که له دوا ی یه که دهسه لاتیان ده گرته ده ست بق ماوه ی چوار سه رده می میژووی که تا سالی (۶۵۶/ک۱۲۵۸) به رده وام بوو.

کاتیک خیلافته که وته دهستی بنه ماله ی عه باس، سنووری جیهانی ئیسلامی هه ردوو هه ری می جرجان و تخارستانی گرتنه وه، نزیکه سنووری ولاتی تورک و چین بووه وه، له باشووری پؤژه لاته گه یشته ولاتی که شمیر، ولاتی نووبه له باشووری میسر، نه و ناوچانه ی که له دوا ی مه غریبه وه دئیت له بیابان به ره و باشور، وه چیاکانی قوقاز و ئه رمینیا له باکوور، نزیکه سنووری ئیمپراتوریه تی بیزه نته بووه وه، ده رباره ی نه نده لوس - یش نه و سنووری لای باشووری گه یشته نزیکه ولاتی فه ره نجه (۱).

ده وله تی خیلافته تی عه باسی هه ر له سه ره تای دامه زاننده وه چه ندین ناکۆکی ناخۆیی به خۆه بینی له پئناو به ده سه تئینی ده سه لاته که دواتر په ره ی سه ندو بووه پئکدادانئیکی خویناوی، وه کو یاخی بوونی (عه بدوللای کورپی علی) له (نه بو جه عفری مه نسوری) برازای و په نگه مه ترسیدارترین ململانی که سه رده می عه باسی

^۱ فه ره نجه: دانشتوانی نه روپا

یەكەم بە خۆیەوه بینیبیتی بریتیه له و ناکۆکیه‌ی که له نیۆان ئەمین و مەئموندا رویدا. خەلیفه عەباسیه‌کان له ماوه‌ی سەرده‌می عەباسی یەکه‌مدا دووچارى به‌ره‌ئاستى ئاموزاکانیان بوونه‌وه - ئالبیه‌کان - که‌وا له‌کاتی پشتگیری کردنیان له شۆرشدا به‌ ته‌مبون خیلافه‌تیان پی‌ بسپێردی. ئەگەرچی کاتیک عەباسیه‌کان ده‌سه‌لاتیان خسته‌ ژێر رکنفی خۆیان، مافیان پێشیل کرا بۆیه‌ ئەوانیش به‌ پشتبەستن به‌ بزوتنه‌وی دوژمنانی عەباسیه‌کان روبه‌رویانی بونه‌وه. هه‌روه‌ها عەباسیه‌کان روبه‌روی بزوتنه‌وه‌ گه‌لێکی ده‌مارگیری فارسی بوونه‌وه که دژی ده‌سه‌لاتی عه‌ره‌بی بوون، به‌ تاییه‌تی له‌ دواى کوشتنی ئەبو مسلمی خوراسانی وه‌کو بزوتنه‌وه‌ی بابەکی و خۆره‌میه‌کان.

هه‌روه‌ها ده‌وله‌تی خیلافتی عەباسی له‌ سه‌ده‌ی یه‌که‌میدا چه‌ندین پێکدادانی به‌خۆوه‌ بینی له‌سه‌ر سنوره‌که‌ی له‌نیوان خۆی و دراوسێکانی به‌ تاییه‌تی بیزه‌نتیه‌کان. جا چه‌نگی هاوینان وزستانان هه‌ر به‌رده‌وام بوو، که سه‌رسنور گۆزه‌پانه‌که‌ی بوو، به‌لام ده‌وله‌تی عەباسی هه‌ولێ نه‌دا ده‌وله‌تی بیزه‌نتی له‌ ناو به‌ری. سه‌بارت به‌ به‌ره‌ی پۆژه‌لات ئەوا عەباسیه‌کان ده‌سه‌لاتی خۆیان له‌ هه‌ریمه‌کانی - ولاتی دواى روباړ - و هه‌ریمی سند، چه‌سپاند.

هه‌روه‌ها ده‌وله‌تی عەباسی کاری کرد بۆ دامه‌زراندنی ده‌سه‌لاتی خۆی له‌ ولاتی مه‌غریب، به‌لام ئەنده‌لوس زۆری نه‌خایاند لیتی جیا بووه‌وه ئەوه‌ش به‌ هه‌نگاوێکی سه‌رنج پاكی‌شانه به‌ سه‌رکردایه‌تی (عه‌بدولپه‌رحمان ئەله‌داخل)ی ئەمه‌وی، ئیدریسه‌یه‌کانیش هاوشیوه‌ی ئەو، مه‌غریبی ئەوپه‌ریان جیا کرده‌وه، ئەمه‌ش وای له‌ عەباسیه‌کان کرد هه‌ول بدەن ئەو هه‌ریمانە‌ی تر که‌وا ده‌یانە‌وی جیا بینه‌وه، به‌ شیۆه‌یه‌کی فه‌رمی به‌ ده‌وله‌تی خۆیان بیه‌ستنه‌وه - بۆنونه‌ دانانی (ئەله‌رشید ئیبراهیم کوپی ئەله‌غله‌ب) به‌ والی له‌سه‌ر ئەفریقیا.

ده‌وله‌تی خیلافه‌ی عەباسی زۆر کاریگه‌ر بوو به‌ مملاتی نیوان عه‌ره‌ب و فارس و تورک له‌سه‌ر ده‌سه‌لات. جا ده‌سه‌لاتی فارسه‌کانیش به‌ هیز بووه‌وه به‌ هزی بی‌ توانایی خەلیفه‌کان له‌ پاراستنی هاوسه‌نگی نیوان ئەم گه‌لانه، بۆیه‌ زال بون به‌سه‌ر زۆربه‌ی دامو ده‌زگاکانی ده‌وله‌ت و وه‌زیر و سه‌رکرده‌ی زۆرداریان هه‌بو هه‌ر

لهسەردەمی مەنسورەو، تا ئەوکاتەئە کە (ھارون رەشید) ناچار بوو وەزیرەکانی خۆی لەبەر مەکیەکان لە دەسەلات دوور بخاتەو و سەر شوپیان بکات، پاشان کە مەئمون سەرکەوت بەسەر (ئەمین)ی بڕای، جارێکیتر تەئەرازیان قورس بوو وەو و بنەمالەئە سەھد - کەوا فارس بوون - پلە و پایەئەکی گەرەیان بە دەستھێنا لە سەردەمی ئەودا، (المعتصم) یش وای بینی گروپ و تاقمێکی نوێ بۆ خۆئە پەیدا بکا کە بتوانن پشنتی پێ ببەستن، بوئە تورکەکانی کردە دۆست و نزیک وەزیر و سەرکردەئە خۆئە، بەو ش کورتایی بە دەسەلاتی فارسی هێنا. بە مردنی (الوئیق) لە سالی (٢٣٢٢/ک/٨٤٧ز) سەردەمی عەباسی بەکەم کۆتای پێ دیت.

ئەوئە کە عەباسیەکان لە سەردەمی عەباسی بەکەمدا دوو چاری بوون لە گەرفتی ناو خۆئە و دەرەکی، رینگەئە لێ نەگرتن دەوڵەتە کەیان بەرە و پشنتی بەرین و ئاستی بەرین بکەن وەو و توانایەکی سیاسی و شارستانی پێ ببەخشن، ئەوئە بوو لە سەردەمی مەنسوردا شاری بەغدادیان دروست کرد و لەوکاتەو بۆتە پایتەختی دەوڵەت و بەکۆک لە گەرەترین شارستانی ئیسلامی و بنکەئەکی بازرگانی گەشاوئە. (المعتصم) یش شاری سامەرای دروست کرد و نیشتەجیی بوو و کردی بە بناغەئە دەوڵەت، بەلام ئەوئە لە گەرنگی بەغدادی کەم نەکردهو.

بازرگانیش گەشا کردنێکی بەرچاوی بە خۆئەوئە بینی و پشنتی بە بەروبوومی ھەرئەمەکانی دەوڵەت دەبەست یان ئەوئە کە لە دەرەو ھاروئەیان دەکرد و پاشان ھەناردەیان دەکردهو، ھەرەھا ژبانی پۆشنبیریش گەشا کرد و بە عەرەب کردنی کەلتوری زانستی مروئافەئەتی چالاک بوو وە.

دەوڵەتی خیلافەتی عەباسی لە سەردەمی عەباسی دووھەمدا کەوا لە سالی (٢٣٢٢/ک/٨٤٧ز) دەستببێکرد، چالاک و کاریگەری خۆئە لە دەست دا. ئەوئە لە ئەنجامی لاوازیوونی دەستەئە حوکمرانی کە بوو ھۆی لاوازیوونی دەسەلاتی ناوئەندی لە پووی سیاسی و ئیداری و داراییەو، لە ئاکامدا ویلائەتەکان بەکە پەکە لێئە جیا بوونەو. بەلام ئەو بنەمایانەئە کە شوپش بانگەشەئە بۆ دەکرد ھەر بەرھەمی ھەبوو ھەرچەندە خیلافەتیش لاوازیوونەو، دەوڵەت لە سیستەمی حوکمدا لە

مه‌رگه‌زی بوون بووه نامه‌رگه‌زی به‌بی نه‌وه‌ی هیج لایه‌نیک جیا بیت‌وه، نه‌ته‌وه‌ی تازه هاته‌ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیه‌وه و توانی بگاته ده‌سه‌لات و خلیفه‌کان که‌وتنه ژئیر ده‌ستی نه‌وان، بۆیه پۆلی سیاسیان کز بووه‌وه، نه‌وه‌بوو تورکه‌کان هاتنه‌ ناو گۆزه‌پانی سیاسی‌وه و به‌پۆوه‌بردنی ده‌وله‌تیان له‌ نه‌ستو گرت، خلیفه‌کانیش له‌ سێبه‌ری نه‌واندا، ونبوون.

پۆره‌وی میژووی سیاسیش وه‌رچه‌رخا، وه‌ به‌میژووی خیلافه‌ت نه‌مایه‌وه، به‌لکو وای لێهات نه‌ته‌وه ئیسلامیه‌کان نه‌م میژووه دروست بکه‌ن و ناراسته‌ی بکه‌ن. نه‌وه بوو ده‌مارگیری و نه‌ته‌وه په‌ره‌ستی به‌ شیوه‌یه‌کی روون و ناشکرا له‌ ژئیر دروشمی یه‌کسانی سه‌ری هه‌لدا، خیلافه‌تیش به‌رژه‌وه‌ندی هه‌ریمه‌کانی له‌ به‌رچاو گرت و به‌ده‌نگیانه‌وه چوو، له‌ نه‌جامیشدا نامه‌رگه‌زیه‌ت هاته‌کایه‌وه.

جا شتیکی زۆر ئاسایه‌ له‌م په‌وشه‌ ده‌گمه‌نه‌دا هه‌ولی میژوو نووسه‌کان بۆ نه‌وه بیت سیاسه‌تی نه‌ته‌وه ئیسلامیه‌کان به‌ کۆمه‌لگه‌ بناسیتن که‌ هه‌ولی نه‌وه ده‌ده‌ن خودی خۆیان و به‌رژه‌وه‌ندیان و ده‌سه‌لاتیان به‌هیز بکه‌ن و گه‌شه‌ی پێ‌ بده‌ن، له‌باتی نه‌وه‌ی خه‌ریکی تو‌مار کردنی کار و کرده‌وه‌ی خلیفه‌کان بن.

له‌م سه‌رده‌مه‌دا بێرۆکه‌ی کۆکردنه‌وه‌ی جیهانی ئیسلامی له‌ ژئیر یه‌ک سه‌رکه‌دی سیاسی، په‌رش و بڵاو بووه‌وه، په‌یوه‌ندی خیلافه‌ت له‌ گه‌ل و لاته‌کانی دراوسێیدا جۆلانه‌ی ده‌کرد له‌ نیوان دوژمنایه‌تیه‌کی سه‌خت و هاریکاریه‌کی به‌ سوود.

سه‌رده‌می عه‌باسی سێهه‌میش که‌ وایه‌ سه‌الی (٣٣٤/٩٤٠ز) ده‌ستی پێ‌کرد کاردانه‌وه‌یه‌کی نه‌وتوی به‌ خۆیه‌وه‌ بینی دژ به‌ ده‌سه‌لاتی تورکی که‌ وایه‌ زال بوو بوون به‌ سه‌ر داموده‌زگاکانی خیلافه‌ت له‌ سه‌رده‌می عه‌باسی دووه‌مه‌دا، نه‌وه‌ش له‌ پێگه‌ی بزوتنه‌وه‌یه‌کی فارسی - شیعی که‌ (بنه‌ماله‌ی بووه‌یه) پابه‌ریان ده‌کردو که‌ وایه‌ لات گه‌لێکی (جیاخواز - انفصالی) بیان بنیاتنا له‌ فارس و نه‌هواز و کرمان و په‌ی و نه‌سفه‌مان و هه‌مه‌دانا، توانیان ده‌سه‌لاتی ته‌واوه‌تی خۆیان به‌ سه‌ر عێراقدا بسه‌پینن و ناویان ده‌رکه‌وت و ده‌سه‌لاتی نه‌م بنه‌ماله‌یه‌ گه‌وره‌ بوو و سه‌رده‌می عه‌باسی سێهه‌م به‌ ناویان ناوئرا.

له پاش ههولئیکي زۆردا (بووه بهیه کان) توانیان پارێزگاری له پۆستی خیلافهت بکهن و زال بن به سهر داموده زگاگانی حوکمداد به شینوهیه کی په ها ههلسوکه وتیان ده کرد. جا دیاردهی لاوازیوونی خهلیفه کان و له دهستدانی سامیان تا ئهم سهرده مهش هه بهرده وام بوو.

سهرده می عهباسی چواره م کهوا له سالی (٤٤٧هـ / ١٠٥٥ز) دهستیپێکرد کاردانه وهیه کی ئهوتوی به خۆوه بینی دژ به دهسهلاتی شیعی ئهم سهرده مهش له سهرده می پیش خۆی ئهچی له هروی بایه خدانی سهلجوقیه کان - کهوا جینگه ی بووه بهیه کانیان گرتوه - به پۆزهلاتی نیسلامی، ئهوه بوو دهسهلاتی خۆیانیان سه پاند به سهر خیلافهتدا هاوکات پێزیان له خودی خهلیفه و ناوهندی خیلافهت گرت، له هروی مهزه بهیه وه ئهم سهرده مه جیاوازه له سهرده می پیش خۆی، چونکه سهلجوقیه کان مهزه بهی - سونی - یان ههلبژاردو کهوا خهلیفه ی عهباسی به سه رکرده ی روحی ئهم مهزه به داده نریت. په یوه نندی خیلافه تیش به سهلجوقیه کان جۆلانه ی ده کرد له نیوان هاریکاریه کی به سوود و دوزمنایه تیه کی سهخت، به تایبه تی له کاتی په رته واز بوونی سهلجوقیه کان، خهلیفه کانیش ئاواته خواز بوون له گه مارۆ و کۆت و به نندی سهلجوقیه کان رزگار بن. به لام خیلافهت خۆیی به دهسته وسانی بینی و توانای نه بوو سنوریک بو ئه و په شتیویه دانسی که له ئه نجامی مملانیته ی بنه ماله ی سهلجوقی هاتبووه ئاراوه، بۆیه پشتی به ست به خوارزمیه کان بو له ناوبردنی سهلجوقیه کان، ئه مهش دیسانه وه خیلافهتی خسته ناو مملانیته ی کی دیکه له گه ل ئهم کۆمه له تازه یه، چونکه ده یانه ویست به سهر داموده زگاگانی خیلافهتدا زال بن.

خیلافه تیش بو ئه وه ی رزگار بی له رکئی خهوارزمیه کان، به ئه نقه ست پشتی به ست به کۆمه لئیکي نوی، که مه غۆله کان بوون کهوا به تۆندو تیزی و دره نده یی ناسرار بوون، ئه وه بوو له سالی (٦٥٦هـ / ١٢٥٨ز) به دهستی نازار به خشی مه غۆله کاند، روخا.

وادیاره کتیبخانه ی عه ره بی تۆزینه وه یه کی زانسته ی گشتگیر و تایبه تی نیه که بتوانی میژووی ده وله تی خیلافه تی عهباسی هه ره له سهره تای دروستبونی وه و ناوه کو

پوخاندنی چاره‌سەر بکات و ئەوەی که نووسینی عەرەبی تا ئیستا چاره‌سەری کردووە تەنھا بە شتیکی زۆر کەمە لەم میژوودا، جگە لە سەر دەمی عەباسی یەکەم کەوا بایەخیکی ئەوتۆی پێدراوە، لەبەر ئەوەش ئەمە پالئەریک بوو بۆ ئێمە کە دەربارەی ئەم بابەتە بنووسین، بۆ ئەوەی وێنەیەکی چڕو پڕ بخەینە پوو دەربارەی میژووی دەوڵەتی خێلافەتی عەباسی هەر لە سەرەتای دروستبوونیەوه تاوەکو پوخانی، لە گەڵ رەچاو کردنی ئەو بارودۆخەي که پێیدا تێپەر بوو و ئەو رەوتە جیاوازانەي که حوکمی کردووە، بەمەش ئێمە میژووی قۆناغیکی ئیسلامی - که بێ گومان گەرنگترین قۆناغی میژووی ئیسلامیە - خستۆتە بەردەستی خوینەر، چونکه چەندین پەوتی سیاسی و ئارەزووی حیزبی و هەستی دەمارگیری لە خۆ گرتووه، که تا ئەمپۆش کاریگەری هەیه لەسەر پەوشی جیهانی ئیسلامیدا.

لەم توێژینەوه‌دا بە وردی باسی پوداوه‌کان ناکەم، جگە لەوەی که پێویستە، ئەوەش بۆ پوونکردنەوه‌ی راستیەکان یان وەکو شایەتیک. بێگومان ناتوانی بە چڕو پڕی و بابەتیانە باسی ئەم میژوو تیکەل و پیکەلە بکری تەنھا بە گەپانەوه بۆ بنچینه‌کانی نەبی، بە تاییەتی ئەگەر بیروکەو زانیاری و هەلوێست و بۆچوونە جزراوجۆره‌کان لەبەرچاو بگراین.

ئەوه‌ی که گومانی تێدا نیه ئەوه‌یه ئامانج لە خویندنی پوداوه‌کانی میژوو بریتیە لە وەرگرتنی پەند و ئامۆژگاری، ئەرکی میژوو نووسیش ئەوه‌ی بە سەردا ئەسەپینی بازیدات بە سەر هەموو ئەو لەمپەرو پێگراوەی که دێنە ریی لە کاتی لیکۆلینەوه‌دا کەوا دیدە‌ی راستە‌قینە‌ی لێ دەشاریتەوه و دوری دەخاتەوه لەگە‌یشتن بە راستیە زانستیەکان.

لەبەر ئەوەش لەم توێژینە‌دا پشتم بە سەرچاوه‌ی گە‌وره‌و گەرنگ و زۆرو هەمه‌جۆر بەستووه، که خوینەر لە پەراوێزی توێژینە‌وه‌کە‌دا، دە‌بیینی.

وه هیوادارم توانیببێم خزمەتی حەقیقەتی میژووی بکەم، هەر‌وه‌ها هیوادارم ئەم توێژینە‌وه سادە‌یه‌ نزمترین ئاستی مەرجه‌کانی توێژینە‌وه‌ی زانستی هینابیتە دی و شتیکی گەرنگ و بە‌سوودم بۆ ئەوه‌کانی دواي خۆمان پێشکەش کردبیت.

سه‌بارت به شیوه‌ی پیک‌خستنی بابه‌ته‌کان که‌وا خوینەر ناوینشانه‌کانی به نووسینیکی گه‌ورده ده‌بینی نه‌وا بۆ ده‌بند دابه‌شم کردوه که به‌سه‌ر هر چوار سه‌رده‌می عه‌باسیدا دابه‌شکراوه .

به‌ندی یه‌که‌م باس له دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی ده‌کات، که‌وا له خوراسانه‌وه به‌ره‌و عیراق ده‌ستی پێ کرد، له‌پاشماوه‌ی ده‌وله‌تی خیلافه‌ی نه‌مه‌وی . به‌ندی دووه‌می توژیینه‌وه‌یه‌که‌ش ده‌رباره‌ی دوو که‌سایه‌تی عه‌باسی یه‌: نه‌بو عه‌باسی خوینریژو پاشان نه‌بو جه‌عه‌زی مه‌نسور- که‌وا به دامه‌زینهری پاسته‌قینه‌ی نه‌م ده‌وله‌ته‌ دائه‌نری . بۆیه منیش باسی هه‌ول و کۆششی هه‌ردووکیانم کردوه له چه‌سپاندنی پێی عه‌باسیه‌کان له ده‌سه‌لاتدا و له پویه‌روبونه‌وه‌ی نه‌و گروپ و تاquamانه‌ی که له ژیر فرمانیان ده‌رچوون، تا نه‌وکاته‌ی که به ته‌واوه‌تی کاره‌که بۆیان یه‌کلایی بووه‌وه .

له‌به‌ندی سێهه‌مدا باسی دوو که‌سایه‌تیم کردوه، (محمدالمهدی) و (موسی الهادی) و هه‌ول و کۆششیان له ته‌واو کردنی سیاسه‌تی ناوخۆ و ده‌ره‌وه‌ی هه‌ردوو خه‌لیفه‌ی پیش خوین .

هه‌روه‌ها له‌به‌ندی چواره‌مدا گرنگیم داوه به باسکردنی که‌سایه‌تی (هارون ره‌شید) که‌وا له سه‌رده‌می نه‌ودا ده‌وله‌ت گه‌یشه‌ لوتکه‌ی دره‌وشانه‌وه‌ی سیاسی و سه‌ربازی، نه‌وه‌ش له میانه‌ی کاره‌کانی له کتلیگه‌ی سیاسه‌تی ناخۆ و ده‌ره‌وه‌دا .

له به‌ندی پینجه‌مدا باسی که‌سایه‌تی هه‌ریه‌ک له (نه‌مین) و (مه‌نمون)م کردوه نه‌وه‌ش له میانه‌ی کاره‌کانیادا . نه‌وه بوو له سه‌رده‌می نه‌م دووانه ده‌مارگیری فارسی گه‌یشه‌ لوتکه‌و چوه‌ ناو مملانییه‌کی توند له‌گه‌ل عه‌ره‌بدا . نه‌مین نوینهری لایه‌نه عه‌ره‌بیه‌کان بوو . مه‌نمون-یش نوینهری چه‌زو ئاره‌زوی فارسه‌کان بوو، نه‌وه‌ش له میانه‌ی خانه‌واده‌ی (بنه‌ماله‌ی سه‌هل)ی فارسی .

سه‌بارت به به‌ندی شه‌شهم نه‌وا تیشکم خستۆته‌سه‌ر دوو که‌سایه‌تی گرنگ، یه‌که‌م (المعتصم) که‌وا کۆمه‌لێکی نویی هینایه‌ناو بازنه‌ی مملانیی نه‌ته‌وه په‌ره‌ستی به‌مه‌به‌ستی له ناوبردنی ده‌سه‌لاتی فارسی، نه‌م کۆمه‌له‌ش تورکه‌کان بوون .

نه و هبوو له پاش مردنی ناوبراو. تورکه کان به سهر داموده زگاگانى خيلافه تدا زال
بوون، پاشان (الوپوق) جى گرتوه که و له سالى (۲۳۲ ک / ۸۴۷ ز) کوچى دوايى
کړيو به مردنى سرده مى عه باسى په کم کۆتايى پى هات.

له بندقى حه و تم و هه شته مدا، بارودوخى ناوخو و دهره وهى ده وله تى خيلافه تى
عه باسيم له سايه زالبونى ره گه زى توركى به سهر داموده زگاگانيدا باسکردوه.
نه و هبوو بارودوخى لاوازو تى کوچوى خيلافه ت بووه هوى سهره لدانى بزوتنه وه
که ليکى جياخواز که هيو او ناواته ده مارگيريه کانيانى هينا به دى له پى که پى تانى چند
ده وله تى که هريمى و په يوه ندى نه م ده وله تانه به خيلافه ت چۆلانه دى ده کرد له
نيوان هاريکاره کى به سوود و دوزمنايه تى که سخته دا. روداو ه کانى نه م دوو به نده،
سرده مى عه باسى دووه مى پى که پى تانا که و له سالى (۲۳۴ ک / ۹۴۶ ز) کۆتايى
هات.

له بندقى توهم په يوه ندى ده وله تى خيلافه تى عه باسى به (بووه يه يه کان) م
باسکردوه که و ناوى سرده مى ده سه لاتی فارسى ليترا، نه وهش سرده مى عه باسى
سپه مه که و له سالى (۴۴۷ ک / ۱۰۵۵ ز) کۆتايى هات.

به ندى ده يه ميشم تايبه تکرد بۆ ريزکردنى روداو ه کانى سرده مى عه باسى چواره م
که بریتيه له ده سه لاتی سلجوقى توركى. وه په يوه ندى نيوان ده وله تى خيلافه تى
عه باسى و تورکه سه لجوقيه کانم پوونکردوته وه که و له نيوان دوزمنايه تى و هاريکارى
کردنى په کتر چۆلانه دى ده کرد.

نه م سرده مهش به پوخانى ده وله تى خيلافه تى عه باسى کۆتايى هات له سالى
(۶۵۶ ک / ۱۲۵۸ ز) له سرده سستى مه غۆله کان..

من دلنيام که خوينه ر چيزو سوودى کى باش له م تويزينه وه دا و ه رده گرى، هه روه ها
له باسکردنى روداو ه کان بى لايه نى تيا به دى ده کات.

داوام نه وه يه له خواى گوره نه م کاره م له پى تاوى نه ودا بى، خوينه رى موسلمان
سوودى لى بيينى، خوا خوى بيسه ر و فريادپه سه .

به بيروت له ۱۹۹۶/۲/۱

د. محمد سهيل طقوش

سەردەمی عەباسی یەكەم
سەردەمی بەهیزی و فراونخوازی و گەشەكردن
(١٣٢-٢٣٢ن/٧٥٠-٨٤٧ن)

خەلیفەکانی سەردەمی عەباسی یەكەم و ماوەی خیلافەتی هەریەك لەوان :

(١٣٢-١٣٦ن/٧٥٤-٧٥٤ن)	أبو العباس عبدالله السفاح - (خوینرێژ)
(١٢٦-١٥٨ن/٧٧٥-٧٧٥ن)	عبدالله أبو جعفر المنصور
(١٥٨-١٦٩ن/٧٧٥-٧٨٥ن)	أبو عبدالله محمد المهدي
(١٦٩-١٧٠ن/٧٨٥-٧٨٦ن)	أبو محمد موسى الهادي
(١٧٠-١٩٣ن/٧٨٦-٨٠٩ن)	أبو جعفر هارون الرشيد
(١٩٣-١٩٨ن/٨٠٩-٨١٣ن)	أبو موسى محمد الأمين
(١٩٨-٢١٨ن/٨١٣-٨٣٢ن)	أبو جعفر عبدالله المأمون
(٢١٨-٢٢٧ن/٨٣٢-٨٤١ن)	أبو إسحاق محمد المعتصم
(٢٢٧-٢٣٢ن/٨٤١-٨٤٧ن)	أبو جعفر هارون الواثق

به ندى يه گم

دامه زاندى ده وله تى خيلافه تى عه باسى

ريڭخستنى بانگه شهى عه باسى

دامه زاندى ده وله تى خيلافه تى عه باسى ته نها به يعه ت دان نه بوو به خه ليفه يه ك و نه داني به يه كيكى تر، يا خود گواستنه وهى ده سه لات له نه مه ويه كانه وه بو عه باسيه كان له حوكم كردي موسلماناندا، به لكو نه م به سه رها ته له گوربانكاريه كى ناو خانه وادهى ده سه لاتداردا زور گه وره تره.

بى گومان شورشى عه باسى و نه و گوربانكاريه بنه ره تيهى كه له نه نجاميدا هاته كايه وه له كومه لگه ي نيسلاميدا، به وه رچه رخانئى گرنگ و يه كلاليى كه ره وه داده نرى له م كومه لگه يه كه به دريژايى سه رده مى عه باسى يه كه مدا په يوه ست بوو پتى.

بينگومان ريڭخستنى بيروباوهرى له ماوهى ناماده كارى بو شورش سه لماندى كه نه م كاره نيشانهى بليمه تى و زيره كيه له گه لاله كردن و ريڭخستندا. عه باسيه يه كه مينه كان ريبازنيكيان دانا له ريڭخستنى نه ينى كه دوايى بووبه نمونه يه ك په يره وه ده كرا. هه ندى له وه ده وله تانهى كه له سايهى خيلافه تى عه باسيده هه ستان په يره ويان كرد، وه كو (فاطمى) يه كان، سه ره راي نه و بزوتنه وه نه ينيانهى كه له ولاتانى موسلماناندا سهريان هه لدا، وه كو (قرمطى) يه كان، جا نه م ريڭخستنه له سه ر نه ينيه كى ره ها هه لده ستيت. نه وان له نه نجامى نه و كاره ساتانهى كه له سه رده مى نه مه ويدا به سه ر (ئهل البيت) بنه مالهى پيغه مبه ر داهات، نه م شيوازه نه ينيه يانه په يره و كرد و نه وهى كه ده وله تى نه مه ويى به نه نقه ست كردى له له ناو بردنى بزوتنه وهى عه له ويى و به تايبه تى رابه ره كانى، به شيوه يه ك كه جاريكى تر نه توان هه ستنه وه سه ر پتى.

بانگه شه كه نه ينى له ريڭگه ي كه سيكه وه ده كرئت له (ال البيت) كه چله وهى نه م بزوتنه وه نه ينيه يانه به رتوه ده بات و چاوديرى نه م ريڭخراوانه ده كات، وه ناراسته و

سه‌رکردایه‌تی نه‌قیب و بانگخوازه‌کان ده‌کات(۱).

وه له‌م ریکخواوه نه‌ئینه‌ی نیمامه‌ت (واته پیتشه‌وایه‌تی) راده‌ستی بنه‌ماله‌ی عه‌باس کرا، له‌قوناغیکی زۆر گرنگدا.

هه‌روه‌ها نیمام (موحه‌مادی کورپی عه‌لی) عه‌باسی (۱۱۸ - ۱۲۵ک)، که‌وا بانگه‌شه‌ی عه‌باسی راده‌ستی کراوه‌ه‌ولی ده‌دا خیلافه‌تیش به‌ده‌ست بیتی، زانی که‌گواسته‌وه‌ی مافی نیمامه‌ت له‌بنه‌ماله‌یه‌که‌وه بۆ بنه‌ماله‌یه‌کی تر ده‌بی‌گه‌لاله‌ کردنی بیروکه‌و ناماده‌کردنی دل و ده‌روونه‌کانی له‌پیتشدا بیت بۆ ئه‌وه‌ی بارودتخی نوێ له‌لای خه‌لکی په‌سه‌ند بکری، بۆیه به‌وریایه‌وه داوای له‌شوینکه‌وتوانی کرد خه‌لکی بانگه‌ئیتشت بکه‌ن بۆ لایه‌نگری (ال‌البیت) بی‌ئوه‌ی ناوی که‌سیان بیتی.

له‌باره‌گای خۆی له‌ (حه‌ممه) ده‌ستیکرد به‌ ریکخه‌ستنی بانگه‌شه‌که‌ و به‌پێوه‌بردنی کاروباره‌کانی و ناردنی بانگخواز و نه‌قیبه‌کان بۆ ناوچه‌ گونجاوه‌کان که‌ گرنگترینیان خۆراسان بوو، ئه‌وه‌ش له‌ رینگه‌ی تۆپتیکی نه‌ئینه‌ی که‌چه‌ندین بازنه‌ی هه‌بووه‌ و ناوی ((دعه‌ی ال‌البیت - بانگه‌شه‌ی نه‌هلی به‌یت)) ی هه‌لگرتوه‌، جا شارده‌نه‌وه‌ی ته‌ماحیشی بۆ به‌ده‌سته‌ئینه‌نی خیلافه‌ت له‌به‌رچاوه‌گرتوه‌. به‌م کاره‌ش

عه‌باسیه‌کان چه‌رۆکه‌ش ده‌گێز نه‌وه‌، به‌م چه‌رۆکه‌ش خیلافه‌ت به‌ مافی شه‌رعی خۆیانی ده‌زانن. که‌وا نه‌بو هاشم - رابه‌ری شه‌عی که‌یسانی، رووی کرده‌ دیه‌ش له‌ سه‌ر بانگه‌ئیتشتی سوله‌یسانی کورپی عه‌بدوله‌لیکی خه‌لیفه. به‌ جوانی پیتشواری لیکرد و بۆزی لیتا، خه‌لیفه‌ که‌ ناوبراوی بینی زمانپاراو و به‌ سام و خاوه‌ن زانسته، نیرییی پیتد، و ترسیکی لا دروست بوو. چونکه‌ زانی شیمه‌ حزبیکی رگابه‌ره‌ بۆ بنه‌ماله‌ی نومه‌ییه، بۆیه ژمه‌ر خواردی کرد. نه‌بو هاشم-یش که‌ زانی ژمه‌ر خواره‌ کراوه‌ و ده‌مری، جا نه‌وکاته‌ نژیکی شاری (ال‌همیمه) بوو، رووی تیکرد و له‌گه‌ژ - عه‌لی کورپی عه‌بدولای عه‌باسی کۆبووه‌ و پێوت که‌ نه‌و نه‌مری و نامۆزگاری کرد، مافی خۆی له‌ نیمامه‌ت به‌ نه‌وه‌ و جله‌وی بانگه‌شه‌که‌ که‌یسانی-شی رادست کرد، ناوی بانگخوازی بانگخوازگانی خۆی له‌شاری کوفه‌ و نه‌و بانگخوازانه‌ی که‌ له‌دوایه‌وه‌ دین، پیتدا، نامه‌ که‌ لیککی پیتدا بۆ نه‌وه‌ی بیاندا. به‌ پیتی نه‌م ماف پیتدانه‌ هه‌مو نه‌و پلان و په‌رویاگه‌نده‌ نه‌ئینه‌ که‌ هی شیمه‌ی که‌یسانی بوو بۆ عه‌لی کورپی عه‌بدولای عه‌باسی و (موحه‌مادی کورپی) له‌ پاش خۆی، مایه‌وه، نه‌مه‌و ژماره‌یه‌که‌ له‌ میژوو نووسان تۆلی نه‌م به‌سه‌ر هاته‌ ده‌گه‌ن و به‌ راست دای نانین.

بۆ زانیاری زیاتر له‌ باره‌ی نه‌م بابه‌ته‌وه‌ بگه‌رێوه‌ بۆ: - ابن‌ لئیر ب ۱۰۹۷، وه‌ به‌راوردی بکه‌ به‌ - ابن‌ طه‌لقا: (الفخري في الاداب السطانية و الدول الاسلامية)، ۱۲۳، که‌ تیتدا هاتوه‌: که‌وا نه‌م که‌سه‌ی بانگه‌ئیتشتی نه‌بو هیشامی کوردوه‌ هیشامی کورپی عه‌بدوله‌لیک، بووه‌، العبادي، أحمد مختار: في التاريخ العباسي و الاندلسي ۱۹۷-۲۱، العمرو، علي عبدالرحمن: أثر الفرس السياسي في العصر العباسي الاول: لا ۸۲-۸۲.

نۆر له لایه نگرانی بانگه شه که ی هه لئه له تاند، چونکه ئه وان پێیان وابوو کار بۆ نه وه ی (عه لی کوپی ئه بو تالیب) ده که ن. جا لیها تووی و شاره زایی ئه و، له نه خشه و پلانی کدا ده رکوت که بۆ ئه و پێکخواه نه ئینه داینا، که وا له سه رگه لی دروشمی پرۆپاگه نده یی هه ستابوو که ناوه ندی بانگه شه که هه لی ده بژارد له گه ل ئه و شارانه ی که تیدا بانگه شه ده کرا، هه روه ها باره گای بانگخوازه کانیش دیاری ده کات، پێشه کانیان، شیوه ی مامه له کردنیان له گه ل خه لکدا.

سه باره ت به ناوه ندی بانگه شه که، ئه و (حه میمه) ی هه لبژارد، به هۆی گرنگی شوینه جوگرافیه که ی چونکه ده که ویتته سه ره ئی کاروانه بازرگانیه کان و پێگه ی هه ج، ئه مه له لایه که وه، له لایه کی دیکه وه شوینه که ی دووره له گۆزه پانی سیاسیه وه.

سه باره ت به دروشمه کانیان ئه وه بانگه شه ی بۆ یه کسانی و پارزبببون له (ال محمد) و چاکسازی ده کرد، ئه م دروشمانه ش هۆکارێک بوو بۆ سه رکه وتنی بانگه شه که، ئه وه ش له پێگه ی :

- ناویته بوونی ئه و گه ل و نه ته وانه ی که وا بوون به موسلمان به ده وه له تی ئیسلامی.
- مسۆگه رکردنی کردبوونه وه ی تالیبه کان له ده وروبه ری بانگه شه که.

سه باره ت به و شارانه ی که بانگه شه که ی تیا ده ستی پێ بکات، ئه و (موحه مه دی کوپی عه لی) فه رمانی به بانگخوازه کاندایه خه ت بخره سه ر خۆراسان. ئه مه ش له پووی میژوو ییه وه مانای ئه وه یه، که عه ره ب و مه والیی ( ) جه نگاوه ر و جه نگ نه که ری له خۆ گرتووه. وادیاره ئه و هه ستی کردبوو به گرژبوونی بارو دۆخه که له خۆراساندا و نزیکبوونی ته قینه وه ی به هۆی مملانیته ی هۆزایه تی و بیزار بوونی مه والیه کان، بۆیه وای بینی (مرو)، که شارو چکه یه که له خۆراسان، شوینیکی گونجاوه بۆ راکیشکردنی لایه نگرانی بۆ سوپای شۆرش، به وه ش سه له مانی که ئه و به ته واره تی له په وشسی سیاسی تیگه یشتوووه و به باشی لایه نگره سیاسیه کانی له هه ریمه ئیسلامیه کاندایه

¹ بگه رێوه بۆ نامۆگاری نیعمان بۆ بانگخوازه کانی سه باره ت به دیاریکردنی خۆراسان و مکو ناوه ندی بۆ بلاو کرده وه ی بانگه شه که له لای - المقدسی، احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم - ۲۹۲-۲۹۴.

دابەش کردووه (١)

ئەوێ کە گومانیشی تێدا نیە ئەوێهە کە ئەم راگوێزراوانە زەمینیەکی باشیان بینی لە هەریمەکانی فارسدا بۆ بلۆ کردنەوێ بیژکەکانیان دەربارەوی پیشەوای چاوەروانکراو (مەحمەدی مەهدی)، چونکە مەوالبە فارسەکان هیشتا وا هەستیان دەکرد پێویستیان بەفەرمانڕوایەکی رەها هەیه کە کومەلێ سیفاتی هەبێ دەرئاسا بێ و مۆفیتیکتر نەبێت وەکو چۆن راجا تیبوون لەکاتی (کیسرا) دا، وەکو ئەوێ لەناو کۆمەلگەیی ساسانییدا باویو لەبێروکەیی مافی خۆدایی بۆ پاشاکان، کەوا دەسلالت بۆ بنەمالەیی پادشا دەمایەو و نایبێ بگوازیقەو بۆ بنەمالەیهکی تر. جا پەییوهندی باشی نێوان خۆراسان و نێوان کوفە و بەسره، ئەم دوو شارەش ناوهندی راکیشکردنی - گالی - کانە، هۆکاریک بوو بۆ چەسپاندنی ئەو بیرو بۆچوونانە - کە دژی ئەمەویەکاندا - لەناخی خەلکی فارسدا، بۆیه بانگەشەیی عەباسییان پەسەند کرد تا لە دەسلالتی ئەمەویەکان رزگاریان بێ و بە ئومیدی ئەوێ دەسلالتە دێرینەکیان بگەپێنەو و کەوا موسلمانەکان هەلیان وەشاندهو، ئەو بوو زورینەیان پەروش بوون بۆ پشتگیری کردن لە هەر شۆرشیک دژ بە ئەمەویەکان بکری. سەبارەت بە هۆکارەکانی پشت بەستنی عەباسیەکان بە فارسەکان و بەدەنگەو چوونی ئەمان بۆان بگەپێرەو

بۆ: العمرو: سەرچاوەی پیشوو ١١٠ - ١١٥

و سەبارەت بە دیاریکردنی بارەگا بۆ بانگخوازەکان ئەوا ئیمام (موحمەدی کورپی عەلی) عەباسی (کوفە)ی کردە بارەگا بۆیان، چونکە ئەم شارە خەلکەکی ناسراون بە پشتگیری کردنیان لە ئەهلی بەیتی پیغمبەر. شارەکەش گونجاو بۆ ئەوێ بێتە ئەلقەیی گەیاندن لە نێوان هاشمیەکان لە (حەمیمە) و گۆزەپانی بزوتنەو کە لە (مرو)، ئەوێش بەهۆی پشتگیری کردنیان لە شۆرش و بەرهەستنی کردنیان لە ئەمەویەکان.

١ ئەوێ راست بێ بانگەشەیی شیعی کەوا بە ناوی (ال بیت بوو هەستا و کەوا بانگەشەیی بۆ - طالپی - یەکان دەکرد کە جیگرەووی سڕوشتن بۆ پیغمبەر. خۆراسانی بە زەمینیەکی باش زانی بۆ پەرسەندن. چونکە هەر لە بۆژانی - زیاد بن ابیه - ناواری کردنی ژمارەیهکی زۆر لە شیعهکان دەستی پیکرد لە کوفە و بەسریو بۆ ناوچەیی (بلخ) لە خۆراسان. کە تا بۆژانی (حجاج بن یوسف الثقفی) بەرهەموام بوو.

هروه‌ها موجه‌مدی کوپی علی‌ته‌میتی بانگخوازه‌کانی کرد بازرگانی بکه‌ن بنو
نه‌وهی بانگه‌شه‌که‌یان له‌ده‌سه‌لات بشارنه‌وه و ته‌میتی کردن به جوانی و دانایی
بانگه‌شه بکه‌ن. نابه‌م شیوه‌یه بانگه‌شه‌ی عه‌باسی، سه‌رکرده‌یه‌کی شاز و بانگخوازی
دلسۆز و زه‌مینه‌یه‌کی له‌باری بو ره‌خسا.

قوناغه كانى بانگه شهى عه باسى

بانگه شه كه عه باسى به دوو قوناغى گرنگدا تپه پربوو:

قوناغى به كه م:

نم قوناغه له سهره تاي سدهى دووه مى كوچى ده ستنپيده كات و به هاتنى نه بو موسليمى خوراسانى بو ناو بانگه شه كه كوتايى پى ديت، ماوهى نيوان دوو سالى (۱۰۰ - ۱۲۸ ك / ۷۱۸ - ۷۴۶ ن) ده گرپته وه.

بانگه شه كه له م قوناغه دا كومه لى تايبه تمه ندى هه بووه، نه پنيه كى ته واوه تى، به پره و نه كردنى شيوازي توندوتيزى، نه مه له كاتيكدا ده وله تى خيلافه تى نه مه وى هيشتا خوى گرتبوو.

بانگه شه كه له عيراقدا، سى بانگخواز پتيكان خست: نه وانه ش (مه يسه ره له بدي) كه مه ولاى عالى كورپى عه بدوللاي كورپى نه له باس بوو، (بكيى كورپى ماهان) كه وا به به كيك له بانگخوازه گرنگه كانى عيراق دائه نريت، (نه بو سه له مه له لال) كه وا له پينج سالى كوتاييدا سه ركردايه تى بانگه شه كه كرد، پيش نه وهى بنه مالهى عه باس ده سه لات بگرنه ده ست.

سه باره ت به خوراسان، نه وا بانگه شه كه له سه رشانى كومه لى بانگخواز هه ستا، ناودار ترينيان: (نه بو عيكريمه لسراج) بوو كه مه ولاى نيين عه باس بوو، (موحه مه دى كورپى خونه يس) و (حه يان له تار) و (كه سيري كوڤ) و (خه داش لبلخى) و نه قيبى نه قيبه كان (سوله يمانى كورپى كه سير الخوزاعى).

وادياره ده سه لاتى نه مه وى به ده نگو باسى بانگه شه كه ي زانى، جا بانگخوازه كانى پاونو و هه نديكي شيانى كوشت، هه روه ها هه نديكي شان بوونه قوربانى توندپره وى خويان وه كو (خه داش لبلخى).

نيمام (موحه مه دى كورپى نه له باس) يش، كه بانگه شه كه ي تايبه تكرر بى خوى، نه وا گورانكاره كى ستراتييجى گرنگى نه نجامدا له ناوه پوكى، جا نه مه شى بى بانگخوازه كانى ناشكرا كرد، كه وا نه م كاره ته نها تايبه ت بى به وان.

نيمام موحه مه د له سالى (۱۲۵ ك / ۷۴۲ ن) كوچى دوايى كرد، له پاش نه وهى

بانگه شه که ماوه یه کی دوورو درئیزی بپی، له دواى خۆى ته مئى کرد ئىمامهت راده سئى ئىبراهىمى كورپى بکرى^(١).

قوناغى دووهه م :

ئه م قوناغه به هاتنى ئه بو موسليم بۆ ناو بانگه شهى عه باسى ده سئپنده کات، تاسالى (١٣٢ ک / ٧٥٠ ن) به رده وام بوو، ئه مهش ئه و ساله يه که ده ولته تى خيلافه تى ئه مهوى تيدا روخا و ده ولته تى خيلافه تى عه باسى دامه زرا. له پاش مردنى موحه مه دى كورپى عه لى بانگه شهى عه باسى هاته له رزه له رزه به هوى سه ره لدانى چه ندين بزوتنه وهى شىعى له خوراسانداو جىابوونه وه يان، جا ئىمام ئىبراهىم ترسا جله وى کاره كان له ده سئى ده رچى و ئه م بزوتنه وانه بانگه شه کهى پامالى.

بۆيه هه وليدا گوپرايه لى عه ره به خوراسانيه كان - به تايبه تى - بگه رئينتته وه، له ريگه ي ده سه لاتى كه سى خۆيه وه توانى (سوله يمانى كورپى كه سىر لخوراعى) رابه ريان بۆ لاي خۆى پاكيتشى، ئه مئيش توانى په يوه ندى نئوان كومه له ي خوراسانى و سه روکايه تى له (حه ميمه) دا، بگه رئينتته وه.

بانگه شه که له م قوناغه دا ناسرا به (به کاره يتاننى هئىز بۆ به ديه يتاننى ئامانجه كانى). ئه وه بوو له دواى به رفراوان بوونى يه که ي ريکخراوه که ي و قوولبوونى په گ وپيشه ي له كومه لگه ي خوراسانيدا، پئويستى به سه رۆکيتك هه بوو ئاستى به رزه بى و به توانا بى، تا سه ره رشتى کاروبارى بانگه شه که بکات و پلان بۆ جموجوله كانى داهاتوو داينى.

ئىبراهىمى ئىمام پۆستى سه رکرديه تى خسته روو بۆ نه قيبى نه قيبه كان (سوله يمانى كورپى كه سىر)، جا كابرايه كى به سالا چوو بوو، به لام قايل نه بوو و داواى لئيبوردنى کرد (٢)، پاشان خسته يه روو بۆ (ئىبراهىمى كورپى سه له مه)، ئه ويش داواى

^١ ابن کثير، ب ١٠٠ - ٥٤

^٢ کاتيك سه رکرديه تى کردنى بانگه شه که خرايه روو بۆ سوله يمانى كورپى كه سىر وتى، (ئه نانه ت سه رکرديه تى دوو كه سيش

لیبوردرنی کرد (ﷺ)، نه و جا ههنگاوئیکی به کلاکه ره وهینا و نه بو موسلیمی خۆراسانی وهکو نوینه ریک بق خۆی ههلبژارد له خوراساندا (ﷺ) و نه رکی سه رکردایه تی پی سپارد و ناردی بۆ نهوی. (ﷺ)

ههلبژاردنی نه بو موسلیم ههنگاوئیکی سه رکه وتوو بوو و سه ره تای قۆناغئیکی نوئ بوو له راپه راندنی بانگه شه که و بوژاندنه وهی، چونکه ناوبراو کاروباری ناو خۆراسانی- کهوا له پووی هۆزایه تیه وه تیکچوو بوو- به پێوه ده بردو جه ماوه رو ده سه لاتئیکی باشی هه بوو له ناو فارسه کاندا، بۆیه نه بو موسلیم له لایان متمانه پیکراوتر بوو له عه ره بیکی نازاد. جا نه و نامه یی که ئیمام ئیبراهیم ناردی بۆی، کاتیک کردی به کار به ده ست له خۆراسان، باسی نه وهی ده کرد که به ده سه تهینانی پشتیوانی عه ره به یه مانئیکان به ردی بناغه یه و کللی سه رکه وتنه (١)، نه وه بوو کاروباری عه باسیه کان له خۆراساندا سه قامگیر بوو له نه نجامی هه ول و کۆششه سیاسی و سه ربازیه کانی نه بو موسلیم، نه م پیاوه ش به و نه زمون و شاره زاییه ی که هه بیوو توانی بیته نه و بانگخوازه عه باسیه ی که هه موو پۆژه لات کۆنترول بکات، به تایبه تی له پاش نه وهی متمانه ی سوله یمانی کوری که سیری به ده ست هینا (٢)

نه مه و چوار سالی دوایی له ژبانی ده ولته تی خیلانه تی نه مه وی (٢١٩-١٣٢٢/ک/٧٤٦-

ناکه م) ، ابن الاثیر ب ٤١٤ ٢٩٥

ﷺ ئیبراهیم پاسای نه وی هینایه وه که له نه و شایسته تر هه یه. هه مان سه رچاوه.

ﷺ ریوایته میژوو یه کهان نه وه ده سه لئینن که رگ و ریشه ی نه بو موسلیم فارسیه. مه ولایه کی فارسیه ناوی راسته قینه ی (بازوان X). له کوفه بنچینه کانی بانگه شه که ی خویند و توانی سه رنجی بانگخوازه کانی راکیشی. بۆیه بریدیان بۆلای ئیمام ئیبراهیم ، ناوبراوش زیرمکه کی له راده ده درو نیرادیه کی به هیزی ئی بینی و دنیابوو که که سیکه پشتی پی ده سه ستی. سه باره ت به رگ و ریشه ی نه بو موسلیم و سه ره تای ژبانی. بگه رێوه بۆ: (الطبری)؛ ب ٧٧ ١٩٨ - ١٩٩. الخطیب البغدادي، تاریخ بغداد. ب ١٠٧٤ ١٠٨ - ابن خلکان: وفيات الاعیان. ب ٢٢٧ ١٤٥ - ١٤٦.

ﷺ ابن خلکان: هه مان سه رچاوه ١٤٧.

١ بگه رێوه بۆ ده می نامه که له لای (الطبری)؛ ب ٧٧ ٢٤٤. شایانی باسه هه ندی له میژوونسه کان تکولی ده کهن له هه بیوونی جوژه نامۆزگاریه کی ناوه ما. وه نه مه له لایه ن دوژمنانی شوژی عه باسی هه لپه سیژدراوه تا شیووو نما نه که کانی تیکم و عه ره به کان درێ هه لگه رێنه وه چونکه نامۆزگاری ده کات به له ناوبردنی رگه زی عه ره بی، به نام روداوه کمان هه ندی له ناوبروکی نامه که دوو پات ده کاته وه به تایبه تی نه وی که په یوه ندی هه یه به به ده سه تهینانی یه مانئیکان و کارگردنیان دژ به هۆزی (مضرا).

٢ محمود، حسن احمد و الشریف، احمد ابراهیم: العالم الاسلامي في العصر العباسي لا ٤٨-٤٩

۷۵۰ن گه شه کردنیکی خیرای به خۆوه بینی که رهگ و پیشه‌ی ده‌وله‌تی عه‌باسی پینکه‌ینا و به‌شیره‌یه‌کی گشتی پۆلی ره‌گه‌زی عه‌ره‌بی لاوازیووه‌وه له‌نه‌نجامی نه‌و ململانی و په‌رت‌ه‌واز بوونه‌ی که له‌ئارادا بوو، لاوازی بوونی نه‌مه‌ویه‌کان به‌شیره‌یه‌کی تایبته و تیرۆکردنی ناوداره‌کانی رژیمی نه‌مه‌وی. ده‌رکه‌وتنی هینزوقه‌واره‌ی نوی له‌پاشماوه‌ی شه‌ره‌کاندا دوو قۆناغی به‌ خۆوه بینی : قوناغی نه‌بو موسلیمی خۆراسانیو قۆناغی قوحتوبه‌ی کۆری شه‌بیب، که به‌داهه‌زاندنی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی کۆتایی هات.

قوناغى ئەبو موسلىمى خۇراسانى:

ئەبو موسلىم لە پاش گەيشتنى بۇ خۇراسان دەستبەجى لە (بلخ) دابەزى و بە ماوہ يەكى كورت متمانەى سولەيمانى كورې كە سىرى بە دەستبەجىنا، پاشان بە ژىرى و دانايى كاروبارە كانى بە رېوہ دەبرد، ئەوجا كە وتە گەران بە ناو گوندە كانى پۆژھە لاتدو هانى خەلكە كەى ئەدا پشتگىرى لە بانگە شەكە بگەن و سەرگە وتنىكى گە و رەى بە دەستبەجىنا لە م كارەدا، ئەوہش لە ميانەى بىرخستەنە وەيان بە و نۆر و ستەمەى كە لە ژىر سايەى دەسەلاتى ئەمە ويدا چەشتيان، بە لىنى پىدان بيانكاتە كار بە دەست و زەويان پى بدات، ھەروہا تولى دەھاقىنە و گوندشەينە كانىش بە لای خۆى پاكىشى، ئەوہش بە نزيكردنە وەى بىروباوہرى ئىسلامى لە بىروباوہرى مىلى، بە تايبەت ئەوہى كە پەيوەندى بە مەزھەبى (تناسخ الارواح - كۆپى كردنى پۆجھە كان) ھوہ مەبە (١) پاشان ھۆزە كانى عەرەبى يە مەنى ھىنايە پال خۆى و خەلكى - تقادم - پىش كە ناسراون بە بەرھەلستكارىان بۇ پۆژمى ئەمەوى ھاتنە پالى.

ئەبو موسلىم كە دلنباو بانگە شەكە بە ھىز و بلاوہ، راپۆرتىكى بۇ سەرگە دابەتى لە (ھەمىمە) بە زكردە وە، ئىمام موھەمەدى كورې ئىبراھىم - پىش لە لايەنى خۆبە وە دەستپىشخەرى كرد و بە روارى دانا بۇ دەستپىكردنى جموجول و چالاكە كانيان، ئەوہشى لە بەرچا و گرت كە پەوشى ناوخۆى بانگە شەكە بە ھىزە و پەوشى ناوخۆى دەولەتى خىلافەتى ئەمەوى خراپە.

لە پۆژى پىنج شەمە لە بىست و پىنجى (مانگى رەمەزان، سالى ۱۲۹/ك/مانگى حوزەيران، سالى ۷۴۷ز) شۆرش راگە بە نرا لە سەر دەستى (سولەيمانى كورې كە سىر). شىعە عەباسىە كانىش پىشتى ئەبو موسلىم - يان گرت و پەنگى پەشيان كرده دروشمى خۆيان لە جل و بەرگ و ئالا و بەيداخە كانياندا، ھەر بۆيە ناسران بە (المسودە - پەشگە رەكان). (٢)

لە پۆژى جەژنى پەمە زاندا، لە (سفىذنج) يە كە م نوپژ كرا بۇ لايەنگرانى عەباسىكان

ابن اعثم : أبو محمد أحمد : كتاب الفتوح ب ۴ ۷ ۲۴۸ . بارتولد : تركستان من الفتوح العربي الي الغزو المغولي : لا ۲۱۴

ابن اعثم : ب ۴ ۷ ۲۴۸

(١)، بۆيە پرسەگەيان ئاشكرا بوو. ھەر دەبوو پويەپوي ھىزەكانى ئەمەوى بىنەوہ بۇ ديارىكردى ھەلويستى سىياسى و سەربازى. ئەبو موسلىم شىوازى ئاويتتەكردى سىياسەت و ھىزى سەربازى پەتيرەو دەكرد، بەمەبەستى كەرتكردى ھىزەكانى خۇراسان، بەگژ يەكترى دانىان تا يەك رىز و يەك دەنگ نەبن و نەبنە مەترسى لەسەر بانگەشەى عەباسى. بەزيرەكى و شارەزايى خۇى توانى دوزمانايەتى بەيلىتتەوہ لە نىوان فەرمانپەرەواى ئەمەوى لەخۇراساندا (نەسپى كوپى سەيار) نىوان ناحەزەكانى، دەستى خستەناو دەستى (جەديع كرمانى) و پاشان (عەلى)ى كوپى ھەرەھا (شەببان لحرورى)يش بۇ روخاندنى ئەمەويەكان، ئەوجا تۇرى دوپەرەكى لەنىوان فەرمانپەرەواى ئەمەوى و سەرۆك ھۆزەكاندا چاند. لەكۆتاييدا شەببان لحرورى و ھەر دوو كوپرەكەى جەديع كرمانى، عەلى و عوسمان-ى لەناوبرد.

ئابەم شىوہيە ئەبو موسلىم لەگەل سەرجم بەرەى ھىزە سىياسىيەكاندا (٢) دەجولايەوہ، سەرگەوتوۇ بوو لە چىنىنى بەرەمى ھەول و كۆششەكەى، ئەوہش بە لەناوبردى نەيارەكانى و بەتەنھا حوكمى خۇراسانى كرد، نەسپى كوپى سەياريش بۇ (نيسابور) ھەلھات (٣).

ئەبو موسلىم ھەر كە پتى جىگىر بوو لەو ناوچانەى زالبوو بە سەرياندا، كەوتە كوشتنى ئەو رابەرە گەورانەى كە پكابەرييان دەكرد لەسەر سەركردايەتى. ئەوہ بوو نەقىبى نەقىبەكان (سولەيمانى كوپى كەسىرى خوزاعى)، كوشت، ھەرەھا موخەمەدى كوپيشى لەناوبرد (٤) و ھەندى لە لايەنگرانى شۆپشەكەشى لەناو برد، ئەوانەى كەوا بەشداربوون لەگەلیدا لە كارى سىياسى و سەربازى.

^١ الطبري : پ ٧ ٧ ٢٥٧

^٢ سەيارەت بەو سەياسەتەى كە ئەبو موسلىم پەيرەوى دەكرد وە كەوا جىگىرى كرد لە بەرئىوہبىردنى خۇراسان، بگەريوہ بۇ : ابن اعثم : پ ٤٤ ٢٢٨-٢٤٨-الطبري : پ ٧ ٧ ٢٥٥ ، ٢٦٧ ، ٢٧٧ ، ٢٨١.

^٣ الطبري ھەمان سەرچاوہ : ٢٧٧-٢٨١.

^٤ شايانى باسە كوشتنى - سىلمان بن كئير روويدا بەبى گەرانەوہ بۇ خەلىفەيان پرسگردن بەمىر ئەبو جەعفر كە لەوكاتەدا لە خۇراسان بوو. بگەريوہ بۇ : عمر : سەرچاوى پيشوو ٨١

به‌وش گۆره‌پان چۆل بوو بۆ ئه‌بو موسلیم و بووبه تاكه فهرمانه‌وای ولاته‌کانی
پوژمه‌لات و نازناوی میری (ئال موحه‌مه‌د) ی (١) بۆ خۆی هه‌لبێژارد، ئه‌مه‌ش نه‌وه
ده‌گه‌یه‌نی که نه‌و ته‌نها فهرمانه‌وای هه‌ریمێک نیه، به‌لکو زیاتره.

توانا و لیها تووی ئه‌بو موسلیم له پووی سه‌ریازی و سیاسی و کارگێپه‌وه له‌کانی
جه‌نگی خۆراساندا ده‌رکه‌وت، نه‌و توانا گه‌وره‌یه‌ی که‌وا کردی به‌یه‌کێک له سه‌رکرده
مه‌زنه‌کانی عه‌باسی.

ئه‌م پیاوه له‌پاش ئه‌وه‌ی نزیکبووه‌وه له دانیشتووه خۆماليه‌کانی ولات، بووبه ئه‌و
هیوا و ئاواته‌ی که خوازیاری بوون، وه‌کو که‌سێکی به‌هێزو لیها توو ته‌ماشایان ده‌کرد
بۆئه‌وه‌ی پله‌و پایه‌یان بگه‌رینێته‌وه، که‌لتووری دیرینی فارس زیندوو بکاته‌وه،
ده‌شتوانی ئه‌مه به‌سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی (به‌رمه‌کی و تاهیری و بووه‌یه‌ی) یه‌کان
دابهری، به‌وشه‌ بنچینه‌ی ده‌وله‌تی خۆراسانی دانا.

قوناغی قوحتوبه‌ی کورپی شه‌بیب

هیشتا شۆرشى عه‌باسى به‌ته‌واوه‌تى له‌خۆراساندا جىگىر نه‌بوو، هیشتا سه‌رکردايه‌تى ئاماده نه‌بوو بۆ ئاراسته‌کردنى لىدانى كۆتايى بۆ (نه‌سپى كورپى سه‌يار) كه‌وا به‌ناچارى پووى كردۆته نىسابور له‌گه‌ل ئه‌وه‌ره‌بانى كه‌ لايه‌نگرى بوون له‌ هۆزه‌كانى (ته‌مىم و به‌كرو قه‌يس)، سه‌رکردايه‌تى كاره سه‌ربازيه‌كان له (ئه‌بو موسلىم) هوه بۆ (قوحتوبه‌ى كورپى شه‌بیبى تائى) گۆزايه‌وه، ئه‌وه‌ش به‌فه‌رمانى ئىمام ئىبراهيمى كورپى موحه‌مه‌د^(١) وادياره سه‌رکردايه‌تى بالا له‌(حه‌مىمه)، په‌رۆش بوو بزائى له‌دواى خۆراسان چى پوو ده‌دات، پىتى باش بوو ئه‌بو موسلىم له‌چوار چۆه‌ى سنوورى خۆراسان ده‌رنه‌چى، ده‌بى كاره سه‌ربازيه‌كان له‌ناوچه‌ عه‌ره‌بیه‌كاندا زاده‌ستى سه‌رکرده‌یه‌كى عه‌ره‌بى بکړی.

(قوحتوبه) ناوچه‌ى (طوس) و (نىسابور)ى^(٢) كۆنترۆل كرد، نه‌سپى كورپى سه‌ياريش له‌لايه‌ن خۆيه‌وه زانى كه به‌رگرىکردن و گه‌رانه‌وه‌ى ده‌سه‌لات مه‌حاله، له (نىسابور) هوه بۆ (ره‌ى) هه‌له‌هات^(٣).

حكومه‌تى ناوه‌ندى له‌دیمه‌شق به‌م گۆرپانكاریه خىرايه‌ى خۆراسان زاره تهره‌ك بوو، بۆيه، له‌شكر له‌دواى له‌شكرى ده‌نارد بۆ له‌ناوبردنى ئه‌وه‌شۆرشه، به‌لام شكستى هینا. جا شاره‌كانى ئه‌سه‌فه‌هان و نه‌هاوه‌ند و هیتريش^(٤) خۆيان زاده‌ستى شۆرش كرد و رینگه بۆ عىراق له‌به‌رده‌م سوپای شۆرش كرايه‌وه. نه‌سپيش له (ره‌ى) مرد، له‌كه‌شيكى ناله‌بار و نادياردا به‌بى ئه‌وه‌ى له‌يه‌ك شه‌ر سه‌رکه‌وى^(٥) جا ئه‌مه‌ويه‌كان به‌مردنى ناوبراو سه‌رکرده‌یه‌كى گه‌وره‌يان له‌كيس چوو كه ئه‌م مملعانى خويناوويه‌يانه بۆ به‌ریتته رپوه، بۆيه به‌نه‌رینى كارىکرده سه‌ر دۆزه‌كه‌يان.

(قوحتوبه)يش له‌كه‌شيكى پر له‌سه‌رکه‌وتندا به‌سوپاكه‌ى به‌ره‌وه (كوفه) چوو،

^١ هه‌مان سه‌رچاوه : ٢٨٨.

^٢ الطبري : لا ٣٨٩-٣٩٠.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه : لا ٣٩٠ ابن اعثم : ب : ٣٥٣٧.

^٤ هه‌مان سه‌رچاوه‌ى پيشوو : لا ٤٠٥-٤٠٨ اليعقوبى : تاريخ اليعقوبى ب ٢٧٥ لا ٢٧٥

^٥ ابن اعثم : ب : لا ٣٥٣

هاوکات (بەزیدی کوری هوبەیرە) فەرمانرەوای عێراق، بەرەو پووی ئەو بەرێ کە وتبوو، شەرپک لەنیوانیاندا بەریابوو بە سەرکەوتنی (قوحتوبە) کۆتایی هات. (هوبەیرە) بەناچاری بۆ شاری (واست) پاشەکشیی کردو خۆی لەوێ حەشاردا. بەلام (قوحتوبە) نەژیا تا ئەنجامی کۆتایی ببینی، چونکە لەکاتی پەڕینەوێ لەپووباردا، خنکا (١) وە (حەسەن)ی کوری جیی گرتەوێ لەو هێرشە سەرکەوتووێ و (لەچواردەوی مانگی موحرەم سالی ١٢٢٠ک/٧٤٩ن) چووێ ناو (کوفە)هوە و (ئەبو سەلمە لخلال)ی وەکو سەرۆکی بانگخوازەکانی عێراق و وەزیری (ال محمد) ناساند، بووێ خاوەن دەسەلاتی راستەقینە. (٢)

بەمەش چارەنوسی عێراق بپاری لەسەر درا : جا سەقامگیری شۆرش لەم ولاتەدا، لەپاش ولاتەکانی پوژەلات، دەستکەوتیکی مەزن بوو، وە ئەگەری ناشکرا بوونی بانگەشەکی زۆر نزیک کردەوێ، تا خۆراسانیەکان رابەری خۆیان بناسن لە (ال محمد)(٣).

^١ هەمان سەرچاوە : لا ٣٥٧. البیعوي ب ٢ لا ٢٧٧

^٢ هەمان دوو سەرچاوە

^٣ محمود والشريف : سەرچاوەی پیتشوو لا ٦٤٥

به‌رزبوونه‌وه‌ی بنه‌ماله‌ی عباس له‌دهسه‌لاتدا

ئەبو موسلیم زانیاری تەواو و بە‌رده‌وامی هەبوو دەربارە‌ی ئەوه‌ی له‌عێراقدا بوو، ئەو شە‌وه‌ش لە‌رێگە‌ی نوێنەرە‌ سیاسیە‌کە‌ی (ئەبو لجهمی کورپی عەتیە) کە‌وا لە‌گە‌ڵ سوپاکە‌ی (قوحتوبە) بوو و خاوەن دەسه‌لات بوو بە‌سەر هێزە‌ چە‌کدارە‌کان. جا ئە‌بوسە‌له‌مە‌ش دانی پێنا و پازی کرد لە‌و پە‌له‌ سیاسیە‌یدا بێ.

سە‌بەرە‌ت بە‌ (ئە‌بو سە‌له‌مە) ئە‌وا بە‌رپرسی کوفە بوو وە‌کو (وە‌زیریکی ال محمد) (١)، ئە‌مە‌ش پە‌له‌و نازناویکە‌ تازە‌ داهێنرابوو (٢). لە‌میانە‌ی سروشتی ئە‌و ئەرکانە‌ی کە‌ ئە‌نجامی دە‌داو ئە‌و بە‌رپرسیاریتییە‌ی درابوو بە‌سەر شانی لە‌م ماوه‌یە‌دا، ئە‌وه‌مان بۆ دەر‌ده‌کە‌وێ‌ کە‌ ئە‌و خاوەن دەسه‌لاتی تە‌واوە‌تی بوو. هە‌موو لایە‌نگرانی شۆریش دانیان بە‌م دەسه‌لاتیە‌ دە‌نا، بە‌لام دەسه‌لاتی تە‌واوە‌تی ئە‌بوو بە‌ سەر سوپادا، بە‌لکو بە‌دە‌ستی - ئە‌بو لجهم - مایە‌وه‌.

پاش ئە‌وه‌ی کە‌ لایە‌نگرانی شۆریش له‌عێراقدا زالیوون بە‌سەر بارودۆخە‌کە‌، کاتی ئە‌وه‌ هات کە‌ سێک له - ال محمد - هە‌لبێژێ‌دری کە‌وا شۆریشە‌کە‌ بە‌ ناوی راگە‌ینرا، ناوی (ئیمام ئیبراهیم)یش باو و بێ‌لاو بوو. ناو بێ‌لاوی ئە‌م ئاشکرای کرد و ئاسانکاری کرد بۆ (بنه‌ماله‌ی ئومه‌یه) په‌یوه‌ندی ئیوان خۆی و شۆریش بدۆزێ‌وه‌. بۆ‌یه‌ (مه‌پوانی دووه‌م) ده‌ستگیری کرد و خستیه‌ ناو زیندانی (حه‌پان)وه‌، پاشان له‌مانگی موحه‌رە‌م ساڵی ١٣٢ک/ مانگی ئە‌یلول ساڵی ٧٤٩ن، کوشتی (٣)، رێ‌بوايه‌ تە‌کانیش ئە‌وه‌ دووپات دە‌کە‌ن‌وه‌ کە‌ (ئیمام ئیبراهیم) هە‌والی مردنی بە‌ بنه‌ماله‌ و کە‌ سوکاری خۆیدا، کاتی ده‌ستگیرکردنی و خیلافه‌تی راسپارد بە‌ (ئە‌بو له‌باس عە‌بدوللای کورپی موحه‌مە‌دی برای و کردی بە‌ خە‌لیفه‌ له‌‌دوای خۆی، فه‌رمانی پێ‌کردن له‌گە‌ڵیا بپۆن بۆ کوفه‌، پێ‌ش مردنی هاوه‌له‌کانی بە‌م هە‌لبێژاردنه‌ ئاگادار کرده‌وه‌. (٤)

^١ الطبري: ب ٧ لا ٤٥٠.

^٢ شعبان، محمد عبدالحی: الثورة العباسية لا ٢٥٧

^٣ النینوری: الاخبار الطوال لائترة ٢٥٢-٢٥٣. الیعقوبی: بئشی ٢ لاپه‌ره ٢٧٤. اخبار الدوله

العباسیه: نورسەرکه‌ی نه‌ناسراوه لاپه‌ره ٣٩٢.

^٤ الطبري: ب ٧ لا ٤٢٣.

که بنه‌ماله‌ی عه‌باس گه‌بشتنه کوفه، نه‌وش له‌پاش چپونه ناوه‌وه‌ی سوپای شوپش، (نه‌بو سه‌له‌مه) له‌مالی (نه‌لوه‌لیدی کوپی سه‌عد) که مه‌ولای (بنه‌ماله‌ی هاشم)ه، پیشوازی لی‌کردن و ته‌می‌ی کردن خویان بشارنه‌وه. تا نزیکه‌ی چل شه‌و باسی نه‌کردن لای هیچ سه‌رکرده‌یه‌کی شیعی، پازیش نه‌بوو خه‌رجی گواستنه‌وه‌یان پی‌ بدا (۱)، له‌همان کاتدا بو‌ رابه‌رانی (ال‌البیت) له‌بنه‌ماله‌ی (عه‌لی کوپی نه‌بی تالیب) نوسی که ببینه فه‌رمانپه‌وای بر‌اواداران به‌کومه‌ئی مه‌رجی دیاریکراو (۲). وادیاره نه‌و نیازی هه‌بوو کاره‌که راده‌ستی بنه‌ماله‌ی (عه‌لی) بکات کاتیک هه‌والی مردنی (ئیمام ئیبراهیمی کوپی محمد)ی پی‌ درا، به‌لام داوای لی‌توردنیان کرد له‌ په‌سه‌ند کردنی بانگه‌شه‌که (۳).

بۆمان هه‌یه بپرسین: ئاخو نه‌و هۆکارو پاساوانه‌ی (نه‌بو سه‌له‌مه) چین تا خیلافه‌ت بگوازیتته‌وه بۆ بنه‌ماله‌ی (عه‌لی کوپی نه‌بی تالیب)؟ نه‌وجا نه‌ور مه‌رجانه چین که داینا بو‌ وه‌رگرتنی نه‌م پۆسته ؟

وادیاره وه‌زیری (ال‌محمد) پاسپارده‌که‌ی (ئیمام ئیبراهیم) بو‌ عه‌باسی برای به‌هه‌ند وه‌رنه‌گرت، یا خود به‌لایه‌نی که‌مه‌وه، بو‌چوونی وا بوو که عه‌باس شیاوترین که‌س نیه له‌ هاشمیه‌کان بو‌ فه‌رمانپه‌وی باوه‌رداران.

به‌لام نه‌وه‌ی که گۆمانی تیدا نیه، نه‌م پی‌اوه له‌ژێر فشاری روداوه سیاسییه‌ فره‌ ئاراسته‌کان بووه، ناوبانگترینیان لایه‌نی عه‌له‌وی و لایه‌نی خۆراسانی و لایه‌نی نه‌ته‌وه‌یی فارسی شاراوه، بو‌یه پێویستی ده‌کرد له‌سه‌ری که‌سێک هه‌لبژێری لای هه‌موو لایه‌نه‌کان په‌سه‌ند بی، به‌ تایبه‌تی هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه بو‌چوونی جیاواز په‌یدا بوو له‌لای دوو لایه‌نی یه‌که‌م، عه‌له‌وی و خۆراسانی، ده‌رباره‌ی ده‌سه‌لانه‌کانی (۴).

^۱ هه‌مان سه‌رچاوه : لاپه‌ره ۴۳۰.

^۲ ابوسلمة - نووسراوه‌که‌ی بو - جعفر الصادق و عبدالله المحض و عمر الاشرف - نارد، هه‌مووشیان له‌ هیجاز بوون.

^۳ سه‌باره‌ت به‌ ناردنی نووسراوه‌کان بو‌ ئه‌م رابه‌رانه و کاردانه‌وه‌یان له‌سه‌ری بگه‌رێوه بو : الیقلوبی: ج ۲ ۲۸۲۷- ۲۸۲. ابن‌المطقطا: ۱۳۷۷- ۱۳۹.

^۴ تالیبه‌کان داوایان کرد که ئیمامه‌که هه‌ر خۆی (امیرالمومنین) یش بی. ئه‌مه‌ش نه‌وه ده‌که‌یه‌می‌ی که فه‌رمانپه‌وا خاوه‌ن

لهه لگه پانه وهی (ئبو سه له مه) بۆ لای (بنه ماله ی عه لی) ده گه یه نه ئه وه ی که ناوبراو له میانه ی بارودۆخی سیاسی ده وره به ری و له پیشبینیه کانی بۆ ناینده، تیگه یشت که ناتوانی له سایه ی حوکمی عه باسیدا ئاوا ته سیاسیه کانی به دی بیتی. وادیاره ئه و نوینه رایه تی هه ندی له رابه ره خۆراسانیه کانی فارس بوو، که وا مه یلیکی نه ته وه یی شاراو ه یان هه بوو، بۆیه ویستی کاره که راده سستی (تالییه کان) بکات به شتیه یه ک که خۆی ببیته خاوه ن چاکه ی گواستنه وه ی ده سه لات بۆیان به شکو ئامانجه کانی ببینیته دی که بریتی بوو له زیندوو کردنه وه ی ئاوا ته نه ته وه ییه کانی فارس.

(١)

له ئه نجامی ئه م جیاوازییه له تیروانینی سیاسی و بیروباوری، (ئبو سه له مه) نزیکه ی دوو مانگ سه رقالی ئه وه بوو (ال محمد) پازی بکات تا له لای هه مووی په سه ند بیتی، ئه مه له لایه که وه، له لایه کی دیکه وه پازی بی ئه م پۆسته وه رگری به و مه رجانه ی که خۆراسانیه کان دایان و نه که وا مه حال بوو که سیک هه بی به م پیشنیاره پازی بی، بۆیه پابه رانی (ال البیت) پازی نه بون. (٢)

سه ره نجام خۆراسانیه کان پالتیوراوی عه باسی خۆیان (ئبو لهع باس عه بدوللای کورپی موحه مه د) سه پاند وه کو میری باورداران، له پۆزی هه یینی (دوانزه ی مانگی - ربیع الآخر- سالی ١٣٢ک /مانگی تشرینی یه که م سالی ٧٤٩ ن) (٣) به یعه تی پیدرا بۆ خیلافه ت، شایانی باسه به رواری خیلافه ته که ی له پاش کوشتنی (مه روانی دووه م) ده ست پی ده کات که دواين خه لیفه ی ئه مه وه یه کانه، سی پوزی ما بوو له مانگی -زی الحج- له سالی ١٣٢ک، ریکه وتی مانگی ته مموزی سالی ٧٥٠ن، ئه مه ش به رواری

خاوه ن ده سه لاتی دینی و سیاسی بی له هه مان کاتدا. به نام بۆچوونی خۆراسانیه کان ئه وه بوو ده بی هه ییکه لی سیسته می سیاسی پینشو له ره گ وریشه ی بگۆردی به جوریک که (امیرالمومنین) ده سه لاتیکی دینی دیاریکراوی هه بیته بی ده سه لاتی سیاسی.

سه باره ت به م بابه ته بگه ریوه بۆ: شعبان، سه رچاوه ی پینشو لا ٢٥٨.

١ العمرو: سه رچاوه یه کی پینشو، لاپه ره ١٤١.

٢ شعبان: لا ٢٥٨ - ٢٥٩.

٣ ابن کثیر: ب ١٠ لا ٥٢.

داهه زراندنئ دهولتهئ عهباسيه .

(ئبو سه له مه) ش كه وا كاره كه به بي ناگاي ئه و ته واو كرا، هيچي به دهسته وه نه ما جگه له وهئ رازئ بي و پاساو بينيته وه بق هه لوئستي خوي له به رده ميان: (من ويستم ئه م كاره پاست و دروست بي، نه گينا هيچ نيشيكي لي ناكه م).^(١)

وادياره (ئبو موسليم) پاويژئ بي كراوه پيش نه نجامداني ئه م كاره و پازيش بووه له سه ري، به به لگهئ ئه وهئ (ئبو لجه م) ئي نوينه ري هه وليكي له به ر چاوي داوه له هه ليزاردني (ئبولعه باس).^(٢)

---

^١ البيهقوبي ١، ٧٢ ٢٨٢، الكفري ١، ٧٧ ٤٢٠

^٢ الطبري، هه مان سه رچاوه ١، ٤٢٩-٤٣١.

پووکاره گشتیه‌کانی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی

ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی هر له‌سه‌ره‌تای دامه‌زاندنیه‌وه سیاسیته گه‌لیکی پۆژهلای بیونی په‌یره‌وکردو پوی کرده خوراسان که بیشکه‌ی په‌یدا بیونیتی، نه‌م پووکردنه له‌خوراسانیش چه‌ندین هۆکاری له‌پشته‌وه بوو، گرنگترینیان:

- دزایه‌تی کردنی خه‌لکی شام بۆ عه‌باسیه‌کان، چونکه هیشتا له‌سه‌ر دلسۆزی و پشتیوانیان بۆ نه‌م‌ویه‌کان مابونه‌وه - گویزانه‌وه‌ی پایته‌خت له‌دیمه‌شقه‌وه بۆ به‌غداد

- کاریگری فارس له‌سه‌ر سیسته‌م و ژبانی عه‌باسی.

- بوژانه‌وه‌ی بازرگانی له‌ولاته‌کانی رۆژه‌لات.

دوو‌رگه‌وتنه‌وه‌ی ده‌وله‌تی عه‌باسی له‌جیهانی ده‌ریای سپی ناوه‌پاست.

- بایه‌خ نه‌دانی عه‌باسیه‌کان به‌دروستکردنی گه‌له‌که‌شتی (اسطول) یکی ده‌ریایی هاوشیوه‌ی گه‌له‌که‌شتی نه‌م‌ویه‌کان.

نه‌وه‌ی که‌گومانی تیدانیه‌ گویزانه‌وه‌ی خیلافه‌ت له‌نه‌م‌یه‌کانه‌وه بۆ عه‌باسیه‌کان گۆرانکاریه‌کی ریشه‌یی و گه‌شه‌کردنیکی به‌رفراوان و قوول له‌ه‌موو بواره‌کانی ژبانی نیسلاسی له‌گه‌لیدا هاته‌کایه‌وه، نه‌مش له‌پووکاره گشتیه‌کانی خیلافه‌تی عه‌باسی به‌دی ده‌کراو به‌گویزانه‌وه‌ی پایته‌خت له‌دیمه‌شقه‌وه بۆ به‌غداد ده‌ستی پیکرد، به‌وه‌ش جوژه‌هه‌نگاوێکی نا له‌به‌جیه‌شستی جیهانی بیژه‌نتی و پووکردن له‌جیهانی فارسی.

نه‌مه‌وه‌و چالاکسی و جموجوله‌سه‌ربازییه‌ی که‌سه‌رده‌می نه‌م‌وی له‌به‌ره‌ی پۆژئاوا له‌جیهانی ده‌ریای ناوه‌پاست به‌خۆی بینیبوی، پاشه‌کشیتی کرد، عه‌باسیه‌کان وه‌کو سنوریک بۆ ده‌وله‌ته‌که‌یان ته‌ماشای رۆخی نه‌م ده‌ریایه‌یانه ده‌کرد، که‌ده‌بی به‌رگری لی بکه‌ن نه‌ک هیرشی لیوه بکه‌ن. وه‌له‌نه‌جامی نه‌م پاشه‌کشیتی کردنه، میرنشینه نیسلاویه‌کان له‌مه‌غریب و نه‌نده‌لوس به‌رپرسیاریتی به‌رگریکردن له‌حه‌وزی رۆژئاوای نه‌م ده‌ریایه‌یانه گرتنه‌ستو.

به‌شبه‌یه‌کی گشتی عه‌باسیه‌کان روویان کرده رۆژه‌لات. له‌تورکستان مه‌ترسی

هاتنی (چینی) به کان بۆ سەر ولاتی موسلمانان و ههستاند، پاشان په یوه ندییا ن له گه ل
جیهانی چینیدا به هیزو پته و بووه وه، به تایبه تی په یوه ندی بازرگانی، هه روه ها
له هه ریمی سند موسلمانان بلاو بوونه وه و ده سه لاتی ئیسلامییا ن له وی جیگیر کرد.

هیزی ده ریایی ئیسلامی ش له زه ریای هند په ره ی سه ند و پۆلیکی بازرگانی باشی
پیشکە ش کرد، ئەمە ش دەر فەتی په خساند بۆ بازرگانی هند به بی ترس بچیتە ناو
بازارە کانی عیراقه وه، هه روه ها ریگە شکی کردوه له به رده م رۆشنیری ته هند ی،
ریگە وتنی عه باسیه کان له گه ل چینیه کاند ا بووه هزی کرانه وه ی بازارە کانی پۆژه لاتی
دوو له به رده م بازرگانیه کی ئالوگزی کرایی ده ولە مه ند، هه روه ها ریگە وتنی عه باسیه کان
له گه ل پادشاکانی فره نجه دەر فە تیدا بازرگانیان په ره بسین ی و بگه ته رۆژئاوای
ئه وروپا و باکوری رۆژئاوای، به لام زیاتر بایه خیان به پۆژه لاتندا. گو یزانه وه ی پایته خت
و گرنگی نه دان به کاروباری رۆژئاوا، لاوازیوونی ده سه لاتی عه باسی له مه غریبی
ئیسلامی لیکه وته وه، له ئە نجامی شدا لایه نه کانی رۆژئاوا جیا بوونه وه له ده سه لاتی
ناوه ندی، ئە وه بوو ئە نده لوس له سه ر ده سستی (عه بدولرحمان داخل) ی ئە مه وی
جیا بووه وه، مه غریبی ئە وه پیش له سه ر ده سستی ئیدریسیه عه له ویکان جیا بووه وه،
(بنه ماله ی روسته م) یش - خه واریجه ئە بازیه کان - مه غریبی ناوه پاستیان جیا کرده وه،
عه باسیه کانیش ته نها ده ولە تیکیان وه کو به ره بست دامه زانند که لایه نگریان بی له
مه غریبی نزیک، ئە وه ش ده ولە تی ئە غالیبه کان بوو.

ده ولە تی عه باسی گه شه کردنیکی دیکی به خۆ وه بینی. سیاسه تیان له گه ل نایندا
کۆ کرده وه، له م لایه نه شه وه ئە وان جیاوازن له ئە مه ویه کان که وا تۆمه تی (بایه خدان به
به رژه وه ندی دنیا یی) یان پیکرا، بۆیه وایان راگه یاند که ده یانه وی سونه تی پیغه مبه ر
زیندوو بگه نه وه و دادگریی بچه سپینن. ده وروبه ری خۆیان پرکرد له زانا و فه قی،
عاباکه ی پیغه مبه ریان له به ر کرد (درودی خوای له سه ر بیّت) وه کو نیشانه یه ک بۆ
ده سه لاته دینیه که یان، وه بیژکه ی (ئیمامی مه هدی) یان قۆسته وه و بووه دروشمی
دینی و سیاسیان، پشتیان به ست به بیردۆزی (ئیمامه ت) که وا ته وه ری بیروباوه پ و
بانگه شه که یان بوو. ئە م سیاسه ته دینی ش که خیلافه تی عه باسی په یه وه ی ده کرد

پیروزیه کی پی به خشی و وای لیّهات که گویه دهسه لاتی خلیفه له خوای گه وره وه
وه رگریاوه (۱)، چه مکی خیلافهت وه کو مافینکی خودایی لیّهات له حوکمرانیدا، که وا
له سرده می ساسانیه کاندا باو بوو.

خلیفه عه باسیه کان په تیره وی هندی نهریتی فارسیان ده کرد وه کو : قورخ کردنی
دهسه لات، دانانی ده رگاوان له برده م کوشکی خیلافهت، هاتنه دره وه به پاسه وان و
دارو دهسته یه کی زور، له نه نجامی نه وه شدا کاری (الحجاب - ده رگاوانی) هاته ناراوه.
هه روه ها شیوازیکی تایبته په دیدابوو بۆ سلوو کردن له خلیفه وه کو : خودانه وانندن،
ماچکردنی زه وی و که ناری جل و به رگ. به مهش عه باسیه کان سه ریچی دابونه ریت و
رهفتاری عه ره بیان کرد که ناسراوه به لیبوردده یی و ئاسانکاری. هه روه ها ژییانی
خلیفه کان و شیوازی کارکردنیان و شیوه ی حوکمرانیان به فارسه کان کاریگر بوو و
مورکی نه وانی پیوه دیار بوو، دابونه ریتی دیوانی فارسی زالیوو به سه ر سیسته می
نیدرایباند، هه روه ها کوشکه کانیان پر بوو له خزمه تکار و که نیزه ک.

کاریگریه کی تری فارسی هاته ناو سرده می عه باسیه وه، نه وهش پؤستی
وه زارهت بوو. نه وه بوو له پووی جلوبه رگ و پسپوری و ناولینانه وه وه زیر مورکیکی
نویتی به خقوه بینی که پیشتر نه زانرابوو. تبیینی نه وهش ده کری که زقوبه ی
وه زیره کانی خیلافه تی عه باسی له بنه مالیه ی فارسی بوون، وه کو (به رمه کیه کان و
بنه مالیه سه هل و بنه مالیه تاهیر و بنه مالیه فوراپ و بنه مالیه خاقان و هیتر).
وه زیرو نو سه رو پیاوانی ده وله تیش دابونه ریتی دیرینی فارسییان په پیره و کرد
له کارکردن و په یام نیریدا.

۱ بگه رنیه بۆ ده لته که ی نه بوجه عه ره ی مه نسور له لای - ابن کثیر ب ۱۰ ۱۲۲-۱۲۳

دابەشکردنی میژووی دەولەتی خیلافەتی عەباسی

دەولەتی خیلافەتی عەباسی نزیکەی (۵۲۴) سال حوکمی کردووە (۱۳۲-
ک/۷۵۰-۱۲۵۸ن)، بە ئەبو لەعباسی خویننریژ دەستی پیکردو بە مردنی
(المستعصم) کۆتایی پێهات، کەوا لەسەر دەستی مەغۆلەکان لەناوچوو. لەم
ماوەیەشدا توانای دەولەت و هیزی خیلافەت وەک یەک نەبوو.

میژوونوسەکان دەولەتی خیلافەتی عەباسییان بۆ چوار سەردەم دابەش کردووە،
بە پێی تواناکانی دەولەت و گەشەکردنی بارودۆخی و پەرەسەندنی ژبانی پۆشنیبری و
هزی، کە بریتییە لە:

سەردەمی یەكەم :

بریتییە لە سەردەمی هیز و فراوانخوازی و گەشە کردن (۱۳۲-۲۳۲ک/۷۵۰-۸۴۷ن)

سەردەمی دووهم :

بریتییە لە سەردەمی دەسلاتی تورکی (۲۳۲-۳۳۴ک/۸۴۷-۹۴۶ن)

سەردەمی سێهەم :

بریتییە لە سەردەمی دەسلاتی بووہییە فارسی (۳۳۴-۴۴۷ک/۹۴۶-۱۰۵۰ن)

سەردەمی چوارەم :

بریتییە لە سەردەمی دەسلاتی سەلجوقی تورکی (۴۴۷-۶۵۶ک/۱۰۵۵-۱۲۵۸ن)

سەردەمی عەباسی یەكەم : ۱۳۲-۲۳۲ن/۷۵۰-۸۴۷ز

ئەم سەردەمە بەخیلافەتی ئەبو لەعباسی خویننیز دەستی پئیدەكات و بەخیلافەتی (الوئق) كۆتایی پئی دیت، خیلافەت لەم سەردەمەدا بەهیز بوو و سەربەخۆییەکی تەواوەتی هەبوو، دەسەلاتی بالا لە دەولەت بەدەستی خەلیفەكان بوو كەوا توانایەکی كەسی و سیاسی و كارگێری بئ وئەیان هەبوو، توانیان پارێزگاری لە یەكگرتویی ولات بكن و ئەو ئاشوب و شوپشانه كپ بكنەوه كە روبەرویان بوو.وه .

فارسەكان لەم سەردەمەدا پلەوپایەییەکی بەرزیان هەبوو لە دەولەت، دەسەلاتی بەرفراوانیان كارێگەرێەکی گەورەیی هەبوو لە ئاراستەكردنی سیاسەتەكانی، سەرئەنجام زالبوون بەسەر هەردوو دەزگای ئیداری و سەربازی لەبەغداد و ئەو هەرئیمانەیی كە سەر بە ئەو بوون، جا ئەوانیش مشتیان توند كرد لەسەر سەركردایەتی سوپاكان و پۆسته ئیداریە گەورەكان وەكو وەزارەت و نووسین و فەرمانرەوایەتی شارەكان ( ).

تاكەكانی سوپاش یارمەتیدەر بوون بۆخیلافەت و دەزگایەکی گۆیرایەل بوون بەدەستی خەلیفەكاندا. ئەم پۆلەشیانە بە نەمانی ئەو جوۆرە خەلیفانە كۆتایی هات كەوا سەركردایەتی لەشكرەكانیان دەكرد و پێشمەرگە بوون و بۆخۆشگوزەرانی ملكەچ نەدەبوون. ئەم سەردەمە درەوشاوەش ئەم خەلیفانە نوینەرایەتیان دەكرد :

(أبو العباس - المنصور - المهدي - الهادي - الرشيد - الامين - المعتصم والوابق).

^۱ الزاهري، محمد بن مسفر : نفوذ السلاجقة السياسي في الدولة العباسية لا ۱۴ .

سەردهمی عه‌باسی دووه‌م : (۲۳۲-۳۳۴ن / ۸۴۷-۹۴۶ن)

ئەم سەرده‌مه به‌خیلافه‌تی (ئەلموته‌وکل) دەستی پێده‌کات و لەسەرده‌می (ئەلموستەگفی) کۆتایی دێت، لەم سەرده‌مه‌دا خیلافه‌ت لاواز بووه‌وه و ورده‌ ورده‌ سامی نەما، به‌شێوه‌یه‌ک که میرنشینه‌کانی ده‌وروپه‌ر به‌بێ ترس پلانیان بۆ جیابوونه‌وه‌ دانا. تورکه‌کان لەم سەرده‌مه‌دا مشتیان توند کردبوو له‌سەر ده‌زگاگانی ده‌وله‌ت. هەر له‌سەرده‌می (ئەلموته‌وکل) ه‌وه‌ ده‌وله‌ت به‌ره‌وه‌ بێ هێزی ده‌چوو به‌هۆی زیادبوونی ده‌سه‌لاتی تورکه‌کان. ئەم کۆده‌تایه‌ له‌ده‌سه‌لاتی عه‌ره‌بیه‌وه‌ بۆ ده‌سه‌لاتی تورکی، دیارده‌یه‌ک بوو له‌دیارده‌گانی شۆرش که‌وا زۆربه‌ی به‌شه‌گانی خیلافه‌ت هه‌ستیان پێ کردبوو، له‌ئەنجامدا ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌ی لاواز کردو دواتر نەما. (١)

خه‌لیفه‌کان لەم سەرده‌مه‌دا زیاتر لاواز بوونه‌وه‌ به‌هۆی گه‌وره‌ بوونی مه‌ترسی ده‌وله‌ته‌ سه‌ربه‌خۆکان که‌وا له‌جسته‌ی خیلافه‌ت جیابوونه‌وه‌. ئەوه‌بوو پشتی (عه‌لی کورپی بوه‌یه) له‌فارسدا به‌هێز بووه‌وه‌. (ره‌ی و ئەسه‌هان) و شاخه‌گانی ش گه‌وته‌ زۆر دەستی (ئەله‌حسه‌نی کورپی بوه‌یه)ی برای. (حه‌مدان) یه‌گانه‌ی موسڵ و دیاربکر و دیار ره‌بیه‌و (مچریان بۆ خۆیان جیاکرده‌وه‌، (موحه‌مه‌دی کورپی تفعی ئەخشید) یش (میسر و شام)ی بۆ خۆی جیاکرده‌وه‌، (نەسه‌ری کورپی ئەحه‌مه‌دی سامانی)ش خۆراسانی زه‌وت کرد.

له‌ئەنجامی ئەوه‌ش قه‌باره‌ی ده‌وله‌تی خیلافه‌ت بچوک بووه‌وه‌، خه‌لیفه‌گانه‌ی هه‌یجان به‌ده‌سته‌وه‌ نەما جگه‌ له‌ عێراق و چه‌ند ناوچه‌یه‌ک له‌فارس و ئەه‌وازدا. به‌لام ئەم هه‌ریمانە‌ی که‌ باسکران ناشوب و ئازاوه‌ی تیا به‌ریابوو. له‌کۆتاییدا کاره‌که‌ وای لێهات کۆیله‌یه‌کی تورکی یاخود دێلمی حوکه‌می به‌غداد بکات که‌ ناوی (میری میره‌کان)ی لیترا، که‌وا ده‌سه‌لاتیکی ته‌واوه‌تی و په‌ها و گشتی هه‌بوو، خه‌لیفه‌ هه‌یج شتیکی به‌ده‌ست نەبوو. (٢)

^١ Lane - Poole, s. ihstory of Egypt in the middle ages: p ۲۹

^٢ الخضري : الشيخ محمد : الدولة العباسية: لا ۴۸۴.

بەلام لە ماوەی نێوان دوو سالی (٢٥٦-٢٩٥ك) خيلافەت بە شێکی نۆدی
لە دەسهلاتەکی هینایەوه که سەر دەمی ئەم خەلیفانە دەگرتەوه : ئەلموختەمەد،
(المعتضد)، ئەلموکتەن، ئەم ماوەیەش ناوی (رابوونی خيلافەت) ی لیترا. (١).

ئەم سەر دەمه، واتە سەر دەمی عەباسی دووهم، ئەم خەلیفانە نوینە رایە تیان
دە کرد : - المتوکل، المنتصر، المستعین، المعتز، المهتدی، المعتمد، المعتجد،
المکتفی، المقتدر، القاهر، الراچی، المتقی و المستکفی، که وا بنه ماله ی بووه یه ی کرد
بە دەسه لاتدار لە سەر دەمی خویدا.

سەردەمی عەباسی سێهەم : ۳۳۴-۴۴۷ن / ۱۰۵۵-۹۴۶ز

ئەم سەردەمە لە خێلافەتی (ئەلموستەکفی) هەو دەستپێدەکات و لە خێلافەتی (ئەلقائم) کۆتایی دیت، ئەم سەردەمە پەيوەست بوو بە مێژووی بووھەبەھەکان کە وا خواوەن دەسەلاتی راستەقینە بوون لە عێراقدا. خەلیفەش هیچی دەسەلاتی بە دەستەوہ نەبوو جگە لە ناوکاری، بە لکو وەکو کارمەندێکی لێھات لە لایان، بە گۆزەرە ی بەرھە کە ی خۆی قاچی پائەکیشا، مافی نەبوو دەست لە کاروباری خێلافەتدا وەر بدات ئەگەر پرسیان نەکات و پازی نەبن لە سەری.

خەلیفە لەم سەردەمەدا دەسەلاتی لە دەست دا، فەرمانی پێ نەکرا و نەویش جیبەجی دەکرد، هیچ دەسەلاتێکی دینیسی بە سەریاندا نەبوو، چونکە مەزھەبیان جیاواز بوو، ئەوان شیعە یەکی توندپەرەو بوون، پۆستی خێلافەتیان تەنھا لە بەر خزمەتکردنی ئامانجەکانیان هێشتبووھەو.

(بە یرونی) بەم دەستەواژە یە وەسفی پەوشی عەباسیەکان دەکات لە رۆژانی (بنەمالە ی بوھیم) دا: ((دەولەت و دەسەلات لە دواپۆژەکانی (ئەلموتەفی) و پۆژانی یە کە می (ئەلموستەکفی) دا لە بنەمالە ی عەباسیەوہ گوازیارەوہ بۆ بنەمالە ی بوھیمی، ئەو ی کە ما بوو لە دەستی دەولەتی عەباسی بریتی بوو لە کاری ئاینی بیروباوہ پی نەک مولکێکی دنیا ی)). (١)

ئەم سەردەمەش ئەم خەلیفانە نوێنەرە یە تیان دەکرد: المستکلی - المطیع - الطامع - القادر و القائم.

١ البیرونی، ابوالریحان : الآثار الباقیة عن القرون الخالیة : لا ١٢٦

سەردەمی عەباسی چوارەم : ٤٤٧ - ٦٥٦ ن/١٠٥٥ - ١٢٥٨ ز

ئەم سەردەمە لە خیلافەتی (ئەلقائۇم) ھو دەسپێدە کات و بەمردنی (ئەلموستەصیم) کۆتایی پێ دیت، لەم سەردەمەدا دەسەڵاتی راستەقینە کەوتە دەستی سەلجوقیە تورکەکان کە و لە لاتە شاخاویەکان نیشته جێ بوو بوون. پەوشی خیلافەت لە سەردەمی سەلجوقیەکاندا باشتر بوو بەراورد بە پەوشیان لە کاتی دەسەڵاتی بنەمالە ی بوەبەدا، ئەوان پێزی خەلیفەکانیان دەگرت وەکو ھەستیکێ دینی چونکە سونی مەزھەب بوون، گەرە پاریان ئەگرتن لە بەر پۆستە دینیەکان، خەلیفەکان لەم سەردەمەدا لە سەر یەك شیواز نەبوون لە توانا و ھەلسووکەوت کردنیان، ئەوان لە سەردەمی (ئەلموستەرشەد) دا دەستیانکرد بە ھینانە ھەندی دەسەڵاتی راستەقینە ی خۆیان، لە سەردەمی (ئەلموقتەفی) یشدا سەر بە خۆیانە حوکمرانی بە غەدادو شوینە کانی دەورووبەری کرد، لە سەردەمی (ئەلناصر) دا دەسەڵاتی خۆیان گەرانە ھو سەر بە ستانە حوکمرانی عێراقیان کردو شەست و شەش سال مانە ھو و ملکە چ نەبوون بۆ ھیچ دەسەڵاتیک، تا ئەوکاتە ی کە مەغۆلەکان دەستیانکردە جموجۆلیکی بەرفراوان بە ھو. رۆژئاوا و شانشینەکانیان داگیر کرد و شارەکانیان وێران کردو گەیشتنە بە غەداد، ئەو ھو بوو داگیریان کردو خیلافەتی عەباسیان روخاند.

ئەم سەردەمە ش ئەم خەلیفانە نوینە رایەتیان دەکرد : القائم، المقتدی، المستقەر، المساترشد، الراشد، المقتفی، المستنجد، المستجی، الناصر، الفاهر، المستنصر، المستەصم.

پوینترین جیاوازی لە نێوان سەردەمی یەكەم و سەردەمەکانیتر لە ژبانی دەولەتی خیلافەتی عەباسیدا، دەرکەوتنی رەگەزیکێ نوێ بوو کە بریتیبە لە رەگەزی تورکی، گۆرپینی خیلافەت لە مەرکەزیت بۆ نامەرکەزیت لە سیستەمی حوکمرانیدا، لە ئەنجامی دامەزراندنی کۆمەڵی دەولەتی سەر بە خۆ، چ سەر بە خۆییەکی تەواوەتی بی یاخود (حکم زاتی) بی لە گەل دانپێنان بە دەسەڵاتی خەلیفە.

فارسەکانیش جموجول و چالاکیان بۆ رۆژھەلات گواستبوو ھو لە پاش ئەو ی دەسەڵاتی تورکەکان سەرکەوتن و توانیان کۆمەڵی دەولەتی سەر بە خۆ لە ھەندی

لهه ریمه کانی دهولته تی عه باسی دامه زرینن. جا دهولته تی (تاهیر) یه کان له خوراساندا دامه زرینرا (۲۰۵-۲۵۹ک/۸۲۰-۸۷۲ن)، (یعقوب بن اللیب الصفار) یش له پاشماوهی دهولته تی تاهیری دهولته تی (سه فاری) دامه زراندا (۲۶۱-۳۸۹ک/۸۶۷-۹۱۱ن)، (سامان) یه کانیش له پاشماوهی دهولته تی (سه فاری) دهولته تی خویان دامه زراندا (۲۶۱-۳۸۹ک/۸۷۴-۹۹۹ن)، له کۆتاییه کانی سه دهی چواره می کۆچی روخان، واته دهیه می زاینی، (غه زنه وی) یه کانیش جیگه یان گرته وه دهولته تی (غه زنه وی) یان دامه زراندا (۲۵۱-۵۸۲ک/۹۶۲-۱۱۳۶ن)، (بوه یهی) یه کانیش زال بوون به سه ر فارس عیراق و نه هواز و کرماندا و دهولته تی (بوه یهی) یان دامه زراندا.

(۳۳۴-۴۴۷ک/۹۴۶-۱۰۵۵ن)، تورکه سه لجوقیه کانیش دهولته تی (بویهی) یان له ناویرد له عیراقدادو (گفرلبک) ی سه لجوقی چوه ناو به غداده وه و جیای کرده وه و دهسه لاتی خوی دامه زراندا له پاشماوهی دهسه لاتی بویهیه کاندا.

بهندی دوههه

ٴبو لهباسی خوینرٴژ - ٴبو جهعفری مه‌نصور

١٣٢-١٣٦ن/٧٥٠-٧٥٤ز

ناساندنی ٴبو لهباس

عبداللای کورپی موحه‌مهدی کورپی علی عه‌باسی، ٴبو لهباس نازناوه‌که‌یه‌تی. (١). له‌سالی (١٠٥ن/٧٢٣) له (حه‌میه) له دایکبوه له‌خاکی (الشراه) له (بلقا) له‌شامدا، له‌ویش په‌روه‌ده بووه. (٢). رٴژی هه‌ینی دوانزه‌ی (مانگی - ربیع الاخر - سالی ١٣٢ک / مانگی تشرینی یه‌که‌م سالی ٧٤٩) به‌یه‌تی بیان پیدا و خیلافه‌تی پی‌ سپٴردا له‌کوفه. (٣)

تٴبینی ٴه‌وش ده‌کرٴ که له‌یه‌کچونٴک هه‌یه له‌نیوان ناوی ٴبو لهباسی خوینرٴژ و ناوی ٴبو جهعفری مه‌نصور (عبداللای کورپی موحه‌مهدی کورپی علی عه‌باسی)، بٴیه، میژوونوسان نازناوی عه‌بدوللای (الاصفر)یان بز خلیفه‌ی خوینرٴژ دانا (واته بچوک). (٤)، چونکه ته‌مه‌نی له مه‌نسوری برای بچوکتر بوو.

وه‌کو نه‌ریتٴکی په‌یره‌وکراو له‌لاین خلیفه‌کانه‌وه له‌کاتی هه‌لٴزاردنیاندا، ٴبو لهباس له‌مزگه‌وتی کوفه و تاریکی خوینده‌وه، تٴیدا ئامانجی هه‌لگیرساندنئ شٴرشئ عه‌باسی روونکرده‌وه، ناته‌واوی و که‌موکورپی ٴه‌مه‌ویه‌کانی ده‌رخست و به‌زه‌وتکه‌رانی خیلافه‌ت وه‌سفی کردن، په‌یمانیشی به‌کوفیه‌کان دا که‌وا پالٴشتی شٴرپشه‌که‌یان کرد، موچه‌کانیان زیاد بکات و بیرئ خسته‌وه که ٴو : ((خوینرٴژه و شٴرپشگٴره)). (٥)

١ المصنوعی ١١ ٢ ٢ ٢٨٢

٢ البغدادي. الطبیب : تاریخ بغداد ب ١٠ ٤٦٤-٤٧. ابن کثیر، ب ١٠ ٥٢٧.

٣ بگه‌رٴژه بٴلا : ٢٥.

٤ العبادی : ٤١٧.

٥ بگه‌رٴژه بٴ ده‌قی و تارمه‌که له‌لای - الطبری - : به‌شی ٧ لا‌په‌ره ٤٢٥-٤٢٦. وادیاره لٴرمدا مه‌به‌ست له (السفاح - خوینرٴژ) ده‌ستبلوه که‌هه‌یانه به‌ به‌لگه‌ی ٴه‌وی ٴه‌م وشه‌یه له‌ نیو وسفکرده‌نی خه‌لگی کوفه و زیاد کرده‌نی موچه‌کانیان هات. ٴه‌مه‌ش له‌گه‌ل مانای ده‌ستبلوی و به‌خشیندا. واته : ٴهو ده‌ستبلو و به‌خشه‌ره له‌گه‌ل هاورٴیکانی و شٴرپشگٴرٴکی نازایه له‌گه‌ل دوزمه‌نه‌کانی. شایانی باسه‌ وشه‌ی (السفاح) له‌بروی زمانه‌دوانٴه‌وه کٴمه‌لی مانا له‌ خو‌دمگری له‌وانه‌ش : خوینرٴژ

ئەبو لەباسی خەلیفە لە کوفە نشتەجی بوو، واش دیارە ئەو بۆی دەركەوت كە كوفە بارودۆخێكى دەگمەن و جیاوازی هەیه ئەوەش بەهۆی پشتگیری نەکردنی زۆریەى دانیشتوانەكەى لەشۆرشى عەباسى، جا لەشۆینكەوتوانى ئىمام عەلى بوون، بۆیه خەلیفە بۆ شۆینكى نزیكتر بارى كرد ناسراو بوو بە (هاشمیه الكوفه)، بەلام زۆرى نەخایاند لەویش بارى كرد بۆ ئەنبار كە دەكەوتتە رۆژەلاتى كوفە لەسەر رۆببارى فورات لەسالى (١٣٤ك/٧٥١ن)، لەتەنیشتییدا شارێكى بۆ خۆى دروست كرد ناسرا بە (هاشمیه الانبار) كەوا تیايدا نشتەجی بوو تا مردنى لەسالى (١٣٦ك/٧٥٤ن).^(١)

ئەبو لەباس زۆریەى ماوەى خیلافەتى بەجیگرکردنى دەسلەتەكەى بەسەر برد، ئەو بوو پویهپوی ئەو سەرركردە عەرەبانە بوو، وە كەوا پشتیوانى ئەمەویەكانیان دەكرد، پاشان هەندى لەو سەرركردانەى لەناو برد كەوا پالپشتیان كرد بۆ گەیشتن بە دەسلەت پاش ئەوەى كە نیازیان هەبوو جیا بنهوه، وەكو (ئەبو سەلمە لەخەللال).

ئەبو لەباس كەسێكى دەستبلاو بوو، بەرپز، ژیر، زۆر شەرم، پەوشت جوان، ئەو بەخشندهترین كەس بوو، هەرگیز بەئىنى نەداوه وداوى بخات، وە لە كۆپەكەى هەلنەساوه تا تەواو نەبیت. لەسەر ئەنگوستیلەكەى نەخشاندبووى: ((الله بقه عبدالله و به يومن)) واتە خوا جیتی متمانهى عەبدوللایه و باوەرپیشى پیتی هەیه و دەگێرناوه كەوا وتووێتى: ((نزمترینى خەلك و ریسواترینیان ئەو كەسەیه پەزىلى بە دەست پارێزى بزانی، وە نەرم و نیسانی بە سەرشۆپى بزانی)) هەرەها وتووێتى ((ئەگەر نەرمو نیسانی خراپە بێ، ئەوا لیبوردهن موعجیزهیه، خۆراگرى ئاكارێكى جوانه تەنها ئەوكاتە نەبێ كە دین سووك دەبیت و سولتان لاواز دەبیت، پەلە نەكردن ستایشكراوه تەنها لەكاتى دەرفەتدا نەبێ)).

ئەبو لەباس زۆر حەزى لە دەمەتەقتى پیاوان و دانیشتنى زانایان هەبوو، هانى ئەدەب و گۆرانى داوه، خەلاتى شاعیران و گۆرانى بیژانى كردوه.^(٢)

^١ الطبري : ممان سمرچاوه لاپەرە ٤٦٤. الدینوری: ٢٦٢.
^٢ ابن الطلقا: ١٧٤. السیوطی: تاریخ الخلفاء ٢٥٨.

رهوشی ناوخۆ له سهردهمی ئەبو لهباسدا

ئەبو لهباس کاتیک بەیعتی پیدرا بۆ خیلافەت هەر هیندەمی سه‌ریازه‌کانی دەسه‌لاتی هەبوو، جا سوپاکەمی خۆی نامادە دەکرد بۆ په‌لاماری کۆتایی له‌گەڵ ئەمەویەکانداو هیشتا کاروباره‌کان هەمووی بە دەستی سه‌رکرده‌و بانگخوازه‌کان بوو، بۆیه ئەرکی زۆر قورس و گران بوو. چونکه پێویست بوو له‌سه‌ری پێی عه‌باسیه‌کان له‌ده‌سه‌لاتدا جێگیر بکات و کۆله‌که‌که‌یان بچەسپێنێ. بۆیه وای بینی پشت به‌براو مام و برازاکانی بیه‌ستی و به‌شداریان پێ بکات له‌م کاره‌دا بۆ ئه‌وه‌ی سه‌رکرده‌و و بانگخوازکان ده‌سه‌لات بۆ خۆیان قۆرخ نه‌که‌ن، ئەمە له‌لایه‌که‌وه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه ویستی ورده‌ ورده‌ ده‌سه‌لات بۆ ده‌ستی تاکه‌کانی بنه‌ماله‌ی عه‌باسی بگه‌پننێته‌وه.

ئەوه بوو مامی (سوله‌یمانی کورپی عه‌لی) کرد به‌والی له‌سه‌ر به‌سه‌ره‌و ده‌وره‌به‌ری، مامی (ئیسماعیلی کورپی عه‌لی) له‌سه‌ر (کور و ئەه‌واز)، مامی (داوودی کورپی عه‌لی) له‌سه‌ر حیجاز و یه‌مەن پاش ئه‌وه‌ی که له‌سه‌ر کوفه‌ لایبرد و مامی (عوبده‌للائی کورپی عه‌لی) کرد به‌ به‌رپرسی جه‌نگ دژی مه‌روانی دووه‌م، (ئەبو جه‌عفەری مه‌نسوری برای بۆ جه‌نگاندنی (یه‌زیدی کورپی هوبه‌یره) دانا).^(١)

وادیاره‌ جوړه‌ بێزاربیه‌که‌ دروست بوو له‌لای هه‌ندی له‌و سه‌رکردانه‌ی که‌وا شوپش له‌سه‌ر شانیان هه‌ستا، ترسان که‌سانی تر به‌ره‌می هه‌ول و کۆششه‌که‌یان بچنی، بۆیه خه‌لیفه‌ دلنایای کردنه‌وه و قه‌ناعه‌تی پێکردن که به‌شداریه‌ی که‌ سوکاری له‌ده‌سه‌لاتدا نه‌ها بۆ شانازییه‌، ئەوه بوو نووسراویکی بۆ (حه‌سه‌نی کورپی قوحتوبه‌ی) نارد کاتیک ئەبو جه‌عفەری برای کرده‌ هاوه‌لی: ((دلنایابه‌ سه‌ریاز سه‌ریازی خۆتن، سه‌رکرده‌ش سه‌رکرده‌ی خۆتن، به‌لام حه‌زم کرد براه‌م ناماده‌بی و سه‌ره‌رشته‌ی کاره‌که‌ بکات)).

(٢)

ئەبو لهباس دواي ئەوه ده‌ستی کرد به‌ پاک‌کردنه‌وه‌ی چل و چێوی ئەمەویەکان.

^١ الطبري: بی ٧ ٤٥٩، ٤٥٨، ٤٥٠، ٤٢٢.

الدینوری: لا ٢٦٠.

جا له پاش شهوهی هیزه کانی به سهرکردایه تی مامی (عبداللای کورپی عهلی) هیزه کانی مهروانی دووه می له سهر زئی (زاب) به زاند و پاوی نا تا میسر و لهوئی کوشتنی، ناشوب و ناژاوهی ناوخوئی له ناوچه عه ره بیه کاندای دژی دهسه لاته که ی به ریا بوو، له فهلهستین و شام و جهزیره کهوا ناوهندی هیزو توانای شه مهویه کان بوو، پاشان زوری نه خایاند شه هیزو توانایه ی له دهستدا و له خوراسان خوئی بینیه وه. (١).

شه و جا سهرکرده کانی مهروانی دووه م هه نندیکیان ترسان له بنه مالته ی عه باس کهوا توندوتیژییه کی زوریان نواند له مامه له کردن له گه ل دوزمه کانیاندا و هه روهها هه نندیکیان ته ماحی شه وه یان هه بوو دهوله تی خیلافه تی شه مهوی بگه ریئنه وه. (٢).

له و بزوتنه وانه ش باسی شه مانه ده کهین، سهره آدانی (حه بیبی کورپی مورپی مورپی) له هه ریمی (ببینه) له فهلهستین و به لقا و حوراندا، سهره آدانی (شه بو لوهرد) له قنسرین، بزوتنه وهی (ئوسامه ی کورپی موسلیم) له جهزیره (٣). جئی باسه سهرکرده ی شه م بزوتنه وانه ئالای سپیان به رز ده کرده وه و ناوی خوئیان نابوو به (المبیچه) واته سپی گه ره کان، وه کو نیشانه یه ک له سهر یاخی بوونیان له دهسه لاتتی عه باسی کهوا رهنگی رهشی کردبوو به دروشمی خوئی و شوئینکه وتوانی ناو نرابوون به (المسوده - ره شگه ره کان).

شه مه و (عبداللای کورپی عهلی) چه نندین مانگی له کاری سه ریازی به رده وام به سه ربرد، پیش شه وهی شه م بزوتنه وانه له ناو ببردیی و شاره کانی ره قه و حهران و رهها وماردین و دیمه شق و بهیت له مقدیس بیئه ژیر پکیفی.

شه و جا شه بو له باس ئاوری دایه وه بو لای دوزی یاخی بوونی (به زیدی کورپی هویه پره) کهوا له (واست) خوئی حه شار دابوو، شه وه بوو (شه بو سه له مه) سوپایه کی نارد به سهرکردایه تی (حه سه نی کورپی قوحتوبه) و گه مارویدا، ورده شه پیک کرا له نیوان هه ردوولا بی شه وهی هیه شه نجامیکی لیبکه ویته وه، شه مهش وای له (شه بو

١ العبادي : لا ٤٤

٢ الطبري : ب ٧ لا ٤٤٦ .
٣ الطبري : ب ٧ لا ٤٤٣ - ٤٤٧ .

لعباس) کرد (ئەبو جەعفەر)ی برای بنیزی بۆ ئەو هی خۆی سەرکردایەتی گەمارۆدانی (واست) بکات. جا کاتیک هەوایی کوشتنی مەرۆانی دوو هەم گەیشته (بەزیدی کوپی هوبەیرە)، داوای ئاشتبونەو هی کرد، دانوستانیک لەنیوان هەردوولا کرا لەئەنجامدا بەلین بە (کوپی هوبەیرە) و لایەنگرەکانی درا کە دلتیا بن. (ئەبو جەعفەر)یش نوسراویکی بۆ خەلیفە نارد سەرەبارت بەم پرسە، خەلیفەش پراویژی بە (ئەبو موسلیم) کرد. لە سەر پینمایی ئەبو موسلیم، (ئەبو لعباس) فەرمانی دا بە (ئەبو جەعفەر)ی برای (کوپی هوبەیرە) و ژمارەیک لە هەوایی بکوژین (۱). بە کوشتنی (کوپی هوبەیرە)ش ئەمەویبەکان دوا بیان هات.

هەروەها (ئەبو لعباس) پکا بەرە سیاسیه کە ی لەناو برد، (ئەبو سەلەمە لەخەلال) وەزیری (ال محمد)، ئەو هەبوو بوختانی ئەو هی پینکرد کە دەیهوی خیلافەت لە بنەمالە ی عەباسەو ه بۆ بنەمالە ی علی کوپی ئەبو تالیب بگوازیتهو، بە نیاز بوو لە ناوی بدات کاتیک بەیعتی پندرا بۆ خیلافەت بەلام بارودۆخی دەولەتی تازه پینگەیشتوو پینگی پی نەئەدا ئەو کارە بکات، بۆیه هیشتیەو ه لەسەر پۆست و نازناو ه کە ی.

لەپاش ئەو هی کوتایی بەو بزوتنەوانە ی هینا کە بەرەلستکاری دەسەلاتە کە بیان دەکرد و پیتی لە دەسەلاتدا جینگیر بوو ئەبو لعباسی خۆینریژ دەرفەتی بۆ رەخسا تا وەزیرە کە ی خۆی لە ناو بەری. بەلام (داوودی کوپی علی) نامۆزگاری کرد نووسراویک بۆ ئەبو موسلیم بنیزی تیدا پرسسی (ئەبو سەلەمە) پوون بکاتەو ه بۆ ئەو هی پیی ناخۆش نەبی. (ئەبو موسلیم) هەستا بە ناردنی (مەراری کوپی ئەنەسی - چپی) بۆ کوشتنی، ناو براویش لە گەل (نوسەیدی کوپی عەبدوللا) بۆسە یان بۆ دانا و کوشتیان لە (مانگی رەجەب سالی ۱۳۲ ک / مانگی شوبات سالی ۷۵۰ ن) (۲).

^۱ الطبري: ۷ لا ۵۰ - ۴۵۷.

^۲ الجهشيار، محمد بن عبدوس: الوزرا و الكتاب: ۹۰ لا.

پهوشی دهره کی له سه رده می نه بو له باسدا

به ره ی روزه لات

له و کاته ی که نه م رووداوانه له عیراق و شام و جهزیره روی ددها، نه بو موسلیمی خوراسانی، که سه رکرده ی به که می شوپشی عه باسی بوو، دهسه لاتی راده ست کرابوو و نیشی بو خه لیفه ده کرد له خوراسان و شاخه کانداه، دهستی کرد به جیگیر کردنی پتی عه باسیه کان له م ناوچانه دا، کوتایی به و شوپشانه ی هینا که به ره له ستکاری حکومه تی ناوه ندییان ده کرد (۱).

له هه مان کاتدا ولاتی دوا ی روویار دوچاری مه ترسیه کی گه وه بوو له لایه ن چینیه کانه وه. چونکه نه مان شلوقی بارودوخی موسلمانان و نه و بوشاییه ی که روخانی ده ولته تی روزه ناوای تورکه کان هینایه کایه وه، به هه لزانسی بو فراوانکردنی دهسه لاته که بیان له ولاتی دوا ی روویار که وا فره مانپه وا پیشوه کانیا ن هه ر له دیر زه مانه وه راهاتبوون له سه ر نه وه ی نیرده په وانیه چین بگه ن به مه بهستی نواندنی پشتگیری خو یان بو نیمپراتوری چین، جا نه مانیش دهستیان کرد به هاوکاری کردن و دریز کردنه وه ی دهستی یارمه تی بو نه و فره مانپه وا خومالیانه ی که دژی دهسه لاتی نیسلامی بوون. له راستیدا ململانی نیوان لایه نی نیسلامی و لایه نی چین، کومه لی مؤکاری شارستانی و بازرگانی ده بچولاند، نه و پرسیاره ی که له کاتی خویدا ده کرا نه مه بوو: ناخ کامه یان زال ده بی به سه ر نه و ناوچانه، شارستانیته تی نیسلامی؟ بیان شارستانیته تی چین؟ (۲).

له رووی مؤکاری بازرگانی وه، نه و موسلمانان کان هه زیان لی بوو زال بن به سه ر ریگا و بانه کانی بازرگانی جیهانی له گه ل پوزه لاتدا، واته هند و چین، که مکردنه وه ی بۆلی چین له بازرگانی جیهانی.

له سالی (۱۳۲۲/ک/۷۵۰) سوپای چین شاری (سو یاب) ی داگیر و ویرانکرد. له سالی داهاتوودا چینه کان ململانی نیوان (نه خشید فرغانه) - که داوای یارمه تی چینیه کانی

ابن الاثیر: ب ۴ لا ۳۴۱. بارتولد: سه رچاره ی پیشوو لا ۳۱۴ - ۳۱۵.

بارتولد: ۳۱۶ لا

کرد - و نیتوان پاشای (شاش) به هه ل زانی، خیرا دهستیانگرت به سه ر ئه و ناوچانه و له بهرده م (فرغانه) ده رکه و تن و هیرشیان کرده سه ر شاری (شاش) و پاشاکه بیان گه مارۆدا و به زۆر هاته ژیر فه رمانیان. (١)

سه رکرده ی موسلمانیش، (زیادی کوپی سالتج) که تازه شوپرسی (شهریکی کوپی شیخ مه هری) کپ کرد بووه وه له (بوخارا) دا، توانی سوپای چینی بشکینی له سه ر روباری (گران) له مانگی (زی الحجه - سالی ١٣٣٢ ک / مانگی ئاب سالی ٧٥١ ن) (٢).

ئه مه و (ئه بو داوود) - خالدی کوپی ئیبراهیم -، که وا ئه بو موسلیم وه کو فه رمانپه وایه ک له سه ر (بلخ) دايمه زراند، سه رکه و توو بوو له و کاره سه ربازیانیه ی که له ناوچه کانی (ختل و کش) ئه نجامی دا، ئه وه بوو فه رمانپه وای (ختل) بو چین هه له ات، سه رۆکی (کش) یش کوژا و براکه ی شوینی گرته وه (٣) ئه و جا چین دوچاری کیشه ی ناوخۆ بوو و شه پی ناوخۆی تیا هه لگیرسا به هۆی ململانی له سه ر ته ختی ده سه لات، له ئه نجامدا چینه کانی سه رقال کرد و دووری خستنه وه له ده ستپوه ردان له کاروباری ولاتی دووای روبار. شه پی (گران) به دوا ده ستپوه ردانی چینی ده ژمیردریت له م ناوچه یه دا که وا دواتر له سایه ی ده سه لاتی عه باسنیدا ماوه یه کی دوور و دریز له خوژگوزه رانیدا بوو.

---

^١ ابن الاثیر : ب ٤٤٧ ٣٤٢.

^٢ ابن الاثیر : ب ٤٤٧ ٣٤٢.

^٣ هه مان سه رچاوه ٣٤٢ ٣٤٢.

به‌ره‌ی بیژهن‌تی

ده‌وله‌تی بیژهن‌تی سوودی له‌و په‌ش‌تیویه‌ وه‌رگرت‌که‌وا با‌لی ک‌یشابوو به‌سه‌ر ده‌وله‌تی ئیسلامیدا به‌ه‌وی گ‌و‌یزانه‌وه‌ی خ‌یلافه‌ت له‌ نه‌مه‌وییه‌کانه‌وه‌ بق‌عه‌باسیه‌کان و گ‌واستنه‌وه‌ی پایته‌خت بق‌دیمه‌شق، بق‌یه، ه‌یرشی کرده‌ سه‌ر ناوچه‌کانی باکوری ده‌وله‌تی ئیسلامی، جا ئیمپراتۆر (قسطنطین)ی پ‌ینجه‌م سه‌رکه‌وت له‌فراوانکردنی سنوری ولاته‌که‌ی به‌ره‌و پ‌ۆژه‌لات، شه‌وش کاتیک ه‌یرشی کرده‌ سه‌ر ناوچه‌ سنوریه‌کانی شام و جه‌زیره، شارو‌قه‌لاکانیانی داگیر کرد (١).

له‌سالی (١٣٢ ک/ ٧٥١ز) ئیمپراتۆری ناوبراو هه‌لمه‌تیک‌ی برد بق‌سه‌ر ناوچه‌ی سه‌ر سنور له‌گه‌ل شه‌رمینیا و قه‌لای (پیود و سیبولیس - واته‌ شه‌رزیوم)ی داگیر کردو سوپای عه‌باسی که‌وا (موخه‌له‌دی کوری موقاتلی کوری هه‌کیم) سه‌رکردایه‌تی ده‌کرد نه‌یتوانی به‌رگه‌ بگری (٢).

ئیمپراتۆر به‌رده‌وام بوو له‌ دامالینی ناوچه‌که‌و، زال بوو به‌سه‌ر قه‌لای (کماخ) له‌سه‌ر رووباری فورات له‌پاش به‌رگری کردنیکی زۆردا، ه‌یرشی کرده‌ سه‌ر ناوچه‌کانی جه‌زیره‌دا وه‌ قه‌لاکانی فوراتی پماند و (حدث و ملطیه و قلوذیه)ی داگیرکردو قه‌لای (سمیساط)ی و‌یرانکرد (٣)

وادیاره (قسطنطین)ی پ‌ینجه‌م مه‌به‌ستی له‌م دامالینه‌دا شه‌وه‌ بوو بنکه‌ی کۆمه‌کی کردن و یارمه‌تیدانی سوپای ئیسلامی بروخ‌ین بق‌شه‌وه‌ی هاتنی موسلمانان به‌ره‌و ناو سنوره‌کانی بیژهن‌تی که‌م بکاته‌وه، چونکه‌ شه‌و بق‌ی ده‌رکه‌وت نه‌گه‌ر هاتوو بیژهن‌تیه‌کان له‌م ناوچانه‌ ج‌نگ‌یریش بن شه‌وا ناتوانن به‌رگری له‌ خ‌ویان بکه‌ن. شه‌وش به‌ه‌وی دوور بوونی له‌پایته‌خت. بق‌یه‌ فه‌رمانی دا به‌ روخاندن و و‌یرانکردنی، به‌وه‌ش سوپای ئیسلامی له‌سه‌ر سنور خسته‌به‌ر هه‌په‌شه‌وه.

شه‌وه‌ی راستی بی‌بیژهن‌تیه‌ د‌نیابوو له‌جموجولی ئیسلامی، سه‌ره‌پای زۆربوونیشی،

^١ تاریخ خلیفه بن خباط : ب ٢ لا ٤٣٥ - ٤٣٦. البلاذري فتوح البلدان : لا ٢٦٢ - ٢٦٣.

^٢ تاریخ خلیفه بن خباط : هه‌مان سه‌رچاوه‌ لا ٤٢٦.

^٣ البلاذري : لا ٢٦٢-٢٦٣. ابن الاثیر : لا ٣٤١.

که کاریگری نیه له سەر ئاسایشی ئه و وه کو سه رده می ده ولته تی خیلافه تی ئه مه وی، به لام له گه ل ئه وه شدا سیسته میکی به رگریکردنی به هیزو پته وی له و ناوچه سنوریانه دانا که روبه پوی موسلمانه کانه و کردی به ناوچه یه کی سه ربازی و هیزی سه ربازی تیدا جیگیر بوو. (١)

له سه ره تاره کاردانه وه ی ئیسلامی سنوردار بوو، به لام ورده ورده به هیز بووه وه، جا له گه ل سه قامگیربوونی بارودۆخی خیلافه ت، بزوتنه وه یه ک سه ری هه لدا بۆ به ره په رجدانه وه ی هیزشی بیزه نته یه کان و ده ستپیکردنه وه ی جموجولی هاوین و زستانان. (٢)

له سالی (١٣٤/ک/٧٥٢ن) ئه بو له عباس دوو گروپی هاوینانی بۆ (ملطیه) ره وانه کرد، یه که میان به سه رکردایه تی هه ر دوو مامی (سالح و عیسیای کوپی عه لی)، توانیان په رزینی شاره که وێران بکه ن، دووه میان به سه رکردایه تی (موحه مه دی کوپی نه سپری کوپی بریمی حه میری) که وا چوو نه ناو قه لای (طوانه)، (٣)، هه روه ها له کۆتایی ئه م سه اله دا هیزشیکی ده ریایی ئاراسته ی (هسقلیه و سردینیا) کرد به سه رکردایه تی (عه بدوللای کوپی حه بییی فه ری). (٤)

دیاره ئامانجی ئه بو له عباس ئه وه بوو هیزه کانی بیزه نته یه پهرش و بلاو بکاته وه بۆ ئه وه ی فشاری سه ربازیان که م بپته وه له به ره سه ربازیه کاندان.

خه لیفه سوور بوو له سه ر گه رانه وه ی ئه و ناوچانه ی که بیزه نته یه کان داگیریان کردبوو وه کو (ئه رزیزم) و نوژهن کردنه وه ی ناوچه وێرانکراوه کان وه کو (ملطیه)، هه روه ها گه یشتنی هیزی ده ریایی ئیسلامی بۆ دوورگه کان سه له ماندی که چالاکیان به رده وام ده بی، له سالی (١٣٦/ک/٧٥٢ن) ئه رکی ئاماده کردنی هه لمه تیک بۆ ئاسیای بچوکی به مامی خۆی (عه بدوللای کوپی عه لی) سپارد، که وا فه رمانپه وای شام بوو،

^١ عبدالله، ودیع فتحی : العلاقات المسلمية بين بيزنطة والشرق الانبي الاسلامي لا ١٤٥

^٢ علي، محمد کرد : خطط الشام. ب ٥ ١٦٧.

^٣ تاريخ خليفة بن خياط : لا ٤٢٦.

^٤ ابن الاثير، ب ٤ لا ٢٤٥.

هه‌لمه‌ته‌که له (دابوق) باکورێ چه‌له‌ب کۆمه‌له‌ی به‌ستبوو بۆ ئه‌وه‌ی له‌وتیوه‌ بکه‌ونه‌ پێ، به‌لام مردنی خه‌لیفه‌ له‌و ساڵه‌دا وای له‌ (عه‌بدوڵڵای کورپی عه‌لی) کرد سه‌رکراپه‌تی بۆ خۆی قۆرخ بکات و ته‌ماحی هه‌بوو ده‌ست بگرێ به‌سه‌ر خه‌یلافه‌تدا. به‌ شتیوه‌یه‌کی گه‌شتی ده‌توانین پێکدانی سه‌ربازی نێوان هه‌ردوولا له‌و کاته‌دا به‌ شه‌ری سه‌رسنوور ناوزه‌ند بکه‌ین (١).

وه‌زاره‌ت له‌سه‌رده‌می ئه‌بو له‌باسدا

پۆستی وه‌زیر راسته‌وخۆ له‌پاش سه‌رکه‌وتنی سوپای عه‌باسی به‌سه‌ر سوپای ئه‌مه‌وییدا و پێش به‌یه‌ تدان به‌ ئه‌بو له‌باسی خویتریز بۆ خه‌یلافه‌ت، داهینرا، ئه‌م پۆسته‌ش سیسته‌میکی دێرینی فارسه‌ (٢). وادیاره‌ ئه‌بو له‌باس کاتیک سیسته‌می وه‌زاره‌تی په‌سه‌ندکرد، پێشکه‌وتنی ده‌وله‌ت و به‌ره‌و مه‌رکه‌زیه‌ت چوون و دابه‌شکردنی ده‌سه‌لاته‌کانی له‌به‌رچاوه‌گرت. ئه‌مه‌ش به‌ هاندانی فارسه‌کان و کاریگه‌ری خۆراسانیه‌کان هاته‌ ئه‌نجام. چونکه‌ (ئه‌بو سه‌له‌مه‌لخه‌للال)یان کرد به‌ ((وه‌زیری ئال موحه‌مه‌د))، ئه‌بو له‌باسیش لاری نه‌بوو.

به‌لام له‌سه‌رده‌می (ئه‌بو سه‌له‌مه‌) ده‌سه‌لاتی وه‌زیر به‌ شتیوه‌کی روون و ئاشکرا، دیاری نه‌کرا، هه‌رچه‌نده‌ ناوی وه‌زیری لێ نرابوو به‌لام ده‌سه‌لاتیکی ته‌واوی نه‌بوو له‌هه‌موو دیوانه‌کاندا، بۆ نمونه‌ دیوانی (خراج - دارایی) و دیوانی سه‌ربازه‌کان له‌ ده‌سه‌لاتی ئه‌ودا نه‌بوون. زۆرچار به‌ریه‌که‌ه‌وتن دروست ده‌بوو له‌ نێوان ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌ و ده‌سه‌لاتی وه‌زیر، به‌هۆی دیاری نه‌کردنی ده‌سه‌لاتی ئه‌مه‌ی دووه‌م، له‌کاتیکدا ده‌سه‌لاتی ئه‌وه‌ی په‌که‌م به‌ روونی دیاری کرابوو. جا وه‌زیر چه‌زی لیبوو پۆستی ئیداری هه‌مووی بگرته‌ ده‌ست و هه‌موو کاروباره‌کانی خۆی جێبه‌جێی بکات. به‌لام ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌ رێگر بوو له‌به‌رده‌م ئه‌م هه‌ولانه‌ی وه‌زیردا (٣).

^١ Ostrogorsky : cp - cit p ١٦٧

^٢ امین، أحمد : ضحی الاسلام ب ١ لا ١٦٥. الصالح، صبحی : النظم الاسلامیة لا ٢٩٦.

^٣ الصالح : هه‌مان سه‌رچاوه‌ لا ٢٩٦-٢٩٧.

ئەوجا ئەم سېستەمە گەشەي کرد و لە سەردەمی عەباسی یەكەمدا جێگیر بوو و دەسەلاتی وەزیر دیاری کرا، ئەو بوو بۆ وەزارەت کۆمەڵی ئیش و کاری دیاریکراو و یاساو رێسای نەگۆریان دانا، گرنگترینیان سەرپەرشتی کردنی دیوانی (خراج - دارایی) و دیوانی (تفقات - خەرجکردن) بوو، هەرەها سەرپەرشتی کردنی باج وەرگرتن، وە کۆکردنەوی هەردوو دەسەلاتی مەدەنی و سەربازی لە خودی وەزیردا، سەرەپای ئەو ئەركە گشتیانەي که خەلیفە پێی دەسپێریت، وە جینی خەلیفە دەگەریتەووە لە حوکمرانی ولاتدا، واتە دەستە راستی خەلیفە بوو (١).

وەزارەت لە سەردەمی عەباسیەکاندا دوو جۆر بوو:

- وەزارەتی جێبەجێ کردن (تنفیذ).

- وەزارەتی دەسەلات پیدان (تفویض).

جا وەزارەتی جێبەجێکردن، بۆ جێبەجێکردنی فەرمانەکانی خەلیفە دانرابوو، وەزیر بۆی نەبوو هەر لەخۆیەو پەرەفتاری پێ بکات، وەزیریش لەم حالەتەدا وەکو ئەلقەي گەیاندن بوو لە نێوان ئیمام و گەل (٢).

بەلام وەزارەتی دەسەلاتپیدان بە تەواوەتی بە دەستی وەزیر بوو و بۆی هەبوو بە کاروباری دەوڵەت هەلسوکەوت بکات، ئەمە پاش ئەوێ خەلیفە ئەو دەسەلاتەي پێ دەدات، لەگەڵ ئەو شدا خەلیفە مافی هەبە لە دانانی هەر کەسێک بۆ جێنیشینی و لابردنی ئەوانەي که وەزیر هەندی کار و باریان رادەست ئەکات، ئەگەر هاتوو پرازی نەبوو لە سەریان (٣) کاتێک دەسەلاتی خەلیفە عەباسیەکان لاواز بوو، دەسەلات کەوتە دەستی وەزارەت و پلەوپایەي وەزیر بەرز بوو. بەلام لە کاتی بەهیزبونی دەوڵەتدا خەلیفەکان کاروباری دەوڵەت بە وەزیرەکانیان راسپاردوو، ناودارترین وەزیرانی دەسەلاتپیدان لە سەردەمی عەباسی یەكەمدا (بنەمالەي بەرمەك) بوون.

^١ سەبارەت بە ئەركەکانی وەزیری عەباسی یەكەم بۆ: ابن خلدون، المقدمه: ب ٢ لا ٧٧٦-٧٧٨.

^٢ الماوردی: الاحکام السلطانیة و الولايات الدینیة، لاثره ٢٥.

^٣ هەمان سەرچاوەي پیشوو: لا ١٥-١٦. ماومردی مەرج و سیفەتەکانی هەریك لە وەزیری جێبەجێکردن وە وەزیری دەسەلات پیدان

پۆستی وەزارەت کە لەسەر دەمی عەباسی یەكەمدا دەرکەوت گرنگی و مەترسیەکی گەورەیی هەبوو لەهەمان کاتدا. لەرووی گرنگیەوه ئەوا گرنگترین پۆستە لە دەولەتی عەباسیدا لەدوای پۆستی خیلەفەت، لەرووی مەترسیەوه ئەوا وەزیرکان شوێن پەنجەیی خۆیان لە هەموو بواریه‌کانی ژيان سیاسی و ئابوری و ئیداری و هزری بەجێهێشت، هەندیکیان ئەم پۆستە بۆ خزمەتی مەبەست گەلیکی سیاسی و هەریمی دژ بە سیاسەتی دەولەتی عەباسی قۆستەوه، بەتایبەتی ئەگەر ئاشنابین بەوێی کە زۆرینهی ئەو وەزیرانهی پۆستی وەزارەتیان گرتە دەست لەسەر دەمی عەباسی یەكەمدا لەفارسەکان بوون.

ئەبو لعەباس لەدوای ئەبو سەلهەمە، (خالدی کورپی بەرمەکی) کرد بە وەزیر، وێرایی ئەوێی لەپۆستەکهیدا جێی گرتەوه، کاری تریشی پێی سپێردرا وەکو سەرپەرشتی کردنی دیوانی دارایی و دیوانی سەربازەکان، سەرەپرای (القنائم - دەستکەوتەکان^(١)).

جێنشینیتی - مەرگی خوینریژ

لەسالی (١٣٦ک/٧٥٤ن) خوینریژ لەدوای خۆی خیلەفەتی بە ئەبو جەعفەری برای راسپارد، پاشان بە عیسانی کورپی موسای کورپی موخەمد، پەیماننامەیه‌کی بەوه نووسی ورا دەستی عیسانی کورپی موسای کرد. خوینریژ تووشی نەخۆشی (ناولە) بوو لەشاری ئەنبار، وه لەسیانزەهی (مانگی - زی الحجه - سالی ١٣٦ک/مانگی حوزەیران سالی ٧٥٤ن) کۆچی دوایی کرد و لەناو کۆشکەکهی لە ئەنباردا نیژرا^(٢).

^١ ابن الطقطقا: ١٥٦

^٢ الطبری: ب ٤٧٠٧-٤٧١

عەبدوللا ئەبو جەعفەرى مەنسور ۱۳۶ - ۱۵۸/ك/۷۵۴-۷۷۵ز

ناساندنى ئەبو جەعفەر

عەبدوللاى كۆپى موخە مەدى كۆپى عەلى عەباسى، ئەبو جەعفەرى مەنسور. لە (ھەمىمە) لە سالى ۹۵ ك لەدايك بووه و داىكى ناوى (سەلامە) يە. لە ناو كۆمەلگەى ھاشمىدا پىنگە بيوه.

ھەر لە سەردەمى لاوتىدا زانستخواز بووه و لە دىن تىگە يىشتووه، وە بە شىك لە (علم الحديث - فرموده كانى پيغمبەر) یش فيز بوو، بۆيە كە سىكى ئەدىب و زمانپاراو و ناشنا بە ژياننامەى پاشاكانى لى دەرچوو (۱).

ئەبو جەعفەر لە گەل براكەى و كە سوكارىدا لە (ھەمىمە) وە كۆچيان كرد بۆ (كوفە). كاتىك ئەبو لە عەباسى برايشى خىلافەتى گرتە دەست، ئەم دەستى پاستى بوو لە بەرپووە بردنى كاروبارى خىلافەتدا. ئەو یش جەزىرە و ئەرمىنيا و نازەربايجانى خستە ژىر دەسەلاتى، ئاراستەى كرد بۆ خوراسان بۆ ئەو ەى لەو ى بەيەتى بۆ بسىنى، ھەر ەما كرى بە جىنشىنى خۆى.

كە (خوینرپژىن) مرد، ئەبو جەعفەر لە حىجاز ئەمىرى حەج بوو، بۆيە عىسای كۆپى موسا، كە برازايەتى، لە ئەنبار بەيەتى بۆ وەرگرت و بە نوسراو ىك ئاگادارى كرده وە. مەنسور ناسراو بوو بە زەبەر و زەنگى و وریایى و چاكسازى و بايە خدان بە بەرزه وەندى ھاوالاتيان. رقى لە خوینرپژىتن بوو تەنھا بە حەق نەبى، خۆپاگر بوو لە كاتى تەنگانەدا، بى گومان ئەم سىفەتەش بە كىك بوو لەو سىفەتەنەى كە سەر كەوتنى بۆ مسۆگەر كرد.

^۱ ابن كثير: ب ۱۰ ۱۲۱-۱۲۲

۲ خطبى: ب ۷۷ ۱۷۲

رهوشی ناوخۆ له سهردهمی مهسوردا

ياخی بوونی عهبدوللای کورپی عهلی

کاتیک ئه بو جه عهفری مهسور خيلافهتی گرته دهست، هيشتا کۆله که کانی جينگيرو دامه زراو نه بوو. له رکابهري عهبدوللای کورپی عهلی - مامی - کهوا داوای خيلافهتی ده کرد، ده ترسا، ههروهها ترسی زيادبوونی دهسهلاتی ئه بو موسلیمی خۆراسانی و ياخی بوونی ناموزاکانی خۆی واته (بنه ماله ی عهلی کورپی ئه بو تالیب) ی لی نيشته وه. ئايا مهسور چۆن پووبه رووی ئه م گرفتانه بووه وه ؟

وادياره ئه م خهليفه يه، بویری و وره به رزی و فیتلبازی و زیره کی تیدا کۆبۆته وه. جا بپاریدا دوژمنه کانی به گژیه ک بدات، بۆ ئه وه ی گۆره پانی سیاسی بۆی چۆل بیت. جا عهبدوللای کورپی عهلی تیروانینیکی تايبه تی هه بوو بۆ کيشه ی حوکم، ئه و سه ره پای ئه وه ی ته ماحی هه بوو له خيلافهت، ئه و له هه ر دوو برازا که شی - ئه بو لهعباس و ئه بو جه عفر - په ست بوو بوو، به هۆی لایه نگریان بۆ فارسه کان. (ئه بو جه عفر) یش له سه ر حه ق بوو کاتیک له ته ماحی مامی ده ترسا. کهوا به سوپایه که وه که عه ره بی زۆری له خۆگرتبوو له سه رده می ئه بو لهعباس ده رچوو بۆ ئه وه ی هێرش بکاته سه ر بیزه نته کان. ئه و بوو کاتیک گه یشته (دلوك)، له ده وره به ری حه له ب، هه والی مردنی خوینۆیژ و به یعه تدان به مه نسوری پینگه یشت، بۆیه هێرشه که راگیرا، وه پووی کرده (حه پان) و له وێ له گه ل سه رانی سوپاکه ی کۆبووه وه، سه رنه نجام بپاردردا خۆی بۆ خيلافهت کاندید بکات. جا سه رباره کان به یعه تیان پێداو پاشان هێرشه که ی ئاراسته ی جه زیره کرد (۲)

ئا به م شتیه به ئه و سوپایه ی که تايبهت بۆ هێرش کردنه سه ر بیزه نته کان ناماده کرابوو، عهبدوللا بۆ مینانه دی مه به سه ته کانی خۆی له خيلافه تدا به کاری هینا،

به بیانوی ئه‌وه‌ی ئه‌بو له‌باس کاتیک ناردی بۆ شه‌پرکردن له‌گه‌ڵ مه‌روانی دووه‌مه‌دا، کردبووی به‌ جێنشینی خۆی (١).

مه‌نسور ره‌فتاریکی ژیرانه‌ی نواند به‌رامبه‌ر ئه‌م مه‌ته‌رسیه‌دا، سه‌لماندی که له‌ دۆزه‌ گرنگ و سه‌ره‌کیه‌کاندا ڕینگه‌ نادا به‌ هه‌ست و سۆز زالی بی به‌سه‌ریدا، بۆیه ناردی به‌دوای ئه‌بو موسلیم، هه‌ر چه‌نده‌ ڕقیشی لی بوو، بۆ ئه‌وه‌ی بجه‌نگی له‌گه‌ڵیدا، به‌وه‌ش لیها تووی سیاسی خۆی ده‌رخست له‌لیدانی دۆژمنه‌کانی به‌یه‌کدا، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که به‌ ته‌مبوو خۆراسانه‌کانی ناو سوپای مامی رابکیشیتته‌ لای خۆی، ئه‌وه‌ش له‌ریگه‌ی حاکی خۆراسانه‌وه‌ که‌وا ئاماده‌یی خۆی نیشاندا بۆ به‌ره‌نگاری بونه‌وه‌ی یاخی بووه‌کان (٢).

ئه‌بو موسلیم به‌ توانای سیاسی و سه‌ربازی خۆی سه‌رکه‌وت به‌سه‌ر عه‌بدوڵلا، له‌ شه‌رێکدا که له‌نزیک (نصیبین) له‌ ناوچه‌ی جه‌زیره‌دا روویدا (٣). عه‌بدوڵلاش له‌پاش دۆپاندنی، بۆ به‌سه‌ره‌لها‌ت و په‌نای برده‌به‌ر (سوله‌یمانێ کوپی عه‌لی) ی برای، خۆی له‌لای ئه‌و شارده‌وه‌، تا ئه‌و کاته‌ی مه‌نسور پیتی زانی، ئه‌وه‌بوو ناردی به‌دوایدا و دنیای کرده‌وه‌ که هیچی لی ناکات، که‌هات بۆلای ده‌ستگیری کرد و خسته‌ی زیندانه‌وه‌، ئه‌مه‌ش له‌سالی (١٢٣٩ک/٧٥٧ز) روویدا، و هه‌ر به‌ زیندان کراوی مایه‌وه‌ تا سالی (١٢٤٧ک/٧٦١ز) ئه‌و کاته‌ی که مه‌نسور کوشتی (٤).

---

^١ المسعودی : ب ٣ ٧ ٢٨٩.

^٢ الطبری : به ٧٧ ٤٧٥.

^٣ همان سمرجاوه : ٤٧٥-٤٧٨.

^٤ سمرجاوه‌ی پیشور : ب ٧ ٧ ٨-٩. البعلبوسی : ب ٧٢ ٣٠٢.

فارسەکانی خۆراسان رۆژێکی بەرچاویان هەبوو لە دامەزراندنی دەولەتی خێلافەتی عەباسی، ئەبو موسلیمی خۆراسانیش لەسەروی هەموویانەوه بوو، بە ئومێدی ئەوهی هیوا و ئاواتەکانیان بەیننە دی، کەوا دەکرێ لەم خالانە خوارەوه کورت بکێژنەوه :

ا- دەسەلاتی تازه بە چاری بەزەبیهوه سەیری دۆزهکەیان بکات لەپاش ئەو زولم و نۆزی که لەسەردەمی دەسەلاتی ئەمهویدا پێیان گەشت.

ب- ئاره زووکردنی پزگاریبون لە دەسەلاتی ناو براو کەوا بایەخیهکی نۆزتری بە پەگزی عەرەبی دەدا، کە بە پوونی لە هەموو بوارهکانی ژياندا دیاربوو.

ج - گەرانەوهی شکۆمەندیی دێرنیان، زیندوو کردنەوهی شانیشینی فارسی لەناوچوویان (کیسرا ئەنەوشیروان).^(١).

عەباسیهکان لە پووی سیاسی و سەریازیەوه سیاسەتیان بەرامبەر سەرکرده بالادەستە ئێرانیهکان، دەستنیشان کرد.

یهکەم: بە شداریکردن و هاوسەرنگییتی لە چوارچێوهی دەسەلاتی بنەمالەیی عەباسی.^(٢).

دووهەم: سەرکوت کردنیان، ئەگەر هاتوو لەم چوارچێوهیه دەرچوون.

جا ئەم سیاسەتە دواتر بووه هزی پووداری گەرە گەرە لەسەردەمی عەباسی یەکەمدا.

کاتیکی دەولەتی خێلافەتی عەباسی بالادەست بوو و سیاسەتی پوون بووهوه، خۆراسانیهکان ئەوهیان پەچاو کرد کە ئەم دەولەتە تازهیه هیواو ئاواتەکانیان ناهێننەدی بەو شیوهیهی کە دهیانەوی، ئەوهشیان بەدی کرد کە عەباسیهکان لەبەجێهێنانی ئەو پەیمانانەیی کە لەسەرەتای شۆپشدا دایان ساردبوونەتەوه، ئەمەش

^١العمر و: ٣٠٧.

^٢محمود و الشریف: ١٠١.

جینی گومانە، سەرەپای ئەمە خۆراسانیەکان بڕوایان نەبوو بەو رێبازەیی کە
 عەباسیەکان بۆ خۆیان داینابوون کەوا لەسەر بێنەمای ئیسلام و عەربییەتی دامەزرا بوو،
 چونکە نامانجی دوورترو قسولترو بەرزەووەندی گەورەتریان هەبوو، وەکو
 زیندووکردنەوێ کەلتوری دێرینی فارس و دەرڤەتدان بەسەرھەلدانی بیروباوەرپی
 ئاگرپەرستی (مجوسی).^(١)

بۆیە ھەلوێستیان بەرامبەر بەم رژێمە نوێیە گۆراو دەستیانکرد بەجموجولی
 نایاسایی و یاخی بوون بەمەبەستی پوختاندنی دەولەت. بزوتنەوێ ئەبو موسلیمی
 خۆراسانی -ش سەرەتای ئەم بزوتنەوێ ناھەزانە بوو، وێنەییەکی راستەقینە بوو بۆ
 بەرھەنگاری نێوان ھیزی خۆراسانی بەتەمای دەسەلات و نێوان دەسەلاتی ناوھەندی
 خیلافەت.^(٢)

وہ لەمیانەیی بزوتنەوێ ئەبو موسلیم، بۆمان دەرئەکەوێت کە ئەم پیاوێ واھەستی
 دەکرد کە ئەو دامەزرێنەری راستەقینەیی دەولەتی خیلافەتی عەباسییە. کاتێک
 فارسەکانی بینی لە دەورووبەریدان و پشتگیری لێ دەکەن و لەژێر ڤەرمانیدان و وەکو
 رابەرێکی نەتەوێیی تەماشای دەکەن، ھەستی بە شانازی کردو کۆمەلێ خەون و
 تەماحی کەسی لەلا پەیدا بوو، وەکو تاکرەوی لەھوکمرانی خۆراسان و ھەموو
 شارەکانی ئێران، ھەوێسی جیابوونەوێ یا خود جێبەجێکردنی نامەرکەزیەتی لەکارە
 سیاسی و ئیداریەکاندا. جا شێوێ رہفتارەکانی لەپاش سەرکەوتنی شۆرشیی عەباسی
 و پەيوەندیی بە خیلافەت ھەر لە سەردەمی خەلیفەیی بەکەمەوێ، بەلگەییەکی روونە
 لەسەر ئەوێ کە ئەو ھایە.

ھەرۆھا فشاری قورس بوو وە لەسەر ئەبو لەعباس و سەرپێچی و بێ ڤەرمانی
 کردنی زیادیی کرد.^(٣) ئەبو جەعفەریش زۆر ھەستیار بوو بەرامبەر بە تەماحەکانی،
 بۆیە ھانی براکەیدا بیکۆزی، بەلام خویندەرێژ ئەم کارەیی پێ باش نەبوو، ئەو ھش چونکە

^١ عمرو: لا ٩٠.

^٢ محمود و الشریف: لا ١٠٢.

^٣ الجھشیاری: لا ٩٢.

خزمه‌تی زۆری به بانگه‌شهی عه‌باسی کردبوو، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که شوینه‌که‌وتوواینکی زۆری هه‌بوو که ئاماده‌بوون گیانی خۆیانی بۆ پیشکەش بکه‌ن و له‌وانه‌یه‌ بینه جیتی نیگه‌رانی و نا‌ئارامی بۆ ده‌وله‌ت (١).

سه‌باره‌ت به‌په‌یوه‌ندی ئه‌بو موسلیم به‌ ئه‌بو جه‌عفر، ئه‌وا زۆر خراپ بوو، چونکه هه‌ندی شت روویدا بووه هۆی دوورکه‌وتنی ئه‌م دوو پیاوه له‌یه‌کتری :

- له سالی ١٣٦ک ئه‌بو موسلیم ویستی حه‌ج بکات و به‌ته‌مای ئه‌وه بوو بیتی به‌ میری حه‌ج، به‌لام خه‌لیفه (ئه‌بو له‌باسی خوینریژ) ئه‌م کاره‌ی به‌ ئه‌بو جه‌عفر راسپارد. ئه‌مه‌ش ئه‌بو موسلیمی تووره کرد (٢).

- وادیاره ئه‌بو موسلیم سوور بوو له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌بو جه‌عفر نرخ و بایه‌خی بزانی، ئه‌وه بوو له‌به‌های خه‌لیفه‌ی که‌م کرده‌وه، ئه‌وه‌ش به‌ خه‌رجکردنی پاره‌یه‌کی زۆر بۆ چاککردنی کردنی ریگاوان و خۆشگوزه‌رانی بۆ عه‌ره‌به‌ بیابان نشینه‌کان، له‌ ریگه‌دا پیش ئه‌و ده‌که‌وت.

- کاتیك خوینریژ مرد و ئه‌بو جه‌عفر خیلافه‌تی گرته‌ ده‌ست، ئه‌بو موسلیم خاوه‌ خاوی کرد له‌به‌یعت پێدان. جا تازه له‌ حه‌ج هاتبووه‌وه، نوسراویکی بۆ نارد تێدا پرس و ماته‌مینی خۆی بۆ ده‌رپه‌ی به‌هۆی مردنی براکه‌ی بیتی ئه‌وه‌ی پیروزبایی لێ بکات به‌بۆنه‌ی خیلافه‌ت یا خود به‌یعتی خۆیی بۆ بنیتری یاخود له‌ریگه‌ی هاتنه‌وه‌یان له‌حج چاوه‌پوانی بکات بۆ ئه‌وه‌ی پیکه‌وه‌ بینه‌وه، ئه‌مه‌ش ترس و نیگه‌رانی خسته‌ دله‌وه (٣).

کاتیکیش مه‌نسور خیلافه‌تی گرته‌ ده‌ست، بریاریدا له‌ ناوی به‌ری، بۆیه‌ جوژه‌ سیاسه‌تیکی له‌گه‌تیدا په‌یره‌وکرد له‌سه‌ر ئه‌م بنه‌مایانه هه‌ستابوو :

- دوورخستنه‌وه‌ی له‌ خۆراسان چونکه ده‌ستی ئه‌په‌ر له‌ و ناوچه‌یه‌ و له‌وانه‌یه‌ خه‌لکه‌که‌ی لێ هه‌لگه‌رتنیتته‌وه‌ و سه‌ربه‌خۆیانه‌ حوکمی بکات.

١ ابن الاثیر: ب ٧٧ ٤٦٩-٤٧٠.

٢ الطبری: ب ٧٧ ٤٦٩-٤٧٠.

٣ سه‌رچاره‌ی پیشور: ب ٧٧ ٤٦٩-٤٧٠.

- دسه لاتى لى بسينينه وه و بهى كهسى بيهيلينه وه .
 - خوشكردنى په يوه نديه كانى نيوانيان بۆ شه وهى گومان له دلى نه مينى .
 - نزيكردنه وهى له ناوه ندى خيلافه تا چاوديرى كردنى ئاسان بى .
 جا تهنگه شه كه له نيوان شه دوو پياوه، له پاش سهر كه وتنى شه بو موسليم به سهر
 (عه بدوللاى كورپى عه لى) ته قيه وه، شه بو ده ستي گرت به سهر هه موو سهر وه ت و
 سامانه كانيدا، مه نسوريش بۆ شه وهى تينگه يه نى كه شه وه كيكه له كار به ده سته كانى،
 نيز دراويكى بۆ نارد تا شه وه سته كه وتانه سهر ژمير بكات، شه مش شه بو موسليمى
 تووپه و بيزار كردو وتى: ((شه مينداره له سهر خوينا خه لكى، خائينه له سهر وه ت و
 ساماندا))، پاشان مه نسور په ياميكى بۆ نارد كه شه وه سته كه وتانه با بۆ خوت بى .
 شه مش بارىكى قورس بوو به سهر شه بو موسليمدا (١).

شه بو موسليم دواى شه وه زياتر خوى به زلزانى، به شتيره كه نوسراوى خه ليفه ي بۆ
 ده هات، ده يخوينده وه و لاشه ويلگه كانى لار ده كرده وه (وه كو سو كايه تى پى كردنك).
 (٢)

نوسراويكى بۆ نارد تيدا پيرۆزبایی لى ده كرد به و سهر كه وتنه و شام و ميسريش
 خسته ژير ده سه لاتى، به لام شه بو موسليم شه وه نده نذران بوو به م فيله سياسيه
 هه لئه خه له تا، كه وا مه به ست لى جيا كردنه وه يه تى له سهر بازه كانى كه خه لكى
 خوراسانن، به كسهر له مه به ستي مه نسور تينگه يشت، به تووره بيه وه وتى: ((شه وه
 ده مكاته فه زمانره واى شام و ميسر، خوراسانيش هى خومه))، بويه برياريدا
 بگريته وه بۆ خوراسان، به وه ش بى فه زمانى خه ليفه ي كرد (٣).

خه ليفه ش له گه رانه وهى شه بو موسليم ترسا، نه وه كو به پشتيوانى شوينكه وتوان و
 لايه نگرانى بتوانى پوه پوى ده سه لاتى ناوه ندى ببينه وه، شه وه كاته ش مه حاله ملكه چى
 بكات يان زال بى به سهريدا.

^١ اليعقوبي : ب ٢ لا ٣٠٣ . ابن الاثير : ب ٤ ٢٥٠٧ .

^٢ الطبري : ب ٧ ٧١٧٧ .

^٣ الطبري : ب ٧ ٧٨٢٧٧ .

له نه نجامی نه م گورپانکاریه له رووداوه کاندای، مه نسور په نای برده بهر شیتوازیکی زیره کانه بو نه وهی دوزمنه که ی بکه ویننیته داو، به ره و مه دائن پویشته و له وی داوای لیکرد سهردانی بکات بو کاریکی گرنګ، هاوکات نه بو موسلیم به ره و خوراسان پویشته. به لام نه بو موسلیم به رازو نیازی خلیفه زانی و نامه یه کی بو نارد تیدا وریایی و کینه یی خوی بو ده ربړی (۱).

نه بو جه عفر ناومید نه بو له خستنی دوزمنه که ی. نه مجار په نای برده بهر شیتوازی ناره زوو پیکردن و هره شه لیکردن (ترغیب و تهدید). نیردراوه که ی خلیفه (نه بو حمید مروزی) توانی کاریگری ه بی له سهری و رازی بکات بی بولای، هه رچه نده سهرانی سوپای نه بو موسلیم نارازی بوون (۲).

ثابم شتویه ملکه چبوونی نه بو موسلیم له به رده م مه نسوردا، هاته دی، له پاش هه ولکی زور له خلیفه وه که سیاسه تی به هه رچه شه کردن ناوینته کرد.

وه له نیوان نه م دوو پیاووه دا گفتوګویه کی خوش کرا که شتویه ی له لپرسینه وه ده چوو، وه کومه لی شتی تیا باس کرا، وه کو شانازی کردنی نه بو موسلیم به خوی و نه وه ول و تیکوشانه ی که له پیناوی خزمه تکردنی بنه ماله ی عه باس پیشکه شی کرد، نه مه ش نیشانه ی زیره کی مه نسور و ترسیتی له جیابونه وه ی هیزه خوراسانیه کانی فارس له ده سه لاتی ناوه ندی، چونکه نه م پیاووه مه ترسیه که هه رچه شه له ناسایشی ولات و یه کگرتوویی ده کات، هه روه ها گفتوګوکه ناماژه به دوزمنایه تیه کی کون ده کات له نیوانیاندا، به لام له هه مان کاتدا تومه تیکی ترسناک له خو ده گری بو نه بو موسلیم که وا هه ول ده دات بگاته خیلانته له ریګای (۳):

- به زاندنی سنووری په یوه ندیه کومه لایه تیه کان، کاتیک پوری خلیفه (ثامینه ی کچی علی) بو خوی ماره کرد. (۴)

^۱ بګمزیوه بو ده قی نامه که له لای - طبری - ب ۷ لا ۴۸۲.

^۲ الطبری: ب ۷ لا ۴۸۴ - ۴۸۵. یعقوبی: ب ۲ لا ۳۰۲.

^۳ العمرو: لا ۳۲۲

^۴ یعقوبی: ب ۲ لا ۳۰۴. ناشکرایه که بنه مانه ی عباسی پله یه کی به رزیان هه بووه و تمنامت له بنه مانه

- خوی له پلهی په کهم دانا له دهوله تدا، چونکه کاتیک نوسراوه یکی بۆ شه بو جه عفر نارد، به ناوی خوځیه وه دهستیپتکرد(١).

- په چه له کی خوی گه رانه وه بۆ عه باسیه کان، کاتیک وتی من (کوپری - سلیگ - کوپری عه بدوللای کوپری عه باس) م(٢)، واته پله و پایه یه کی بۆ خوی دانا هاوشنویه پله و پایه ی باوکی مه نسور (موحه مه دی کوپری عه لی کوپری عه بدوللای کوپری عه باس). سه بارت به و تۆمه تانه ی تر که ناراسته ی کران بریتیه له :

- کوشتنی (سوله یمانی کوپری که سیر) نه قیبه کان له خوراسان.
- کوشتنی زۆر له سه رۆک هۆزه کانی یه من، وه کو (عه لی کوپری جه دیعی کرمانی و عوسمانی) برای.

- برپاری دا به ره و خوراسان بچی بۆ شه وه ی پرس به خه لیفه بکات.
پاش شه وه ی مه نسور له ناراسته کردنی تۆمه ته کان بۆ دوژمنه کی ته و او بوو، شه بو موسلیم هیچ وه لایمکی نه بوو بۆی، جگه له وه ی بیرى بخاته وه به خزمه تگوزاریه کانی له پیناوی بانگه شه ی عه باسی. به ره له وه ی شمشیر لیتی بدا، که و ته هاوار هاوار و داوای لیبوردنی له خه لیفه کرد له وه ی که لیتی وه شاوه ته وه، به لام بۆ سوود بوو و له کوشتن رزگاری نه کرد له پۆزی بیست و پینج له (مانگی شه عبان سالی ۱۲۷ ک/ مانگی شوبات سالی ۷۵۵ ن(٣)).

تابه م شتیه په مه نسور له م پکا به ره ترسناکه رزگاری بوو، که وا هه میشه خه وی لی حه رام کردبوو و بووبوو به جتی نیگه رانی بۆی به هۆی هۆکاری سیاسی و که سیه وه، کاتیک (عیسای کوپری موسا) ی برازای نارپه زایی خوی له شتیه ی کوشتنه کی ده ربپی، مه نسور پتی وت: ((سویند به خوا یه کیککی تر نیه له سه ر زه وی شه ونده ی شه م

عمره یبه کانی تریش جیاواز بوونه. جا عه باسیه کان بۆ چوونیان وا بووه که شوو کرینی کچه عه باسی به غه بیری عه باسی شوو کرینیکی هاو چمشن نیه، بۆیه سور بوون له سه ر شه وه ی کچه کانیا ن نه دن به کوپریک له بنه ماله ی عه باسی نه بی.

١ هه مان سه رچاوه.

٢ المسعودي: مروج الذهب: ٣ ٢٩١٧-٢٩٢. ابن الاثير: ب ٤ لا ٣٥٤.

٣ الطبري: ب ٧ لا ٤٩٠-٤٩١.

دوژمنت بی، ئایا ئیتوه هیچ قازانجیکتان هه بوو له ژیانیدا ؟)) (١).
کاتیک (جه عفری کوری - حنقله -) به کوشتنی ئه بو موسلیمی زانی، به خه لیفه ی وت:
(ئهی میری باورداران له م پۆژه وه به رواری خیلافه ته که ت تو مار بکه)) (٢).
ئهمه ش نیشانه ی پله به رزی و به هیزی ده سه لاتی ئه بو موسلیمه .

---

^١ ابن الطلق: ١٧١.

^٢ الطبری: ب ٧ ص ٤٩٢.

پاشماوه‌کانی کوشتنی نه‌بو موسلیم

بزوتنه‌وهی (سنباد).

نه‌بو جه‌عفیری مه‌نسور سه‌رکه‌وت له له‌ناوبردنی نه‌بو موسلیم، به‌لام یادی له‌لای فارسه‌کانی خۆراسان و تورکه‌کانی ولاتی دوا‌ی رووبار، هر مایه‌وه. نه‌وه بوو له‌پاش کوشتنی چه‌ندین بزوتنه‌وهی ثابینی و سیاسی و نه‌ته‌وه‌یی دوور له ئیسلام سه‌ریان مه‌لدا، خاوه‌نی نه‌م بزوتنه‌وانه ئیسلامه‌تیان ده‌نواند به‌لام نامانجی ثابینی ناگره‌رستی و سیاسی روخینه‌ر و په‌گه‌زپه‌رسته‌ی فارس‌یان ده‌شارده‌وه، نه‌بو موسلیم-یشیان کردبوو به هیماو هۆکاریک بز دهربرینی به‌ره‌لستیان دژی ده‌سه‌لاتی عه‌باسی، به‌رزگارپه‌خوازنیکی چاوه‌پروانکراو بز به‌دیه‌نیانی ثاوات و نامانجه‌کانیان ته‌ماشایان ده‌کرد که‌وا عه‌باسیه‌کان نه‌یان هینایه‌ دی (١).

بزوتنه‌وهی (سنباد). (٢)، به‌که‌م کاردانه‌وه بوو له‌سه‌ر کوشتنی رابه‌ری فارسی، نه‌وه بوو (سنباد) توپه بوو له‌کوشتنی نه‌بو موسلیم و داوا‌ی تو‌له‌سه‌ندنه‌وه‌ی ده‌کرد. لایه‌نگرانیشی دوا‌ی که‌وتن و زال بوون به‌سه‌ر (نیسابور و قومس و ره‌ی) دا و ناوی (فتیروز - اصبه‌ذ) ی له‌خۆی ناو ده‌ستی گرت به‌سه‌ر گه‌نجینه‌کانی نه‌بو موسلیمدا و پایگه‌یاند که به‌ره‌و (مه‌که‌که) ده‌چیت و (که‌عبه، واته‌ مالی خوا) نه‌پوخیتنی، وه‌کو تو‌له‌سه‌ندنه‌وه‌یه‌ک (٣)

له‌پراستییدا نه‌م بزوتنه‌وه‌یه سی پالنه‌ری هه‌بووه: سیاسی، بیروباوه‌ری و په‌گه‌زپه‌رسته‌ی.

له‌رووی پالنه‌ری سیاسیه‌وه، نه‌وا نه‌م پیاوه‌ بریاریدا تو‌له‌ی نه‌بو موسلیم بسینیتنه‌وه له‌بکوژه‌که‌ی واته - مه‌نسور خه‌لیفه‌ی عه‌باسی -، جا راپه‌رینه‌که‌ی دژی نه‌م خه‌لیفه‌یه و دژی پزیمی عه‌باسی و هر په‌وتیکی سیاسی بیه‌ویت ده‌سه‌لاتی

١ عمر: ٢٢١ لا

٢ نه‌م بزوتنه‌وه‌یه ناوی (سنباد) ی له‌خۆی نا، نه‌و پیاوه‌ی که رابه‌ری بوو نه‌م پیاوه‌ش ناگر په‌رسته بوو و خه‌لکی په‌کیکه له‌گوندمه‌کانی نیسابور پینی ده‌وتری (ناروانه). بگه‌ریوه بز ابن الاثیر: ب ٤٧ لا ٣٥٧.

٣ الطبری: ب ٧٧ لا ٤٩٥.

خۇراسانى كەم بىكاتهو، ئاراستە كرابوو.

لەبووى پالنهري بيروباوه پيهوه، ئەم بزوتنهويه بىنەماكانى لەخوپه مى و مەزدهكى كۆن وەرگرتەوه. بيروباوه پى شوينكه وتوانى وابوو كه ئەبو موسليم رابەرى هەميشە بيانە و ئەو نەمردووه^(۱). بەلام ئەوهى راست بى ئەمە بزوتنهويهكى ئاگرپەرەست بوو دژى موسلمانان ئاراستە كرابوو بە بەلگەى ئەوهى ناويكى فارسى لەخوى نا (فتيروز - أصبهذ -^(۲))، نيازى خۆى ئاشكرا كرد لە روخاندنى (كەعبە).

سەبارەت بە پالنه پى رەگە زپەرستى، ئەوا (سنبان) بە تەمابوو دەولەتى فارسى زىندوو بىكاتهو و پەگەزى فارسى بەهينز بىكات دژى دەولەتى عەرەبى، هەرچەندە عەباسىيەكان سىياسەتيان بەرامبەر مەوالىيان وەكو ئەمەويهكان نەبوو، بەلام فارسەكان دەولەتى ئەمانيش بە تەواوكەرى دەولەتى ئەمەوى دانا، چونكە هەردووکیان پەگەزىيان عەرەبە.

جا كاتىك پرسى (سنبان) لەپادە دەرچوو، ئەبو جەعفر بە سەرکردايەتى (جەهورى كوپى مەرى عەجلى) سوپايەكى بۆ نارد و لە نىوان هەمەدان و پەى بەرىكە كەوتن و لەناوى برد. ئا بەم شىۆهيه ئەم بزوتنهويه دوایى هات لەسالى (۱۳۷/ك ۷۵۵) ن لەپاش حەفتا رۆژ لە دامەزراندنيه وه^(۳).

---

^۱ هەمان سەرچاوه. المسعودي: ب ۳ لا ۲۹۲ - ۲۹۴. ابن الاثير: ب ۴ لا ۳۵۷.
^۲ (فيلون) ناويكه لەو ناوانەى كە بە زۆر لە پياوھ ناودارەكان ئەوترا لە ميژووى ئيمپراتۆريەتى فارسى. وه (اصبهذ)، ئەو نازناوهميه كە دەمرا بە فەرمانبەرەواى هەندى ناوچە لەم ئيمپراتۆريەتەدا.
بگەريۆه بۆ: العمرو. سەرچاوهى پيشوو ۳۲۹.

^۳ الطبري: ب ۷ لا ۴۹۵. ابن الاثير: ب ۴ لا ۳۵۷.

چهند بزوتنه و هیهکی تر

لایه نگرانی ئه بو موسلیم به ته واره تی له ناو نه چوون له پاش له ناو بردنی بزوتنه وهی (سنبان). له راستیدا هه رچه نده خلیفه ی عه باسی توانی ئه م بزوتنه وهیه له ناو به ری، به لام سه رنه که وت له له ناو بردنی ئه و بیروکانه ی که هانی (سنبان)یدا بۆ راپه رین. بۆیه، ولاتی فارس و ولاتی ئه و به ری پوو بار سه ره له دانی چه ندین بزوتنه وهی دژ به ده سه لاتی عه باسی به خۆوه بینی، هه مووشیان به ناوی ئه بو موسلیم وه یا خود نزیک له ناوی ئه و، راپه رین و به هه مان نامانچ پابه ند بوون، نیشانه ی پوون و جیاوازی لایه نگره گانیان له کاتی ده رچوونیان بریتی بوو له پۆشینێ جلی سپی، هه لگرتنی ئالای سپی، بۆیه ناوی (سپی گه ره گان - المبیضة) یان لی نرا. (١)

له و بزوتنه وانه ش :

بزوتنه وهی په واندی که له سالی (١٤١١/٧٥٨) راپه ری.

بزوتنه وهی (استاد سپیس) که وا له سالی (١٥٠٠/٧٦٧) له خۆراسانه وه ده سستی

پێکرد.

ئه وه بوو (مه نسور) هه ولی زۆریدا بۆ له ناو بردنیان، به توندی پوه پویان بووه وه و

سه رکه وت به سه ریاندا.

---

^١ بارتولد : سه رچاوه ی پینشو ٣١٧٦.

په یوه ندى له گڼل - طالبي - په كاندا

سهره هلدانى موحه ممدى (النفس الزكيه):

له و روزهى حوسه ين له كه ربه لا كوژد او، (طالبي) په كان مافى خويان له خيلافه تدا له بير نه چووه. نه وان له هه موو قوناغه كانى زيانياندا په لپيان بؤ به ده سته پتانى مافه كانيان ده گرت، جا نه گره ه ليان بؤ پره خساپه سوو ديان لى وهر نه گرت، كه بشيان زانبيايه لاوازن كپ ده بوونه وه. كاتيكيش بانگه شهى عه باسى ده سته پيكر د هدى له شيعه كان به شداريان تيدا كرد، چونكه پتيان وابوو بانگه شه كه بانگه شه به كى (طالبي) به، هاوكات هه ندى كى تريان به شداريان نه كرد، چونكه چاره پى بوون كاره كان جى خوى بگرى، هر چه نده پشتگيريشيان له بير و كى شورش كردن دژى نه مه ويه كاندا، ده كرد.

وادياره په يوه ندى نيوان عه باسيه كان و (طالبي) په كان له كاتى بانگه شهى عه باسيديا باش بووه، كاتيكيش شورش كرتايى هات و خيلافه ت كه وته ده سته بنه مالهى عه باس، (طالبي) په كان، به تاييه تى (لقى حه سنى)، پتيان وابوو كه عه باسيه كان هه لپانخه له تاندون و خيلافه تيان بؤ خويان زهوت كردووه هر چه نده مافى نه مانه. خوراگرتن به رامبر ته نگ پيته لچنينى نه مه ويه كان ناسان نه بووه، نه گره چى بانگه شه كه به ناوى نه مانه وه ده سته پيكر و مافيشيان پيشيل ده كات، بؤيه كه وتنه دزايه تى كردنيان.

عه باسيه كان له سه ره تاي زيانى سياسياندا له لايه ن خويانه وه هه وليان دا هاوكار بن له گڼل (طالبي) په كاندا بؤ نه وهى دهره تيك بده نه ده ولته تازه دامه زراوه كه يان جيگريبيت، پاشان ورده ورده نه م دوو كومه له له يه كترى دوور كه وتنه وه، نه وهش كاتيك خويتريز له وتار كيدا له كوفه رايگه ياند كه خيلافه ت عه باسيه و به عه باسى - يش ده ميتننه وه، كه سيش مافى تيدا نيه، مه به سته له م قسه يه ش (طالبي) په كان بوو (١).

به لام په يوه ندى نيوان هه ردوولا هيمنى و ناشتخيوازي پتوه ديار بوو، پاشان

^١ بگه رتوه بؤ ده لى وتاره كه له لى - الطبعي - : ب ١٢١٧ - ١٢٦.

له سه‌رده می‌هنسوردا ئەم په‌یوه‌ندییه به‌ره‌و گرزئی و ئالۆزی ده‌چوو و دواتر بووه پیتک‌دادان. ئەم خەلیفەش که هەستی کرد به‌ره‌ه‌لستی (طالبی) بۆته مه‌ترسیه‌کی گه‌وره و دۆژمنیکی سه‌رسه‌خت. که‌وته هه‌ره‌شه‌کردن له هه‌ر که‌سێک له ده‌وله‌ت یاخی بی.

یه‌که‌م که‌س له ناو (طالبی) یه‌کاندا له‌عه‌باسیه‌کان یاخی بوو، (موحه‌مه‌دی کوپی عه‌بدووللای کوپی حه‌سه‌ن) بوو، ناسراو به (النفس الزکیه)، ئیبراهیمی برای، ئەم دووانه‌ش سه‌ربه (لقی حه‌سه‌نی)ن، له کاتیکدا ئیمام (جه‌عفر - الصادق) که سه‌ر به (لقی حوسه‌ینی) یه په‌نای برد بۆ شه‌ر راگرتن و پێکه‌وتن، توانی قه‌ناعت به شوینکه‌وتوونی بکات که بارودۆخه‌که گونجاو نیه بۆ دامه‌زراندنی خیلافه‌تی (طالبی). وادیاره ئەم (موحه‌مه‌د)ه بانگه‌شه‌ی بۆ خۆی ده‌کرد، به‌ته‌ما‌بوو پیش نه‌وه‌ی عه‌باسیه‌کان بگه‌نه ده‌سه‌لات، خیلافه‌ت بگرتته ده‌ست، جا لایه‌نگرانی‌شی بۆ په‌یدا بوو و له‌هیجاز و عیراق و خۆراسان بانگه‌شه‌یان بۆ ده‌کرد، که‌وته خۆتاماد کردن بۆ پۆژی چاره‌پوانکراو. به‌لام نه‌وه‌له‌ی کرد کاتیک وایزانی نه‌وه بانگه‌شه‌ی که له‌خۆراسان بلایۆته‌وه و دروشمی رازییوون له (ال بیت)ی به‌رزکردۆته‌وه، بانگه‌شه‌کردنه بۆ (طالبی) یه‌کان و خۆی پالیئوراویانه بۆ خیلافه‌ت (١).

جا کاتیک عه‌باسیه‌کان ده‌سه‌لاتیان گرته ده‌ست، نارازی بوو و به‌یعه‌تی به‌ خەلیفه‌ خۆینرێژ نه‌دا، ویستی له ده‌سه‌لاته‌که‌ی یاخی بی، به‌لام باوکی رێگه‌ی پێ نه‌دا، چونکه خەلیفه‌ خاوه‌ن چاکه‌ بوو به‌سه‌ریدا (٢).

کاتیک نه‌وه جه‌عفیری مه‌نسور خیلافه‌تی گرته ده‌ست، دیسانه‌وه هه‌ردوو برا موحه‌مه‌د و ئیبراهیم به‌یعه‌تیان پێ نه‌دا و له‌هیجاز له‌شوینیکی نوینیدا خۆیان

---

^١ وادیاره موحه‌مه‌د پشتی به‌ بریار له‌سه‌ر دراوه‌کانی ئەم کۆنگره‌یه‌ قایم کرد بوو که له - نه‌بواو - سازکرا بوو له کۆتاییه‌کانی سه‌رده‌می نه‌مه‌ریدا، که‌وا عه‌بدووللای کوپی حه‌سه‌نی باوکی، بانگه‌شه‌ی بۆ کرد و پیاو ما‌قوانی - طالبی - و عه‌باسی -ش تێدا ئاماده‌ بوون، ئامانجی ئەم کۆنگره‌یه‌ ده‌ست نیشانکردنی (النفس الزکیه) بوو بۆ خیلافه‌ت، ده‌ریاره‌ی ئەم کۆنگره‌یه‌ بگه‌ریۆه بۆ : ابن الاثیر، ب ٢٧٠٧. ابن الطقطقا : ١٦٤٧-١٦٥٠.

^٢ الاصله‌انی : مقاتل الطالبین ١٦٥٧.

حهشاردا بوو (١). ئەمەش خەلیفەى نىگەران کردبوو. بۆیە زور گەرا بەدوایاندا تا دۆزینیەو. ئەو کاتەش برۆای موخەمەدى (النفس الزکیه) وابوو که بارودۆخى دەرچوونى کاتى خۆى ماتووه، ئەوەش لەبەر چەند هۆکارىک پەنگە گرنگترینیان ئەمانەى خواریه وە بن :

- عەباسیەکان تەنگیان پى هەلچنى.

- مەنسور خەشم و توورەى خۆى پشت بەسەر کەسوکاریدا بۆ ئەوەى فشار بخاتە سەریان تا خۆى و براکەى رادەست بکەن.

- هەرۆهە چەندین نامەى پشتگیری بۆ هات لەفەرمانرۆه‌وای هەریمەکان و سەرکردە گەرەکانى مەنسور، هانیان دەدا راپەری (٢).

- خەلکىکى زۆر دانیان بە ئىمام بوونى دەنا، بەتایبەتى خەلکى حىجاز.

- پىداگری هاورىکانى لەسەر دەرچوونى پاش ئەوەى کە بىزار بوون لە چاوه‌پوانى.

- باوکى پشتگیری لى دەکرد و لە دەرچوونە کەشى.

- ئىمام مالک فەتوایەکى دا، رىیدا بەیەتى پى بدرى و بەیەتى مەنسور رەت بکرىتەو.

- برۆای وابوو کە ئەو لە مەنسور بەهیزتر بۆتەو (٣).

بۆیە بانگەشەکەى راگەیان و لە سەرەتای (مانگى رەجەب سالى ١٤٥ک/مانگى تاب سالى ٧٦٢ن) لە (مەدینە) دەرکەوت و نازناوى (أمیر المومنین) ی (٤) لەخۆى نا، لەکاتىکدا ئىبراهیمی برۆای پۆیشت بۆ بەسەر تا لەوى ئالای راپەرىن بەرزبکاتەو (٥)، لایەنگرانى (طالبى) یەکانیش دەستیانکرد بە پۆشینى جلى سپی.

١ ابن الاثير : ٤-٣٧٠٧.

٢ جینی باسە کە نامەى سەرکردەکانى مەنسور بە مەبەستى چەواشکردنى ناردەیانە و بە فەرمانى مەنسور خۆى بۆ ئەوەى پەلە بکات لە دەرچوونى بگەرنۆه بۆ : هەمان سەرچاوه : ٣٠٣٧٢٣.

٣ المسمودی : ٣٠٣٧٢٣. ابن الاثير: ٣٧٠٥.

٤ اليعقوبى : ٢١٥٧٢٢.

٥ هەمان سەرچاوه.

شوهی که له مه‌نسور شاراوه بوو، ناشکرابوو، زانی که‌وا مه‌دینه بنچینه‌ی موحه‌مه‌دی (النفس الزکیه) به‌ی و شوینی ده‌رچوونیتی، بویه جه‌ختی کرده‌وه سه‌ر حیجاز تا ری نه‌دا بانگه‌شه‌که‌ی بلاو‌بیتنه‌وه، پاشان په‌نای برده به‌ر فرت و فیلّی سیاسی و بانگه‌تیشتی کرد بۆ چاره‌سه‌رکردنی ناکۆکیه‌کانیان به‌ شیوه‌یه‌کی ناشتیانه، هر له‌به‌ر نه‌م مه‌به‌سته‌ش زنجیره‌ نامه‌یه‌کی له‌گه‌لیدا ئالوگۆر کرد (١)، هاوکات پلانی پتیویستی دانا بۆ جیا کردنه‌وه‌ی حیجاز له‌شاره‌کانی تر، بۆ شوه‌ی کۆمه‌کی نه‌کری و خه‌لکی له‌بانگه‌شه‌که‌ی سووربخاته‌وه، پاشان که‌وته پئی بۆ کوفه، که‌ لانه‌ی شیعه‌کانه، وه‌ مشتی خۆی توند کرد له‌سه‌ری (٢)، هه‌روه‌ها سه‌رکه‌وت له‌ سوورخسته‌نه‌وه‌ی خۆراسانیه‌کان له‌پالپشتی کردنی (٣).

جا هه‌نگاوی به‌کلایی که‌روه‌هات بۆ له‌ناو‌بردنی بزوتنه‌وه‌که‌ی له‌سه‌ر ده‌ستی تپه‌ سه‌ربازیه‌کاندا، موحه‌مه‌دیش ختیرا به‌ خۆی زانی که‌وا روبه‌پوی گه‌لی کتیشه بۆته‌وه، به‌هۆی چه‌ندین هۆکار گرنگ‌ترینیان :

- واز هینانی زۆریه‌ی خه‌لکی مه‌دینه له‌یارمه‌تی دانی (٤).
 - هه‌له‌ی کرد له‌هه‌لبژاردنی کاتی ده‌رچوونی، چونکه‌ نه‌و له‌گه‌ل ئیبراهیمی برای وا ریککه‌وتبوو که‌ له‌یه‌ک رۆژدا ده‌رچن نه‌و له‌به‌سه‌ره و نه‌میش له‌ مه‌دینه، به‌لام براکه‌ی له‌ رۆژی دیاریکراودا ده‌رنه‌چوو، به‌هۆی فشار خسته‌نه‌ سه‌ری پیش رۆژی دیاریکراو ده‌رچوو، له‌نه‌نجامدا هه‌ماهه‌نگیان له‌ده‌ستدا که‌ زۆر پتیویسته بۆ سه‌رکه‌وتن، ده‌رفه‌تیکی باشیشی به‌ مه‌نسور دا که‌ سوودی لی وه‌رگرت بۆ لیدانی هه‌ردوو برا به‌جیا.

- سوو دل بوو له‌ روبه‌پووبونه‌وه‌ دوژمنه‌که‌ی.

نه‌وه‌ بوو له‌به‌یانیه‌کی دوازه‌ شوه‌ی مانگی ره‌مه‌زاند، شه‌پی کۆتایی له‌ نیتوان

^١ ده‌قی نامه‌ ئالوگۆر کراوه‌کان له‌لای - الطبری - دمبینه‌تیره: ب. ٧٠٦٧-٥٧٢.

^٢ هه‌مان سه‌رچاوه: ٥٦٥.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه: ٥٤٧.

^٤ هه‌مان سه‌رچاوه: ٥٨٢-٥٨٢.

هردوولا روویدا، به سه رکه وتنی سوپای عه باسی و کورشتنی موچه ممه د (النفس الزکیه) کوتایی هات له پاش نیوه پۆی دووشه ممه له چواردهی مانگی ناوبراودا. (عیسای کوری موسا)ش که سه رکردهی سوپای عه باسی بوو، خه لکی مه دینهی دلتیا کرده وه، به لام دهستی گرت به سه ر سه روهت و سامانی بنه مائی (حه سه نی کوری عه لی) دا (١).

ئابه م شیوهیه به که م بهش له به شه کانی ئه م ترازیدیا به کوتایی هات، مه نسوریش هیچی له به رده م نه ما جگه له وهی بزوتنه وهی ئیبراهیم له به سره له ناوبه ری.

---

١ الطبری : ب ٥٩٦٧. الامنهانی : ٢٢٦٧- ٢٢٧.

یاخی بوونی ئیبراهیمی کوپی عهبدوللا

له پاش نهوهی حجاجی به جیهتشت، ئیبراهیمی کوپی عهبدوللا له بهسره نیشته جی بوو، چونگه زه مینه یه کی له باری تیدا بینی بۆ گه شه کردن و بلا بوونه وهی نه و بیرۆکانه ی که پشتگیری له (طالبی) یه کان ده کهن. نه وه بوو (زهیدی و موعته زیله) کان چوونه ژیر نالاگهی، هه روه ها لاوازه کان و چینی هه ژارو نه داره کان پالپشتیان کرد، به ئومیدی نه وهی پزگاریان بکات له نه داری، نه مهویه کانیش پشتگیریان لی کرد و عوسمانیه کانیش پالپشتیان کرد، به هوی نه وه یه یوه ندیه خزمایه تیه ی که له گه ل عوسمانی کوپی عه فانداهه یبوو، فه قیکانی به سره ش پشتیان قایم کرد. (١)

به هوی نه مه هۆکارانه وه به ئاسانی توانی زال بی به سهر به سره دا، نه هوازو و فارس و مه داین-یش (٢) هاتنه ژیر فه رمانی، سه باره ت به کوفه ی په روش و ئاماده بۆ رزگار بوون له ده سه لاتی عه باسی، نه واهه نسور مشتی توند کرد بوو له سه ری، بۆیه بی به شی کرد له کۆمه کی رۆله کانی (٣)

بزوتنه وه که ی ئیبراهیم گه شه ی کرد، خه لکی پۆل پۆل پوویان لیده کرد بۆ نه وه ی به یعه تی بی بدن، بۆیه پشتی قایم بوو و هه سستی کرد که کاتی نه وه هاتوه پویه پوی خه لیفه ببیته وه. کاتیک هه والی کوشتنی براکه ی پیگه یشت، بانگه شه که خیلافه تی بز خزی کرد و ناوی (أمیرالمومنین) ی له خۆینا و شوینکه وتوانی به یعه تیان پیدا له سه ره نه وه. (٤)

نه وه ی راست بی نه مه بزوتنه وه یه به هیزترین بزوتنه وه بوو که پویه پوی مه نسور ببیته وه، چه نگه زال بوونی ئیبراهیم به سه ره ناوچه گه لیکی به فرراوان و ده وه له مه ندا کاریگه ریه کی نه ریخی هه بوو له سه ره توانا کانی ده وه له ت، بۆیه خه لیفه لیی ترسا و

^١ المسند، عبدالله بن علی: الطویون فی الحجاز ١٧٠ - ١٧١

^٢ ابن کثیر: ب ١٠ ٩٢

^٣ الطبری: ب ٧ ٦٤١٧

^٤ ابن کثیر: ب ١٠ ٩١٧. ابن المقطفقا: ١٦٧٧

ویستی له کوفه هه لیبیت و بگاته مه هدی کوپی له (رهی)، هه روه ها ویستی نامه بنو
ئیراهیم بنیری به مه بهستی ناشتبوو به وه. (١)

سه رنه نجام هه ردوولا به چهک پویه پوی به کتر بوونه وه له (باخمرا) گوندیکی نزیکه
له کوفه، له (مانگی - زی القعهه سالی ٢٤٥ک/مانگی کانونی دووهه م سالی ٧٦٢ن)،
خه ریک بوو سوپای عه باسی، که (عیسای کوپی موسا) سه رکردایه تی ده کرد، تیکشکی
و عه له ویه کان له سه رکه وتن نقر نزیک بوون، به لام له ناکاوه ئاراسته ی شه په که
گۆپرا، کاتیک تیریک گه ردنئ ئیراهیمی پینکا و کوشتی، له بهر شه وهش شیرازه ی
سوپاکه ی تیکچوو، سوپای عه باسیش هیرشی کرده سه ریان و له شه نجامدا
سه رکه وتن (٢)

په وشئ ناو مه غریب

عه بدولپه حمانی کوپی حه بیب، که به کیکه له پابه ره ناوداره کانی عه ره ب، توانی
ده ست بگری به سه ر نه فریقیا (مه غریبی نزیک)، به هژی شه و ئاژاوه و بی یاساییه ی که
جیهانی ئیسلامی گرتبووه وه له کاتی ململانی نیوان شه موی و عه باسیه کان له سه ر
ده سه لات، چوو ناو (قهیره وان) هوه به ئومیدی شه وه ی ده وله تیکی سه ره خز
دامه زینتی (٣).

وادیاره شه (عه بدولپه حمان) ه له چۆنیتی به پتوه بردنی ده ولت شاره زا نه بووه،
له میانه ی هه لسوکه وته سیاسیه کانی ده رکه وت که هونه ری حوکمرانی نازانی، بۆیه
بووه قوربانی خۆویستی و چلتیسی خۆی، شه وه بوو له سالی (١٢٧ک/٧٥٤ن) له
سایه ی ئاژاوه ی ململانی له سه ر ده سه لات، تیرۆر کرا (٤).

ئا له م کاته دا، (خه وارچه کان) له سه ر شانۆی سیاسی له شه فریقیا ده رکه وتن، خۆیان

^١ المسند: ١٧٢٧

^٢ الطبری: ب: ٦٤٦٧-٦٤٧.

^٣ ابن عذاری: ب: ٦٥٧. مؤنس، حسین: تاریخ المغرب وحضارته من قبیل الفتح الاسلامی الی الغزو الفرنسی
ب: ١٦٤١.

^٤ مؤنس: هه مان سه رچاره. ١٦٦٧.

مات دابوو بۆ ئه‌وه‌ی ولات زه‌وت بکه‌ن، سه‌رکه‌وتن له‌پراکێشانی هۆزه‌کانی به‌ربه‌ر^(١) که‌وا کاریگه‌ریی بۆ به‌یرو بۆچوونه‌کانیان و چه‌ند ده‌وله‌تیکیان بۆ دروست کردن له‌ ناوی.

مه‌غریب، له‌ و کاته‌دا، ده‌رکه‌وتنی دوو میرنشینی خه‌واریجی به‌خۆوه‌ بینی که‌ له‌سه‌ر شانی به‌ربه‌ره‌کان هه‌ستا به‌ سه‌رکایه‌تی پابه‌رانی عه‌ره‌ب، تاپاده‌یه‌کی زۆر سه‌ربه‌خۆبوون.

سه‌باره‌ت به‌ میرنشینی یه‌که‌م، ئه‌وا میرنشینی (سجلماسه) بوو. که‌ بریتیه‌ له‌ ده‌وله‌تی بنه‌ماله‌ی (مدرار) یاخود بنه‌ماله‌ی (واصول)ی سه‌فه‌ری (☉) وه‌ مه‌زه‌بی (سه‌فه‌ری) یان له‌خۆگرتوه‌. له‌سالی (١٤٠/٧٥٧ن) له‌باشوری مه‌غریبی دوور دامه‌زرا، له‌وا ناوچه‌ نیمچه‌ بیابانه‌ی که‌وا زه‌ویی ته‌خت و میترگ له‌خۆ ده‌گری له‌باشوری چیاکانی ئه‌تلەس و له‌ سه‌رووی بیابان له‌لای باکووره‌وه‌.

ئهم میرنشینه‌ ناودارترین میرنشینی سه‌ربه‌خۆی خه‌واریجه‌کانه‌ که‌وا له‌سه‌رده‌می خه‌لیفه‌ مه‌نسوردا دامه‌زرا، سه‌دو چل سال به‌رده‌وام بوو. ناسراو بوو به‌ده‌وله‌مه‌نی و شوینه‌ بازارگانیه‌ (ه‌)گرنه‌که‌ی، هه‌روه‌ها بازارپێکی گه‌وره‌بوو بۆ ئالوگۆرکردنی ئه‌و شمه‌کانه‌ی که‌ له‌باشوور و پۆژه‌لاته‌وه‌ ده‌هاتنه‌ ناوی بۆ ئه‌وه‌ی بگوازیته‌وه‌ بۆ حه‌وزی ده‌ریای سه‌بی ناوه‌پاست، یاخود له‌م حه‌وزه‌وه‌ بۆ ناو جه‌رگه‌ی ئه‌فریقا.

سه‌باره‌ت به‌ میرنشینی دووه‌م، ئه‌وا میرنشینی (إباضیة) بوو، ئهم ناوه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ (عه‌بدوللای کورپی -إباض - ی مری)، له‌مه‌غریبی ناوه‌پاست دامه‌زرا له‌سالی (١٤٤/٧٦١ن). کابرایه‌کی فارسی دایمه‌زرا، وادیاره‌ (عه‌بدولپه‌حمانی کورپی پۆسته‌م) بووه‌، نازناوی ئیمامی هه‌لگرت. پایته‌ختی ئهم میرنشینه‌ (تاهرت) بووه‌

^١ تێبینی ده‌کری که‌ زۆری به‌به‌رمان. که‌وا به‌شداریان کرد له‌ بزوتنه‌وه‌ی خواریه‌کان. - زمانه‌ی -- بوون واته‌ ده‌سته‌کێشانی زیاتر. مؤنس: ب١٦٥١.

☉ ئهم میرنشینه‌ کابرایه‌کی سودانی دایمه‌زرا. ناوی (عیسای کورپی یه‌زیدی مکناسی حه‌فه‌ری یه‌. سه‌باره‌ت به‌ ناوانانی به‌ بنه‌ماله‌ی (مدرار) یاخود بنه‌ماله‌ی (واصول) ئه‌وا ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ناوی سه‌هه‌م میرمه‌کی (ئهبو لقاسمی سه‌ره‌وه‌نی کورپی واصل -) که‌ نازناوی (مدرار ی لیئراوه‌

که‌وا له‌سالی (١٥٠/ک ٧٦٣ ن) خۆی دروستی کردوه، قه‌ده‌ری خه‌لیفه‌کانی وابوو که زیاتر له سه‌دوسی سال حوکمرانی بکه‌ن، ئه‌وان له خه‌واربچه هه‌ره ده‌مارگیره‌کان بوون. کۆمه‌لگه‌ی ئه‌م میرنشینه له‌سه‌ر بنه‌مای به‌کسانیه‌کی ته‌واوه‌تی له‌نیو خه‌لکیدا و ژیا‌نکی په‌وشت به‌رزانه، هه‌ستابوو، له‌به‌ر ئه‌مه‌ش به‌ریه‌ره‌کان بینیان که مه‌زه‌بی خه‌واربچه‌کان گونجاوه له‌گه‌ل بارودۆخی کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی-یان، بۆیه کردیانه ناو‌نیشانیک بۆ به‌ره‌لستکاریه‌کی ده‌مارگیری.

وادیاره ناکۆکی که‌وته نێوان هه‌ردوو گروپه‌که‌ی خه‌واربج (صفریه و اباضیه) به‌هۆی جیاوازی له‌بیرو بۆ‌چوونی ناینی.

جا ئه‌فریقیاش که‌وته ژێر په‌حمه‌تی خه‌واربچه‌کان، هه‌رجاری کۆمه‌له‌یه‌ک ده‌سه‌لاته‌که‌ی ده‌گرته ده‌ست، ئه‌مه‌ش پالی به‌خه‌لکه‌که‌یه‌وه نا هانا به‌رنه به‌ر خه‌لافه‌تی عه‌باسی.

مه‌نسوریش به‌رامبه‌ر ئه‌م بزوتنه‌وه نا‌حه‌زانه ده‌سته‌وسان نه‌وه‌ستا، به‌لکو چه‌ندین شالوی سه‌ربازی په‌وانه‌ی مه‌غریب کرد، بۆ ئه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی تیا به‌سه‌پینێ. یه‌کێک له‌م شالوانه به‌سه‌رکردایه‌تی (یه‌زیدی کوپی حاته‌می کوپی-قبیصه) به‌پێوه‌چوو و توانی به‌سه‌ر خه‌واربچه (اباضیه) کاندای سه‌رکه‌وی له‌سالی (١٥٥/ک ٧٧٢ ن). جا له‌پاش ئه‌وه‌ی سوپای عه‌باسی توانی قه‌یره‌وان بگه‌رینێته‌وه، بۆ ماوه‌یه‌کی دوور و درێژ له‌سایه‌ی ده‌سه‌لاتی ئه‌هلی سووننه له‌خۆشگوزرانی و هه‌یمنی و سه‌قامگیریدا بوو.

ئا به‌م شیوه‌یه مه‌نسور توانی ویلایه‌تیکی ئه‌فریقی بگه‌رینێته‌وه، به‌لام ده‌سه‌لاتی نه‌گه‌یشه‌ ناو مه‌غریب.

زیندوووکردنه وهی دهوله تی خیلافه تی ئەمەوی له ئەندەلوسدا

ئەندەلوس زۆرترین کاریگەری لەسەر بوو کاتیک خیلافەت لە ئەمەویکانەوه کەوتە دەستی عەباسیەکان. ئەو بوو بە دەستی ئازاوهی مەملانیی پەگەزپەرستی و هەریعی دەینالاند لە قونای نەبوونی دەسەلاتی ناوەندییدا کەوا لە نیوان دوو سالی (١٢٤-٧٤٢/٧٥٦) بەردەوام بوو، شەری ناوخۆ هەلگیرسا لە نیوان قەیسەکان و یەمەنیەکاندا، (مجرى) یەکانیش لە سالی (١٣٠/٧٤٨) یەمەنیەکانیان شکاند لە (شقندە)، کە دەکەوێتە بەردەمی (قورگبە). (١)

ئەم کاتەدا دەوله تی خیلافه تی ئەمەوی بە دەستی عەباسیەکانەوه روخا لە سالی (١٣٢/٧٥٠)، جا کاریبە دەستە عەباسیەکان کەوتنە کوشتنی ئەمەویەکان، بەلام میریکی ئەمەوی توانی خۆی لە پاونانیا پزگار بکات، ئەویش عەبدولپەحمانی کوپی موعاویەیی کوپی هیشامی کوپی عەبدولمەلیکی کوپی مەپوان بوو، بەرەو مەغریب چوو.

عەبدولپەحمان ناسراو بوو بە وهی کە کە سێکی ئاوات بەرزە، بۆیە بپاریدا دەوله تیک لە مەغریب دامەزرینی، ئەگەرچی دوچاری بەرھەتستی عەبدولپەحمانی کوپی حەبیبی فەری - والی ئەفریقا - بوو، ئەو جاپووی لە ئەندەلوس کرد کەوا بارودۆخی تیکچوو بوو، بۆی دەرکوت کە لەم ھەژمەدا دەرفە تیکی باشتی ھەبە بەراورد بە مەغریب، (بەدای خزمەتکاری، کە بۆ ئەوی ناردی بە مەبەستی خۆیندەوهی ھەلوێستەکان، توانی بناغەیک بۆ ئەمەویەکان دانێ بە پشت بەستن بە یەمەنیەکان. ئەوھی راستی بێ یەمەنیەکان، کەوا پەییوەندیەکی خزمایەتی بە خانەوادەیی مەپاونی دەیانەستیتەوه، پێشوازیان لەم میرە ئەمەویە کرد تا لە کۆت و بەندی قورسی قەیسەکان پزگار بن، تۆلەیی کۆژاوه کانیاں لە کارەساتی (شقندە) بکەنەوه. جا لایەنگرانی میری ئەمەوی ئەوئەندە پشتیان قایم بوو بانگەشتیان کرد، ئەویش دەربەندی پەپیوہ لە (مانگی رەبیعی دووھەم سالی ١٣٨ک/مانگی ئەیلول سالی

١ مؤلف مجهول: اخبار مجموعة: ٥٩٧.

٧٥٥ن)، و به میوانی له لای ئه بو عوسمان له قه لای (گرشه) (١)، دابهزی.

فرمانپه وای ئه نده لوس له و کاته دا (یوسفی کوپی عه بدولپه حمانی فهری) بو، به لام ده سه لاتی راسته قینه به ده سستی پابه ری قه یسیه کان بوو (الصمیل - ی کوپی حاتم). هه ردووکیشیان هه ستیان به مه ترسی ئه م میره ئه مه ویه کردبوو له سه ریان، به تاییه ت ئه و متمانه ی به شیکی گه وری له کومه لگه ی ئه نده لوسی به ده سه تهینه وه، بۆیه بریاریان دا به ره نگاری بکه ن بۆ ئه وه ی ناچار بی بگه ریته وه یان ملکه چیان بی.

سه باره ت به عه بدولپه حمان، ئه وا له لایه ن خۆیه وه ئاماده بوو پویه پویان بیته وه و قه لای (طرشه) ی به جیه یشت و هات بۆ (أرشدونه)، که وا پشتگیری خۆیان بۆ ده ریبری (٢) پاشان چوه ناو (ئه شبیلیه) و خه لکه که شسی به یعه تیان پێدا (٣)، ئه و تپه سه ربازیانه ی که له دیمه شق و (حمص) و ئوردونه وه هاتبوون چوونه پالی، ئه و جا ئه شبیلیه ی به جیه یشت و به ره و (قرطبه) رۆیشت، له گه ل هیزه کانی (الصمیل و الفهری) له لای (مه ساره) به یه ک گه یشتن له (مانگی - زی الحجه سالی ١٢٨ک/مانگی نایار سالی ٧٥٦ن) وه سه رکه وت به سه ریاندان و چوه ناو (قرطبه) و له مزگه وته گه وریه که ی نوێزی هه یینی به خه لک کرد، و تازی بۆیان خوینده وه و دامه زاندنی ده ولته تازه که ی راگه یاند، هه ریبه ک له (الصمیل و الفهری) یش ناچار هه له اتن (٤).

ئا به م شیوه یه ئه م میره ئه مه ویه ده رکه راه توانی سه ره له نوێ ده ولته تی خیلافه تی ئه مه وی که وا له پۆژه لات روخا، زیندوو بکاته وه، ئه نده لوسیش بکاته ده ولته تیکی سه ره بخۆ و به که م ویلیه ت که له ده ولته تی خیلافه تی عه باسی دا بپێی.

عه بدولپه حمان داخل (٥)، له سه ره تای حوکمرانیی پویه پوی دوو گرفت بووه وه. به که میان بریتی بوو له پاپه رینی کومه لێ بزوتنه وه ی به ره له سته کار به سه ره رشتی (الصمیل و الفهری)، ئه وه بوو توانی کپیان بکاته وه، به کوشتنی ئه م دوو پابه ره ش

^١ ابن عذاري ابو محمد عبدالله محمد المراكشي: البيان المغرب في اخبار الانلس والمغرب: ب ٧٢ ٤٦.

^٢ اخبار مجموعة: ٨٥.

^٣ هه مان سه رچاوه: ٨٦٤.

^٤ هه مان سه رچاوه: ٨٩-٩٠.

^٥ میر عه بدولپه حمان نازناوی (الداخل) ی لێنرا واته هاتۆته ناو ئه نده لوسه وه

کۆتایان هات. (١).

دووهمه میان بریتی بوو له ههولدانى خيلافهتى عهباسى بۆ له ناو بردنى دهولهتى تازه دامه زینراو و گه پانه وهى دهسه لاتی بۆ سه ر ئه نده لوس، له پاش ئه وهى كه پیتی ناخۆش بوو ئه مه وه يه كان به شیک له دهولهتى خيلافهتى ئیسلامى دابیرن.

له پاستیدا ئه بو جه عفرى مهنسور ئه و په وشه نا ئارامه ی به هه لزانی كه عه بدولپه حمان داخل به دهسته وه دهینالاند، نهینییانه په یوه ندی به یه كێك له رابه ره كانى عه ره ب كرد ناوى (العلاء بن المغیث الجذامى) یه، هانیدا دوژمنه كه ی بكوژی و به ئینى پیندا بیكا به میرى ولاته كه ی و سوپا سالارى دهولهتى عهباسى و فه رمانى دامه زراندىشى له ئه نده لوس بۆ نارد. (٢)

(العلاء) كه وه بانگهێشت كردنى خه لكى بۆ گوێرایه لى كردنى خه لیفه مهنسور، له سالى (١٤٦ك/٧٦٣ن) هه لبه زو دابه زى سیاسى بزوتنه وه په گه زبه رسته كانى به هه لزانی و زیاتر بایه خى به یه مه نیه كانى دا، چونكه وادیاره بیزاربوون له دهسه لاتی عه بدولپه حمان داخل چونكه دهسه لاتی بۆ خۆى قوړخ كرد و هیواو ئاواته كانیانى نه هینایه دى به رامبه ر ئه و یارمه تیه ی كه پيشكه شيان كرد له ململانیسى له گه ل (مضرية) كاندا. له لایه ن خۆیه وه عه بدولپه حمان قایل نه بوو ببیتته ئه میرى كى گوێرایه ل به دهسته ئه مانه، بۆیه چووه پالى (قیسى) یه كاندا، ئه مه ش بووه مایه ی توپه بیان و وایكرد بچنه ریزى بزوتنه وه ی (العلاء)، هه روه ها (فه رى) یه كانیش كه به شیک بوون له قه سیسه كان، به هۆى دوژمنایه تى نیتوانیان چونه ریزى ئه م بزوتنه وه یه .

له پاش یه ك سالى پر له په یوه ندی كردن و ئاماده باشى، -العلاء- له سالى (١٤٧ك/ ٧٤٦ ن) شوڤشى خۆى دژى پژیسى ئه مه وى راگه یاند و ئالا ره شه كانى عهباسى به رزكرده وه، به لآم میرى ئه مه وى توانى شوڤشه كه ی له ناویه رى و خۆى و چه ند پیاویكى بكوژی و سه ره كانیان بۆ مهنسور بنیتریتته وه (٣)، كه وا بۆى ده ركه وت ئه و

١ Provençal-lcvi: histoire de l'Espagne musulmane. t. 108 p 108

٢ ابن هذلي: ج ٢ ص ٥٣٢.

٣ أخبار مجموعة: ١٠٣٧

مامەلە لەگەڵ میریکی بەهێز دەکات و پەنگە لەخۆی زۆر زیرەك و سەرکەشتر بێ. سەرئەگەر وەتەنی ئەم هەولەبەس بوو بۆ ئەوەی وازبێنێ لەپێرژەهێنانەوهی ئەندەلوس، دژایەتی کردنی بۆ عەبدولپەرحمان رێگر نەبوو لەوەی بچیتە دایەوه و ناز ناوی (هەلوی قورەیش) ی لێ بینی^١.

. رهوشی دهرهکی لهسهردهمی مهنسوردا

په یوهندی له گهه – بیزهنتیه کاندا

جەنگی نێوان موسلمانەکان و بیزەنتیەکان لەسەر دەمی مەنسوردا، هێمنیەکی پێوه دیار بوو، جگە لەوردە شەری جاربواری سەرسنور، ئەوەش چونکە عەباسیەکان سەرقالی بەهێزکردنی ناووەهێرانی بوون. لەبەرامبەردا، ئیمپراتۆری بیزەنتی (قسگنگین) ی پێنجەم خەریکی خۆ نامادەکردن بوو بۆ جەنگی بولغارەکان لە(بلقان)دا، ئەمە لە لایەگەوه، بۆ کێشە ی پەرستنی ئایقۆنەکان لە لایەکی دیکەوه.

. بەرامبەر بەم راستییە، خەلیفە ی عەباسی بە تەما بوو قەلا و شوێنە سنورییە وێرانراوەکان نۆژەن بکاتەوه، تا بارودۆخ کێ و شەر پراگراوه.

. وادیارە مەنسور سیاسەتییکی هێرش نامیزی بەپێرە دەکرد بەرامبەر دەولەتی بیزەنتی، بریتی بوو لەهەولدان بۆ پەکخستنی هێرشێ دوزمن لەرێگە ی بەهێزکردنی شوێنە سنورییەکان و نۆژەن کردنەوهی وێرانراوەکانی و دروستکردنەوهی پوخواوەکانی، ئەوجا جێگیرکردنی هۆبەکانی بەرگری کردن لەناویدا. جیتی باسە کە ئەم ناوچە سنورییانه دوو بەش بوون :

یەکەمیان : ناوچە سنورییەکانی جەزیرە، ئەمانەش بۆ بەرگری کردن لەجەزیرە تاییبەت کرابوون، واتە باکووری عێراق، گرنگترین قەلاکانی بریتی بوو لە (ملطية – المصيصه و مرعش).

دووهەمیان : ناوچە سنورییەکانی شام، دەکەوتتە پۆژئاوای ناوچە سنورییەکانی

^١ ابن الخطيب، لسان الدين : اعمال الاعلام فيمن بويغ قبل الاسلام من ملوك الاسلام. لا ٩-١٠.

جه زيره، بؤ بهرگريگردن له ولاتي شام تاييهت كرا بوون، گرنگترين قه لاکاني بریتی بوو (طرسوس و اذنة و عين زربة).

مه نسور ئه م ناوچانه ی قايم کردو به ده سه لاتینکی ئیداری سه ره بخؤ تاييه تی کرد، پپری کرد له هه زاران جه نگاهور و پاسه وان، پاره و زهوی و زاریان پئی به خشی، خانوو و ته ویله یان بؤ دروست کرد، سیسته میکی سه ربازی بؤ دانان له سه ری برۆن.

ئهمه و ئه و شالاوانه ی که له ناوچه سنوریه کانی شامدا ده رنه چوون، وشکانی و ده رباییش بوون له هه مان کاتدا (١). که شتیبه جه نگیه کانی میسر و شام رۆلینکی هاوبه شی گرنگیان له م ناوچه یه دا ده گتپرا.

به م سیسته مه سه ر سنوریه ش، مه نسور توانی سنوریک بؤ ته ماحی بیزه نتیبه کان دانئ.

ناوچه کانی سه رسنور له سه رده می مه نسوردا ورده شه پینکی تیا ده کرا، هه ر جاریک لایه نینکیان هیزشی ده کرد و هه لئه هات، جاروبار کپ ئه بووه وه و جاروباریش ده سستی پئی نه کرده وه، نه مه ش به پینی ره وشی ناوخۆی هه ردوو لایان بوو.

له سالی (١٣٢٢ک/٧٥٠ن) (مطیبة) دوچاری هیزشینکی توندی بیزه نتی بوو به سه رکردایه تی ئیمپراتۆر خۆی، توانی بچپته ناوی و خه لکه که ی ناچار بکات و په رزینه که ی بروخینئ (٢). له به رنه وه ی نه م شاره گرنگیه کی ستراتیجی هه یه، خه لیفه هینایه وه و نۆژنه ی کرده وه و پپری کرد له جه نگاهور (٣)، هه روه ها (قلوذية) ی نۆژهن کرده وه و پپری کرد له پاسه وان، (المصیصه) ی بینا کردو (مرعش) بیشی نۆژهن کرده وه.

(١)

بیزه نتیبه کان زوو زوو و دره نگ دره نگ هیزشیان ده کرده سه ر ناوچه کانی سه رسنور، موسلمانه کانیش به ره چیان ده دانه وه به ناردنی (هوائف-

^١ البلاذري: ٢٦٢٧.

^٢ هه مان سه رچاره.

^٣ هه مان سه رچاره: ٢٦٢-٢٦٤. تاریخ خلیفة بن خلیط: ب ٢٢ ٧ ٤٤٥

^٤ هه مان سه رچاره: ٢٢٧، ٢٦٥. الیعقوبی: ب ٢٢ ٧ ٢٨٢.

چه‌نگاوه‌ره‌کانی هاوین یاخود هیزی هاوینان)، ئەمەش بەدرێژایی سەرده‌می مەنسور بەرده‌وام بوو، دواين (ه‌صائفة) له‌سالی (١٥٨/٧٧٥ز) به‌سه‌رگرديا‌يه‌تي (مه‌عيوني كورپي به‌حيا) له‌و ناوچه‌يه‌ي كه ده‌كه‌ويته نيوان (الحدب) و روباري جيجان، به‌ر سوپاي سوپاي بيزه‌نتي كه‌وت (١)

دروستکردنی شاری به‌غداد

یه‌کێك له‌و کاره‌ گرنگانه‌ي كه خه‌ليفه ئەبو جه‌عفری مەنسور پایه‌پاندو کاریگه‌ری هه‌بوو له‌سه‌ر ئابنده‌ی ده‌وله‌تي خيلافه‌تي عه‌باسی، بریتی بوو له‌ دروستکردنی شاری به‌غداد. له‌پراستيشدا ميژووی ئەم شاره‌، به‌وه‌ی كه بنچینه‌یه‌كه له‌بنچینه‌کانی ئیسلام، شان به‌ شان له‌گه‌ل دامه‌زراندنی ده‌وله‌تي خيلافه‌تي عه‌باسیدا ده‌پوا تاوه‌كو پوخاندنی. عه‌باسیه‌كان پيش ئەمه‌ سیانزه‌ سال، واته له‌و پۆژه‌ی ده‌سه‌لاتیان گرتە دەست، به‌بێ پایته‌خت مابونه‌وه تا ئەو کاته‌ی به‌غدادیان دروست کرد.

مەنسور هه‌ستی کردبوو به‌و مه‌ترسیانه‌ي كه گه‌مارۆی ده‌وله‌ته تازه دامه‌زراوه‌كه‌ی ده‌دات و ئامانجی ئەوه‌یه ده‌سه‌لاتی خانه‌واده‌ی عه‌باسی هه‌لوه‌شینیته‌وه. بۆیه‌ كه‌وته گه‌ران بۆ شوینیکي گونجاو ببيته پایته‌ختی نوێ و سه‌روه‌ری خانه‌واده‌كه‌ی بنویني، بۆیه شوینیکي هه‌لبژارد له‌لای گه‌یشتنی رووباری (الطراة) به‌ رووباری ديجله، كه به‌غدادی ئیستای تیدا‌یه، ده‌روازه‌ی ميژوو و پێگایه‌ك بۆ ولاتانی رۆژه‌لات. ئەمه‌و مەنسور كۆمه‌لێ پالنه‌ری سیاسی و سه‌ربازی و ئابوری و كه‌شی هه‌بوو وای لێکرد دەست به‌دروستکردنی بکات.

له‌هه‌وی پالنه‌ری سیاسیه‌وه، ئەوا زه‌حمه‌ت بوو عه‌باسیه‌كان ديمه‌شق بکه‌نه پایته‌ختی خۆیان، به‌هۆی دلتسۆزی خه‌لكه‌كه‌ی بۆ بنه‌ماله‌ی ئومه‌یه. هه‌روه‌ها مۆركي عه‌ره‌بيتی پتوه‌ ديار بوو، دوور بوو له‌ولاتی فارس سه‌رچاوه‌ی هیزی عه‌باسیه‌كان، بۆیه له‌گواستنه‌وه‌ی شارنشیني خۆیان بۆ لای رۆژه‌لات، به‌رژه‌وه‌نديه‌كي تايبه‌تيان

^١ تاريخ خليفة بن خياط: ب ٦٢ ٤٥٨. الطبري: ب ٧٦٨ ٥٧.

هه بوو. هه روه ها، عه باسيه كان له كوفه ياخود به سرهش جيگير نه بوون، كه دوو شاري گهره ن و هه ره له كاتي هاتني بزوتنه وه ي رزگار يخوازي ئيسلامي بۆ عيراق، بوونيان هه يه. بي گومان ئه م كاره هه ره له خۆيه وه ئه نجام نه دراوه، چونكه خه لكي كوفه هه ز به شوڤش بوون و شيعه گه ريتي و لايه نكري عه لي كوپي ئه بي تاليب و كوپه كاني زال بوو به سه رياندا، سه باره ت به به سره ئه وا نه ده گونجا بيته شارنشينى ده ولته ت به هۆى ئه و شوينه دووره ي كه هه يبوو له باشووردا.

به لام به غداد ده رزگايه كي نوئ و تايبه ت بوو بۆ عه باسيه كان، نزيكيش بوو له ولاتى فارس، وه دروستكردنى، ريك له گه ل هه ز و خواستى عه باسيه كاندا هات له پاراستنى ده سه لات و قوتار بوون له (طالبى) يه كان و چوونه ناو قوناغيكى نوئ بۆ ده سه لاتيكى عه باسى پوخت (١)، په يره و كردنى سياسه تيك ئاماژه كه ي دروستكردنى هاويه يمانتتبه كي نوئ بيت له ناو كۆمه لگه يه كي پر له گروپى ده مارگيرو نه ته وه په رست و بپرو بۆ چوونى جياواز، له كاتيكدا كه كۆمه لگه ي ئيسلامي به قوناغى گۆرانداندا تپه پ ده بوو، له سيسته مى هۆزايه تبه وه بۆ سيسته مى شارستانى و به ره و دامه زرانى كۆمه لگه يه كي يه كگرتوو كه مه رجه كاني سره وتنى سياسى و كۆمه لايه تى تيدا به دى بكرى (٢).

له هروى پالنه رى سه ربازيه وه، ئه وا ديمه شق له رۆژئاواوه نزيك بوو، بۆيه، نه ده گونجا بيكه ي به پايته ختى ده وله تيك له ده رياى سپى ناوه راست دريژ بۆته وه تا رووبارى سندن. نه ده كرا عه باسيه كان پايته ختى ده وله ته كه يان له دواوه وه ي چياكاني فارس دانين، چونكه له هه موو شاره كاني تر دوور ده كه ويته وه. وپراى ئه مه هه ريمى عيراق ئه لقه ي گه ياندن بووه له نتيوان رۆژه لات و رۆژئاوادا. به وهش بووه هۆى گريدانى دوو ره گه زى سه ره كي كۆمه لگه ي ئيسلامي به يه كه وه (٣).

شوئنى به غداد، له هروى سه ربازيه وه قايم و پاريزاو بوو، چونكه دوژمن نايفگاتى

^١ مؤلف مجهول: اخبار الدولة العباسية. ١٦٥٧.

^٢ فاروق عمر: طبيعة الدعوة العباسية. ٢٧.

^٣ دائرة المعارف الاسلامية: ب ٦٤٧.

ته‌ن‌ها له‌سه‌ر پرده‌ ی‌ا‌خ‌ود ئ‌ا‌وب‌اره نه‌بێ، جا ئ‌ه‌گ‌ه‌ر پرده‌کان ب‌ب‌چ‌رێن و ئ‌ا‌وب‌اره‌کان تێک ب‌درێن ئ‌ه‌وا ده‌ستی پێ ناگ‌ا‌ر. ر‌ووب‌اری د‌یج‌له و ف‌ور‌ات دوو پ‌ه‌رژین و که‌ند‌ری س‌روش‌تی بوون ب‌ۆی، ه‌ه‌روه‌ها ئ‌ه‌م شوێنه‌ دووره‌ له‌ سنووری ب‌یژه‌نتیه‌وه، ئ‌ه‌مه‌ش وای ل‌یده‌ک‌ات ئ‌ارام ب‌ی و دوور ب‌ی له‌ ه‌یرش و پ‌ه‌لاماری ب‌یژه‌نتیه‌کان.

ئ‌ه‌مه‌ و ئ‌ه‌رکی سه‌رب‌ازیی شاره‌ ئ‌یسلامیه‌کان گ‌ه‌ش‌ه‌ی کرد، چونکه‌ بوونه‌ سه‌رب‌ازگه‌یه‌ک ش‌ال‌ا‌وه سه‌رب‌ازیه‌کانی ت‌یا ئ‌ه‌که‌وته پ‌ی ب‌ۆ فراوان کردنی خاکی ئ‌یسلام، به‌تایبه‌ت موس‌لمانه‌کان له‌سه‌ره‌تای فتوحاتی ئ‌یسلامیدا له‌سه‌رب‌ازگه‌کانی ده‌ره‌وه‌ی شار ن‌شته‌ج‌ی بوو بوون، ئ‌یستا که‌ ئ‌ه‌و سه‌رب‌ازگانه‌ کران به‌ شار و ئ‌ا‌وه‌دان بوونه‌وه، به‌رگ‌ری کردن ل‌ینی ئ‌اسانتر بوو به‌راورد به‌ به‌رگ‌ری کردن له‌ سه‌رب‌ازگه‌یه‌کی دیار و نه‌شاردراو ( )

دیمه‌نی سه‌رب‌ازی به‌ روونی له‌ شی‌وازی د‌روستکردنی به‌غداد و قایم کردنی ده‌بینرێ. دوو پ‌ه‌رژین و چه‌ندین که‌ند‌ر ده‌وری داوه، ئ‌ه‌وجا که‌ند‌رێکی ده‌ره‌کی ده‌وری داوه پ‌انیه‌که‌ی شه‌ش مه‌تره‌ ئ‌ا‌وی ت‌یا ئ‌ه‌روا ب‌ۆ ئ‌ه‌وه‌ی چ‌ا‌رده‌وری شاره‌که‌ به‌ ئ‌ا‌و ب‌گ‌رن تا وه‌کو دوورگه‌ی ل‌یب‌یت. ه‌ه‌ر چ‌وار ده‌روازه‌ی شاره‌که‌ش ئ‌اماده‌ک‌راوه به‌ پ‌یژه‌وه‌ی گ‌ه‌وره‌ که‌ له‌ ده‌رگا ده‌ره‌کیه‌کانه‌وه ل‌اده‌دات. به‌م شی‌وازه‌ ئ‌ه‌ندازیاریه‌ پ‌یشکه‌وتووه شاره‌که‌ توانایه‌کی به‌رگ‌ری ئ‌امیزی وه‌رگ‌رت.

جا که‌ دوژمن بیه‌وی ب‌چ‌یته‌ ئ‌ا‌وی، ناچار ده‌ب‌ی ب‌ۆ ل‌ای چه‌پ ل‌ابدات تا له‌ پ‌یژه‌وه‌یکی تردا ب‌چ‌یته‌ ئ‌ا‌وی، ئ‌ه‌مه‌ش وایان ل‌ی ده‌ک‌ات ده‌ووبه‌ریان دیار و نه‌پ‌ا‌وردیزاو ب‌ی و

¹ ئ‌یمبراتۆری ب‌یژه‌نتی - زمسکیس - له‌ سالی ۹۷۴ ز. ه‌ه‌ولی دا ب‌گ‌اته به‌غداد ب‌ۆ روخاندنی خ‌یلافه‌تی ع‌عب‌اسی. ئ‌ه‌مه‌ش لاواز بوونی د‌مسلاتی ئ‌یسلامی له‌ سایه‌ خ‌لیفه‌ی ع‌عب‌اسی - الم‌ط‌بع - ه‌انی دا له‌سه‌ر ئ‌ه‌وه‌ جا ه‌یرشی کرده‌ سه‌ر ئ‌ا‌وچه‌ی ج‌ه‌زیره‌ و ده‌ستی گ‌رت به‌ سه‌ریا و گ‌ه‌یشه‌ ده‌ووبه‌ری ع‌یرنشین موس‌ل، ئ‌ه‌وه‌ندی ئ‌ه‌ما بوو ب‌گ‌اته به‌غداد، سوپای ب‌یژه‌نتی ده‌یتوانی له‌ - ئ‌امد - ه‌وه به‌ درزێکی ر‌ووب‌اری د‌یج‌له ب‌ینه‌ خ‌وارموه‌ ب‌ۆ به‌غداد. ب‌ه‌لام ئ‌ه‌مه‌ به‌ج‌ی نه‌هات له‌ به‌ر چه‌ند ه‌ۆکارێک که‌ تانیستا ت‌ه‌زائ‌راوه. له‌واته‌یه‌ به‌ ه‌ۆی ئ‌ه‌و ب‌رسینتی و وشکه‌ سالی و ر‌ینگه‌ له‌ه‌ دور و درزێه‌ ب‌یت که‌ له‌کاتی ه‌اتنیاندا ت‌وشی بوون، ب‌ۆیه گ‌ه‌راییه‌وه و ئ‌امانج‌ه‌کی نه‌هات‌ه‌دی.

د‌مباریه‌ی ئ‌ه‌م ش‌ال‌ا‌وه ب‌گ‌ه‌رێوه ب‌ۆ :

Sehlumbereer : L Epopée Byzantine a la fin du Dixieme siècle. Tom I pp ۲۵۸-۲۶۰

(۱) طاهر العمید : الذ - ظاهر العسكري في بناء بغداد المدورة. مجلة كلية الاداب، بغداد، ۱۹۶۹، العدد ۱۲، ۳۰۲۶-۳۱۱

تووشی ئه و تیرانه بن که ئاراسته یان ده کری (۱). ههروه ها ئه رکی سه ربازی په یوه نده به قه باره ی شاره که وه، بۆیه ده بی هاوسه رنگی نیتوان رووبه ری شاره که و ژماره ی به رگریکاره کان بیاریزی، ئه مه ش ئه وه روون ده کاته وه که به غداد به شیوه یه کی بازنه یی دروستکراوه، چونکه رووبه ری شیوه ی بازنه یی که مته له رووبه ری شیوه ی چوارگوشه یی له هه مان زه ویدا (۲)، ههروه ها دووری بنکه ی شاره که له به شه کانی بازنه که یه کسان ده کات. ئه مه ش نیشانه ی جه ختکردنه وه ی مه نسوره له سه ره یه کسانی له گه ل کارمه نده کانیدا (۳)، ههروه ها هه موو به شه کانی شی به ر خۆر و هه وا ده که ون.

له رووی پالنه ره ئابورییه کانه وه، ئه وا عه باسه یه کان له (مه که که) یاخود (مه دینه) جینگه نه بوون، چونکه حیجاز هه ریمیکه هه ژاره و له گه ل پله و پایه ی ئه م ده ولته ئه ئیسلامیه گه وره یه دا ناگونجی، که به ره وه به رفراوانی و گه شه کردن ده چیت.

شوینی به غداد، که وا له (وادی الرافدین - دۆلی دوو زی) یه له سه ره که ناری روویاری (الصراه)، نه لقه ی گه یاندنه له نیتوان ولاتی شام و ولاتی فارسدا، ههروه ها گرنگیه کی ئابوری هه یه وه کو ناوه ندیکه بازرگانی، چونکه ده که ویتته سه ره رینگاوبان و رتپه وه ئاویی و وشکانی و ده ریاییه کاندان، که په یوه نده به به شه کانی تری ده ولته وه، له رینگه ی دیجله و فورات و لقه کانییه وه، له شام و جه زیره و میسر و هند و سند و به سه ره و واست و ئه رمینیا و ئازهریانبجان، ئازووخه ی بۆ دیت، په یداکردنی بزۆوی تیدا ئاسانه، هه وای پاکه و خۆراکی نایابی تیا به دی ده کری، ههروه ها ناوچه یه کی گه شه کردوه له رووی کشتوکالییه وه و لکاوبوو به چه ندین جۆگه ی ئاودیری که به وردی ریکخرا بوون.

له رووی که ش وه واه وه، ئه وا مه نسور کۆمه لێ دیده وانی نارد بۆ ئه وه ی شوینیکی گونجاری بۆ بدۆزنه وه شارنشینه که ی تیا دروست بکات، ئه وه بوو شوینیکیان هه لباژارد نزیکه ی (بارمما) له باشووری موسل. مه نسوریش خۆی و پیاوه کانی چوون بۆ ئه و شوینه و شه وه که شی له وی مانه وه. که رۆژ هه له ات راپرسی

^۱ سامح، کمال الدین : العمارة فی صدر الاسلام. ۷ - ۵۶ - ۵۷.

^۲ الخطیب: ۷۲۶ ب.

پیاوه‌کانی کرد دهرباره‌ی نه و شوینه، نه‌وانیش وه‌سفی هه‌وا خۆشه‌که‌ی و خۆراکه‌ نایابه‌که‌یان بۆ کرد. به‌لام خه‌لیفه سه‌رنجی نه‌وه‌ی دا نه‌م شوینه بوا‌ری کارکردن و رزق و روزی په‌یداکردنی تیا نیه بۆ هاوالتیان، شوینیکی تری بۆ باسکردن له‌کاتی هاتنی بۆ نه‌ملا، بینی بووی، له‌گه‌ل پیاوه‌کانیدا گه‌رانه‌وه و شه‌و و رۆژیک تیا مانه‌وه، وه‌رزی هاوینیش بوو، که‌ش و هه‌واکه‌ی به‌دل بوو، و بینی نه‌مه‌ نه‌و شوینه‌یه که‌ هه‌زو ناواته‌کانی ده‌هینیتته‌دی^(١)، مه‌نسور پێی خۆش بوو بۆچوونی خه‌لکی نه‌و ده‌فهره‌ بزانی، بانگی کردن و پرسباری شوینه‌که‌ی لیکردن، نایا له‌کاتی گه‌رما و سه‌رما و باراندا چۆنه، نه‌وانیش هه‌رکه‌سێک به‌ گوێزه‌ی نه‌و زانیاریانه‌ی که‌ هه‌ببوو وه‌لامیان دایه‌وه، هه‌روه‌ها له‌ یه‌کێک له‌ ناغاکانیشی پرسی، که‌ خاوه‌ن کێلگه‌ بوو له‌وی، نه‌میش پێی وت که‌ شوینیکی گونجاوه‌ چونکه‌ ده‌که‌وێته‌ نێوان چوارلا و له‌ هه‌رئمه‌کانی دراوسێی ئازووخه‌ی بۆ دی، هه‌روه‌ها له‌بۆچوونی قه‌شه‌ی نه‌و دێر و که‌نێسانه‌ی که‌ له‌ ویدا‌بوون بۆی ده‌رکه‌وت شوینه‌که‌ به‌گشتی پله‌ی گه‌رمی تیدا مامناوه‌نده^(٢).

شوینی به‌غداد که‌ش و هه‌واکه‌ی چه‌ند تاییه‌تمه‌ندییه‌کی هه‌یه، له‌وانه‌ش هه‌رچه‌نده‌ وشکه‌ و پله‌ی گه‌رمی تیا به‌رزه، به‌لام شێی که‌مه، نه‌مه‌ش وای لێده‌کات که‌ش و هه‌واکه‌ی له‌که‌ش و هه‌وای شاره‌کانی که‌ناری ده‌ریای نه‌و ناوچانه‌ باشته‌ری، چونکه‌ پله‌ی گه‌رمی تیدا مامناوه‌نده به‌لام شێی زۆره.

شوینی به‌غداد، له‌پێش ئیسلامدا، بریتی بوو له‌کۆشکی ساسانی و پردیک له‌پاڤۆره‌ دروستکراو له‌سه‌ر رووباری دێجله^(٣) وه‌ کۆمه‌لێ گوندی بچوکی گاورنشین له‌ که‌ناری رۆژئاوای رووباره‌که‌ بلآو بووبونه‌وه و له‌ده‌وره‌بیردا دێری گاوه‌ نه‌ستوریه‌کان هه‌بووه^(٤). وادیاره‌ گه‌ره‌کێکیشی تیا‌بووه‌ وه‌رزانه‌ بازاری تیا گه‌رم کراوه‌ و بازرگانه‌کان تیدا کۆبوونه‌ته‌وه^(٥) چونکه‌ گه‌لێ نه‌خشه‌ی ئاشوری تیا دۆزراوه‌ته‌وه

^١ احموي، ياقوت : معجم البلدان : ب ٦١ ٤٥٨.

^٢ الطبري: ب ٦١٦ - ٦١٧.

^٣ الخازن، وليم: الحطارة العباسية ٤١

^٤ الطبري: ب ٦١٦ - ٦١٧.

^٥ الخطيب البغدادي: ب ٢٥ - ٢٦.

نوره دسه لمینی (١)، ههروه ها چند پارچه یه کی خشتی سوور دۆزراوه ته وه ناوی (بختنصر)ی دووه می له سه ر نه خشه کراوه (٢).

کنتیب دانه ره کان (٣) ده گپینه وه که مه نسور شاره که ی له ناوچه یه کی چۆل و بی خه لکدا دروست نه کردوه، به لکو به غداد له ناوچه یه کی پر له گوند دروستکراوه، وه باسی ناوی کومه لی گوندی گاوردنشین ده که ن که بۆ سه رده می ساسانیه کان ده گپینه وه و به ره به ره ناویته ی نه و شویتانه بوون که له ژیزر ده سه لاتی ده وله تی عه باسیدا بوو، جا به غداد گرنگترینی نه م گوندانه بووه. واش دیاره نه و شاره بازنه یه که مه نسور دروستی کردو دواتر بووبه کپۆکی ده وله تی نوئی عه باسی، پیتی ده و ترا به غداد، نه م ناوه باو و بلاوه ی به غداد له و شاره بازنه یه وه ر گیراوه (٤).

ناوی به غداد، زیاتر، له وشه یه کی فارسی، داتا شراوه، که له دوو وشه پیکهاتووه : باغ و داد، واته : به خشتینی خودا. میژوونوسان و جوگرافی ناسانی عه ره بیش چه ند بۆچوونیکیان بۆ نه م ناوه هه یه (٥)، مه نسوریش ناوی شاری (السلام)ی لینا له سه ر ناوی به هه شتی هه میشه یی یاخود له بهر نه وه ی دۆلی دیجله پیتی ده و ترا دۆلی (السلام) (٦)، نه مه ش نه و ناوه فه رمیه بوو که له به لگه نامه کان و له سه ر دراو و پیتوانه کاندای (٧).
ده نوسرا.

له سالی (١٤٥/ک/٧٦٢ن) مه نسور که وته دروستکردنی پایته خته که ی، به هه زاران کرێکاری به کاره ینا سه ره پای چه ندین پسپۆر له بیناساز و دارتاش و ناسنگه ر و

^١ العبادي: سمرچاوه ی پیشوو : ٥٥ ٧

^٢ Encyc \ Britanica llp ٢٣

^٣ جگه له - الاصطخري - که ده گپینه تهره که به غداد شارێکی نوویه وناوه دانی تیا نه بووه. بگه رێوه بۆ: مسالك الممالك : ٥٨ ٧

^٤ دائرة المعارف الاسلاميه : ب ٥٧٤

^٥ الحموی : ب ٤٥٦٧-٤٥٧

^٦ الخطيب البغدادي : ب ٧١ ٥٨-٦٢

^٧ دائرة المعارف الاسلاميه : ب ٣٧٤

● العبادي : ٥٦

● سعد، له می : العامة (ب) بغداد، ٧ ٢٧

هه‌لگه‌ن که له شاره‌کاندا هه‌تایانی، سه‌په‌رشتی کردنی بیناکه‌ش له‌لایه‌ن ژماره‌یه‌ک له ئەندازیاران به‌پێوه ده‌چوو (١)، دروستکردنی ئەم شاره‌ نزیکه‌ی چوار سالی خایاند، له‌سالی (١٤٩ک / ٧٦٦ن) ته‌واو بوو.

ئو نه‌خشه‌یه‌ی که‌وا مه‌نسور له‌دروستکردنی به‌غداد به‌کاری هه‌تا شتیکی نوێ و داهه‌نراو بوو، وای له‌م شاره‌ بازنه‌یه‌یه‌ی کرد په‌رژینی دوولایه‌نی که‌ دوو ئەلقه‌ی به‌دوای یه‌ک ده‌ورویه‌ری بگرێ، ئەمه‌ش ئاراسته‌یه‌کی نوێیه‌ له‌هونه‌ری بیناکردنی شاره‌ ئیسلامیه‌کان (٢)، وادیاره‌ کاریگه‌ری شیوه‌ی هه‌ندی له‌شاره‌ دێینه‌کانی فارسی له‌سه‌ر بووه‌ وه‌کو شاری هه‌مه‌دان.

شاری به‌غداد له‌سه‌ر شیوه‌ی قه‌لایه‌کی گه‌وره‌ دروستکراوه، له‌ سێ کۆله‌که‌ی بیناسازی پێکهاتوه: قه‌لاکان، په‌رژینه‌ ده‌ره‌کیه‌کان، پاشان ناوچه‌ی نیشه‌ جیوونی ناوه‌وه. ناوه‌پاستی شاریش کۆشکی خه‌لیفه‌و مزگه‌وتیک و کۆشکی کوپه‌کانی و ده‌زگاکانی حکومه‌تی له‌خۆده‌گرت (٣). له‌ناوه‌پاستی شاره‌که‌ که‌س بۆی نه‌بوو سواری ئەسپ و ماین یاخود هه‌ر و لاخیکێ تر بێی جگه‌ له‌خه‌لیفه‌، هه‌رکه‌ سێکیش کۆشکی خه‌لیفه‌ی مه‌به‌ست بێ، پێویسته‌ له‌سه‌ری له‌لای شوێنی چوونه‌ ژوره‌وه‌ی شاره‌که‌وه‌ دابه‌زێ و به‌پێ بپوێ، جگه‌ له‌ (ئه‌لمه‌هدی) و (داوودی کوپی عه‌لی) مامی مه‌نسور، که‌وا رێگه‌ی پێدرا له‌سه‌ر ده‌سته‌به‌ره‌ هه‌لگیرێ به‌هۆی نه‌خۆشیه‌که‌ی (٤).

مه‌نسور که‌ له‌دروستکردنی به‌غداد ته‌واو بوو، که‌وته‌ دابه‌شکردنی پارچه‌ زه‌وی به‌سه‌ر بئه‌ماله‌که‌ی و پیاو ماقولانی ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌ته‌نیشه‌تی ده‌رگا ده‌رکیه‌کانی شاره‌که‌یه‌وه، پارچه‌ زه‌وییه‌کانی ده‌ورویه‌ری شاری به‌ سه‌ربازه‌کانی به‌خشی بۆ ئه‌وه‌ی خانوی له‌سه‌ر دروست بکه‌ن (٥)، ئه‌وه‌ش تا قه‌ره‌بالغی دروست نه‌بێ ناوشار، ئەمه‌ له‌لایه‌که‌وه‌، وه‌کو خه‌لاتیک له‌سه‌ر ئه‌و خزمه‌ته‌ مه‌زنانه‌ی که‌ پێشکه‌شیان کرد له‌لایه‌کی دیکه‌وه‌. خه‌یرا پارچه‌ زه‌وییه‌کان ئاوه‌دانکرانه‌وه‌ و پر بوو له‌ دانیشه‌توان، وای لێهات هه‌ر که‌رتیک به‌ ناوی ئه‌و که‌سه‌ یاخود ئه‌و کۆمه‌له‌ خه‌لکه‌ی که‌ تێدا نه‌شته‌جێ

^١ الخطیب البغدادي : ب ٦٦-٦٧.

^٢ الخطیب البغدادي : ب ١، لا ٧٧.

^٣ لیلادزی : لا ٤٨٤ - ٤٨٥.

بوونه، دهناسرا.

کاریگری فارسیش به نه خشی شاره که وه دیاره، چونکه خلیفه له اولاتیان جیاکرا بووه و شوینیکی به رزی بۆ دانرا بو که زحمهت بوو پیی بگی، هروه ها گه ورهیی کۆشک و هه یوان سامی پاشا دهرده خات، نه و جا بیو که ی باز نه یی و ته سکر دهنه وهی خانوی اولاتیان له گه ره کی جیا جیادا، که شه وانه بتوانی به شیوه یه کی ورد پاسه وانسی بکری، ناماژه به ده سه لاتیکی ره ها ده کات که له فارسه گانه وه وه رگرا وه و ناگونجی له گه ل لیبورده یی نیسه لام و دابونه ریتی نه مه و یه گاندا^(۱)

له سالی (۱۵۱/۷۶۸ن)، مه نسور شاری (ره سافه) یاخود (به غدادی رۆژه لاتی) بۆ مه دی کوپی دروست کرد له لای رۆژه لاتی دیجله وه به رامبه ر شاری به غدادی رۆژئاوا و به ناوی (عسکر المهدی - سه ربا زگی مه دی) ناسرا^(۲). هۆکاره ستراتییه جیه کان جاریکی دیکه ده گه رینه وه و ده بنه هۆی دروست کردنی ئه م شاره ئه وه بوو (مه دی) سه ربا زه گانی خۆی خسته ناوی بۆ ئه وه ی له دهره وه ی شاری مه نسوره بیت و ببیته فریاد په س و یارمه تیده ریک بۆ کیکردنه وه ی ئه و ئازاوانه ی که له وانه یه له ناوه وه ی رووبدات^(۳).

وادیاره خلیفه هه سستی به وه کرد بوو که به ته واوه تی بی ترس و دلنه وا نابیی له سه ر خۆی به دانیشتنی له به غداد. ره سافه، په رزینیک و گۆره پانیک و بیستانیکی بۆ ناماده کرا و ناویشی بۆ راکیشرا، نیوانی هه ردوو شاره که ش به دروست کردنی سی پرد له سه ر رووباری دیجله، گه ینرا به یه ک، سه رکرده کان پارچه زه ویان پی درا^(۴). خیرا ره سافه ئه وهدان کرایه وه و زۆری نه ما ئه وه نده ی به غدادی لییی، له سالی (۱۵۹/۷۷۶ن) له سه رده می مه هدیدا دروست کردنی ره سافه ته واو بوو.

^۱ الدوری، عبدالعزیز: العصر العباسی الاول: ۷۷.

^۲ البلاذری: ۴۱۴.

^۳ سعد: سه رچاره یه کی پینشو: ۳۱.

^۴ الخطیب البغدادی: ب: ۸۲.

جینیشینیتی - مهرگی مه‌نسور

یه کتیک له و رووداوه کاریگه رانه‌ی که له سه‌رده‌می مه‌نسوردا روویدا بریتی بوو له لابردنی (عیسای کورپی موسا) ی برازای له جینیشینیتی و وه‌رگرتنی به‌یعت بق مه‌هدی کورپی، هرچنده نه‌وهی یه‌که م زیاتر له یه‌کجار ده‌سه‌لاته‌که‌ی له‌فه‌وتاندا بق رزگار کرد.

وادیاره خه‌لیفه هر له‌سه‌ره‌تای ده‌سه‌لات گرتنی‌وهه بیری له لابردنی برازاکه‌ی کردبووه. (الطبری) ده‌گپرتنه‌وه که خه‌لیفه، (عیسای کورپی موسا) ی بق جه‌نگاندنی عه‌له‌ویه‌گان نارد به‌نیازی نه‌وهی یان مافی له‌جینیشینیتی بفه‌وتی، تا خیلافه‌ت له‌دوای خوی بدری به‌مه‌هدی کورپی، یان موحه‌مه‌دی (النفس الزکیه) و ئیبراهیمی برای له‌ناو به‌ری. وتی ((..... گویم لی نیه کامه‌یان نه‌وه‌ی‌تریان بکوژی)). (۱)

به‌لام گه‌وره پیاوانی ده‌وله‌ت له‌سه‌رده‌می خوینرپژدا سویندیان له‌سه‌ره‌نه‌وه خواردبوو که به‌یعت بدن به (عیسای کورپی موسا)، ئاسان نه‌بوو به‌لایانه‌وه نه‌وه سوینده بشکینن، هیچ ریگه چاره‌یه‌کیش نه‌بوو بقنه‌وهی سوینده‌که‌یان نه‌که‌وی جگه له‌وهی داوا له (عیسای کورپی موسا) بکه‌ن به ره‌زانه‌ندی خوی واز له‌جینیشینیتی بیئی، وادیاره ناوبراو ئاره‌زوی نه‌م کاره‌ی نه‌ده‌کرد نه‌مه‌ش وای له مه‌نسور کرد شیوازی ئاره‌زوی پیکردن و هه‌ره‌شه لیکردن له‌به‌رامبه‌ریدا به‌کاربیئی کاتیک ناچاری کرد واز له‌مافی خوی بیئی و به‌یعت بدا مه‌هدی له‌سالی (۱۴۷ ک/ ۷۴۶ ن) (۲). ئاوه‌ها جینیشینیتی بووه مافی مه‌هدی، نه‌وجا هی عیسای کورپی موسا له‌دوایدا.

خیرا مه‌نسور هانی خه‌لکی دا بق نه‌وهی به‌یعت به مه‌هدی بدن، جا ئاموزگاریه‌کی کوره‌که‌ی کرد نیشانه‌ی سیاسه‌تیکی ژیرانه‌یه که‌وا ده‌بی به‌رامبه‌ر هاوالاتیان په‌یره و بگری، هانیدا له‌سه‌ره‌نه‌وهی به سۆزو به به‌زه‌یی بی له‌گه‌لیاندا و شه‌و نه‌خه‌وی له پیناوی حه‌وانه‌وه‌یان، دادپه‌روه‌ری له نئونایاندا بلأو بکاته‌وه، به‌کرده‌وهی چاک له‌خوا نزیک بیته‌وه، ریز له‌نه‌هلی زانست و دین بگری، سه‌ره‌وه‌ی

^۱ الطبری: ب ۷۷ ۷۷ هـ

^۲ ابن‌الطقطاق: لا ۱۷۲-۱۷۳

ناوه‌دان بکاته‌وه تا سه‌روهت وسامانی دیوانی دارایی کهم بیته‌وه، وه ئیسلام و جیهاد
بلاو بکاته‌وه له پیتناوی به‌رزکردنه‌وه‌ی حه‌ق. (١)

شه‌وی شه‌مه: له (زی الحجه - سالی ١٥٨ ک / مانگی تشرینی یه‌که‌م سالی ٧٧٥
ن) مه‌نسور کۆچی دوابی کرد، ئه‌وه‌به‌ده‌ستی (به‌ده‌رسی) یه‌وه‌ده‌ینالاند، جا بۆ
به‌جیه‌ینانی ئه‌رکی حه‌ج ده‌رچوو، له‌ریگه‌ به‌ده‌ستی ئیش ونازاره‌وه‌ گیرۆده‌بوو بوو،
هه‌شتا نه‌گه‌یشته‌بووه (بیری مه‌یمون)، که شه‌ش پۆزله‌ (مه‌ککه‌) وه‌ دووره‌،
له‌به‌ره‌به‌یاندا له‌ ناو ده‌واره‌که‌یدا کۆچی دوابی کرد (٢).

---

^١ بگه‌رتنوه‌ بۆ ده‌قی ناموزگاریه‌که‌ له‌ لای - طبری - : ب ٨٧٤ - ١٠٧.

^٢ هه‌مان سه‌رچاره: ٦٠٤

موحه مەدی مەدی - موسای هادی

ئەبو عبدوللای موحه مەدی مەدی ۱۵۸-۱۶۹ ک/ ۷۷۵-۷۸۵ ز

ناساندنی مەدی

موحه مەدی کوپى عبدوللای کوپى موحه مەدی کوپى عەلى کوپى عبدوللای کوپى عەباس، ئەبو عبدوللای مەدی. لە (حەمىمە) لەخاکى (الشراة) لەسالى (۷۴۴/ک/۷۲۶) لە دایک بوو، دایکیشى نارى (ئەپوای کچى مەنسورى حىمىه پەى) یە. (۱)

لەمالى خىلافەتدا پىنگەبىو، مەنسور خۆى خەرىكى رۆشنبىرکردنى بوو، ئەوجا رادەستى (المفجل الجبى) ى کرد، حەزى لە زانست و ئەدەب بوو. کاتىک گەيشتە تەمەنى پانزە سالى، مەنسور گەوتە ئامادەکردنى بۆ پۆستى خىلافەت ئەو وەش بەمشق پىکردنى لەسەر جەنگ و چۆنىتى بەرپۆه بردنى، بۆ چەند ئەرکىكى سەربازى ناردى، مەرۆهە لەچەند پۆستىكى ئىدارىدا دايمە زاندا، وە لە سالى (۷۶۴/ک/۷۴۷) کردى بەجىنشىنى خۆى.

مەدى (رىگە) ى کچى خوتىنپىزى کرد بەهاوسەرى خۆى. ئەو کەسنى دەستبازو و نەرم و نىان و هۆشيار بوو، ((لە شوپىنى مەترسىداردا هەرگىز بى ناگا نابى، پشت بەکەسانى متمانە پى نەکراو نابەستى، لەگەل خزمەکانىدا باش بوو. بەرامبەر بەخىزانى نەرم و نىان بوو، توندوتىز لەگەل گومراو زەندىقەکاندا، بۆ گونگرتن لەسکالو ناپەزايى هاوالتىانىش دادەنىشت) (۲).

لە پاش مردنى مەنسور بەيەتى پى درا بۆ خىلافەت، جا ئەو کاتە لەتەمەنى سى وسى سالاندا بوو (۳).

^۱ ابن کثير : ب ۷۱۰ ۱۵۹.

^۲ المسعودي : التنبيه و الاشراف : ۲۹۷. ابن الطلقا : ۷ ۱۷۹

^۳ الطبري : ب ۷۸ ۱۱۰ - ۱۱۴.

رهوشی ناوخۆ له سهردهمی (مههدی) دا

چاكسازیه كانی مههدی

خیلافهتی مههدی، كه وا نزیكهی ده سال بهردهوام بوو، به سهردهمی گواستنوه داده نری، له توندوتیژی و سهركوت كردنهوه كه له سهردهمی خلیفه كانی بنه مائی عهباس له پیش خۆی باو بوو، بۆ سهردهمی میانپهوی و نهرمونیانی كه له رۆژانی خۆی و نهوانهیی دواي خۆی باو بوو. خهلكی وهكو مه نسور له نامۆزگار یكردنی كورپه كهی باسیان دهكات، سی جۆرن : ((هه زاریك چاره پرسی دهوله مهنی تۆیه، ترساویك چاره پوانی دلنه وایی تۆیه، زیندانیهك ته نهها چاره پوانی نازاد بوونه له تۆ، جا كه دهسهلات دهگریته دهست تامی خۆشگوزانیان پی بیه خشه و زیاده پوهی نهكهی)) (١). بۆیه پتیویست بوو سیاسه تیکی نهرمونیان په پیره و بكات تا برینی دل و دهروونه كان ساپیژ بكات و گه ل كۆبكاته وه. سهردهمی ئه م ناسراو بوو به هیمنی رهوشی ناوخۆ، ئه مهش ریگهی والا كرد بۆ جیببه جیكردنی پرۆژه گه لیکی چاكسازي.

مههدی خیلافه ته كه ی به رازی كردنی خه لك ده ستپيكرد، ئه و سه روه ت و سامانه ی كه له سهردهمی باوكی زه و ت كر ابوو گه رانديه وه بۆ خاوه نه كانی، پاشان فه رمانیدا زیندانه سیاسیه كان بهر بدرین، به تایبه تی عه له ویه كان، بژیوی و تایبه ته ندیه كانیانی بۆ گه راننده وه، هه روه ها كردنی (به عقوبی كوی داود) به وه زیری خۆی یارمه تیده ریك بوو بۆ زیاتر تیگه یشتن له گه لیاندا (٢).

له سالی (١٦٠/٧٧٧ز) كاتیك هه جی كرد هه ولی دا خه لكی حیجاز رازی بكات، چونكه مه نسور به توندی مامه له ی له گه ل كرده وون به هۆی پالپه شتی كردنیان له بزوتنه وه ی موحه مه دی (النفس الزكیه)، بۆیه هه ستا به دابه شكردنی پاره و پوولیکی زۆر به سه ریاندا، ریییدا به گه رانه وه ی ئه و خه له و خه رمان و دانه ویتلانه ی كه له شام و میسه روه بۆیان ده هات، پاش ئه وه ی كه مه نسور ریگهی لیگرت به هۆی بزوتنه وه كه ی موحه مه دی (النفس الزكیه)، ژماره یه ك له سه ربازه كانی حیجازی خسته پان پاسه وانه تایبه ته كانی خۆی، هه روه ها مرگه وتی هه رام - كه عبه ی سپرۆز - و مرگه وتی پیغه مبه ریشی له مه دینه به رفره وان كرد (٣).

^١ الیعقوبی : ب ٤٢ ٢٣٧.

^٢ الطبری : ب ٤٨ ١١٨ - ١١٩ ، ١٥٦.

^٣ ابن الاثیر : ب ٤٥ ٦٠.

کاری کرد بۆ بە دەستەپێنانی دلسۆزی و خۆشه‌ویستی خەلکی شام، بۆیە سەردانی قودسی کرد و هەولێدا ناکۆکی هۆزایەتی لە بیابانی شامدا چارەسەر بکات، پارە و پوولی بە سەر دابەشکردن، ریزی لە شاندى كۆپەکانى (مەسەلمەى كۆپى عەبدولمەلىك)ى گرت. لە خوێنریژ زیاتر بینای دروست کرد، ئەو خانوانەى كە مەنسور بینای کرد بەبى دەستکاری بە جى هیشت، هەروەها لەو حەوزانەى دروستکرد كە لە ناوی بیره‌كان پێ دەكۆرین بۆ ئاودى كاره‌وانه‌كان و پاسه‌وانىشى لە سەر دانا، گە پوگول و زیندانكاره‌كانى بە سەر كرده‌وه تا پێداویستیان نەهێلى و پێ نەدا نەخۆشى لە ناویاندا بڵاوبێتەوه، خوێندنگە و نەخۆشخانەى دروست کرد (١)، (پۆستە)شى لە نێوان مەككە و مەدینە و یەمەندا دروست کرد، گرنكى بە كاروبارى بازگانیدا، بۆیە تۆپىك لە رینگاوبانى بازگانى دروست کرد كە بە غەدایى کرد بە ناوهندىكى بازگانى جیهانى، واى لێهات ئەم سەردەمە بە مۆسیقا و شیعەر و ژیریژى و ئەدەب ناسرا. رێبازىكى دانا تا ئەمەرق بە پیره‌وى دەكۆرێ ئەو‌هش لە بەرگرتنەوه كە عەبە بە بەرگىكى نوێ هەموو سالىك، شارەكانى قايم و پتەو کرد و بە تايبەتى شارى رەسافە، ئەمىندارى لە وىلايەتەكان دانا بۆ ئەو‌هى هەوالى كار بە دەستەكانى بۆ بینن. بۆ سكالو ناره‌زایى و داد و بێدادى هاولاتیان دادەنیش و گویبىستیان دەبوو، ئەو یەكەم خەلیفەى عەباسیە بۆ سكالای خەلکی دانیشى، سوور بوو لە سەر ئەو‌هى دادپەرەرى لە نێوانیاندا دامەزێنى، پرسى بە دادوهره‌كانى خۆى دەكرد لە كاتى پخوانین بۆ سكالانامه‌كاندا (٢) وه ئەو‌هنده بايەخى بە دامەزاندنى دادپەرەرىدا خانەیه‌كى بۆ ئەم مەبەستە تايبەت کرد كە بەنجەرەیه‌كى ئاسننى هەبوو، چیرۆك - سكالانامه‌كان - ی تێدا دەخرايە پوو و كۆ دەكرایەوه بۆ ئەو‌هى پیش و دوا نەخۆى (٣).

جێى باسە كە مەهدى لە میانەى چاكسازیه‌كانیدا وادەركوت دەیه‌وى كۆتایى بەو زۆر و ستمە و توند و تیژیە بهینى كە لە هەردوو سەردەمى خوێنریژ و مەنسوردا دژى ئەمەویەكان و عەلەویەكان دەكرا، هەرچەندە دلى شەنەى دەكرد بۆ ژيانى كەیف و خۆشى، بەلام ئاینى بەرز و پیرۆز رانه‌گرت و حەزى لە پەیره‌و كردنى سوننەتى پێغه‌مبەر بوو و سەرپێچى نەدەكرد.

١ ابن الاثير : ب ٤٥ ٦٠.

٢ ابن المظطفا : لا ١٧٩.

٣ الخضرى : الدولة العباسية : لا ٨٨.

ئەو بزوتنەوانەى كە دژ بە عەباسىيەكان بوون لەسەردەمى مەھدیدا

بزوتنەوہى زەندىقەكان:

دیاردەى زەندىقى ھەر لەسەردەمى ئەمەویەوہ لەناو کۆمەلگەى ئىسلامیدا بلأو بووہوہ، لەراستیدا وشەى زەندىق بە شوینکەوتووانى ئاینى ئاگرپەرستى دەوترا، وەکو (زەردەشتى و مانەوى)، ئەوجا بەرە بەرە بىیاوہرکان و ئەوانەى بەگومان بوون لەدین لەشوینکەوتووانى (کوپرى - دىحسان) و (مرقیون) و (مانى)یشى گرتەوہ (١)، پاشان ئەم واژەى بەرفراوتر بووہوہ تا (الشعوبیہ - نەتوہ پەرستى) یش بکرتەوہ، پاشان زاراوہکە واتا گەلینكى ئاینى - سیاسى گشتى بۆ پەیدا بوو، ئەمەش کاتیک دەسلاتی عەباسى بۆ لیدانى ناحەزە سیاسى و ئاینیەکانى بەکارى هینا، سەرئەنجام بە ھەندى بى ئابروو و مێباز دەوترا. (٥)

وئەوہى راستى بى زەندىقگەرى بزوتنەوہیەكى سیاسىیە، بەلام بەرگینكى ھزرى ئاینى ریکخراوى تىگراوہ، شوینکەوتووانى، بانگەشە بۆ بلأوکردنەوہى مەزھەبى (مانەوى) دەگەن، بە ھەموو ئەو شتانەى كە بەخۆیەوہ دەبگرى لەبىروباوہرى ئاینى و كەلتورى و ھزرى، وەكو بریتیک بۆ كەلتورى ئىسلامى - عەرەبى. رەنگە سیاسەت لەپشت پەردەى بانگەوازی فەیلەسوفەکانیشدا شار درابیتەوہ، وەكو چۆن لەپشتى زەوتکردنى دەولەت بۆ سەرۆت و ساماندا بوو، چونکە (زەندىقگەرى)، كەوا لەپشت پەردەى فەلسەفەوہ شاردردا بووہوہ، لایەنىك لەلایەنەکانى، شۆرشینكى ئاگرپەرستى یە، ئامانجەكەى روخاندنى دەولەتى ئىسلامیە لەبناغەوہ و دامەزراندنى دەولەتى فارسى لەباتى (٢). وادیارە زەندىقگەرى، كە جینى باس کردنمانە، بزوتنەوہیەكى (مانەوى) یە لەپاش فەتحى ئىسلامى لە عىراق و ھەریمە فارسىەکاندا بوژایەوہ، ھۆى

^١ لەبارەى ئەم بزوتنەوانە بگەرزوہ بۆ: النشار، علي سامي: نشأة الفكر الفلسفي في الاسلام، ب: ١٧٦-١٩٧.

^٥ عمر: التاريخ الاسلامي وفكر القرن العشرين: ١١٢ - ١١٤.

^٢ العقاد، عباس محمود: التفكير فريضة اسلامية. ٦٧.

بلاویوونه‌وهی ئەم دیارده‌یه له کۆمه‌لگەی ئیسلامی له سه‌رده‌می عه‌باسیدا، ئەو نازادیه ئاینیه‌یه که خاوه‌ن ئاینه‌کانی دیکه له‌پاش فه‌تحی ئیسلامی هه‌یانبوو. سه‌ره‌ن‌نجام جوړیک له‌مملانیسی هه‌زی له‌ناو کۆمه‌لگه‌دا په‌یدا بوو، ئەوه‌ش به‌ده‌رکه‌وتنی کۆمه‌لی بیرمه‌ندی فارس که بره‌ویان به‌ شارستانییه‌تی ساسانی و بنه‌ماکانی ده‌دا و بانگه‌وازیان بو جیبه‌جی کردنی سیسته‌م و به‌هاکانی ده‌کرد له کۆمه‌لگه‌ و به‌پێوه‌بردن و ولاتدا، وه‌کو بریتیک له‌ شارستانییه‌تی ئیسلامی و سیسته‌مه ئیسلامیه‌کان (١)، به‌تایبه‌تی ئەمانه‌هه‌ستیان به‌وه‌ ده‌کرد که گواسته‌وه‌ی خیلافه‌ت له‌ ئەمه‌ویه‌کانه‌وه‌ بو‌ عه‌باسیه‌کان ئامانجه‌کانیانی نه‌هینایه‌دی له‌دامه‌زراندنی حکومه‌تیکی فارسی به‌روکه‌ش و ناوه‌پۆکه‌وه، له‌ ده‌سه‌لات و زمان و بیروباوه‌په ئاینیه‌که‌شی، جا بو‌یان ده‌رکه‌وت، تا ئیسلام ده‌سه‌لاتدار بی‌ئەو ئامانجه‌نایه‌ته‌دی، بۆیه‌ که‌وتنه‌ کارکردن له‌سه‌ر بلاوکردنه‌وه‌ی ئاینی مانه‌وی له‌ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیدا و زیندووکردنه‌وه‌ی که‌لتووری دێرینی مانه‌وی - فارسی له‌ ریگه‌ی بلاوکردنه‌وه‌ی په‌رتوکه‌ کۆنه‌کان و کردنی به‌عه‌ره‌بی له‌ زمانی فارسیه‌وه، به‌ ئومیدی ئەوه‌ی رۆشن‌بیریه‌ت و هه‌زی مانه‌وی جی رۆشن‌بیریه‌ت و هه‌زی ئیسلامی بگه‌رته‌وه (٢).

خه‌لیفه‌ عه‌باسیه‌کان هه‌ستیان به‌ مه‌ترسیه‌ کرد بوو که‌ ده‌وری دین و ده‌وله‌ته‌که‌یان ده‌دات به‌هۆی بلاویوونه‌وه‌ی بیروکه‌ و بنه‌ماکانی زه‌ندیقی، بۆیه هه‌له‌مه‌تیکیان برد بو‌ له‌ناو‌بردنی ئەم بانگه‌شه‌ لاده‌ره، مه‌نسوریش ته‌مبێ مه‌هدی کوپی کرد به‌ جه‌نگاندنیان.

ئوه‌ بوو خه‌لیفه‌ مه‌هدی، په‌رسی زه‌ندیقه‌کانی گه‌ته‌ ئه‌ستۆ و به‌شالاویکی ریخه‌راو له‌هه‌موو شاره‌کاندا راوی نان و هینایانی وه‌ه‌موویانی کوشت، (❀). دیوانیکی تاییه‌تی بو‌ دروست کردن به‌ ناوی ((دیوانی زه‌ندیقه‌کان)) و کارمه‌ندیکی تاییه‌تیشی

١ عمر: ١١٩٦.

٢ عمر: ١١٨٧-١١٩.

❀ ابن کثیر ١٠ ١٤٩٦

له‌سه‌ر دانا ((به‌پررسی زه‌ندیقه‌کان)) (١) هه‌روه‌ها فه‌رمانی به‌ نووسه‌ره‌کان دا کتیب دانئین بۆ وه‌لامدانه‌وه‌یان له‌ پلانیکی هزیدا بۆ ناشکرکردنی بیژکه‌کانیان (٢).
زه‌برو زه‌نگی مه‌هدی و سوربوونی و کۆلنه‌دانی له‌ راوانیان له‌راسپارده‌که‌ی بۆ هادی کوپی ده‌رئه‌که‌وی (٣). ئه‌وه‌ی گومانی تیدا نیه‌ مه‌هدی له‌ راوانی زه‌ندیقه‌کاندا، به‌دوو هۆکار پالنراویو:

یه‌که‌م : ئاینی، که‌وا بنه‌ماکانیان له‌سه‌ر (هه‌لگیرانه‌وه) هه‌ستاوه، ئه‌مه‌ش ئه‌رکه‌ شه‌ریه‌که‌ی نیسلام هه‌لده‌وشینیتته‌وه، راهه‌کردنیان بۆ ده‌قه‌کانی قورئان و له‌رمووده‌ی پیغه‌مبه‌ر پیچه‌وانه‌ی مانای ئاسایی خۆیه‌تی و نه‌گونجاوه‌ له‌گه‌ڵ بنچینه‌کانی بیروباوه‌ردا، ئه‌مه‌ش مه‌ترسیه‌کی راسته‌قینه‌یه‌ له‌سه‌ر بیروباوه‌ری نیسلامی.

دووه‌م : سیاسی، به‌هۆی گه‌شه‌کردنی په‌یوه‌ندی نێوان عه‌باسیه‌کان و نێوان پێکهاته توندپه‌وه‌که‌کانی فارس به‌ره‌و گه‌ژێ ده‌چوو.

---

^١ الجیشیاری : ١٦٥.

^٢ عمر : ١١٩ - ١٢٢.

^٣ بگه‌رتنه‌وه‌ بۆ ده‌قی راسپارده‌که‌ له‌لای - الطبری : ب ٧٨ - ٢٢٠.

بزوتنه وهی (المقنع - روپوشراو) (۱): ۱۵۹-۱۶۱ ک/۷۷۶-۷۷۸ز

شەپۆلی گومرایی درتزهی ئەکیشا و لەسەردەمی مەهیدیدا گورج و گۆلتەر بوو. ئەو بوو لەپاش ئەو بزوتنه وانهی که دژی مەنسور راپەڕین، چەندین بزوتنه وهی دیکە لەسەردەمی مەهیدیدا دەرکەوتن که ئامانجەکانیان جیاواز نەبوو لە وانهی پیتشو، وەکر بزوتنه وه (المقنع)ی خۆراسانی که وا لەلای (مرو) وه دەرکەوت، بانگەشەیی خودایەتی بۆ خۆی دەرکرد و بزوتنه وه کهی لەسەر بنەمای (الطولیة و التناسخ) (۲) هەستا بوو. بزوتنه وهی (المقنع) ئامانجی سیاسی و ئاینی هەبوو. لەرووی سیاسیه وه، ئەم بزوتنه وهیە پەیره نەد بوو بەخودی راپەڕی فارسیه وه ئەبو موسلیمی خۆراسانی، بەر دەر و امبوونیکە بۆ هەردوو بزوتنه وهی (سنباز) و ره واندی (۳)، هەر وه ها هەستی ره که زەرستی زال بوو بە سەریدا و ئامانجی دامەزراندی قه واره یه کی فارسی بوو لەسەر حیسابی دەر و له تی عه باسی.

لەبەر ئەوه ش، شوینکە و تروانی ئەبو موسلیم پشتگیریان لە (المقنع) کرد و (المبیطة - سپیگەرەکان) لە بوخارا و (صفد) هاتنە ژێر ئالاکەیی، هەر وه ها هەموو رق هەلگرتک لە رژی عه باسی بە شداربوو لە بزوتنه وه کهی (۴).

لە رووی ئاینیه وه، رینماییه کانی (المقنع) کاریگەری بنەماکانی خو په می لەسەر بوو. ئەو بوو رینماییه کانی (مزدک)ی زیندوو کرده وه و ئەرکه شەریعه کانی ئیسلامی بوو چەل کرده وه، جا بێرۆکهی (التناسخ)یش که بانگەشەیی بۆ دەرکرد، هاوکات بوو لەگەڵ بانگەشە کردن بۆ روخاندنی بنەماکانی ئاینی ئیسلامدا.

خە لکێکی زۆر شوینی (المقنع) کەوتن، بە تاییه ت له بوخارا و (صفد)،

^۱ رابەری بزوتنه وه که دماکێکی پۆشبوو بۆ ئەوهی شیوهی ناشرینی روخساری بشارتیه وه، به خەلگی دەوت : نەر رووخساری خۆی پۆشبوو بۆ ئەوهی خودی خوا که له ئەودا بەرجهسته بوو له چاره پیسهکانیان بشارتیه وه. ابن الاثیر : ب ۹۲۶.

^۲ المقنع: بۆچوونی وابوو که خوای گەرە ناهمی دروست کردوه و بەرجهستهی بووه، گیانی ئادەم هاتۆته ناو جهستهی پیغه مهران تا که پشتووته ئەبو موسلیم، پاشان له جهستهی (المقنع) جیگیر بووه.

^۳ العمرو : ۲۴۲.

^۴ ابن الاثیر: ب ۵۲۶ - ۵۳. الدررر : ۹۳.

شوتینکه وتوانی له ده‌فهری (کش) و (زنسف) دا بالابوو بوونه‌وه و که‌وتنه هیزشکردنه سه‌ر ناوچه نارام و سه‌قامگیره‌کان، ژماره‌یه‌ک له سه‌رکرده عه‌باسیه‌کان به‌ره‌نگاریان بوونه‌وه، له‌وانه‌ش (سه‌عیدلحه‌پشی)، که‌وا‌توانی بیان‌شکینتی و له‌ناویشیان به‌ری، سه‌باره‌ت به (المقنع) نه‌وه پیش‌گرتنی خۆی سوتاند (١).

چهند بزوتنه‌وه‌یه‌کی جیاواز

سه‌رده‌می مه‌هدی چهندین بزوتنه‌وه‌ی دیکه‌ی دژ به‌ده‌سه‌لاتی عه‌باسی به‌خۆوه بینتی، به‌لام کاریگه‌ریه‌کی نه‌تۆی نه‌بوو و خه‌لیفه‌ توانی به‌بی ماندوو‌بوون سه‌رکوتیان بکات به‌بی، له‌وانه‌ش : بزوتنه‌وه‌ی (یوسف‌البرم) له‌خۆراسان (٢)، بزوتنه‌وه‌ی (عه‌بدوللای کۆپی مه‌پوانی کۆپی موحه‌مه‌دی نه‌مه‌وی) له‌ولاتی شام (٣)، بزوتنه‌وه‌ی (خه‌وارجه‌کان) به‌سه‌رکرده‌یه‌تی (عه‌بدولسه‌لامی کۆپی هیشامی یه‌شکری) (٤).

^١ الطبری : ب ٨ ٧٨ ١٣٥. ابن‌الثیر : هه‌مان سه‌رچاره‌ی پیشوو : ٥٨٧.

^٢ الطبری : ب ٨ ٧٨ ١٢٤.

^٣ هه‌مان سه‌رچاره : ١٣٥ - ١٣٦.

^٤ هه‌مان سه‌رچاره : ١٤٢.

په یوه نډییه دهره کیه کان له سهرده می مه هدیدا

په یوه نډی له گه ل نه مه ویه کاند ا له نه نده لوس

په یوه نډی خرابی نیوان خیلافه تی رژه لاته له به غداد و خیلافه تی رژه لاته له نه نده لوسدا هر به رده وام بوو، له راستیدا مه هدی ریبازی مه نسوری باوکی گرت به ر له کارکردن بۆ گه پانه وهی نه نده لوس بۆ نامیزی ده ولته تی عه باسی، به لام دووری نیوان دوو ده ولته ته که ریگریوو له ناردنی له شکری عه باسی بۆ هینانه دیی نه م نامانجه، به لام مه هدی هانی مه مو بزوتنه وه یه کی دده ا نه گه ر نامانجی لاوازکردنی ده سه لاتی نه مه وی بووایه له م ولاته دا.

نه نده لوسیش له و کاته دا چه ندین بزوتنه وهی دژ به ده سه لاتی نه مه وی تیدا هاته جموجول، که جاروبار (به ریبه ره کان) ده یانکرد، - به هزی دوولیان له پالپشتی کردنی عه ره به کان، - وه جاروبار په مه نیه کان، - به هزی پشت به ستنی میری نه مه وی به قه یسیه کان.

له سالی (١٥٧٤/٧٧٤) والی به رشه لونه و جیره نده (سوله یمانی کوپی - یقظان - ی که لپی) که ناسراوه به (الاعرابی) واته: عه ره بیکی ده شته کی و لایه نگری په مه نیه کانه، له گه ل حوسه یینی کوپی په حیای نه نساری والی (سرقسطه) پلانی دانا بۆ جه نگاندنی عه بدولپه حمان و لبردنی له سهر حوکم. (عه بدولپه حمانی کوپی حه بیب لفه هری) یش - والی له ولاتی مه غریب - که زیاتر به نازناوی (الصقلبی) ناسراو بوو، چروه پیزیان، جا مه مو نه مانه له لایه ن (مه هدی) په وه هاندرابوون و پشتگیریان لی ده کرا.

وادیاره سوله یمان هه سستی کرد که ناتوانی روبه پوی میری نه مه وی بیته وه، بویه داوای یارمه تی دهره کی کرد، پیلانه که ی ره هه نډیکی سیاسی ترسناکی وه رگرت کاتیک په یوه نډی به (شارولمان کارولنجی) کرد له (بادربودن) له سالی (١٦٦٠/٧٧٧) و له گه لیا ریکه وت له سهر هیزشکردنه سهر ولایه ته کانی باکووری نه نده لوس و په یمانی پيدا نه و شارانه ی راده ست بکات که حوکمی ده کات، به بی ره چاوکردنی ناکامی

دهست خستنه ناو دهستی بیباوه پاندا دژی ئیسلام و موسلمانان، جا (حوسه پنی کوری به حیای ئه نساری)ش له م ههنگاوه دا له گه لئ بوو. ئه م په یوه ندیکردنه له کاتیکدا دهکرا که میری ئه مهوی سه رقائی سه رکوت کردنه وهی شورشینکی تر بوو هی به ربه ره کان به سه رکدا یه تی (الفاطمی) (١).

له راستیدا شارلمان کاتیک پیشوازی له م پرۆزه یه ی کرد که وا خرایه پوو بۆی، دوپالنه ری هه بوو :

یه که م :تۆرپی - دیانی (مه سیحی). چونکه ئه م شالاره نه گه ر هاتوو کرا، ئه وا به یه که م شالاره داده نری که کارۆلنجیه کان دژی موسلمانان کان ببه ن، له پاش زنجیره شالاریک که موسلمانان کان بۆ ناو قولایی خاکی تۆرپییه کان بردیان، سه ره پای ئه وهی که ناویانگیه کی ئه ده بی گه وهی پی ئه به خشی له جیهانی مه سیحیه تدا، ئه مه ش ده یکاته رکابه ریکی به هیز له به رامبه ر ئیمپراتۆری ده وله تی بیزه نتی، پالپشتی له هه وله سیاسیه کانی ده کات بۆ زیندوو کردنه وهی ئیمپراتۆریه تی رۆمانی رۆژئاوا، له پاشان زالبوون به سه ر تۆرپادا.

دوهه م : رقبوونی له ئیسلام و موسلماناندا. چونکه ئه و هیواو ئاواتیکی هه بوو له ئیسپانیا بیانکاته ده ر، به تایبه ت ئه وان ده سه لاتیان له باشووری فه ره نسا، لاواز بووه وه، یان به لایه نی که مه وه، پاراستنی سنوره کانی باشووری شانشینه که ی له هه ره شه ی ئیسلامی، ئه وه ش به په یوه وکردنی سیاسه تی (هیرش بردن له پیتناوی به رگری کردن).

ئه و پلانیه که ریکه وتبوون له سه ری ئه وه بوو پاشای کارۆلنجی شاخه کانی (برینییه) بپه ریته وه و به ره و شاری (سرقسطه) بچی و (الاعرابی)ش بیداته دهستی، هاوکات عه بدولپه رحمان لفه هری له (مه غریب) هوه ده ریچی و هیرش بۆ که ناری رۆژه لاتنی ئه نده لوس به ریت و له شکره که ی له (مرسیه) داببه زی. به مه ش چواره دوری (عه بدولپه رحمان داخل) ده گرن و له ناوی ده به ن، پاشان ملکه چبوونی ولات بۆ

^١ نهرباره ی بزوتنه وه که ی - الفاطمی - بگه رتیه بۆ : عنان، محمد عبدالله. دولة الاسلام في الاندلس القسم الاول ١٦٦-١٦٧.

دهسه لاتی عه باسی رانه گه یینن (۱).

هه لگیرساندنن شۆرش له باکووری نیسپانیا دژی دهسه لاتی ئەمەوی ناماژە کردنێک بوو بە دەستکردن بە جێبه جێکردنن پیلانە کە.

نەلفەمەری له (مەغریب) هوه دەرچوو و له شکره گەیی له که ناری (مرسیه) دابه زانند، بەلام عەبدولپەرەحمان له ناگاو هێرشی کردە سەری و له ناوی برد (۲). جا کاتێک له شکرێ کارۆلنجی له بەردەم شاری (سرقسطه) کۆمه لێی بەست، بە پێی ئەو پیلانەیی که دانرا بوو، پیلانگێرپان هاتنە هۆشی خۆیان، بۆیان دەرکەوت که هه لێ یه کی گه و ره یان کردوه، ئەوه بوو (ئەلئەنساری) رازی نەبوو له وه زیاتر بەردەوام بێ له جێبه جێی کردنی پیلانە کە، بۆیه دەرگاگانن شارە کە به پووی هیزه گانی کارۆلنجی داخست (۳).

سەرەرای ئەم گۆرانکاریه له هه لۆیسته سیاسیه گاندا، هه وال گه یشته شارلمان که (سکسون) یه گان شۆرشێکی دیکه یان له ئەلمانیا هه لگیرساندوه به هۆی ئەو بۆشاییه سه ربازییەیی که ئەم دروستی کردوه، بۆیه ناچار بوو واز له پڕۆسه گەیی بێنن له ئەندەلوس. له سالی (۱۶۶۲/ک/۷۷۹ن) (۴) گه راپه وه بۆ ولاتی خۆی. ئاوه ها بارودۆخ سەر له نوێ یارمەتی میر عەبدولپەرەحمان لداخلی دا، ئەم شالاره گه و ره یه که ولاته که ی دوچاری بوو، شکستی هینا، هه ره ها عه باسیه گانیش شکستیان هینا له هینانه وه ی ئەندەلوس یاخود لاوازکردنی دهسه لاتی ئەمەوی له ناویدا.

^۱ العبادي : ۳۱۲.

^۲ اخبار مجموعة : ۱۱۰ - ۱۱۱.

^۳ بیضون : ۲۱۰ - ۲۱۱.

^۴ عنان : ۱۷۵ - ۱۷۶. دایفلز، کارل : شارلمان : ۱۰۱

په یوه ندى له گه ل بیزه نتيه کاند

(لیوای چواره م هر له و ساله بوو به نیمپراتوری بیزه نتي که مهدي تیدا خیلایه تي گرتی ده ست، له سه ره تاي ده ست پی کړدنی حوکمرانیان همو شته کان ناماژیان به په یوه ندي کی باش و سه رکه وتوو ده کړد. نه وه بوو نیمپراتوری بیزه نتي همو به ندکراوه موسلمانان کانی نازاد کړد، خه لیفه (مهدي) ش همان کاری کړد (۱) به لام هه وله کان بۆ چه سپاندنی ناشتی دو چاری سروشتی په یوه ندي کانی نیوان نه م دوو ده ولته دژ به یه که بووه وه که به رده وام به گزیه کدا ده چون. نه و جا سه قامگیر بوونی رهوشی ناوخو و سنوره کانی دهره وهی ده ولته تی بیزه نتي، دهره تی بۆ نیمپراتور ره خساند ژماره ی هیزه کانی زیاد بکات بۆ به رنه کاربوونه وهی هیرشی موسلمانان، هه روه ها سه رکرده تیگه یشتوو و نه زموندار و به توانا کانی پاراست، نه وانه ی که وا له ژیر فرمانی باوکی کاریان ده کړد.

نیمپراتور نه م بارودوخه ی به هه لزان ی و له سالی (۱۵۹/۷۷۶ن) هیرشی کړده سه ر (سمیساط) و هه ندي موسلمانان به دیل گرت، به لام (مهدي) په کیک له لایه نگرانی خوی نارد و شاره که ی رزگار کړد (۲). نه وهی راستی بی نه م شالاهوی که (لیوای چواره م کړدی مانایه کی روون و ناشکرای هه یه، نه وه ش بریتیه له به رده وامبوون له سه ر په یوه و کړدنی سیاستی شه په نگیزی به رامبه ر موسلمانان کاند.

هیرش کړدنه سه ر (سمیساط) مایه ی تووپه بوونی مهدي بوو، بۆیه بریاریدا خیرا به رپه رچی بداته وه و سوپایه کی که وره ی نارد به سه ر کړدایه تی عه باسی کوپی موحه مهدي مامی، چوه ناو خاکی بیزه نتيه وه تا که یشته نه تقه ره و قه لای (کاسن ی له (که بادوکیا) گرت (۳).

گرنگی نه م شالاهو له وه دهره که ویت که ناماده بوونیک ی نیسلامی به هیزی سه لماند

1 michelle syrienne : chronique.iii p ۱

2 المعلقوبی : ب ۲۴۷۶۲.

3 نه م قه لایه به بنکه ی نازووخه پیدان دانه نری، گنجینه ی دانمونه ی تیدایه، بۆ شهوی موسلمانان زیاتر بچنه ناو ناسیای بچوک پیوستیان پیی ده بیت. بگرنه بۆ : - الطبری - ب ۸ ۷ ۱۱۶. کهوا تنها ناماژ به وه دمکات که عه باس شارنک و - مطموره - پیکره بۆ رومه کان گرتوه.

له‌سەر زه‌مین له‌به‌رامبه‌ر ئاماده‌بوونی بێزه‌نتی، به‌لگه‌یه‌که له‌سەر به‌هێزی خیلافه‌ت، سه‌ریاری ماندوو‌بوونی به‌کێک‌کردنه‌وه‌ی ئه‌و بزو‌تنه‌وانه‌ی که دژی راده‌په‌پین له‌ ناوه‌وه . له‌پاش ئه‌وه، جموجو‌لی ئیسلامی و بێزه‌نتی تا راده‌یه‌ک که‌م بووه‌وه، تاوه‌کو له‌ناوه‌راستی سالی (١٦٦ک/٧٧٨ن) خه‌لیفه هه‌ستا به‌ناردنی سه‌رکرده‌ی لیها‌تووی خۆی (په‌مامه بن الو‌لید) له‌سه‌رووی سو‌پایه‌کی ئیسلامی گه‌وره و هێرش‌ی کرده‌سه‌ر (مه‌رحه‌ب) و ناوچه‌کانی ده‌ورو‌به‌ری (داب‌ق)، باکو‌وری هه‌له‌ب (١).

ئیمپراتۆر به‌رپه‌رچی ئه‌م هێرشه‌ی دایه‌وه، سو‌پایه‌کی نارد، (مه‌رعش‌ی ی‌پ‌ئ‌ که‌مارۆدا، هێزێکی سه‌ربازیشی تاییه‌ت کرد بۆ رێگرتن له‌ هاتنه‌ پێشه‌وه‌ی (په‌مامه) به‌ره‌و (الحد‌ب) و زال بوو به‌سه‌ر چه‌ند گون‌دیک‌ی ئه‌و ناوچه‌یه‌ش. به‌لام سو‌پای بێزه‌نتی شکستی هێنا له‌چونه‌ ناوی (مه‌رعش)، سه‌رکرده‌کانی به‌باشیان زانی که‌مارۆیان له‌سه‌ر هه‌لگرن و بگه‌رێنه‌وه بۆ پایته‌خت. (٢)

هێرش کرده‌سه‌ر (مه‌رعش) جیتی ترس و نیگه‌رانی خه‌لیفه بوو له‌وه‌ی مه‌ترسی بێزه‌نتی زیاد بکات، بۆیه پتو‌یستی کرد له‌سه‌ری بوونی خۆی بسه‌لمی‌ئ‌ی، ئه‌وه بوو سو‌پایه‌کی گه‌وره‌ی ئاماده‌کرد و سه‌رکرده‌یه‌که‌ی راده‌ستی (ئه‌له‌سه‌نی کو‌ری قوخته‌به) کرد و فه‌رمانی پێدا هێرش بکاته سه‌ر ولاتی بێزه‌نتی - سه‌رکرده‌ی ناو‌براو - چووه‌ناو (ئه‌نادۆل) ه‌وه، (دوریل‌یوم)یشی که‌مارۆدا هێرش کرده‌سه‌ر ناوچه‌کانی ده‌ورو‌به‌ر، له‌ (عه‌موریه) نزیک بووه‌وه، پاشان به‌هۆی کۆمه‌کی نه‌کردن و که‌م‌بوونه‌وه‌ی ئازووخه، له‌ناوچه‌که‌ پاشه‌کشیتی کرد، له‌راستیدا شالاره‌که‌ی هه‌یج ئامانجێکی نه‌وتۆی نه‌هێنا‌یه‌دی، به‌لام ئاماده‌بوونی ئیسلامی به‌هێزی سه‌لماند له‌ناوچه‌که‌دا. (٢)

له‌سالی (١٦٦ک/٧٧٨ن) بێزه‌نتیه‌کان جموجو‌لی سه‌ربازییان ده‌سه‌تپێکرده‌وه و

^١ البلاذري: لا: ٢٦٧. ابن الاثير: ب: ٤٥ ٦٠.

^٢ هه‌مان سه‌رچاره: لا: ٢٦٧.

^٣ تاريخ خليفة بن خياط: ب: ٤٦٧٢-٤٦٨. الطبري: ب: ٧٨ ١٤٢.

هیرشیان کرده‌سەر (الحدث) (١)، به‌رپرچدانه‌وه‌ی ئیسلامیش له‌سائی داهاتوودا هات، کاتیک هارونی کورپی مه‌هدی هیرشی کرده‌سەر خاکی بیژه‌نتی و چه‌ند قه‌لایه‌کی گرت گرنگترینیان قه‌لای (سمالو) بوو (٢)، نه‌وه بوو له‌سائی (١٦٤ک/٧٨١ن) بیژه‌نتیه روبه‌پوی دوو نه‌هامه‌تی بووه‌وه که به نه‌رینی کاریکرده سەر تواناکانی :

یه‌که‌م: مردنی ئیمپراتۆر (لیوی) چواره‌م، جا (ئیرین)ی هارسه‌ری بووه ئیمپراتۆر، وه‌کو راسپیزدراویک له‌سەر (قسطنطین) کورپه پینه‌گه‌یشتووه‌که‌ی، له‌نه‌نجامی نه‌مه‌شدا جوړه بیزاریه‌ک له‌لای سه‌رکرده‌کان دروستبوو (٣).

دووه‌م: بیژه‌نتیه له‌و کاته‌دا دووچارای شو‌رشیکی گه‌وره بوو له‌ دوورگه‌ی (مصلیه)، بۆیه ناچاربوو هیژه‌کانی دابه‌ش بکات له‌ نیوان نه‌م دوورگه‌یه‌و به‌ره‌ی رۆژه‌لات له‌گه‌ل موسلمانه‌کاندا.

خه‌لیفه مه‌هدی نه‌م بارودۆخه نائاساییه‌ی به‌هه‌لزان، بۆیه شالایکی گه‌وره‌ی بۆ ولاتی بیژه‌نتیه‌کان نارد به‌سه‌رکردایه‌تی (هارون)ی کورپی و فه‌رمانی پێدا هیرش بکاته سەر (قسطنطینیه).

شالاره‌که له‌کاتی چوونه‌ناوه‌وه‌دا، هیرشی کرده‌سه‌ر ناوچه ستراتیجیکانی (کیلیکیا و نه‌نادۆل) به‌مه‌به‌ستی زالبوون به‌سه‌ریدا.

هارون بۆ نه‌وه‌ی ئامانج و نیازی شالاره‌که به‌شاریته‌وه، هیزیکی سه‌ربازی نارد هیرشی کرده‌سه‌ر (تراقیسیۆن) که ناوچه‌یه‌کی سنورییه (٤). سوپای سه‌ره‌کیش به‌رده‌وام بوو له‌کشانی به‌ره‌و پایته‌خت و هه‌ر به‌ره‌نگاربونه‌وه‌یه‌ک هاته‌ ریگه‌ی سه‌ر کوتی کرد و زال بوو به‌سه‌ریدا (٥).

له‌پاش نه‌م گه‌شه‌کردنه سه‌ربازییه (ئیرین) هه‌سندی به‌ ئامانجی نه‌م شالاره کرد،

^١ الطبري: ١٤٢٧٨.

^٢ هه‌مان سه‌رچاره: ١٤٨. اليعقوبي: ٣٤٧٧٢. ابن الاثير: ٦٣٧٥.

^٣ Theophanes: op. cit. p. ٩٠. (١) العربي. السيدالباز: الدولة البيزنطية. ٢٢٢٧.

Diehl: Lemonde Oriental: p ٢٧٩

^٤ عبدالله، وديع فتحي: العلاقات السياسية بين بيزنطية و الشرق الادني الاسلامي ٢١٦-٢١٧.

^٥ هه‌مان سه‌رچاره.

بۆیە راپەری بۆ بەرگریکردن لە پایتەخت، هیزه‌کانی توانیان دەرووبەری سوپای ئیسلامی بگرن که‌وا تاکه‌کانی که‌وتنه‌ هه‌لۆیستیکی ته‌نگانه‌وه^(١)، به‌لام هارون به‌ زیره‌کی خۆی و شاره‌زایی له‌ سه‌رکرادیه‌تی کردن توانی له‌م ته‌نگانه‌یه‌ ده‌ریازییته‌، به‌رده‌وام بوو له‌ به‌ره‌وپیش چوون تا گه‌یشه‌ته‌ که‌ندای (قسطنطنینیه‌) و هه‌په‌شه‌ی له‌ پایتەخت کرد. (ئیرین) خۆیی له‌ هه‌لۆیستیکی ته‌نگدا بینی که‌ ده‌رفه‌تی پی‌ نادا سازش بکات یاخود ریگه‌ چاره‌یه‌کی هه‌بی، بۆیه‌ ناچاربوو ملکه‌چ بی‌ بۆ مه‌رجه‌کانی هارون، گرنگترینیان :

– ده‌بی (ئیرین) سالانه‌ سه‌رانه‌ به‌ خیلافه‌تی عه‌باسی بدات که‌ له‌ نیوان هه‌فتا هه‌زار و نه‌وه‌د هه‌زار دینار بوو، به‌دوچار بدری.

– ئالوگۆر کردنی دیله‌کان له‌ نیوان هه‌ردوولا.

– ده‌بی بیزه‌نتی پابه‌ندی به‌کردنه‌وه‌ی بازاره‌کانیان بۆ بازگانه‌ موسلمانه‌کان له‌ ریگه‌ی گه‌رانه‌وه‌یاند.

– ده‌بی بیزه‌نتی کومه‌لی رینیشاندەر بداته‌ سوپای ئیسلامی له‌ ریگه‌ی گه‌رانه‌وه‌یاند.

– تاکه‌کانی سوپای ئیسلامی بۆیان هه‌یه‌ هه‌ر ده‌سته‌که‌وتیک هه‌لگرن له‌گه‌ل خۆیاند.

– ده‌بی ناشته‌وایی بۆ ماوه‌ی سی‌ سال به‌رده‌وام بی^(٢).

به‌هۆی ئەم سه‌رکه‌وتنه‌ که‌ هارون هینایه‌دی، باوکی نازناری (الرشدی) ی لیتنا^(٣)،

واته‌: هۆشیار و رێبه‌ر.

ئەم شالاره‌ به‌ گرنگترین شالاری خه‌لیفه‌ مه‌هدی داده‌نری له‌سه‌ر به‌ره‌ی (بیزه‌نتی)

دا، هه‌روه‌ها دوا شالاری عه‌ره‌بی – ئیسلامی بوو له‌سه‌ر (بۆسفور).

ناشته‌ی و جه‌نگ راگرتن له‌ نیوان هه‌ردوولا تا سالی (١٦٨/٧٨٤ز) به‌رده‌وام بوو.

ئوه‌ بوو بیزه‌نتیه‌کان له‌ پاش تپه‌رپوونی سی و دوو مانگ، هه‌لیان وه‌شاندوه‌، بۆیه‌

^١ هه‌مان سه‌چاره‌ : ٢١٧.

^٢ تاریخ خلیفه بن خیاط : ب ٤٧٠٧٢. ته‌نها ئەم باسی ئالوگۆر کردنی دیله‌کان ده‌کات. الطبری. ب ٧٨١٥٢-١٥٣.

رستم، اسد : الروم فی سیاستهم و ثقافتهم و دینهم : ب ٢٩٧.

Thwophahes : p ٩٢٠. Ramsay.

^٣ الطبری : ب ٧٨١٥٤.

هیرشی ئیسلامی بۆ خاکی بیزهنتی سەر له نوێ دهستی پێکردهوه، بهلام به بی
نهوهی نهجامیکی هه بی باس بکری، جا سالی دواتر مه هدی کۆچی دوا یی کرد.
له راستیدا خه لیفه مه هدی نهجامیکی گه و ره ی هینا به دی له سیاسه تی جیهاد کردندا،
نه وه ش به هیزی موسلمانانی سه لماند له مملانیکاندا.

وهزاره ت له سه رده می (مه هدی) دا:

شیوه ی وهزاره ت له سه رده می مه هیدا رووتر بووه وه، چونکه خه لیفه ده سه لاتی
نۆری به وه زیره کاندای و به شیوه یه کی له راده به ده ر پشتی پی نه به ستن (١). بۆیه
دامه زراندی وه زیره کان له سه رده می ئه م، به پتی توانای به پتوه بردن و نووسین بوو،
له وانه یه پیلانی داروده سته ش کاریگه ی هه بوو بیه ت له دامه زراندنی هه ندی له
وه زیره کان و لابردنیان له سه رکار. (٢)، هه روه ها ره وش ی سیاسیش کاریگه ری
راسته وخۆی هه بوو له سه ر نه وه، له وه زیرانه ی (مه هدی) باسی ئه مانه ده که یین:

- نه بو عوبه یدللا، معاویه ی کۆپی یه سار، مه ولای نه شعه ریه کان، ناوبراو پیش نه وه ی
خیلافه ت بگریته ده ست نووسه ر و جیگری مه هدی بوو، له سالی (١٦٦/ک/٧٨٠) به هۆی
پیلانگێرانی نه لره بیعی کۆپی یونس، که وا ده رگاوان بوو، له کار ده رکرا. (٣).

- نه بو عه بدوللا، یه عقوبی کۆپی داوود، مه ولای به نی سه لیم، مه هدی له سه ر رینمایی
نه لره بیعی کۆپی یونس کردی به وه زیر، شیعه ش بوو. نه وه بوو بی فه رمانی خه لیفه ی
کرد، ئه میش له سالی (١٦٦/ک/٧٨٢) سزای دا (٤).

- (الفیض) ی کۆپی نه بو سالحی نه یسابوری. که سێکی به خه شنده و چاکه کار و
ده وله مه ند بوو، به لام نۆردار و خۆبه زلزان بوو، تا مردنی (مه هدی) ش له پۆسته که ی
خۆی مایه وه (٥).

^١ ابن الطقطقا: لا ١٨١.

^٢ الصالح: سه رچاره میکی پیشوو: لا ٢٩٨.

^٣ ابن الطقطقا: لا ١٨٢. الجهشباری: لا ١٤١.

^٤ الجهشباری: مه مان سه رچاره ١٥٥٧، ١٦٢.

^٥ مه مان سه رچاره: لا ١٦٤. ابن الطقطقا: ١٨٧.

جینیشینیتی - مەرگی مههدی

مههدی، عیسای کورپی موسای له جینیشینیتی لابر، هردوو کورپه کهی خۆی (موسالهادی) و پاشان (هارون لره شید) له دواى بهک کرد به جینیشینی خۆی. (١)، ههشت رۆژی مابوو بۆ (مانگی موچه پهم سالی ١٦٩ک/مانگی ئاب سالی ٧٨٥ز) مههدی له گوندی (الروذ) کۆچی دواى کرد، به هۆی کیشانی به ده رگای که لاره بهک له کاتی وهرزشی راوکردنی ئاسکدا. له ریوایه تیکی دیکه هاتوووه که وا بهکى له که نيزه که کانی زههری کردۆته ناو هه ندی خوارده مه نی بۆ که نيزه کیکى دیکه، جا (مههدی) ش ئه وهی بزانی لیتی خواردوووه به یی، بۆیه مرد (٢)

ئهبو موچه مههدی موسالهادی ١٦٠-١٧٠ک/٧٨٥-٧٨٦ز

ناساندنی ئه لهادی

موسالهادی کورپی موچه مههدی کورپی عه بدوللای کورپی عه بدوللای له مه نسور کورپی موچه مههدی کورپی عه لی کورپی عه بدوللای کورپی عه باس. له (مانگی موچه پهم سالی ١٦٩ک/مانگی ئاب سالی ٧٨٥ز) له ته مه نی بیست و پینج سالییدا خیلافه تی گرته ده ست، که س له خوارووی ئه م ته مه نه خیلافه تی نه گرتۆته ده ست (٣)، دایکی به س کورپی هه بووه، ناوی (خه یزه ران) ه (٤)

له ته مه نی شانزه سالییدا باوکی کردی به جینیشینی خۆی، ههروه ها کردی به سه رکرده ی سوپاکان له رۆژه لات. مههدی بیری له وه کرده وه هارونی کورپی بکا به جینیشینی به که م، ئه وه ش چونکه ئه وی به باشت ده زانی و (خه یزه ران) یش زۆر خۆشی

^١ دهرباره ی ورده باسی رووداو هکانی جینیشینیتی بگه رتۆوه بۆ لای - الطبری - ب ١٢٤٧٨ - ١٢٨ - ١٥٤.

^٢ هه مان سه رچاوه ی پینشو: ١٦٨٧-١٧٠.

^٣ ابن کثیر: ب ١٠٧١٠.

^٤ هه مان سه رچاوه: ب ١٠٧١٠.

دهويست، به لآم مه رگ په لهی ليکړد، هه ندى له کاربه ده ستانى ده وله تيش، له پاش مردنى نه لهادى، هه مان بۆچوونيان هه بوو.

نه لهادى له ناو كه يف و خو شيدا گه وړه بوو، نه مه ش كاريگه رى هه بوو له سه ر هه لسوكوت و ره فواره كانى. نه و له ش به هيز بووه، به دوو قه لغانه وه بازى نه دايه سه ر نه سپ. باروكى به ((ره يحانه كه م)) بانگى ده كرد. (١) نه و كه سيكى مه رد بووه، شاره زا له كاروبارى ده سه لات، به خشنده، به لآم كه ميك زه بر و زه ننگ و ده پنډه بووه، غيره ي له دايك و براكه ي ده كرد، حه زى له نه ده ب و ميژوو بووه، بۆيه زانياريه كى زورى ده رياره يان هه بوو، ناسراو بوو به حه زكردنى له گۆرانى، بۆيه ئيبراهيمى موسلى گۆرانى بيژى عيراقى ناوبانگ و ئيسحاقى كورپى له خوى نزيك كرده وه. (٢)

رهوشى ناو خو له سه رده مى (نه لهادى) دا

په يوه ندى له گه ل (طالبى) په كاندا

نه و سياسته ته ناشتى ناميزه، كه نه لمه هدى له گه ل (طالبى) په كاندا په يره وى ده كرد، زورى نه خاياند، چونكه به مردنى گۆتايى پيها، نه وه بوو نه لهادى ته ننگى پس هه لچنين و به توندى مامه له ي له گه ل ده كردن، موچه و بژيوى لى بى برين و فره مانى به كاربه ده سه ته كانى دا چاوديريان بكن. (٣)

وادياره خليفه له وه ده ترسا له ژير فره مانى ده رچن، هه روه ها سروشتى خوى و هه ستى به رامبه ريان كاريگه رى هه بوو له په يره وكردنى سياسه تيكي دوژمنانه له گه لياندا، له بهر نه وه ش (طالبى) په كان له بارودوخيكى خراپدا بوون له حيجاز، بۆيه په نايان بردبه ر شيخ و سه رگه وړه يان (نه لحوسينى كورپى عه لى كورپى نه لحه سه ن كورپى نه لحه سه ن كورپى نه لحه سه ن كورپى نه بو تاليب). (٤)، هانيان دا له فره مانى

^١ هه مان سه رچاره.

^٢ الجهشيارى : لا ١٧٢. الاصله انى : كتاب الاغانى : لا ٦. ابن كثير: هه مان سه رچاره ي پيشوو

^٣ اليعقوبى : ب ٢٤٨ - ٢٤٩.

^٤ نه لحوسين به تمای خيلافت بوو و پنى و ابوو عباسيه كان خيلافتيان له (طالبى) په كان زهوت كرده

دهرچى بۆ ئوھى لەم ترس و تۆقىنە دەرباز بن.

وھ وارىككەوت ژمارەيەكى زۆر لەشيعەى عىراق بۆ (مەدينە) ھاتن بە مەبەستى
حەج كەردن، (ئەلحوسەين) يەش پەيوەندى پىئوھ كەردن و باروودۆخى خراپى
(طالبي) يەكانى بۆ خەستەنە روو، ئەوانىش بەيەتيا ن پىدا و بەئىنياندا كاتى
دەرچوونيان وھ رىزى حەجى داھاتوو بى، رىككەوتن دروشميان ئەمە بى ((كى حوشترە
سوورەكەى بىنى)). (١).

ديارە رووداوھەكان خىرا تىپەر دەبوون، ئەمەش وايكرد لە رابەرانى (طالبي)
پەلەبەكەن لە دەرچوون. (ئەلحوسەينى كوپى عەلى) ش كە ھەستى كرد مەترسى زياد
بووھ لەسەر گروھى (گالبى)، بەپىئويستى زانى كاتى دەرچوون پىش بخرى، بۆيە
رايگە ياندا كە بەرەبەيانى رۆزى (سى شەمە لە مانگى - زى العقدە - سالى
١٦٩ك/پانزەھى مانگى ئايار ٧٨٦ز) كاتى دەرچوونە، ئەوھ بوو دەستى بەسەر
(مەدينە) دا گرت و مزگەوتى پىغەمبەرى كەردە بنكەى دەستپىكەردن، ھەندى لە
خەلكەكەى بەيەتيا ن پىدا ھاوكات زۆرىنەيان بەدەنگىوھ نەچوون (٢) واديارە ئەمانە
لە زەبروزەنگى دەسەلات ترسيان ھەبوو ئەوھش بەھۆى رەقى و درندەبى خەليفە،
ھەرۆھە كارەكانى (ئەلحوسەين) يان بەدل نەبوو، وھكو كەردنى ناو مزگەوتى پىغەمبەر
بە بنكەى دەستپىكەردن و شوينى خۆخەشاردان، چونكە ئەوان مزگەوتى پىغەمبەر
گەورەو پىرۆز رانگەرن و ئەم كارە ناگونجى لەگەل ھەست و سۆزباندا (٣).

ئەلحوسەين بۆ ماوھى پانزە رۆژ لە مەدينە ماپەوھ و پاشان بەرەو (مەككە) چوو
بۆ ئوھى دەستى بەسەردا بگرى، لە دۆلى (فەخ) كە لە دەورويەرى (مەككە) داپە
كۆمەلەى بەست (٤)، بەلام خەلكى مەككە بەدەنگى بانگەشەكەيەو نەچوون.
لەم كاتەدا سوپاى عەباسى گەيشتە ناوچەكە، لە ھەشتى مانگى - زى الحجە -

^١ البعقوبي : ب ٢٤٩ ٧٢.

^٢ ھەمان سەرچاوھى پىشوو. الطبري : ب ٨ ٧٨ ١٩٥. ابن الاثير : ب ٧٥ ٧٥ . المسند . لا ٢٠٢.

^٣ الطبري : ھەمان سەرچاوھى پىشوو. المسند : ھەمان سەرچاوھى پىشوو.

^٤ الاصفهاني : مقاتل الطالبين . لا ٣٦٦.

هیرشی کرده سەر سه‌ریازگه که بیان له (فه‌خ) و ئه‌لحوسه‌ین و شوینه‌که وتوانی له‌ناوێرد، ئه‌لحوسه‌ین به (کوژراوی فه‌خ) یاخود (کابرای فه‌خ) ناو زه‌ند کرا.^(١)

ئهو هیواو ئاواته‌ی که شیعه‌کان خستبوویانه ئه‌م بزوتنه‌وه‌یه، په‌رش و بلاو بووه‌وه. ئه‌وه‌ی ده‌ریازیش بوو لییان له‌شاره‌کاندا بلاو بوونه‌وه و خۆیان شارده‌وه، له‌وانه‌ش، ئیدریس و یه‌حیا هه‌ردوو کوپه‌که‌ی عه‌بدوللای کوپێ ئه‌لحه‌سه‌ن، ئه‌وه‌ی یه‌که‌میان رۆیشت بۆ (مه‌غریب) و ده‌وله‌تی (الادارسه) دامه‌زراند، ئه‌وه‌ی تریشان رۆیشت بۆ ولاتی (ده‌یله‌م) له‌ رۆژه‌لات.

به‌په‌ندبردنی زه‌ندیه‌که‌کان

رقبونی ئه‌لهادی له‌زه‌ندیه‌که‌کان، هه‌ستیک بوو له‌باوکی بزێ مابووه‌وه و سیاسه‌تی ئه‌وی په‌یپه‌وه‌ ده‌کرد له‌راونانیان و به‌په‌ندبردنیان، جا کۆمه‌لێکی لی‌کوشتن له‌وانه‌ش، (یه‌زدانی کوپێ بادان) و (عه‌لی کوپێ-یگگین)، که ده‌گێرنه‌وه له‌کاتی هه‌جکردنیدا سه‌یری کردووه‌ خه‌لکی به‌ده‌وری مه‌که‌که‌دا ده‌سوڕینه‌وه (ته‌واف ده‌که‌ن)، وتویه‌تی ((به‌هیچ نایانچووینم به‌کۆمه‌لی مانگا نه‌بن پی‌ به‌خه‌رماندا ده‌نین)).^(٢)

جێنشینیه‌تی - مه‌رگی ئه‌لهادی

ئه‌لهادی بێاری دا (هارون ریشیدی) ی برای له‌جێنشینیه‌تی خۆی لابه‌ری و به‌یعت بۆ (جه‌عفر) ی کوپێ وه‌رگری که هیشتا مندالیش بوو، هه‌ولیدا قه‌ناعه‌تی پی‌ بکات خۆی واز له‌وه‌ مافه‌ی به‌ینی، خه‌ریک بوو رازی بی‌ئه‌گه‌ر (یه‌حیای کوپێ خالیدی به‌رمه‌کی) نه‌بوویه‌^(٣)، ئه‌وجا ئه‌لهادی په‌نای برده‌به‌ر به‌کاره‌ینانی شیوازی زه‌برو زه‌نگی و ته‌نگ پی‌هه‌لچنین، ئه‌مه‌ش وای کرد هارون له‌پایته‌خت دوورکه‌وێته‌وه، هه‌ر به‌دووری

^١ هه‌مان سه‌رچاره.

^٢ الطبری: ب ٨٨ ل ١٩٠

^٣ الجه‌شیاوی: ١٦٩٧-١٧٠٠

مايه وه تا نه وکاته ی نه لهادی کۆچی دوا ی کرد، نه وجا به یعه تی پی درا (١).
ماوه ی خیلافه تی نه لهادی زۆری نه خایاند، دوانزه شهوی مابوو له مانگی (ره بیعی
یه که م سالی ١٧٠ ک/مانگی نه یلول سالی ٧٨٦ ن له به غدادا کۆچی دوا یی کرد. پاش
نه وه ی که سالتیک و دوومانگ و بیست و دوو رۆژ حوکمی کرد. وادیاره نه و به ده سستی
(برینی گه ده) وه دینالاند، به لام هه بوونی ناکۆکی له ناو خانه واده که یاندا، وای له
هه ندی میژوونوسان کرد بلین به خنکاندن له کاتی خه وتنیدا له لایه ن که نیزه گانی
دایکی مردوو ه و به فه رمانی دایکی (٢).

---

^١ هه مان سه رچاوه

^٢ الیعقوبی: ب ٢٥١ ل ٢٥١. الجهشیاری: لا ١٧٤. الطبری: ب ٢٠٥٤ - ٢٠٦.

ئەبوجەغفەر (ھارون رەشىد) ۱۷۰-۱۹۳/ك ۷۸۶-۸۰۹ز

ناساندنى ھارون رەشىد (۱)

ھارون رەشىد، مىرى بىروداران، كۆپى ئەلمەھدى، ئەبوجەغفەرى قرشى ھاشمى، داىكى ئاوى (ئەلخەيزەران)ە، داىكى بەس كۆپى ھەبووہ. لەپاش مردنى (ئەلھادى)ى
برای، لەسەر راسپاردنى (ئەلمەھدى)ى باوكى بەيعەتى پىدرا بۆ خىلافەت لە(مانگى
رەببىعى يەكەم سالى ۱۷۰/ك/مانگى ئەيلول سالى ۷۸۶ن).

ھەر لەمندالىوہ نىشانەكانى زىنگى و زىرەكىى لەسەر دەرکەوت، كاتىك بوو بە
گەنج، باوكى ويستى راستەوخۆ لەدواى خۆى بيكا بە خەلىفە، (ئەلخەيزەيران)يش
ھانىدا ئو كارەبكات چۈنكە ھارونى لە ئەلھادى زياتر خۆش دەويست.

ھارون رەشىد بە بەناوبانگىترىن خەلىفەى عەباسى دادەنرى، ناوبانگىكەى سنورى
رۆژھەلاتى بەزاند و گەيشتە رۆژئاوا، كۆمەلەى رۆژئاوا خىستىانە بەرياس و شى
كردنەوہ وە ھەندى لە شارەكانى ئورپا ھەولياندا لىتى نىزىك بىنەوہ و بيكەنە دۆستى
خۇيان.

لە دەنگوباسى ئەودا راستىەكانى مېژوو ئاويتەى خەيالى چىرۆكەكان بووہ،
كۆمەلەى ئاكارى زۆر لە يەك جياوازى ھەبوو، كەوا كەمجار لە يەك كەسدا كۆ دەبىتەوہ.
ئەو سىياسەتمەدارىكى شارەزا بوو، توندوتۆلى مەنسور و زەبىر وزەنگى و شىتوازەكانى
تيا بوو لەگەل نەرم و نيانىەكى روون و ئاشكرا و پارەبەخشىن بۆ ھەلسەنگاندنى
خەلكى، زۆر بايەخى بەكاروبارى ھاولاتيانى دەدا، خۆى نەناس دەكرد و لەبازارەكاندا
دەگەپا و لە كورپەكاندا بەشدار دەبوو تا خالى خەلكى بزانى، زۆر ھەستىارو توندپەرەو
بوو، زوو كارىگەر دەبوو، كە تووپە بوايە بەخرابى تۆلەى ئەسەند، كە دلشى نەرم

^۱ سەبارەت بە كەسايەتى ھارون رەشىد، بگەرنوہ بۆ : الطبرى : ب ۷۸ ۳۴۷-۳۵۹. ابن كئير : ب ۱۰ ۲۱۳-۲۲۲.

بوایه و سۆزی بچولایه ده گریا و به زه بییه کی بی وینه و ههست و سۆزێکی گه وره ی نیشان نه دا. هارون ره شهید که سێکی دیندار بووه، خواناس، پابه ند به ئه رکه شه رعیه کان و ده قه کانی قورئان و سوننه ت، ئه گه ر جیهادی نه کردایه، حه جی ده کرد، ئه و ژیا نی به حه ج و جیهاد کردندا ته واو کرد، رۆژانه سه د پکات نوێژی ده کرد، و به پیاده حه جی کردوه، هیچ خه لیفه یه کی دیکه جگه له ئه و به پی حه جی نه کردوه و ژیا نی خیزانی شی پشتگۆی نه خسته و.

حه زی له شیعر و ئه ده ب و دین ده کرد، شاعیران و گۆرانی بیژان و ئه دبیمه ندان و فه قیکانی له خۆی نزیک کرده وه و ریزی لینگرتن، هانی وه رگریانی دا بۆ زمانی عه ره بی، وادیا ره ئه و خاوه ن توانایه کی شیعی و ئه ده بی بوو، حه زی له مشتومری له ئایندا نه بوو، دانیشه تنه کانی شه وانیه ی ناسراو بوو به وتوێژی ئاست به رز.

له راستیدا ئه م وینه جیاوازانیه ی هارون ره شهید ره نگدانه وه ی ئه و سه رده مه بوو که تیایدا ژیا، شیوازی په روه رده بوونی و بیرکردنه وه و ههست و نهستی ده نوێنی.

چونکه سه رده می ئه و، سه رده می پا ره زۆری و رۆچوونه ناو شارستانی هت بووه به هۆی هه بوونی دا هات و پا ره ی زۆر و پیشکه وتنی زانستی و فه لسه فی. له خۆشگۆزانی دا پینگه بیوه، له سه ر جیهاد و چۆنی ته سه رکردایه تیکردن په روه رده بووه. سه رده می هارون ره شهید به سه رده می زێرین له ده ول ته خیا لفه تی عه با سیدا ناوده بری. چونکه گه یشته ئاستیک هیچ سه رده می کیت پێی نه گه یشتووه، بووه ناوه ندی بازرگانی جیهانی، قیبه لی زانا و ئه دبیه کان. سه با ره ت به که سایه تیشی، ئه وا میژووی سه رده می که ده نوێنی زیاتر له وه ی میژووی مرۆفیک.

رهوشی ناو خو له سه رده می (هارون ره شهید) دا

په یوه ندی له گه ل (طالبی) په گاندا

هارون ره شهید له سه رده تاي جو کمپرانیدا ویستی (گالبی) په کان بۆ لای خوئی رابکینشی،
نه وهش له ریگای نواندنی سۆزو به زهیی له گه لیاندا، پاش نه و سیاسته توندو تیزه ی
که (نه لهادی) به رامبه ریان په پیره وی کرد، جا هه ولیدا نه رم و نیان و هاوسۆز بی
له گه لیانداو دلته وای کردن و به ندرکراوه کانیا نیان به ردا نه وانهی که له به غداد بوون،
گه پانندی وه بۆ (مه دینه)، جگه له (نه لهه باسی کوپی عه بدوللا)، والی مه دینه ی له سه ر
کار لابر د چونکه ده بچه وساندنه وه (.)

به لام (طالبی) په کان له و بیروبا وه پره چه سپاوه، په شیمان نه بوونه وه، که وا خو یان
خواهونی راسته قینه ی خیلافه تن و قهت رانه وه ستان له خه بات کردن له پیتاوی. له به ر
نه مهش، نه و دلپاکیه ی نیوان لایه نی عه باسی و لایه نی عه له وی زوری نه خایاند،
مملانییه که به توندی له نیوانیا نندا دهستی پیکرده وه.

شه پی (فهخ) ده میک بوو کۆتایی هاتبوو، نه وه بوو دووان له رابه رانی (طالبی) په کان
له و شه پره ده ربا زبوون، ئیدریسی کوپی عه بدولای کوپی نه له سه سن، که بۆ نه فریقا
چوو، یه حیای برای که به ره و ولاتی (ده یلم) چوو له رۆژه لات، سه باره ت به
ئیدریس نه و له هه ریمی (طنجه) له مه غریبی دوور جیگیربوو، به ربه رکان پالپشتیان
کردو توانی ده وله تیکی سه ربه خو بۆ خوئی دامه زدنێ که بریتی بوو له ده وله تی
(الادارسه). نه مهش یه که م ده وله تی (طالبی) یه که له خیلافه تی عه باسی جیا بیته وه.

نه م ده وله ته مایه ی هه پره شه بوو بۆ سه ر ده سه لاتی ده وله تی عه باسی له باکووری
نه فریقیا، بۆیه هارون بریاری دا له ناوی به ری، به لام دوودل بوو له نارندنی سوپا
به هۆی دووری ریگا و ترسی له فراوانبوونی ده سه لاتی ئیدریس بۆ ناو میسر و ولاتی
شامدا نه گه ر هاتوو سه رکه وت به سه ر سوپای عه باسیدا، سه ره نه خام ده وله تی

^۱ الطبری: ۲۳۵ ۷ ۸

خیلافه تی عه باسایش له ناو نه دات (۱)،

نه وسا په نای برده به ر فیلکردن بۆ له ناو بردنی ئیدریس، پیاویکی هه لیزارد ناسراو بوو به زیره کی، سوله یمانی کوپی جه ریر ناویانگ به (الشماخ) واته: (جامانه له سه ر)، به کاری هینا بۆ تیرۆرکردنی، نه وه بوو نه م پیاوه له سالی (۱۷۷/ک/۷۹۳ن) توانی ئیدریس به زه هر بکوژی (۲).

وادیاره مردنی ئیدریس، کوتایی به ده ولته تی (الادارسه ی) نه هیتا، چونکه نه و که نیه کتکی به ربه ری ژنی بوو و سکی پریوو، شوینکه وتوانیشی چاوه پان بوون مندالی بی، نه وه بوو کوپیکی بوو، ناوی (ئیدریس) یان لیتا، کاتیک ته مه نی گه یشته یانزه سال، به ربه ره کان به یه تیان پیدای و کاروباری خیلافه تیان راده ست کردو بووه دامه زینه ری راسته قینه ی ده ولته تی (الادارسه) له مه غریب.

که مه ترسی نه م ده ولته ته زیادی کرد، هارون ویلایه تیکی نه فریقایی راده ست (ئیراهیمی کوپی نه لئه غلب) کرد، بۆ نه وه ی به ره و رووی راوه ستی (۳).

سه باره ت به (یه حیا)، نه وا له ولاتی (ده یلم) داپشتی قایم بوو، به هژی نه وه موو خه لکه ی که شوینی که وتبوون، پاشان له سالی (۱۷۶/ک/۷۹۲ن) ده رچوونی خۆی راگه یاند، به وهش هه ره شه ی له هیمنی و ناسایشی ده ولته تی کرد و بووه مایه ی نیگه رانی بۆ هارون (۴).

له و شتانه ی که هیتو توانایه کی به بزوتنه وه که ی به خشی، دوری نه و ناوچه یه ی که تیتیدا ده رچوو له به غداده وه و پارێزراوی له رووی سروشتیه وه.

خه لیفه خۆی به کلایی کرده وه له سه ر نه وه ی بزوتنه وه ی به حیا له ناو به ری، بۆ نه م مه به سته ش نارديه شوینی (الفضل سی کوپی یه حیای به رمه کی)، که وا سه رکه وت له راکیشانی به حیا بۆ لای خۆی. پاش نه وه ی که شوینکه وتوانی لیتی دور که وتنه وه،

۱ المسند : ۲۰۷.

۲ الاصلهانی : مقاتل الطالبین : ۴۰۷-۴۰۸.

۳ هه مان سه رچاوه : ۴۰۹.

۴ الطبری : ب ۸ : ۲۴۲.

بۆیە دلی بۆ لای ئاشتیبوونەوه دەشنا. (هارون رهشید)یش دلنه‌وای کرده‌وه و له‌به‌غداد پیشوازی لیکرد (١).

وادیاره خه‌لیفه له نیازی یه‌حیا دلنیا نه‌بوو، داروده‌سته‌ش رۆلایان هه‌بوو له‌تیکدانی په‌یوه‌ندی نیوانیان، بۆیه خسته‌یه ژیر چاودیری (الفضل-ی کوری یه‌حیا). ئه‌وه بوو یه‌حیا کاری تیکردو ئه‌ویش به‌بی ئاگای خه‌لیفه به‌ریدا و رۆیشت بۆ حیجاز. ئه‌وجا هه‌والی درۆیان به‌ خه‌لیفه گه‌یاند که‌وا یه‌حیا بانگه‌شه بۆ خۆی ده‌کات له‌حیجاز، ئه‌مه‌ش ریک بوو له‌گه‌ڵ ئه‌وه گومانه‌ی که‌ له‌ناخیدا هه‌بوو، بۆیه ده‌ستگیری کرد و خسته‌یه به‌ندیخانه‌وه و پاشان کوشتی (٢).

سه‌باره‌ت به‌و که‌سایه‌تیه‌ی تر که‌ له‌ سه‌رده‌می (هارون)دا له‌ناودرا، ئه‌وا ئیمام (موسا-الکاظم-ی کوری جه‌عفر) بوو. له‌راستیدا هارون ره‌شید چاودیری هه‌موو جموجولتیکی (طالبی)یه‌کانی ده‌کرد له‌حیجازدا، زانی که‌ خه‌لکی پالپشتی ده‌که‌ن و پینج یه‌کی پاره‌کانیان پی ئه‌ده‌ن، ئه‌مه‌ش ئه‌وه ده‌گه‌یه‌نی که‌ ئه‌وان باوه‌ریان به‌ ئیمام بوونی ئه‌وه‌یه. بۆیه ده‌ستگیری کردو خسته‌یه زیندانه‌وه، له‌سالی (١٨٢ ک/٧٧٩)ن کۆچی دوایی کرد، واشدیاره ئه‌و کوزراوه (٣).

بزوتنه‌وه‌ی خه‌وارچه‌کان

ئه‌و په‌شێوی و پاشا گه‌ردانیه‌ی که‌ بالی به‌سه‌ر هه‌ندی ناوچه‌ی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسیدا کیشابوو، هۆکاره‌که‌ی (گالی)یه‌کان نه‌بوون به‌ته‌نها، به‌لکو کۆمه‌لانی که‌ له‌ناو موسلماناندا په‌یدا بوون نکوژیان له‌ زۆر و سته‌می خه‌لیفه عه‌باسیه‌کان کردو پابه‌ند نه‌بوونیان به‌ حوکمه‌ شه‌ریه‌یه‌کان، ئه‌مانه‌ش (خه‌وارچه‌کان) بوون که‌وا له‌سه‌رده‌می (هارون ره‌شید)دا له‌سالی (١٧٨ ک ٤٧٩ ز) له‌ناوچه‌ی جه‌زیره‌دا به‌ سه‌رکردایه‌تی (گریف الشاری) که‌وتنه جموجول و به‌ته‌واوه‌تی به‌سه‌ر ئه‌رمینیا و

^١ الاصله‌اتی: ٣٩٣-٣٩٤.

^٢ هه‌مان سه‌رچاوه: ٤٠١، ٤٠٤-٣٩٥.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو: ٤١٢-٤١٧.

نازه رباینجان، زالبون، هه پشه یان له سه ره گه وره کانی عیراق کرد له سه رووباری دیاله (ئاری سیروان) و گه یشتنه حلوان.

هارون ره شهید پرسی نه م گروپه ی گرتنه سستو، له سالی (۱۷۹ک/۷۹۵ن) به سه رکردایه تی (به زیدی کوپی مه زیدی شه یبانی) هیزکی سه ربازی نارد، له (حدیبه) ی فورات له دووری چهند کیلومه تریکه وه له نه نبار، به ریه ککه وتن و خویان و رابه ره که یانی له ناوبرد (١).

په شیوی له ولاتی شامدا

شه پی هوزایه تی له نیتوان گروپه به هیزه کاندایه ولاتی شام کپ نه کرایه وه. له سالی (۱۷۶ک/۷۹۲ن) له دیمه شق کیشه که ته قیه وه و نزیکه ی دوو سال به رده وام بو، نه مه ش پالی به (هارون ره شهیده) وه نا گورانکارییه نیداری بکات والیه کان بگریته وه. به لام پرسه که هیز نه بو وه وه له سه ره ده سنی نه مانه نه بی: موسای کوپی یه حیای کوپی خالد له سالی (۱۷۸ک/۷۹۴ن)، جه عفری کوپی خالد له سالی (۱۸۰ک/۸۹۶ن). له پاش دووباره بوونه وه ی پیکدادان (٢).

په شیوه ی له نه فریقیدا

له سالی (۱۷۱ک/۷۸۷ن) په شیوی بالی به سه ره نه فریقیدا کیشا، له نه نجامی یاخی بوونی خه واریجه کان و سه رانی سوپا و به ریه ره کان، (هارون ره شهید) یش، (هریمه بن أعین) ی وه کو والی بق سه ره نه فریقیا ناردو فه رمانی پیکرد رابه رینه کان دامرکینیتته وه و ناسایش و نارامی بگه رینیتته وه، نه وه بوو له کاره که ی سه رکه وتوو بوو و چوره ناو (قهیره وان) وه و خه لکیشی دلنیا کرده وه.

^١ الطبری : ب ۸ ۷۸ ۲۵۶. دهرباره ی - حدیثه - ی فورات بگه رنوه یق : الحموی، یاقوت، معجم البلدان ب ۲ ۷۲ ۲۳۰-

۲۳۱

^٢ الطبری : ب ۸ ۷۸ ۲۵۱-۲۶۲. ابن الاثیر : ب ۵ ۷۵ ۹۱-۹۲.

● یعقوبی : ب ۲ ۳۵۸ ۳۵۸. هه مان سه رچاره : ۱۰۹۷

وادياره ناکوکي له نیتوان گروپه جیاجیاکانی نیسلام گه وړه بوو، بویه گیرو گرفت سر له نوی سهری هلدایه وه، (هریمه) ش نهیتوانی شو درزه ی نیتوانیاند پریکاته وه، بویه له سهر داواکاری خوی له سالی (۱۸۰ / ۷۹۶) خلیفه له سهر کار لایبرد، هروه ها شو والی یانہی که له دواپه وه هاتن نه یانتوانی به سهر بارودوخه که زال بن، (نیبراهیمی کورپی نه لئه غلبه) یش کاربه دهستی هریمی زاب (جه زائیری نه مرق)، شم ره وشه تیکچوهی به هلزانی و داوای له خلیفه کرد بیکاته والی له سهر نه فریقیا و به لئینی دا بارودوخه که کپ بکاته وه. خلیفه ش داواکی په سهند کرد له (مانگی - جمادی الاخره - سالی ۱۸۴ مانگی ته مموزی سالی ۸۰۰ ویلایه تی نه فریقیا ی پی سیارډ). نیبراهیم سهرکه وتوو بوو له چه سپاندنی سه قامگیری، نه وه ش به په پره وکردنی سیاسه تیکی میانپه وه، نه فریقیا ش له سهره میدا ناوه دانکردنه وه به کی فراوان و چالاکیه کی نابوری گه وړه ی به خقوه بینی. به مه ش نیبراهیم ریگه ی خوشکرد بق دامه زانندی ده وله تی (الغالبه) که وا زوری نه خایاند له نیداره ی ناوه ندی له به غداد جیا بووه وه و (قهیره وان) ی کرده پایتخت (۱).

په شیوی له روزه لاتدا

هارون ره شهید دهستی فرمانبهرانی له هریمه کاندای به ردابوو به بی نه وه ی لپیرسینه وه یان له گه لدا بکات، سهره نجام هندیکیان ترازان و بوونه هوی به رپابوونی راپه رینی میلی. کاریگری نه مه ش به شیوه به کی تایبته له خوراساندا ده رکه وت، نه وه بوو کاربه دهستانی شم هریمه سهرقالی به رزه وه ندیبه که سیه کانی خویان بوون و تامه زوری ده وله مه نی بوون، کاروباری ها ولاتیانیا ن پشنگوی خستبوو، ته نانه ت هندیکیان نه وه نده له ری ده رچوون باجیان زیاد کرد.

رهنگه چا وچنژکترین کاربه دهست (علی کورپی عیسی کورپی ماهان) بی، که وا بق ماوه ی ده سال خوراسانی به ریوه برد، ده سالی پر له زورو ستم له خه لکی،

^۱ الطبری: ج ۸، ص ۳۱۴، الدوری: ۱۰۸.

به جزرتك كه توانايان نه ما له وه زياتر بهرگه بگرن (١)، نه وه بوو له م بارودوخه دا (رافعی كوپى - الليپ - ی كوپى نه سپرى كوپى سهيار) له حكومه تى ناوه ندى ياخى بوو، به هوى چنه د پالنه رتيكى كه سبه وه، خه لگيكي نقر له دانيشتوانى خوراسان و ولاتى دواى رويار شويى كه وتن به هوى رقهه لگرتنيان له سياسه تى عه باسيه كان، خه لگى (نه سف) يش نوسراويكيان بو نارد تيدا داوايان كرد كه سيكيان بو بنيري يارمه تيان بدات بو ياخى بوون له والى عه باسى (٢)، له نه نجامى راپه ريني نه م بزوتنه وانه دڙى، (عه لى كوپى عيسا) ي والى، ناچار بوو بهرگري له ده سه لاته كه ي بكات، به لام سه رنه كه وت له دامركاندنه وه راپه رينه كه، پرسه ركه ي لاي هارون ره شيد ناشكرا بوو كه وا له سه ر كار لايبرد و ده ستي به سه ر پاره و سامانيدا گرت، (هرمه بن اعين) له شويى دامه زراند و فه رمانى پيكرد دادپه روه ر بي له گه ل خه لكدا و به چاكي مامه لايان له گه ل بكات (٣). وادياره (رافع) بارودوخى تيگچووي به هه لزاني و بزوتنه وه كه ي دڙى ده سه لاتي عه باسى ده ستي پيكرده وه، بويه هارون ره شيد ناچار بوو به خوي بچي بو خوراسان تا سنورتك بو نه و شلتوقى و پاشاگه ردانيه دانى له ناوى، به لام له ريگه دا مه رگ يه خه ي پيگرت (٤).

ليقه ومانى به رمه كيه كان

بيروكه ي توله سه ندنه وه بو كوشتنى نه بو موسليم و به ديه ينيانى ناواته سياسيه كانى له ناخى شويتكه وتوانى له خوراساندا هه ر مابووه وه، جا له گه ل به ره و پيشچوونى رۇزگاردا نه م بيروكه يه رتيازتيكى نوئى گرته بهر، واش پيويستى ده كرد له ناوه وه به سه ر ده ولته تى خيلافه تى عه باسيدا زالبي، له پاش شكسته ينيان هه ولدان بو روخاندنى له ده ره وه. نه وه بوو ژماره يه ك له وه زيراني عه باسى به ره گه ز فارسى

^١ الطبري : ب ٧٨ ٣٦٤ - الدوري : لا ١٠٨ .

^٢ اليعقوبي : ب ٧٢ ٣٨٦ . الطبري : هه مان سه رچاوه . لا ٣١٥ - ٣١٩ - ٣٢٠ - ٣٢٣ .

^٣ الطبري : هه مان سه رچاوه : لا ٣٢٤ - ٣٤٤ .

^٤ هه مان سه رچاوه : لا ٢٤٣ - ٢٤٤ .

نه وەيان ههنايه‌دى، ناوبانگه‌تريندان خانە‌واده‌ى به‌رمه‌كه‌كان و خانە‌واده‌ى بنه‌ماله‌ى سه‌هل و خانە‌واده‌ى تاهيرى بوو(١).

خانە‌واده‌ى به‌رمه‌كه‌ى كه خانە‌واده‌يه‌كه‌ى فارسى ره‌سه‌نه، بۆ به‌رمه‌كه‌ى باپه‌ره‌يان ده‌گه‌په‌نه‌وه، نه‌مه‌ش نازناويكه به‌مجه‌ورى په‌رسته‌گه‌ى (نه‌به‌هان) له‌شارى (بلخ) ده‌وترا(٢).

له‌سه‌ره‌تاي سه‌رده‌مى ده‌وله‌تى خيلافه‌تى عه‌باسى، (خاليدي كوپى به‌رمه‌ك) له‌و خانە‌واده‌يه‌ ناوى ده‌ركرد، نه‌وه‌ش له‌ميانه‌ى توانا ئيدارى و داراييه‌كانى، گه‌وره‌يه‌ى نه‌قلى و دووبيني، به‌مه‌ش سه‌رنجى به‌رپه‌سه‌ عه‌باسيه‌كانى بۆ لاي خۆى راكيشا.

(خويندپه‌يش ديوانى دارايى و ديوانى سه‌ربازه‌كانى پي سپارد (٣) هه‌روه‌ها له‌پاش كوژراني (نه‌بو سه‌له‌مه‌لخه‌لال) وه‌زاره‌تى جيبه‌جيكردنيشى گه‌ته‌ ده‌ست، بووه‌ راويژگارى مه‌نسور و سه‌رپه‌رشتياري كاروباري دارايى و ناوى له‌ دروستكردنى شارى به‌غداديش ده‌ركرد (٤)، به‌ حوكمى پۆسته‌كه‌ى، له‌سازكردنى پي‌ياره‌ سياسي‌كانيشيدا به‌شدار ده‌بوو، له‌سه‌رده‌مى (مه‌هدى) شادا كه‌وا له‌ سالى (١٦٣ك/٧٨٠ن) ناوچه‌ى فارسى پي سپارد، پله‌وپايه‌ى هه‌ر به‌رز بوو (٥).

(خاليد) پياويكى خسته‌وه‌ ناوى (يه‌حيا) به، به‌ نيوه‌ندكاري خانە‌واده‌ى به‌رمه‌كه‌ى دا نه‌نرئ، ميژووى ناوبراو په‌يوه‌ست بوو به‌ ميژووى هارون ره‌شيده‌وه. نوسيني بۆ گه‌ته‌ نه‌ستۆ، نوينه‌رى خۆى و وه‌زاره‌ته‌كه‌ى بوو (٦). رۆلئكى ئاشكرائى هه‌بوو له‌مسۆگه‌ركردنى خيلافه‌ت بۆى، دووچارى فشارئكى گه‌وره‌ بوو له‌لايه‌ن (مه‌هدى) وه‌ كه‌وا ده‌يويست هارون لابه‌رئ و جه‌غه‌رى كوپى بكا به‌ جينشين له‌باتى.

وادياره‌ يه‌حيا ئاواته‌ سياسي‌كانى باوكى بۆى ما‌بووه‌وه، كه‌وا نه‌فه‌وتا نه‌گه‌ر

^١ العمرو : ٢٠٣-٢٠٤.

^٢ المقدسي : البدء و التاريخ ب ١٠٤٧٦. بروكلمان. كارل. تاريخ الشعوب الاسلامية : ١٨٦.

^٣ الجهشياري : ٧٨-٧٩.

^٤ بروكلمان : ات ١٨٦.

^٥ الجهشياري : ١٥١.

^٦ ده‌رباره‌ى پله‌ى پايه‌ى يه‌حيا له‌لاى هارون ره‌شيد. بگه‌رئوه‌ بۆ هه‌مان سه‌رچاره‌ى پيشوو : ١٧٧.

هارون له جینشینیتی دوربخرایه ته وه، جا کاتیک به یعه تی پیدرا بۆ خیلافهت، چاکه ی به حیای له بیرنه چوو، وه زاره تی دهسه لاتپیدانی پی سپارد و هندی دهسه لاتی ره های پیدا (۱) وه موو دیوانه کان و دوو وه زاره تیشی به دهسه ته بوو (۲).

هروه ها چند تاییه تمه ندیه کی نوی پیدرا. نهو به که م که سه فرمان به وه زیره کان بدات، نهو نوسراوانه ی که له دیوانی دارایی دهرنه چوو و جیبه جی نه کرا ناوی نه می له سه ده نوسرا، خلیفه ش ته نها فرمانی جیبه جی کردنی دهر نه کرد (۳).

به هاوکاری هه دوو کوره که ی (الفضل) و جه عفر، به حیای توانی بۆ ماوه ی هه فده سال دهوله تی خیلافه تی عه باسی به ریوه به ری (۱۷۰-۱۸۷/ک ۷۸۶-۸۰۳ن)، به وه ش بیروکه ی به شداری کردنی ته واوه تی له حوکمرانیدا هینایه دی. نه ماوه به ش به راستی به ماوه ی دره وشانه وه ی به رمه که کان و سه رده می زیرینیان داده نری.

سه بارهت به (الفجل)، نهوا برای شیری خلیفه بوو، هارون ره شهید کردی به سه ره رشتیاری په روه رده کردنی (نه مین) ی کوپی، چه ندین پۆستی کارگیری و سه رکرده ی پی سپارد، به تاییه تی له رۆژه لات، چونکه بوژانه وه یه کی نابوری و ناوه دانی هینایه دی و نه من و ناسایشی چه سپاند (۴).

سه بارهت به جه عفر، نهوا هاوده می هارون بوو، چونکه ئیسک سووک بوو (۵) جا شهو و رۆژ له گه لیا بوو. نهو له هه موو به رمه که کان نزیکتر بوو له لای، پی دهوت براکه م و یه ک کراسیشیان له بهر ده کرد (۶) نه م تیکه لی و هۆگریبه وایکرد جه عفر کاریگه ری که زوری هه بی له سه هارون به شیوه یه کی له راده به دهر، ته نانهت به سه تاییه تمه ندیه کانیشی زالبوو، نهوه بوو له گه ل خۆیدا به شداری بیکرد له دادگایی کردن و

^۱ بگه ریوه بۆ دهقی دهسه نات پیدانه که له لای الجیشیاری تا ۱۷۷.

^۲ هه مان سه رچاوه الطبری: ب ۷۸ ۲۳۵.

^۳ الجیشیاری: هه مان سه رچاوه ی پیشوو.

^۴ هه مان سه رچاوه ی پیشوو. ۱۸۹۷-۱۹۱-۱۹۳.

^۵ ابن الطقطقا: ۷ ۲۰۵.

^۶ الجیشیاری: ۷ ۲۰۴.

✽ گرته دهستی خانه ی باج شتیکی نوی بوو و نیمتیارنکی سه رسور هینر بوو، چونکه له پیش نه خلیفه کان خۆیان به کاره هه دهستان و چاودیری پیوانه ی درهه م و دیناره کانیا ن ده کرد.

چاودىرى كىردنى دىوانەكانى باج و فەرئسازى و پۇستەشى پىسپارد (❁) ھەرۈھا فەرمانى ناۋى لەسەر درھەم و دىنارەكاندا بنووسرى له (مەدىنە السلام – بەغداد) و له (موھەممەدىيە) و ويلايەتى (مەغرىب) يىش له ئەنبارەۋە تاۋەكو ئەفرىقىيائى پىسپارد، سەرەپاي خۇراسان و سىجستان و تەبرىستان و ئەرمىنىيا و ئازەربايجان (۱) جاشتىكى سىروشتىيە لەم پلە و پاىيەدا ئامۇزگارى ھارون بىكات بە پەپرە و كىردنى سىياسەتتىكى دىارىكرائ (۲).

له رىزى بەرمەككەكاندا، موھەممەدى كوپى خالىدى كوپى بەرمەك ناۋى دەركرىد، كەوا بوو بەدەرگەوانى ھارون، موساى كوپى يەحىيائى كوپى خالىد كەوا (شام)ى گىرتە دەست (۳).

ۋادىيارە ئەم دابەشكرىدە له پۇستە گەرەكانى دەۋلەتدا، ھەر لەخۇبەۋە نەھاتتە كايەۋە. بەرمەككەكان ئامانجىيان ئەۋەبوو دەۋرۈبەرى ھارون بگىن تا بتوانن كۆنترۆلى بگەن ياخۇد بەۋىستى ئەۋان بچولتى، ھەرۈھا دەبىننن نۆربەى پىياۋە ناۋبانگەكانى دەۋلەت شوپىنگەۋتوۋى ئەۋان بوون، بە جۆرىك ھارون زۆر ماندوو دەبوو تا پىياۋاننىك بدۆزىتتەۋە سەرىيە ئەۋان نەبى و ھەندى كاروبارى دەۋلەتبان پى بسپىرى (۴). بوونى سىياسىي بەرمەككەكان سى ئاكارى ھەبوو (۵):

يەكەم: ئەم خانەۋادەيە بە بەراۋرد لەگەل بوونى سىياسى خانەۋادەكانى پىش خۇيان ياخۇد ھاۋچەرخىيان ۋەكو ئەبو موسلىمى خوراسانى، زۆرتەر مايەۋە. دوۋھەم: گەشەكرىدى سىياسىي ئەم خانەۋادەيە ۋادىيارە نەخشەى بۇ كىشراۋە. چۈنكە بە رۆلىكى ئاسايى لەبزوئەۋەى عەباسى دەستپىدەكات و گەشە دەكات بۇ گىرتنە دەستى ھەندى پۇستى دەۋلەت، پاشان خانەۋادەكە دەچنەناۋ جەرگەى مالى

^۱ المقرئى : شذور العقود فى ذكر النقود. ۲۱، ۲۶، ۱۱ – الطبرى : ب ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴.

^۲ العمرو : ۲۱۸.

^۳ الجھشيارى : لا ۱۸۷، الطبرى : ب ۲۵۱، ۲۵۸.

^۴ الجھشيارى : ھەمان سەرچاۋە : لا ۲۵۴.

^۵ العمرو : ۲۱۳.

عەباسیەو، واتە ئەم گەشە کردنە ورد و ڕدە بەرەو سەرەو دەچوو، لەئامیتریکێ جێنە جێکردنەو بۆ دەستیوەردان لە نەخشە کێشانی سیاسەتی دەوڵەت.

سێهەم: بەرەو وام پەییوەندیان لەگەڵ خەلیفەکاندا بوو، تەنھا جاروبار نەبێ خانەوادە کە دووچاری تەنگ پێتەلچنێن بوون. (١)، لەژیانی (ئەلخەیزەران)دا، دایکی هارون، ئەم خانەوادە یە گەیشتە لووتکە، بەلام کاتێک کۆچی دوایی کرد لەسالی (١٧٢/ک/٧٨٩ن)، متمانە ی خەلیفە بە تاکەکانی کەم بوو، تەوا ی لێهات تەنگی پێتەلچنێن.

مێژوونوسان ناکۆکن لە دەستنیشانکردنی هۆیکانی لێقەومانی بەرمەکیەکان، ئەم ناکۆکیەش هۆیکە ی دەستنیشانکردنی ئەو رۆلە یە کە ئەمان گێتپاویانە، چونکە رێوا یە تگێتپەکان یان لایەنگریان بوونە یان دژیان، سەرەرای باس نەکردنی هارون بۆ ئەم هۆکارانە.

وادیارە ئەم هۆکارانە دەگەریتەو بۆ دوو پالئەری سەرەکی، سیاسی و دارایی (٢). لە رۆوی پالئەری سیاسیەو، ئەوا لەپاش تێپەریوونی چەند سالتیک لەدەرکەوتنیان، هارون بۆی پوونبوووەو کە بەرمەکیەکان بوونەتە مەترسیەکی راستەقینە لەسەر دەوڵەتەکی، پەیدا بوونی ئەم هەستە بەهۆی چەند هۆکارێکەو بوو، ئاشکراترینیان پشتگیری کردنیان لە (طالبی) یەکان بوو (٣).

بەرمەکیەکان مەیلیکی سیاسیان دەرخواست بۆ لای (گالبی) یەکان و مێژوویان پەییوەستە بە هاوسۆزییان لەگەڵ یەحیای کۆری عەبدوڵلای عەلەوی و ئەحمەدی کۆری عیسای کۆری یەزید (٤)، ناکۆکە لەگەڵ پەییوەندییە دژ بە یەکیەکانی نیوان عەباسیەکان و (گالبی) یەکان.

سەبارەت بە مەیلە رەگەزپەرستیە فارسیەکانیان (٥) وادیارە بەتەواوەتی روون

^١ دەربارە ی سارد بوونەوی پەییوەندی نیوان عەباسیەکان و بەرمەکیەکان بگەریووە بۆ: الطبری ب ٧٨ ٥٤-٥٦.

^٢ الدوری: ١٣٠ ٧ و ئەو ی دوای

^٣ العمرو ٢٣٦ ٧ و ئەو ی دوای

^٤ دەربارە ی ئەم پەییوەندییە بگەریووە بۆ: الجەشیری: ٢٤٣ ٧ الطبری: ب ٧٨ ٢٨٩.

^٥ العمرو: ٢٣٨-٢٤٠.

نيه، به هژوی که می سه رچاوهی میژوویی له و باره یه وه، به لام ههستیاریبونی هارون رهشید به رامبر به رهفتاری به رهمه کیه کان و ههلسوکهوت کردنیان به بی راویژ پیکردنی، پرسه که ی له لا گه وره کرد. بۆیه تنها تۆمهت کردن له نارادا هه بوو ته نانهت له کاره ورده کانیشدا، به لام شاراوه نیه که فارسه ره گه زه کان له کۆمه لگی عه باسیدا هه میشه تۆمهتبار بوون به هژوی لایه نگریان.

له رووی پالنه ری دارییه وه ( ) به رهمه کیه کان دارایی دهوله تیان زه وتکرد بوو، هه موو کاروباره کانیان کۆنترۆل کردبوو، ته نانهت ده لئین هارون رهشید ((پیتویستی به پارهی کی که م بووه که چی دهستی نه که وتووه)) ( )، هاوکات به رهمه کیه کان زیاده په ویان کردووه له خه رچکردندا، نه وه بوو به زه وتکردنی دارایی، خه لیفه بیان که له بچه کرد، هه روه کو چۆن له رهفتاری سیاسیدا، کۆتیا ن کردبوو.

سه ره پای نه وه، قسه هه لبه ستن رۆلئیکی تری گێپرا له کاریگه ری کردن له سه ر (هارون رهشید) دا بۆ نه وه ی به رهمه کیه کان رهش بکن له به رچاوی، هه موو هه له کانیا ن قۆسته وه تا دلئ پر قین بکن و گومانی لا دروست بکن به رامبر هه لسوکه وتیان ( ).

جا هه رچۆنی بووبیت، هارون رهشید له شه وی یه که م له مانگی سه فه ر سالی (١٨٧٠/ک٨٠٣) جه عفه ری کوشت، یه حیا و نه بوداوی کوره کانیشی خسته زیندانه وه، دهستی به سه ر مال و مولک و سامانیا نیشی گرت، یه حیا له سالی (١٩٠٠/ک٨٠٥) کۆچی دوا یی کرد و (الفجل) یش له سالی (١٩٣٠/ک٨٠٨). ( )

نا به م شیوه یه به رهمه کیه کان کۆتاییا ن هات، نه مه ش هیمای به ریه ککه وتنه له نئو ده سه لاتئ وه زیرا ن و نئو ده سه لاتئ خه لیفه کان، هه روه ها به لگه یه که له سه ر له یه ک نه چوونی به رزه وه ندی نه مان و لایه نگریتئ نه وان ( )، په یوه ندی نئوان نه وان و هارون رهشید به به شیک له په یوه ندیه کانی نئوان عه باسیه کان و فارسه کان داده نری که ته ماحی سیاسی ئاراسته ی ده کرد ( ).

^١ الدوری : ١٣١-١٣٢.

^٢ الجهشیری : ٢٤٦. الطبری : ب ٨ لا ٢٨٧-٢٨٨. محمود و الشریف : لا ١٠٩.

^٣ هه مان نوو سه رچاوه : لا ٢٤٥-٢٦١. لا ٢٩٤.

^٤ الطبری : هه مان سه رچاوه لا ٣٤١. ابن کثیر : ب ١٠ لا ٢٠٤-٢٠٥.

^٥ الدوری : لا ١٣٦.

^٦ العمرو : لا ٢٥٨.

په یوه نډییه دهرکیه کان له سهرده می (هارون رهشید) دا

په یوه نډی له گه ل بیزه نډییه کاندا

لملانتی نیوان موسلمانان و بیزه نډییه کان له سهرده می (رهشید) یشدا هر به رده وام بوو، به لام جهنگه کانی نیوانیان به پتی پلانکی دیاریکراوه به رتوه نه ده چوو، به لکو بریتی بوو له په لاماردانی په کتری بی نه وهی نه وه له بارودخهی هر دو لایان بگورپی. خلیفه ش تنها سهرانه ی وهر نه گرت. به لام شهرو پیکدادانه کان، سهرکه وتنی سهربازی موسلمانان کان و کورت بینینیان له نه قوستنه وهی نه و بارودخه ته نگاهوی دهرخست که شمیراتوریه تی بیزه نډی پیدا تیپه رده بوو، بۆ نه وهی له ناوچه رزگار کراوه کاندا پییان جیگیر بی و تیدا بسره وینه وه، هرچه نده جوانیه کی تاییه تی به سهرده مه کی به خشی (۱).

هارون رهشید هر که پوستی خیلایه تی گرتنه ده ست، بایه خهی خوی ناراسته ی قایم کردنی نه و ناوچه سنوریه یانه کرد که نزیکی ولایه بیزه نډییه کان بوو و به هیزکردنی سوپای عه باسی له ناویدا. هه ولیشیدا له نیوان دوو سیاستی هاوسه رنگدا کویکاته وه، هیزش بردن و به رگری کردن. نه و سهره پای هیزش کرده نه سهرناوچه کانی بیزه نډی، سوور بوو له سهر پالپشتی کردن و قایم کردنی به رگری له ناوچه کانی نیسلامدا که وا بهر په لاماری بیزه نډییه کان ده که وت. بۆیه ناوچه گه لیکي له سهر سنوره کان دروست کرد له ناو یه که یه کی ئیداری نازاد له به رتوه بردنی کاروباری خویداو جیا کردنه وهی نه و ناوچانه له ناوچه سنوریه کانی جه زیره و شام (۲). دوو سیسته می بۆ ناوچه کانی سهر سنوری دانا:

یه که م : سیسته می پیش، که ناوچه سنوریه کانی جه زیره و شام ده گرتنه وه، که وا بۆ روبه روبونه وهی ریره وه کانی شاخ تاییه ت کرا. بۆیه به قه لا قایمی کرد و پری کرد له به رگریکار.

^۱ الدوری : ۱۱۳

^۲ عبدالله : ۲۴۰-۲۴۱.

دوهم: سیستمی پاش، که هریمه‌کانی دواوه وقه‌لاکانی باشوور ده‌گریته‌وه و ناوی (العواصم - پاریزگاگان)ی لینا. (۱)، له (إنطاکیة) دریزبۆته‌وه تاوه‌کو فورات (۲). جا (منیج) پایته‌ختی پاریزگاگان بوو، دواتریش (إنطاکیة) بووه پایته‌خت، (هارون) و (قاسم)ی کوری کرد به میر له‌سه‌ری (۳). سه‌بارت به نه‌رکی ئهم پاریزگایانه ئه‌وا پالپشتی کردنی ناوچه‌کانی سه‌ر سنوور بوو له‌گه‌ل پیدانی که‌ره‌سته‌ی جه‌نگ و شه‌رکه‌ر و خواردن و نازوخه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ش ئاماده‌ی کرد به قه‌لقانی به‌رده‌وام و نازوخه و که‌ره‌سته‌ی پیویست بۆ به‌رگری و پالپشتی کردن.

له‌لایه‌نی خۆیانه‌وه بیزه‌نتیه‌کانیش هیلکی به‌رگری کردنیان دروستکرد بۆ به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی ناوچه سه‌ر سنوریه‌کانی ئیسلام و خستیانه ژیر سه‌ره‌رشتی سه‌رکرده سه‌ربازییه‌گه‌وره‌کان، جا ه‌ردوو زه‌نجیره چبای تۆروس ده‌گریته‌وه که له‌فوراته‌وه تا کیلیکیا دریزبۆته‌وه و ده‌بیته دوو به‌شه‌وه:

یه‌که‌م: له (ملطیه) دریزبۆته‌وه تاوه‌کو (عین زبه)، ئه‌مه‌ش بۆ به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی جموجولی موسلمانه‌کان تاییه‌تکرا له‌لای باکووری عیراقه‌وه.

دوهمه‌م: بۆ به‌ره‌نگاریبوونه‌وه‌ی جموجولی موسلمانه‌کان تاییه‌تکرا له‌ولاتی شامدا (۴).

ئهمه‌و ئه‌و ناوچه سنووریانه‌ی که له‌کاتی جه‌نگی ه‌ردوولادا ده‌به‌زینرا، ئهم قه‌لایانه‌ی له‌خۆ ده‌گرت: ئه‌دنه و (المصیصه) و مرعش و هارونیه و (الحدث) و (الملکیه) و (گرسوس).

له‌پاش ته‌واو بوون له‌قایم کاری و پالپشتی کردن، پیکدادانه سه‌ربازییه‌کان له‌نیوان

^۱ ناوی پاریزگاگانی لینرا چونکه پاریزگاری له سنوره‌کان ده‌کات له‌وه‌ی بکه‌ریته چنگی درژمن. ه‌روه‌ها هارون رمشید نامانجی ئه‌وه بوو له‌م ناوه‌دا له قه‌لکانی باکوور که هاو سنووره له‌گه‌ل ده‌وله‌تی بیزه‌نتی و ناسراوه به (الشفور) واته: ناوچه‌ی سه‌ر سنوور، جیابکاته‌وه

^۲ عبدالله: ۲۴۲-۲۴۳.

^۳ الطبری: ۲۰۲، ۷۸.

^۴ Bury, J - B: A Hist of the Latar Roman Empire Ipp ۲۴۴-۲۴۵

✻ الطبری: ۲۰۲، ۷۸

✻ الطبری: ۲۶۸، ۷۸ - ۲۶۹، ۷۰۷ P camp, med. Hist: IV

هەردوولا دەستیپێکێردەووە. بێزەوتنەوێ (صوائف - هاوینان)یش چالاک بوووە. عەباسیەکانیش هەموو هەلەکانیان قۆستەووە بۆ زیادکردنی فشاری سەربازی. هارون رەشید لە یەکیک لە قۆناغەکانی روبەروبونەووە، بارەگاکی خۆی بۆ (الرقه) گواستەووە، تا لە گۆرپەپانی شەڕ نزیك بێت، هەرۆهە بەخودی خۆی لە هەندی شەڕدا بەشداری کرد و قەلای (صفصاف)ی رزگارکرد لەسالی (١٨١/ک/٧٩٧ز). (١) وە یەکی تێمەکانی توانی بگاتە ناو ئەنقەرە لەناو قوولای خاکی بێزەنتی و ناوچەی سەر سنووری (نۆبسیکۆن)ی دامالێ و گەیشتە (ئەفسوس) لە سەر کەناری دەریای (ئیجە). (٢)

(ئیرین) ئیمپراتۆری کچ، لە بەرامبەر سەرگەوتنی موسلماناندا دەستەوسان راوہستابوو، بۆیە ئارەزووی کرد ناشت بێتەووە، لەسالی (١٨٣/ک/٧٩٩ز) هاتەدی و بەوپیێهە بریار لەسەر ئەمانە درا:

- گۆرپینەوێ دیلەکان.

- دەبێ ئیرین سالانە سەرانی بەدات (٣).

- جەنگ پراگرتن، بۆ ماوێ چوار سالی بەردەوام دەبێت.

جەنگ پراگرتنەکە تا سالی (١٨٧/ک/٣٠٣ز) بەردەوامبوو، تا ئەوکاتەئێسە کە پیلانیان دژی ئیرین گێژا، ئەو بوو لەسەر تەختی دەسەلات لایرا و (نقفوری) یەکەم دەسەلاتی گرتە دەست (٤)، کەوا پێی وابوو ئەو ئەندە بەهێزە دەتوانی روبەرووی موسلمانان بێتەووە، بۆیە رازی نەبوو بەردەوام بێ لە سەرانی دان، کەوا پێشتر ئیرین بەلئینی دابوو بیدات. جا بەوێش قایل نەبوو، بەلکو داوای کرد ئەوێ کە (ئیرین)یش داویتی بگەریتەووە بەبیانویی ئەوێ کەوا ئەو کارەئێسە لە لاوازی ئافرەتاندا، ئەمەش بوو هۆی تووێهە بوون وری هەستانی هارون رەشید (٥).

^١ سەرچاوەکان ئەو بره سەرانیانە دیاری نەکردووە کە ئیرین دەیدا: وادیارە یەکسانە بەوێ کە پێشتر بە خەلیفە مەهدی دەیدا کەوا برهکەئێسە لە نیوان حەفتا و نەو دینارە. بگەریتووە بۆ: عبدالله: ٢٧٥٧.

^٢ Ostrogorsky: A Hist Of Byzantine states p ١٥٦

^٣ الطبری: ب ٢٠٧ ٢١٠-٣١٠.

ده سبه جي بهرپرچي نه م رهفتاره درايه وه، نه وه بوو خليفه له سالي (۱۸۷/ك/۸۰۳ن) سهركردايه تي شالايوني سهريازي كرد و چووه ناو ناوچهي (كبادوكيا). (نقفور) نه وه ي بهديكرد كه تواناي نيه بهرهنگاري بيته وه، بويه ناچاربوو له گه ليا ناشتبيته وه و هموو ساليكيش باجي پي بدات، له بهرام بهر كشانه وه ي موسلمانان له ناوچه كه دا، هارون ره شيد يش به وه قايل بوو و گه پايه وه بئ ولاتي خوي^(۱).

وادياره (نقفور) جاريكيتر خراب هه لويستي سهريازي هه لسه نگانده، نه وه بوو په يماني شكند و له سالي (۱۹۰/ك/۸۰۷ن) هيرشي كرده سهر (عين زيبه) و كه نيسه ي رهش و نه دنه، ده ستي به سهر (طرطوس) يشدا گرت و فشاري خسته سهر (مرعش) و موسلمانان نه يانتواني بهرهنگاري ببنه وه و له روي راه ستن، به هوي سه رقالبوني خليفه به دامركاندنه وه ي بزوتنه وه ناحه زه كاني ناوخو، سه ره پاي نه وه ي كه ناله باري كوش و هه وا و سه رمايي ريگرتك بوو له گه پانه وه بئ جه نگاندي. به لام نه مه زوري نه خاياند^(۲).

چونكه هه ره نه وه نده ره وشي ناوخو هتور بووه وه، هارون ره شيد برياريدا بگه ريته وه بئ ناوچه سنوريه كان بئ نه وه ي توله له ئيمپراتور بكاته وه. بويه شالايوني گه وري له سهر سنور به پيوه برد و چووه ناو جه رگه ي خاكي بيزه نتيه وه، هرقله ي گرت و (طوانه) شي خسته زير ركيفي خوي، هيزنكي سهريازي شي بئ نه نقه ره نارد^(۳). (نقفور) هه ستي به وه كرد كه ناتواني بهرهنگاري موسلمانان بيته وه ياخود فشار له سهر خاكه كه ي كه م بكاته وه، ترس و توقيين و دلته نكي زال بوو به سه ريا، كه وته گه پان بئ ريگه چاره يه كه له م تنگه شه دا ده ريازي بكات، جا جگه له ناشتبوننه وه ريگه چاره يه كي ديكه نه بوو، بويه په يوه ندي به هارون ره شيد ي كرد و پيشنباري

^۱ ممان سهراچه : ۲۰۸.

^۲ ايلاني : ۲۳۰.

^۳ Theophanes: p ۱۶۹.

ناشتبوونه‌وهی خسته‌وو بۆی (١).

له‌به‌ر ئه‌وه‌ی زستان به‌پێوه‌وه بوو، هارون رازی بوو په‌یماننامه‌ی ناشتی له‌گه‌ل‌یا
مۆربکات که ئه‌م خالانه‌ی خواره‌وه له‌ خۆ ده‌گری :

- ده‌بێ نغفور پابه‌ند بێ به‌ پیدانی باج و سه‌رانه به‌بێ سێ سه‌ده‌ هه‌زار دینار سالانه‌.

- ده‌بێ ئه‌و قه‌لایانه‌ی که موسلمانه‌کان روخاندیان نۆژهن نه‌کاته‌وه وه‌کو : هرقله و
ئه‌نقهره و دبسه و (الصمصاف).

- له‌لایه‌نی خۆیه‌وه، (هارون)یش به‌ئینیدا قه‌لاکانی (ذی الکلاع) و (صمله) و (سنان)
وێران نه‌کات.

- ئه‌و سه‌ربازگانه‌ی که له‌ ژێر ده‌سته‌یه‌تی بگه‌رینتیه‌وه بۆ بیزنتیه‌کان.

- جه‌نگ راگرتنه‌که بۆ ماوه‌ی سێ سال به‌رده‌وام بێت. (٢)

نغفور له‌ دوا‌ی ماوه‌یه‌کی که‌م تیگه‌یشت که جموجولی چرو پێی ئیسلامی،
ناوچه‌ی باشووری ئاسیای بچووکێ کردۆته ناوچه‌ی ده‌سه‌لات بۆ موسلمانان،
هه‌روه‌ها زالن به‌سه‌ر ئه‌و رێگایانه‌ی که بۆ شوینه‌ گرنه‌گه‌کانی بیزه‌نتی ده‌چن، له‌لایه‌کی
دیکه‌وه هه‌ستی به‌سه‌ر شوپری کرد کاتیک قایل بوو سه‌رانه بدات، بۆیه‌ بریاریدا په‌یمان
بشکێتی، ئه‌و قه‌لایانه‌ی نۆژهن کرده‌وه که په‌یاماننامه‌که قه‌ده‌غه‌ی کرد بوو، (هارون
ره‌شید)یش که به‌وه‌ی زانی، ئۆپراسیۆنی سه‌ربازی ده‌ست پێکهرده‌وه و جارێکیتر
سه‌رکه‌وت له‌ گرتنی قه‌لای دبسه (٣) ئه‌وه‌ بوو ره‌شید خۆی ته‌رخانکرد بۆ
چاره‌سه‌رکردنی ئه‌و کێشانه‌ی که له‌ خوراسان سه‌ری هه‌لدا، دوا‌ی ئه‌وه‌ش ده‌رفه‌تی
گونجایی بۆ نه‌رهبخسا سه‌رپه‌رشتی جموجولی جیهادی بکات دژی بیزه‌نتیه‌کان، دوا
ئۆپراسیۆنی ئه‌وه‌ بوو، جه‌نگ راگری و دیله‌کان ئال و گۆر بکات. (٤)

جه‌نگه‌کانی هارون ره‌شید له‌گه‌ل بیزه‌نتیه‌کاندا ته‌نها به‌ ئاسیای بچووک تاییه‌ت

l b id ١

٢٤٠٧٨٨ : الطبری (٥)

Thephahes : p ١٦٩ ٢

٢٤٠٧٨٨ : الطبری (٦)

نه‌بوو، به‌لکو بۆ ده‌ریای سپی ناوه‌راستی‌شی گرت‌ه‌وه، له‌هه‌ولێکدا بۆ گه‌رانه‌وه‌ی بنکه‌ی موسلمانان له‌ دوورگه‌ نزیکه‌کان له‌ لایه‌که‌وه، بۆ پالپشتی کردنی شالاره‌ وشکانیه‌کان له‌ لایه‌کی دیکه‌وه. ئه‌وه‌ بوو هێزی ده‌ریای ئیسلامی هێرشی کرده‌سه‌ر هێزی ده‌ریایی بیزه‌نتی، هه‌روه‌ها هێرشی کرده‌سه‌ر دوورگه‌ی قوبرس له‌ سالی (١٩٠ک/٨٠٦ز) له‌ پاش ئه‌وه‌ی خه‌لکی دوورگه‌که‌ په‌یماننامه‌ی (بی‌ لایه‌نی) یان شکاند که‌وا له‌ سالی (٧٩ک) بۆ ریکخستنی په‌یوه‌ندی (١) نیوان موسلمانان و بیزه‌نتیه‌کان مۆرکرا. هه‌روه‌ها موسلمانانه‌کان هێرشیان کرده‌سه‌ر دوورگه‌ی (کریت)یش (٢)

سه‌رده‌می هارون ره‌شید به‌رچه‌سته‌ بوونیک بوو بۆ ئه‌وه‌ هێزه‌ی که‌ خیلافه‌تی عه‌باسی هه‌یبوو، وادیارده‌ ئه‌م خه‌لیفه‌یه‌ زانی که‌ له‌ ناوبردنی ده‌وله‌تی بیزه‌نتی له‌ بووندا، کاریکه‌ له‌ سنووری توانای ئه‌ودا نه‌یه، بۆیه‌ ته‌نها بیزه‌نتیه‌کانی به‌ خۆیانه‌وه‌ سه‌رقال کردو لاوازی کردن و بیه‌شی کردن له‌ ئه‌نجامدانی کاریکی سه‌ریازی به‌سه‌ود دژ به‌ موسلمانانه‌کان (٣). ئه‌مه‌ش وایکرد له‌ نفقور رایگه‌یه‌نی که‌ رۆژی مردنی (سپی مانگی جومادای دووه‌م سالی ١٩٣ک/بیس‌ و چواری مانگی ئادار سالی ٨٠٩ز)، بیته‌ جه‌زنی بیزه‌نتیه‌کان.

په‌یوه‌ندی له‌گه‌ڵ فه‌ره‌نجه‌کاندا (دانیشتوانی ئۆریا)

جیهانی ئیسلامی، له‌ سه‌رده‌می (هارون ره‌شید)دا، دوو ده‌وله‌تی ئیسلامی گه‌وره‌ی به‌خۆوه‌ بینی: ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی له‌ رۆژه‌لات، ده‌وله‌تی ئه‌مه‌وی له‌ ئه‌ندهلوس. جیهانی مه‌سیحیش، له‌ وکاته‌دا، دابه‌ش بوو بۆ دوو ده‌وله‌تی گه‌وره‌: ده‌وله‌تی بیزه‌نتی له‌ رۆژه‌لات و ده‌وله‌تی فه‌ره‌نجه‌ی کارۆلنجی له‌ رۆژئاوا. هه‌ندی له‌ میژوونوسانی رۆژئاوا پشتیان به‌ ناکۆکیه‌ هه‌ریمه‌یه‌کان به‌سه‌توه‌ وه‌کو پاساوێک بۆ به‌یه‌ک گه‌یشتنی ئه‌م لایه‌نانه‌ له‌سه‌ر کۆمه‌ڵی ئامانجی هاوبه‌ش، بۆیه‌ خیلافه‌تی

^١ عبدالله: ٧: ٢٩٨ په‌راویزی ٣.

^٢ هه‌مان سه‌رچاوه‌: ٧: ٢٠٤.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه‌: ٧: ٣١٠. العسلي، بسام: هارون الرشيد ٣٩-٤٠.

عەباسی لە فەرەنجەکاندا نزیك بوو، بێزەنتیە لە ئەمەوییەکاندا لە ئەندەلوس نزیكبوو، ئەم نزیك بوونە وەش ھۆکار و پالەنەر و رەنگدانە وەئەبەبەبوو لەسەر پەبەندییەکانی نێوان رۆژئاوادا.

سروشتی پەبەندییەکان لە نێوان دەولەتی فەرەنجەکان و دەولەتی ئەمەوی لە ئەندەلوسدا، جیاوازی بوو لە سروشتی پەبەندییەکان لە نێوان دەولەتی فەرەنجەکان و دەولەتی خیلانەتی عەباسیدا.

پەبەندییەکانی نێوان دەولەتی فەرەنجە و ئەمەوی بارگرژی و دوزمناپەتەکی بە خۆیە و بێنی، چونکە دراوسی بوون و موسلمانەکانیش دەیانویست رووبەریان فراوان بکەن بەرەو باکوور، ئەمە لە لایەکیوە، ھەولەکانی کارۆلنجیەکان بۆ زالی بوون بەسەر ئۆرپادا و بە (وراپە) کردنی ئیمپراتۆریەتی رۆمانی لە لایەکی دیکەوە، ئەمەش بوو ھۆی پێکدادان لە نێوانیاندا.

سەبارەت بە پەبەندی نێوان فەرەنجە و عەباسیەکان، ئەوا لەتەماحی کارۆلنجیەکان دوور بوو، ئەمەش دەرفەتێکی گونجایی بۆ پەبەندی سیاسی رەخساند لە نێوان ھەردوولا (١)، ئەمەو سەرچاوە رۆژھەلاتیەکان چ ئیسلامی و چ دینانی باسی ئەم پەبەندیانەیانە نەکردووە، تەنھا سەرچاوە لاتینیەکان (٢) باسی ئەو پەبەندییە دەکات کە ھارون رەشید بە شارلمان - شای فەرەنجەکان - دەبەستیتەو، بەلام ئەم پەبەندییە پەشیتو و پەنھان دیارە، ئەمەش متمانەیی میژوونوسانی پسی کەم کردۆتەو، لەرەنگە ناودارترین میژوونوس کە ئەم پەبەندییەیی باس کردیبت خۆی (ئینھارد) بیبت، میژوونوسی شارلمان و نووسەری ژیاننامەیی، ھەرەھا (سانت جول)ی قەشە.

بەپیتی ئەم سەرچاوانە، ئەوا پەبەندی نێوان ئەم دوو شاھە لەسالی (١٨١/ک/٧٩٧ز) دەستی پیکردووە، کاتیک شارلمان دوو شانندی بۆ رۆژھەلات نارد، بەکەمیان بۆ خەلیفە ھارون، دووھەمیشیان بۆ (بگریک - سەرۆک قەشە)ی قودس.

^١ الرحيلي، سليمان ضفیدع: العلاقات السياسية بين الدولة العباسية و دولة الفرنجة، لا ٢٢ - ٢٢.

^٢ الدوري: لا ١١٧.

نیردهی یه که میان له سی که س پیکهاتبوو، دووانیان له فهره نجه کائن و سینه میشیان
جوله که یه که ناوی (نیسحاق) ه، که وا کاری وه رگیزانی ده کرد (۱)، به لام ئەم
سه رچاوانه شوینی چاوپیکه وتنی هارون به دوو نیردراوه که ی (شارلمان ۹ ی باس
نه کردوه.

وادیاره ئەندامانی نیرده که، به هیزکردنی هاریکاری له نیوان ههردوو دهوله تیان
تاوتوی کردوه، ههروه ها داویان کرد له هارون ئاسانکاری بکات بۆ حاجیانی
(کاپولیک) که بۆ شوینه پیروزه کان دین و بیانپاریزی له (أرپوزکس) ه کان. (نینهارد)
باس ده کات که ئامانجی ئەم ره وانه کردنه دهستکه وتنی فیل بووه له خلیفه (۲).

ماوهی گهشتی نیرده که سی سالی خایاند، له م ماوه یه دا دوو فهره نجه که مردن و
نیسحاق به تنیا له گه ل فیلێکدا هاتوه، که دیاری هارون بوو بۆ شارلمان (۳).
له سالی (۱۸۲ ک / ۷۹۹ ن) هارون ره شید نیرده یه که ی بۆ شانشین فهره نجی نارد، که له
دوو ئەندام پیکهاتبوو، یه که میان فارسیک بوو نوینه رایه تی خلیفه ی ده کرد، ئەوه ی
تریشیان مه غربیه ک بوو نوینه رایه تی ئیبراهیمی کورپی ئەلنه غله بی ده کرد. جا گه یشتنی
ئەم نیرده یه بۆ (ئاخن) پایته ختی کارۆلنجیه کان هاوکات بوو له گه ل گه یشتنی
نیسحاق، وادیاره ئەم نیرده یه ی خلیفه ی وه لامدانه وه یه ک بوو بۆ یه که م نیرده ی
شارلمان بۆی (۴) پاشان شارلمان ههستا به ناردنی نیرده ی دووه م بۆ هارون ره شید
له سالی (۱۸۶ ک / ۸۰۲ ن)، هارون-یش له سالی (۱۹۲ ک / ۸۰۷ ن) نیرده ی دووه می بۆ
نارد. (۵).

ئوه بوو له کاتی بوونی نیردراوانی رۆژئاوا له رۆژه لاتدا، نزیکبوونه وه یه کی
دۆستانه له نیوان (بگریک) ی قودس و شارلمان روویدا، ههردوولا نیرده و دیارییان

Runcimah,s : charlwmagneand Palestine.lp ۱۰۷^۱

Einhard: The Life of charelemagne,p ۴۲^۲

Runciman :op.cit. p. ۱۰۷. Joranson, E: The Alleged Frankish Protectorate^۳

Palestine, p ۲۴۴(۲)in

Palestine,p ۲۴۴^۴

* الرحیلي : ۲۴۶.

نالوگزرکرد. (بگریک) ههستا به ناردنی کلیلهکانی که نیسهی قیامه و کلیلهکانی شاری قودس و ئالایهک بۆ شای فرهنجی (١). سهراچاوهکان ئاماژهیان بهوه نهکردوه که (بطریک) هیچ داخواییهکی به شارلمان پیتشکهش کردبیت (٢). سهبارت به و پالنهراهی که بوونه هۆی په یوهندی کردن له نیتوان ههردوولا، ئهوا بریتین له:

پالنهراکانی هارون رهشید:

- دوژمنایهتی دیرینی نیتوان موسلمانان و بیزهنتیهکان وای له خلیفه ی عهباسی کرد دهسلاتی معنهوری له ناو گاوارهکانی رۆژه لاتدا له ناوبری، ئه مهش له ریگی به هیزکردنی په یوهندییهکانی له گه ل رۆژئاوا.
- دزایهتی کردنی خلیفه ی عهباسی بۆ ئه مهویهکان له ئه نده لوسدا و ئاره زووکردنی گه پانه وهی ولاتی ناوبرا و بۆ ئامیزی دهولهتی عهباسی.

پالنهراکانی شارلمان

- حزی شای فرهنجی له زالبیون به سه ر ئورپادا، به ئه نده لوس-یشه وه، به مه بهستی ئه وهی تاجی ئیمپراتوریه تی رۆمانی بۆ بمینیتته وه، پتیویستبونی به پشتگیری معنهوری خلیفه تا دووچاری به ره لهستی عه ره به کان نه بیتته وه له ئه نده لوسدا، هه روه ها له هه له مت بردنی بۆ ئه م ولاته له سالی (١٦٦٢/٧٧٨) که وا به شکست خواردن کۆتایی هات، روبه روی ئه مانه بووه وه:
- ناکۆکی له نیتوان خۆی و ئیمپراتوریه تی بیزه ننتی ده رباره ی (بۆ ماوه یی) تاجی ده وله تی رۆمانی.

- ئاره زویی کرد ئاسانکاری بکری بۆ ها ولاتییهکانی ئه وانیهی که حه زیان لیتیه تی بپۆن بۆ شوینه پیرۆزه کان حه ج بکه ن، ده سه لاتی معنهوری له و شوینانه په یدا بکات.

١ ٦١١. op.cit. Runciman: ممان سهراچاوه: ٧٢٧

٢ Ibid:p ٦١٠: Joranson:pp٢٤٥-٢٤٦

- دوژمنایه تی له نیتوان پاپا، هاوپه یمانی شارلمان، له نیتوان (بگریزک) ی (قسنگنینه) و رکابه ریتیان له سهر سه روه ریتی رۆحی له جیهانی مه سیحیدا (١)، به لام چه شنی ئەم په یوه ندییه و پالنه ره شاردراوه کانی، مشتومرپکی بی ئه نجامی له نیتوان میژوونوسان وروزاند.

هه ندیکیان هه بوونی ئەم په یوه ندییه یانه ی ره تکرده وه، بۆیه نکۆلیشی له هه بوونی هه ره په یوه ندییه کی سیاسی له نیتوان هه ردوو ده ولته تی عه باسی و کارۆلنجی، کرد، په یوه ندی بازرگانیش له نیتوان چه ند تاکیک له هاوالاتیانی هه ردوو ده ولته ته که، تیپه پری نه کرد، ئەمه جگه له وه ی که له نیتوان خلیفه و شاهه کاند، هه ره نه بوو.

گروپیکی دیکه له میژوونوسان هۆی ئه و نیردانه یانه بۆ پالنه ری ئایینی گه رانه وه، نه وه ش له گۆشه نیگای نه وه ی (نازادی) نه وه بوو شارلمان به ئینیکی له هارون وه رگرت بۆ به دیهیتانی ئەمه.

گروپی سته م له میژوونوسان واده بینن که ئەم نیردانه رووکاریکی سیاسی بوو، مه به سستی یه کخستنی دیده ی سیاسی بوو له نیتوان هه ردوو ده ولته تدا، به پیتی نه وه ی که له زۆر دیارده ی سیاسی ده ولته له و کاته دا، هاویه ش بوون.

گروپی چواره م له میژوونوسان، واده بینن که ئەم نیردانه، هه ولداتیک بوو بۆ به سستی هاوپه یمانیتی له نیتوان دوو ده ولته تدا، به مه به سستی راوه ستانی هارون دژ به ده ولته تی بیزه نتی، راوه ستانی شارلمان دژ به ده ولته تی نه وه ی له ئەنده لوسدا، به حوکمی ئه و دوژمنایه تییه ی که له نیتوان عه باسیه کان و ئەمه ویه کاند هه بوو، هه روه ها له نیتوان فره نه جکان و بیزه نته کانیشدا. (٢)

به لام راستیه میژووییه کان هه ره نه گه ریک بۆ به سستی ئەم هاوپه یمانیتییه سیاسی له نیتوان هه ردوو شادا ره ت ده کاته وه، به به لگه ی:

^١ بگه رتوه بۆ: الدوری: ١١٨٤.

دیفز: شارلمان. ئەم میژوونوسه باس ده کات که شارل میچ پالنه ریکی شاره وه ی نه بووه بۆ به سستی په یوه ندی له گه ل هاروندا، به ته ما نه بووه سوود له م په یوه ندییه و مرگرت و پیلان بگرتی، به لکو ئه و رۆزی هه بووه سوارچاکی و نه به ردی ئیمپراتۆریه تی ئیسلامی که و له زۆر روومه له گه ل ئیمپراتۆریه که ی خۆیدا له یه ک ده جیون. ٢٠٣.

^٢ سه به رت به ئامانجی نیرده کان له نیو هه ردوو شاهدا بگه رتوه بۆ: الرحیلی: ٢٧-٤٠.

۱- میژووی ئەم نێردانە، وەکو لە سەرچاوەکاندا هاتوو، هاوکاتە لە گەڵ پەییوەندییە سیاسییەکانی نیوان (ئیرین) ئیمپراتۆری بیزەنتی، لە لایەکیوە، شارلمان لە لایەکی دیکەوە، بۆ چارهسەرکردنی ناکۆکیەکانی دوو دەولتەکانیان لە سەر ناوچەی ئەستریا و دلماسیا بە شێوەیەکی ناشتیانە، ئەم پەییوەندییە باشەش بە شێوەیەکی گشتی هەر بەردەوام بوو لە نیوان شارلمان و ئەوانەی جێی ئیرین-یان گرتەو، نەقفور و میخانیلی بە کەم (١).

۲- هارون رەشید لە مەملانێی لە گەڵ بیزەنتییەکاندا پێویستی بە پالپشتی رۆژئاوا نەبوو، چونگە ئەو سەرکەوتوو بوو بە سەریاندا لە رووی بازییەو، بۆ ئەوەی زیاتر سەرکەوتنی خۆی بەسەلمێتی سەرانی سەپاند بە سەریاندا، لە بەر ئەوەش پەییوەندی عەباسی - بیزەنتی هیچ پێویستی نەدەکرد لە عەباسیەکان - لە بەر دۆژمناوەتی هاویەشیان بۆ بیزەنتییەکان - پەییوەندی بە فەرەنجەکانەو بەکن (٢).

۳- هیچ بەلگەیەك لە سەر ئەو نەو نەو نیه که گاوردەکانی رۆژھەلات مەترسیان هەبوو بێت لە سەر ئەمن و ئاسایشی دەولتەتی ئیسلامی لە سەردەمی هارون رەشیددا، یاخود بارودۆخیان خراپ بوو بێت لە سایە دەسەلاتی عەباسیدا. خەلیفە عەباسیەکان لە سەردەمی عەباسی بە کەمدا، بە پیتی بنەماکانی شەریعەتی ئیسلامی مامەڵەیان لە گەڵ گاوردەکان کردو، ئەوانەیی که هاوالاتی دەولتەتی خۆیان بوون، بە لکو هەندیکیان گەیشتە پلەیکە بەرز لە ناو کۆشکی خیلانەدا، هەندیکیان پۆستی ئیداریشی گرتە دەست لە ئیدارەیی عەباسیدا وەکو جرجیسی کوپری جبرائیل و بختیشوعی کوپری که وا پزیشک بوو (٣).

۴- ناکری هارون دەستبەرداری مافە سیاسییەکانی خۆی بێ لە شوێنە پێرژەکانی فەلەستیندا بۆ ئەوەی شاهی فەرەنجی بیگریته دەست، هەر وەها بارودۆخی گاوردەکان لە فەلەستیندا پێویستی بەو نەدەکرد (بطریق) داوای پاسەوانیان بۆ بکات لە شاهی

^١ دیفز: ١٨٦، عاقل، نییە: الامبراطورية البيزنطية: ١٨٤، حاطوم، نورالدین: تاریخ العصر الوسيط، ب ١٧٨، ١٧٨

^٢ الرجیلی: ٤٠

^٣ ابن ابی اصیيفة: طبقات الاطباء، ١٨٣-١٨٦، الرجیلی: ٦٩٧.

فەرەنجی. سەرچاوه فەرەنجیەکانیش، نامانجی ئەو نێردانەى نێوان شاهی فەرەنجەو (بَطْرِيك)ى قودس، روون نەکردۆتەو، نامازەبەکی پەنھان ھەبە بۆ خواھندارێتی شوپنە پیرۆزەکە (١).

٥ - بێرۆکەى پارێزگارى کردنى شارلەمان لە شوپنە پیرۆزەکان، ئەفسانەبەکە، مێژوونوسى قەشە (سانت جول) داھێناو، کەوا لەپاش مردنى شارلەمان بۆ ماوھى پەنجا سال دەینوسى. ئەم قەشەبە ھەستا بەکۆکردنەوھى زانیارى لەبارەى نێردەکان و دیاریبە ئالوگۆرکراوھەکانى ھەردوولا بۆ ئەوھى چیرۆکێک دانى ناوھەرۆکەکەى ئەوھى بى کە ھارون رەشید دەستبەردارى فەلەستین بووھ بۆ شارلەمان و داھاتەکانیشى بۆ ناردبوو (٢)، لە ھەولێکدا بۆ گەرانەوھى دەسلەلاتى گاوردەکان بۆ سەر شوپنە پیرۆزەکاندا.

٦ - پێشکەشکردنى کلێلەکانى کەنێسەى قیامە و قودس، سەرھەرای ئالاکە لەلایەن (بَطْرِيك) ى قودس بۆ شارلەمان، ناکرێ واتایەکی سیاسى بێخەشێ، چونکە رێوايەتگێرەکان ئەوھندە بايەخیان پێ نەداو و کۆکن لەسەر ئەوھى کە ئەمە تەنھا بۆ دوعاو نزاو پیرۆزى بوو، جێى باسکردنە کە (بَطْرِيك)ى قودس ناتوانى ھېچ ھەنگاویکی گرنگ بنى کە رەھەندی سیاسى ھەبى بە بى رەزامەندی خەلیفە، چونکە قودس لەسنوورى دەسلەلاتى دەولەتەکەبەتێ (٣).

٧ - ھېچ شتێکی وھا نێە متمانە لە نێوان ھەر دوو شادا پەیدا بەکات. زۆر دوورە ھارون رەشید لە گەل شارلەمان رێکبەکەوئ لەسەر لێدانى موسلمانەکانى ئەندەلوس، بەتایبەت ئەو وازى ھێنا لەبێرۆکەى گەرانەوھى ئەم ولاتە لە کاتێکدا کەئەو ناچار بوو دەست لە ئەفریقا ھەلگرێ (٤).

^١ سەبارەت بە نامانجى نێردەکانى نێوان شارلەمان و (بَطْرِيك)ى قودس و بۆچوونى لیکۆنەران دەربارەى. بگەڕێو

بۆ : الرحيلي : ھەمان سەرچاوه. ٧٦-٨٦

^٢ Runciman : op.cip cit., p ٦٢٩

^٣ Jorahsom; p ٢٤٨ (١) الدورى: ١١٩ ٧ : الرحيلي ٨٢ ٧

^٤ Buckier; pp٢٢-٢٥ (٢) مؤنس : ب ٧١ ١٨٢. عبدالله : ٣١٢ ٧

۸- سرچاوه رۆژه لاتیه کان چ نیسلامی و چ مه سیحی ناماژه ی به و نیردانه نه کردوه، له گه ل نه وه شدا ناماژه ی به و نیردانه ی کردوه که له نیتوان هارون ره شید و پاشای (هند) دا ئالوگۆرپکراوه (۱).

له وانه یه هه بوونی جۆرێک له په یوه ندی بازرگانی و سیاسی هه بوویت که شیوه ی هارپه یمانیتی سیاسی له خۆ نه گرتییت، بازرگانانی جووله که به رپرس بوویتن لێی که وا نه لقی گه یشتن بوون له نیتوان رۆژه لات و رۆژئاوادا، که وا له نیتوان فره نسا و ولاته نیسلامیه کان و چیندا بازرگانیان ده کرد، به تایبته شیوازی بازرگانه کانی ئه و کاته وابوو ناوی نیردراویان له خۆیان ده نا بۆ ئاسانکردنی به رۆه و ندییه کان (۲).

جینشینیتی - مه رگی هارون ره شید

له سالی (۱۷۵ ک/ ۷۹۱ ن) هارون، (موحه ممه د لئه مین) ی کوپی کرد به جینشینیتی خۆی، مه رچه نده ته مه نیشی له پیتنج سال تپه پری نه کردبوو، به لام به باشتری زانی له برا گه وره که ی (عه بدو للا له نمون)، نه وه ش به کاریگه ی زویه یده ی هاوسه ری و خاله کانی له بنه ماله ی هاشم و (الفضل) ی کوپی به حیا، به لام هه ندی له بنه مالی هاشم به هۆی بچوکی ته مه نیه وه رازی نه بوون به یعه تی پێ بدن (۳).

له سالی (۱۸۲ ک/ ۷۹۹ ن) هارون، به یعه تی بۆ (عه بدو للا له نمون) ی په سه ندرنی به جینشین له دوا ی ئه مین، وه کردی به فره مانپه وای خۆراسان و نه وه ی سه ر به خۆراسان بوو، له هه مه دان- وه تاوه کو کۆتایی رۆژه لات، نه مه ش به کاریگه ری جه عفه ری کوپی به حیا بوو (۴).

له سالی (۱۸۶ ک/ ۸۰۲ ن) هارون به یعه تی بۆ قاسمی کوپی سه ند له دوا ی مه نمون و نازناوی (موئته مه ن) ی پێداو کردی به فره مانپه وای جه زیره و ناوچه کانی سه رسنور و

^۱ ابن عبد ربه : العقد الفرید، ب ۲ ۷ ۲۰۳ - ۲۰۴.

^۲ الدوری: ۱۲۱.

^۳ الطبری: ب ۸ ۷ ۲۴۰ - ۲۴۱.

^۴ ابن اعثم: ب ۴ ۷ ۴۲۲. الطبری: هه مان سرچاوه : ۲۶۹ - ۲۷۰.

پاریزگاگان، نهو هس به کاریگری عهبدولمه لیکی کوپی سالح - پهروه دیاری قاسم. (۱).

ثابم شیوهیه، هارون که وته نار هله ی پیشینه کانی، به هوی ترسی له سر دهسه لاتدا له پاش خوی. ثم دامه زرانده بۆ جینشینه کانی و بهش بهش کردنی دهولت له نیوانیاندا، مه ترسیه ک بو هه ره شه ی له دهولت ده کرد به شه پی ناوخۆ. نه وه بوو رکابه ریتی نیوان هه ردوو برا گوره مه نمون و نه مین، له ژیان ی هاروندا، وای له خه لیفه کرد له سر ناینده ی دهولت له پاش خوی بترسی. بویه چه ندین دانیشتنی به ک له دوی یه کی سازکرد بۆ تاوتوی کردنی ثم بابه ته له گه ل وه زیرو یاریده ره کانی، ریکه وتن له سر نه وه ی په یمان له م دوو میره بسینن له (که عبه - مالی خوا) که شه رو نازاره نه گپینه وه دژ به یه کتر.

له سالی (۱۸۶ ک / ۸۰۲ ن) هارون بۆ حج رۆیشت و هه ردوو کوپه که شی له گه ل خۆیدا برد بۆ جیبه جیکردنی نه وه ی که له ساری ریکه وتن. نه وه بوو په یمانی لیسهندن که دهست وه رنه دن له کاروباری یه کتری و له کاروباری (موتنه من) ی برایان. کوپیبه ک له و په یماننامه یه له حه وشه ی (که عبه) هه لواسرا بۆ نه وه ی زیاتر بیرۆزبیت و جیبه جیکردنی دوو پات بکریته وه (۲).

له سالی (۱۹۲ ک / ۸۰۸ ن) هارون له به غداده وه که وته پری به ره و خوراسان بۆ نه وه ی سنووریک بۆ شوپشی (رافعی کوپی - لپ) دانی، (موحه مه د له مین) ی کوپی خسته شوینی خوی له به غداد و (عه بدوللا له نمون) ی کوپی له گه ل خۆیدا برد، هارون به دهستی نه خوشیه ک له سکیدا دهینالاند و پشتینیکی ناوریشمی به سنبوو تا نیش و نازاره که ی که م بکاته وه. جا کاتیک گه یشته (گوس) له مانگی سه فه ر، نه خوشیه که ی نه وه نده زیادی کرد له ساری نه یده توانی هه ستن. شه وی شه مه که سی رۆزی مابوو به (مانگی - جمادی الاخره - ۱۹۲ ک / مانگی ئادار سالی ۸۰۹ ن) کوچی دواپی کرد (۳).

^۱ الطبری : هه مان سه رچاره : ۴۷۶

^۲ الطبری : ب ۲۷۷ - ۲۸۶ وه طبری دهقی په یماننامه کانیش ده نووسیت. ابن اعثم : ب ۴۴ - ۴۲۳.

^۳ الطبری : هه مان سه رچاره : ۲۴۲ - ۲۴۶.

بەندى پىنجەم

موحه مەدى ئەمىن - عەبدولئەلى مەئمۇن

ئەبوموساى موحه مەدى ئەمىن ۱۹۳-۱۹۸ ن / ۸۰۹-۸۱۳ ن

ئاساندىنى ئەمىن

موحه مەدى ئەمىن، كوپى ھارون رەشىدى كوپى موحه مەدى مەھدى كوپى مەنسور، ئەبو موساى ھاشمى عەباسى، داكىشى (داكى جەغفەر)، ناوى زوبەيدەى كچى جەغفەرى كچى ئەبو جەغفەرى مەنسورە. ئەمىن، لەرەسافە لەسالى (۱۷۰/۷۸۶ن) لە داىكبووہ و لە پاش مردنى ھارونى باوكى بەيعەتى پىدرا بۆ خەلافەت. بە رەوشت جوانى ناسراو بوو، لە شىعدا شارەزابوو، زمانپاراو، بەلام گەمەو گالتە و ئارەزوبازى و لاوازى كەسايەتى زال بوو بەسەريا. لەسەر دەستى (كىسائى) پەرورەدە بوو و قورئانىشى خويندوہ لەلاى (۱). ناسراو بوو بە خۆشويستنى ھاورىكانى و سۆزناندن لەگەلياندا، بەلام ۋەكو سەركرده و فەرمانزەوايەك شكستى ھىتا.

ھۆكارەكانى مەملانىي نىوان ئەمىن و مەئمۇن

رەگ و پىشەى مەملانىي نىوان ئەم دووبرايە دەگە پىتەوہ بۆ سى ھۆكار، بريتىن لە: كىشەى جىنشىنىيىتى - مەملانىي رەگەز پەرسىتى غەرەبى فارسى - تەماحى دارودەستە.

۱- كىشەى جىنشىنىيىتى

ئەم كىشەى بە بەھىزترىن ھۆكار دادەنرى، چونكە ھەولدانە بۆ دەسەلات گرتن، ھەرەھا ئەو ھۆكارە دەروونىيانەى كەوا لەلاى ئەمىن پەيدا بوو بەرامبەر بە دووبراكەى، ئەو ھەبوو دەستپىشخەرى كرد لە سەرىچى كردنى بنەماكانى

^۱ ابن كئير : ب ۱۰ ۷۲۲ - ۲۴۱.

په ایماننامه کې، چهند هه نګاوټکی نا بووه هژۍ ته قینه وهی بارودوخه که، له و
هه نګاوانه ش:

- هر له سه ره تاوه هه وټی نه وه پیدا ده سه لاتی بسپینۍ به سر ویلایه ته کانی هر دوو
براکه یدا پاشان پیشخستنۍ موسای کوپی له به یه تدا.

- نه و کاته ی که باوکی په ایمانی له خوی و مه نمونی برای سه ندوله حه وشه ی
که عبه په ایماننامه کې هه لئواسی، نیازی نه مین غه درکردن بوو. چونکه کاتیک
جه عفری به رمه کی داوای لیکرد سویند بخوا په ایمانه که نه شکینۍ به ده نگیه وه چوو و
وتی: ((خوا سه رشورم بکات نه گه ر هاتوو شکاندم)) سۍ جاریش دوپاره ی کرده وه.
جا کاتیک ده رچوو به (فضل-ی کوپی ره بیعی) وت: ((نه ی نه بو له باس، که
سویندم ده خوارد نیازی غه درکردنم هه بو)).^(۱)

- لیدوانه کانی نه مین، کاتیک بریاریدا مه نمون لابه ری و به یعت به موسای کوپی
بدات، به به حیای کوپی سه لیم - که وا له م کاره دا راویژی پیکردو هه وټی دا له
برپاره کې په شیمانی بکاته وه - وتی: ((بوچوونی هارون هه له یه ک بوو، جه عفری
کوپی به حیا کاری تیکرد و سه ری لۍ تیکدا و به نه رمونیانی خوی رازی کرد. جا
نه مامیکی نه ویسترای بو چاندين سوودی لۍ نابینین به برینی نه بی، کاره کانمان باش
نابی به هه لکه ندنی نه بی)).^(۲) رږژیکیان به (الفضل) ی کوپی ره بیعی وت: ((هاوار
له تو نه ی (فجل)، زیان له گه ل مانه وه ی عه بدوللا و به ره له سستی کردنی بو ئیمه نیه،
ده بی لابردری.....))^(۳)، ده گه یه نه و نه نجامه ی که نیازی غه درکردن له لای نه مین
هه بووه و هر له ساتی به که مه وه که وا هارونی باوکی مه نمونی برای کرد به جینشین
له دوا ی خوی. نه م کیشه یه بوو، مملانیتی نیوان هر دوو برای ته قانده وه، نه وان له
ژیانی باوکیاندا نیوانیان باش نه بوو جا که مرد هیچ کامه یان نه وه ی تری نه ده ویست.

^۱ الجهبشاري: لا ۲۲۲.

^۲ الطبري: ب ۸ لا ۲۸۴ - ۲۸۵ (جهبشاري) وا باسی ده کات که نه وه ی نه مین راویژی پیکردوه، په حیای کوپی

سوله ایمان بووه. لا ۲۹۲.

^۳ الطبري: هه مان سه چاره: لا ۳۹۹.

سه‌بارهت به مه‌ئمون، ئه‌وا له خۆراساندا خۆی گيردا‌بوو و جیتی نه‌ده‌هیشته‌، سه‌بارهت به‌ ئه‌م‌ین-یش ئه‌وا له‌ ئاکامی ئه‌م گۆشه‌گیریه‌ ده‌ترسا، بۆیه‌ شتیکی ئاسایی بوو که هه‌ردو و‌یرا گومان له‌یه‌کتری بکه‌ن (١)

ب - مملانیی ره‌گه‌زه‌رستی عه‌ره‌ب و فارسی

ئهو رۆله‌ سیاسییه‌ی که هه‌ریه‌ک له‌م دوو که‌سه‌ ده‌یانگێتێ، (الفصل)ی کورپی سه‌هل نوسه‌ری مه‌ئمون و کارسازی، که‌وا ره‌گه‌زه‌رستی فارسیی له‌ئیداره‌ی عه‌باسیدا ده‌نواند، (الفصل)ی کورپی ره‌بیع که‌حه‌ز وئاواته‌کانی عه‌ره‌بی ده‌نواند، له‌ماوه‌ی پیش مردنی هارون به‌شێوه‌یه‌کی سنودار ده‌رکه‌وت، ئه‌وه‌ بوو (الفصل)ی یه‌که‌میان به‌گورپی تینیکسی ره‌گه‌زه‌رستانه‌وه‌ و له‌ترسی مردنی هاروندا پاش قورس بسونی نه‌خۆشیه‌که‌ی، که‌وته‌ هه‌ول و ته‌قه‌لا بۆ مسۆگه‌رکردنی مافی مه‌ئمون له‌ خیلافه‌تدا و پاراستنی له‌ زۆر و سته‌می ئه‌م‌ین-ی برای و دارده‌سته‌که‌ی. ره‌نگه‌ یه‌که‌م هه‌نگاوی بۆ به‌دییه‌تانی ئاواته‌کانی ئه‌وه‌ بوو قه‌ناعه‌تی به‌ مه‌ئمون کرد له‌گه‌ڵ باوکی بۆ خۆراسان بپوات تا لایه‌نگر بۆ خۆی په‌یدا بکات و له‌ ده‌ستدریژی ئه‌م‌ین و گروهب و ناقمه‌که‌ی دوور بکه‌وتنه‌وه‌.

له‌پاش مردنی هارون رازو نیازی هه‌ردوولا ئاشکرا بوو، له‌یه‌ک نه‌چوونی تیروانینه‌ سیاسییه‌کانیان به‌ روونی ده‌رکه‌وت.

هارون کاتیک نه‌خۆشیه‌که‌ی قورسی کرد له‌سه‌ری، به‌یعه‌تی بۆ مه‌ئمون نوێ کردوه‌ له‌پاش ئه‌م‌ین. جا ئه‌م‌ین که‌زانی نه‌خۆشیه‌که‌ قورسی کردوه‌ له‌سه‌ر باوکی، (به‌کری کورپی ئه‌لموعته‌میری) له‌گه‌ڵ نوسراویکدا بۆ خۆراسان نارد، رووکه‌شه‌که‌ی هه‌واڵپرسینی باوکی بوو و ناوه‌رۆکه‌که‌ی فه‌رمانکردن بوو به‌ خه‌لکی که‌ به‌که‌ره‌سته‌ی جه‌نگه‌وه‌ بگه‌رینه‌وه‌ بۆ به‌غداد (٢).

(الفصل)ی کورپی ره‌بیع-یش که‌ به‌رپرسی مووچه‌دان و خه‌رجکردنی پاره‌ و

^١ محمود و الشریف : ١١٢ .

^٢ الطبری : ب ٤٨ ٣٦٨-٣٦٩ .

ریڅخستنې کاروباری هارون، بوو، دوو دلی نه کرد له هیتانه وهی سهریازه کان به که ره سته ی جهنگوه له پاش مردنی، هر لای نه دا له لای مه نمون و تاو پیشی بو نه دایه وه، هر چه نده مه نمون داوای له خوی و هاوه له کانی کرد نه پون و بیری خستنه وه به و پیمان و به لیتانه ی که هارون لیتی سندن. نه مه ش مه نمونی نود دلته نگ کرد و نازاری پیگه یاند و ههستی به به دنیا یی نه مین سی برای کرد له به رامبه ری (۱).

له راستیدا نه و سرکه وتنه ی که ره گزی عه ره بی به ده سستی هیتا له زالجون به سر به رمه کیکاندا و هه ولی به رده و امی بو مسوگه رکردنی ده سلات و ده سترپویشتنی زیاتر، له وانه یه نه گهر له سایه خلیفه یه کی وه کو نه مین نه بی نه هاتبایه ته دی، نه مه ش بوو وای له (الفجل) ی کوپی ره بیع کرد هه موو قورسایه تی خوی بخاته سری وه کو هه لیک بو چونه ناو مملعانه یی کی دیکه.

سه باره ت به (کوپی سه هل) نه وا داخو ازیه که ی نه مین سی ره تکرده وه و کاره که ی بو مه نه ون ناسانکرد و پیتی وت: ((به ره نگاری خاله کانت ببه وه و به یعتت له نه ستویانه و که میک خوراگر به من خیلافته ت بو مسوگه رده که م)). (۲)

بی گومان کوپی سه هل که مه نمون سی هان ده دا له خورا ساندا بمینیتته وه و پالپشتی ده کرد و داوای نه مین سی ره ت کرده وه له گه پانه وه بو به غداد، پالنه ری ره گه زیه رستی و که سی هه بوو (۳)، نه مه شی بو (نه بو موحه مه دی یه زیدی) روونکرده وه که وا نه و خزمه تی ده کات ((بو نه وه ی له روزه لات و روزه اوا دا زال بی، نامارهی به نه نگوستیله که ی کردو وتی: ((له به ر نه مه خزمه تم کرد و له به ر نه مه هاوه لیم کرد)). (۴)

له راستیدا کوپی سه هل که وا هه ولی ده دا هاوه له که ی بگه یه نیته پوسنی خیلافته ت،

^۱ هه مان سرچاوه : ۲۷۰-۲۷۱. الجهشیری : ۲۷۷ ز

^۲ الطبری : هه مان سرچاوه : ۲۷۲.

^۳ الدوری : ۱۴۸.

^۴ الجهشیری : ۲۸۰.

نومیده وار بوو (مرو) بکریتته پایتهختی ئەم خیلافهته لهباتی بهغداد، خۆراسانیش شکومهندی بۆ بگه‌ریتتهوه، رۆژیکێ ئاشکرای بینی له کۆکردنهوهی خه‌لکی خۆراسان له پشت دۆزه‌که‌ی، ئەمانیش قایل نه‌بوون بچنه ژێر سایه‌ی ده‌وله‌تی عه‌باسی پاش لێقه‌ومانی به‌رمه‌کیه‌کان بۆیه به توندی پشتگیریان له مه‌ئهن کرد، بووه ئه‌و پێشه‌وایه‌ی که خۆراسانی نوێ پشتیوانی ده‌کرد (١).

ئابم شیوه‌یه مملانیکه ره‌هه‌ندیکی نه‌توه په‌رسی له‌خۆگرت له‌نیوان عه‌ره‌ب و فارسدا، که سانیکێ ده‌مارگیر بۆ لایه‌نیک رووداره‌کانیان ناراسته ده‌کرد، عه‌ره‌ب پشتی ئەمینی ده‌گرت و فارسیش ده‌ستی خوشکه‌زاکه‌یان گرت و پشتیان قایم کرد.

ج - ته‌ماحی داروده‌سته

داروده‌سته‌ی ئەمین، به‌تایبه‌تی (الفضل)ی کورپی ئەلره‌بیع و عه‌لی کورپی عیسی‌ای کورپی ماهان، به‌هێزانه پشتیوانیان لێ ده‌کرد و هانیان ده‌دا په‌یمانکه بشکینن، ئەگه‌رچی به‌لگه‌کان ئاماژه به‌وه ده‌که‌ن مه‌یلی هه‌بووه وه‌فادار بێ له‌گه‌ڵ دوویراکه‌یدا، هه‌رچه‌نده لێدوانه‌کانی پێشوو پێچه‌وانه‌ش بوو. (الفضل)ی کورپی ئەلره‌بیع ئامۆزگاری کرد مه‌ئمونی برای بانگه‌یتشت بکات بۆ به‌غداد، بۆ ئەوه‌ی وه‌کو بارمه‌تیه‌ک لای خۆی دابنێ و خۆی و سه‌ربازه‌کانی له‌یه‌ک جیابکاته‌وه، وه‌کو رێخۆشکردنیک بۆ لابردنی و کردنی موسای کورپی به‌جێنشین له‌دوای خۆی (٢) له‌لایه‌نی خۆیه‌وه، (الفضل)ی کورپی سه‌هل پشتی مه‌ئمونی گرت و داوای لێبوردنی کرد له‌ رۆیشتن بۆ به‌غداد به‌ بیانوی ئەوه‌ی که بارودۆخی خۆراسان و ده‌خوازێ بمینێ (٣) ئابم شیوه‌یه ده‌ستپوه‌ردانی داروده‌سته مملانیکه‌یان وروژاند که‌وا گه‌یشه‌ راده‌یه‌ک که ده‌بوو بچوونایه به‌گژی به‌کتر.

١ محمود و الشریف: ١١٠.

٢ الطبری: ب ٢٧٤.

٣ الجهشیری: ٢٨٩-٢٩٠.

قۇناغى مەملەنئىي ئەمىن و مەئىمۇن

مەملەنئىي نىوان ئەمىن و مەئىمۇن بەدو قۇناغدا تېپەپ بوو: قۇناغى دانوستانى ناشتايانە كەوا لەسالى (۸۱۱/ك/۱۹۵)ن كۆتايى ھات، قۇناغى يەكلايى كوردنەوہى سەربازى كەوا بەكوشتنى ئەمىن لەسالى (۸۱۳/ك/۱۹۸)ن كۆتايى ھات (۱).

قۇناغى دانوستان

لەسەرەتاوہ مەملەنئىكە شىوہى نامە ناردنى وەرگرت لەنىوان ھەردوبرا دەربارہى دۆزى جىنئىشېنئىتى و ئەو دەسەلاتانەى تاييەتن بە خەلىفە (۲) ئەمىن شىوآزىكى سىياسى ھەلخەلەتئىنەرى پەپرەو كورد بۆ رازى كوردنى براكەى و راكئىشكردى دارودەستەكەى، نىيازىشى ئەوہ بوو لە جىنئىشېنئىتى لايبەرى، بۆيە دۆستايەتى خۆى بۆ نواند.

مەئىمۇن-يش لەلايەنى خۆيەوہ بەشىوہيەك ھەلسو كەوتى كورد براكەى دلنەوا كردوہ، لە نامەكانىدا بەرز رايدەگرت و ديارى نۆد جوانى خۇراسانى بۆ نارد (۳). ئەوہ بوو ئەمىن ھەموو دەسەلاتىكى لە موئتەمەن-ى براى سەندەوہ و ھىناى بۆ بەغداد. ھاوكات نوسراوئىكى بۆ ھەموو كارىدەستەكان نارد كە بانگەشە بۆ موساى كوپى بگەن ببى بە جىنئىشېنئىتى لەدواى خۆى ئەوجا بۆ مەئىمۇن و قاسم. مەئىمۇن كاتىك ئەوہى بېست، زانى كە ئەمىن بە نىيازە پەيمانەكە بشكىئىتى، بۆيە نامەو پۆستە ناردنى راگرت و ناوئىشى لەسەر دراو سېرىيەوہ (۴).

ئەمىن بەردەوام بوو لە دۆستايەتى نواندن بى ئەوہى رازونىيازى خۆى دەرخت، بۆيە نوسراوئىكى بۆ مەئىمۇن نارد بانگەئىشتى دەكرد بۆ بەغداد كەوا پئويىستى بەو ھەيە لەبەرئوہ بردنى كاروبارى دەولەتدا، بەنىيازى غەدركردن (۵) وا ديارە ئەمىن دلئى بۆ

^۱ البوري : ۱۴۸ .

^۲ الطبري به وردى ياسى كردوه : ب ۸۷ لا ۲۷۴ و نعوہى دواى .

^۳ الطبري : ب ۸۷ لا ۲۷۲ .

^۴ ھەمان سەرچاوہ : لا ۲۷۵ .

^۵ الجھشيارى : لا ۲۹۱-۲۹۲ .

نه وه شنا به دهنګی براكه يه وه بچي و خهريك بوو هه لڅه له تي، نه گهر (الفضل) ي كوپي سه هلي وه زيږي ناگاداري نه كړدايه ته وه، و ناموزگاري كړد داواي لنيوردني لس بكات و كاريكات بو به ميز كړدني سوپاكه ي و پته وكړدني بنكه ي خوي له خوراسان (١).

نه مين ناميد نه بوو له هه لڅه له تاندني مه نموني براي و برياري دا ورده ورده هر تايبه ته ندييه كي هه يه لتي بيسينيتته وه، نوسراويكي بو نارد داواي ليكرد ده سته لگري له چند ناوچه به كي خوراسان كه خوي ناوياني بر و له لايه ني خويه كار به ده ستي بو بنيري و نيازي هه يه كار مه نديكيش له سر پوسته (بريد) دامه زريني بو نه وه ي هه والي بو بنيري، چونكه نه و خليفه ي موسلمانانه و بوي هه يه هه لسوكه وت به كاروباري خوراساندا بكات به پتي به رژه وه ندي گشتي (٢).

مه نمون راويزي به كه ساني ده ورويه ري كړد، هه مويان ناموزگاريان كړد به دهنګي داخوازيه كه ي بچيت جگه له (الفضل) ي كوپي سه هل كه وا پيشنياره كه ي ره تكرده وه، مه نمون - يش به گوتي كړد و نه وه ي بو براكه ي نوسي (٣).

نه و وه زيږه فارسه سياسته تيكي بو مه نمون دارشت له سه ري ري بكات:

- په ناگرتن به خوراسان چونكه خوراسانيه كان به يعه تيان بوي هه لئاوه شيننه وه به حوكمي خزمایه تيان.

- په ږه وكړدني سياسته تيكي ناپيني سه نګين.

- بايه خدان به كاروباري ده ولت و به ته نګه وه چووني سكالاکان (٤).

بوي خه لكي خوشيان ويست و پشتيان گرت (٥).

له نه نجامي نه م له يه ك داپرانه، بارودوخه كه زياتر گرږيوو له نيوان هه ردوولا و سنوره كان له نيوانياندا داخرا، مه نمون - يش هه ندي ناماده باشي كړد بو نه وه ي ريگه له و پړوپاگه نده يه بگري كه نه مين دزي بلاوي ده كړده وه به مه به ستي راکتېش كړدني

^١ الطبري : ب ٤٨ ٣٧٢.

^٢ الطبري : ب ٤٨ ٣٧٧.

^٣ هه مان سرچاره : ٣٧٧-٣٧٩.

^٤ الجهمشيار ي : ٢٧٨-٢٧٩.

^٥ هه مان سرچاره : ٢٧٩ ٤.

ههست و سۆزی خۆراسانیه کان بۆ لای خۆی. ههستا به دانانی پاسه وانیه کی توند به دیرزایی ریگه ی نیوان عیراق و خۆراسان، فه رمانی دا به ده ستگیر کردنی ئه و گومانلیکراوانه ی که له عیراقه وه دین (١).

نزیکوو ده ولته تی خیلافه تی عه باسی ببیته دوو به شه وه، دژ به یه کتر. به شی رۆژئاوا که شاری به غدادی لئییه و ئه مین سه رکردایه تی و عه ره به کان پالپشتی ده که ن، سه رۆکی هیزه کانیشی عه لی کوپی عیسیای کوپی ماهان، سه رکرده یه کی عه ره به، به شی رۆژه لات واته خۆراسان و ویلایه ته کانی رۆژه لات، مه ئمون-یش له شاری (مرو) نیشته جی بووه به پالپشتی فارسه کان، سه رکرده ی هیزه کانیشی (تاهیری کوپی ئه لحوسه یین) ه.

رۆژ هات و رۆژ چوو و مملانیکه په ره ی ده سه ند، ئه مین-یش نه یوانی وا له مه ئمون بکات ده سه تبه ردار ی مافی خۆی بی له جینیشینیتی بۆ به رژه وه ندی موسای کوپی (٢). ئه مه ش وای لیکرد له سالی (١٩٥/ک/٨١١ن) لایبه ری، په یماننامه که شی له حه وشه ی که عبه هینا و سوتان دی، هه رچه نده هه ندی له ده ور به ره که ی ناگاداریان کرده وه له ئه نجامدانی ئه م کاره (٣).

ئه م هه لسه که وه ته، خۆراسانیه کان و کۆمه لکی خه لکی تری له شاره کاندا تووپه کرد، بۆیه له رووی هه ستان و ناشوب و ئاژاوه به رپابوو و روبه رپووبونه وه ی چه کداری بووه شتیکی گومان لینه کراو، جا هه ردوولایان که وتنه خۆ ناماده کردن.

قوناغی یه کلایی کردنه وه ی سه ربازی

ئه مین، به سه رکردایه تی عه لی کوپی عیسیای کوپی ماهان، فه رمانپه وای پیتشوی خۆراسان، سوپایه کی به ریکرد بۆ جه نگانندی براکه ی و به ره و (ره ی) که وته پێ، سوپای مه ئمون-ی براشی به سه رکردایه تی تاهیری کوپی ئه لحوسه یین له وی

١ الطبری : ب ٢٧٩ ٧٨ .

٢ الطبری : ب ٢٧٥-٢٧٦ .

٣ هه مان سه رچاوه : ٢٨٩ ، ٢٨٧ . الجه شیری : ٢٩٢ .

چاوه پوانی بو.

هردوو سوپاکه چوونه گژیه کدا له شه ریگی سهخت و گراندا، له نهجامدا سوپای مه ئمون سه رکه وت و عه لی کوپی عیسا کوژرا. هیشتا هه والی سه رکه وتن نه گه یشتبووه باره گای مه ئمون له (مرو) دا، خه لکی به یعه تیان به مه ئمون دا بۆ خیلافه ت^(١). له راستیدا نه مین هه له ی کرد له هه لسه نگاندنی هه لویستی سیاسی و سه ربازی، یاخود ده سه خه پۆیان کرد به هه لبژاردنی عه لی کوپی عیسا بۆ سه رکه دایه تی هیزه کانی، چونکه نه م هه لبژاردنه نه گه ری راکتیشکردنی خۆراسانیه کانی بۆ لای خۆی له ناویرد، چونکه زۆر رقیان لیتی بوو، نه مه ش هه ست و نه ستیانی جۆشاند، بۆیه بۆ مردن شه پریان کرد.

وادیاره چه زو ئاره زوی که سی له م هه لبژاردنه دا رۆلی گێتیا. چونکه عه لی ته ماحی نه وه ی بوو بگه ریته وه بۆ پۆسته کۆنه که ی، فه رمانه روا له ویلایه تی خۆراسان، له وانیه نه مین-یش بۆ نه وه ی رقیان هه لسیتی^٢ به نه قه ست سه رکه دایه تیه که ی راده ست کرد. زیاتر به کێک له سیخوره کانی (الفجل) ی کوپی سه هل که ناوی نه لعه باسی کوپی موسایه، ئامۆزگاری نه مین-ی کرد، عه لی بکاته سه رکه ده ی سوپاکه تا خۆراسانیه کان بۆ شه پکردن بجۆشینی.

ده نگوباسی دۆرانی سوپای نه مین بووه مایه ی ترس و تۆقین له (به غداد) دا، نه مه ش وای له خه لیفه کرد سوپایه کی تر ناماده بکات به سه رکه دایه تی عه بدولپه حمانی کوپی جیله ی نه نباری و ناردی بۆ خۆراسان، بۆ نه وه ی به ر به هیزشی تاهیر بگری^(٣)، شه پی دووه م له ننیوان نه م دوو هیزه دا له هه مه دان روویدا، دیسانه وه سوپای مه ئمون سه رکه وت. تاهیر زال بوو به سه ر شاره که و به رده وام بوو له هیزشه که ی به ره و به غداد به هاوه لیتی (هریمه بن أعین).^(٤) که گه یشته نزیکه ی به غداد، که مارۆیه کی توندوتۆلی دا، نازاوه که وته ناوی و شه قامه کانی پیکدادانی ناوخۆیی

^١ هه مان دوو سه ر چاوه ی پینشوو : ٤١١ ٧ ، ٢٩٣ ٧ .

^٢ الطبری : هه مان سه ر چاوه ٤١٣-٤١٤ .

^٣ الطبری : ب ٤١٣ ٧ ٨ - ٤١٤ .

به خۆوه ببینی له نێوان لایه نگرانی ههردوولا. ئهوه بوو هیزیکێ خۆراسانی توانی بچیته
 ناو و ئەمێن دەستگیر بکات، لایردنی له سهه حوکم راگهینرا، به لام گروپه عه ره بیه کان
 دژه هیزشیکیان کرد و توانیان ئازادی بکن و هیزهکانی خۆراسان له شار ده ریکن.
 له ئەنجامی فشاری گه مارۆدانه که، ئەمێن بی هیزبوو، سه ریازهکانی وره بیان نه ما،
 به رگریکردن نه ما، تاهیر-یش به زۆد چووه ناو شاره وه، جا خه لیفه دوو هه لێژاردنی
 له به رده مدا بوو: یان ده بی دواین هه ولێ خۆی بدات بۆ شکاندنی ریزهکانی هیزی
 خۆراسانی، یان خۆی به ده سه ته وه بدات و داوای ئەمان بکات. جا له بهر ئه وه ی به پیتی
 پتیویست پیاوی له گه ل نه بوو یارمه تی بده ن له سه ر به رگری کردن، پتی باش بوو خۆی
 راده سستی سه رکرده (هه ریمه بن أعین) بکات، بۆیه ئه می هه لێژارد چونکه تاهیر توندپه و
 بوو، به لام تاهیر بۆسه ی بۆ داناو ده سنگیری کردو خسته ی زیندانه وه، ئه و جا ژماره یه ک
 له سه ریازهکانی خۆراسان خۆیان کرده ناو زیندانه که به وه و کوشتیان، ئه مه ش
 له بیستی و پیتیجی (مانگی موحه رهم سالی ۱۹۸ک/مانگی ئاب سالی ۸۱۲ن) روویدا.
 تاهیر شاری به غدادی کۆنترۆل کرد و خه لکه که ی دلتیا کرده وه، به وه ش خیلانه تی
 ئەمێن کۆتایی پێهات (١).

١ دهریاره ی وردهباسی ئەم رووداوانه بگه رێوه بۆ هه مان سه رچاره : ۴۷۲-۴۸۹

ناساندنی مه نمون

عه بدوللای مه نمون، کوپی هارون ره شیدی قرشی هاشمی، نه بو جه عفه، میری بپواداران، دایکی بهس کوپی هه بووه، پیتی دهوتری (مراجل الباذغسیة). له سالی (۱۷۰/ک ۷۸۶) له دایک بووه، له ته مه نی سیانزه سالیدا باوکی کردی به جینشین. له سالی (۱۹۸/ک ۸۱۳) هات بۆ به غداد. (۱)

مه نمون به کۆمه لی سیفیه ناسرا که له خه لیفه کانی دیکه ی عه باسی جیای ده کرده وه، له وانه ش : حزی له لیبوره یی بوو و رقی له تۆله سه ندنه وه بوو، له هه موو خه لیفه عه باسیه کانی تر به خشنده تر بوو، به لگه ی به هیزی پی بۆ قه ناعه ت کردنی به به رامبه ره که ی، زینگ بوو، وه لامی خیزی پی بوو. نه دیب ناس بوو، شیعیری باشی له خرابی ده ناسیه وه. حزی له بیستنی گۆرانی بوو (۲)

ره وشنی ناو خو له سه رده می (مه نمون) دا

ره وشنی ناو به غداد له سه ره تای سه رده می (مه نمون) دا

(الفضل) ی کوپی سه هل ویستی به ری سه رکه وتنه که ی بجنی، هیشتا هه والی کوشتنی نه مین نه گه یشتبووه (مرو)، نه م نامۆزگاری خه لیفه ی کرد که کۆمه لی گۆرانکاری بکات بگنجی له گه ل نه م بارودوخه تازه یه. نامانجیشی شه بوو هه ردوو سه رکرده، تاهیری کوپی نه لحوسه یین و (هریمه بن اعین) له عیراق دووربخانه وه، تا به ته نیا حوکمپانی بکات.

مه نمون نامۆزگاری وه زیره که ی په سه ند کرد، تاهیری کوپی نه لحوسه یینی له سه ر عیراق لایرد و براکه ی له باتی دامه زراند، هه روه ها (هریمه بن اعین) یشی بۆ خۆراسان

^۱ ابن کثیر : ب ۲۷۴-۲۷۵.

^۲ دمریاره ی سیفیه ته کانی مه نمون بگه رینه بۆ لای - الطبری : ب ۶۱۵-۶۶۶.

نارد (١) جا دوور خستنه‌وهی ئەم دوو سەرکردەییە لە عێراق بوو هۆی بەرپا بوونی ناژاوه و ناشوب لە ناوی.

لەلایەنی خۆیە، خەلیفە ویستی خەلاتی وەزیرەکی خۆی بکات، بۆیە نازناویکی نوێی پێدا ئەوه‌ش: ((ژو الرئاستین - خاوهن دوو سەرۆکایەتیەکه))، واتە سەرۆکایەتی شمشیر و سەرۆکایەتی قەلەم، ئەم تاییەتمەندییەش نیشانه‌ی ئەو دەسەلاتە فراوانەییە که ئەم پیاوه فارسه پیتی گەیشتووه، لەتەتیشت ئەمه‌ش، (الفضل) تاییەتمەندی میریتی هەبووه، ئەو یەکه‌م وەزیرە نازناوی پێ بدری، یەکه‌م وەزیریشە نازناو میریتی هەبی، پیتی دەوترا ((وەزیری میر)). هەروها بەرپاوەبردنی کاروباری دەوله‌تیشی خسته ژێر دەسەلاتی.(٢).

ئەم هەلسوکه‌وتە‌ی مەنمۆن، بوو هۆی خەشم و قینی عەرەب رەگەزه‌کان و بیتزاری بنەمالە‌ی هاشم و پیاو ماقولان، بۆیە ناشوب بەرپا بوو لەناو بە‌غداد و خەلکە‌کە‌شی بە‌یعتیان بە (مەنسوری کوپی مەهدی) دا، که مامی مەنمۆن-ه، ناوبراو رازی نەبوو بە‌یعتی پێ بدری بۆ خیلافەت، بە‌لام پیتی پەسەند بوو بە‌ناوی مەنمۆن-ه‌وه فەرمانپەرە‌وایەتی بە‌غداد بکات(٣).

پەستبوونی خەلکی لە مەملانێتیە و لە ئەنجامه‌کانی، هۆکاریکی تر بوو بۆ گەژبوونی بارودۆخه‌که‌و وایان لێهات دەیانویست بە‌س رزگارین. ئەوه‌ی که کاره‌که‌ی ئالوزتر کرد لابردنی تاهیری بە‌هێز بوو لە‌سه‌ر عێراق و لاوازی حوکمی ئە‌ل‌حە‌سه‌نی کوپی سەهل و لایە‌نگیری مەنمۆن بۆ (طالبی) یە‌کان، ئەوه‌ بوو بە‌شێوه‌یە‌کی کتوپر و بۆ یە‌که‌م جار بە‌یعت بە (علی الرچا)، درا.

ئابەم شێوه‌یە شە‌ری ناوخۆ له‌بە‌غداد هە‌لگیرسا، کاروباری دە‌وله‌ت راوه‌ستا، گونده‌کانی باشووری عێراق تۆشی تالانکردن بوو لە‌لایە‌ن بە‌کرێ‌گی‌راوه‌کان و بارودۆخی ناو بە‌غداد وای لێهات نە‌ده‌ویسترا، پاش ئە‌وه‌ی که شە‌قامه‌کانی پێ‌بوو له‌ دز

^١ مەمان سەرچاوه‌ی پێشوو: ٥٢٨٦.

^٢ الجەشیری: ٣٠٥-٣٠٦.

^٣ الطبری: ب ٥٤٦٧٨.

وچەردە. لە کاتێکدا ئەم پەشتیویە ئیدارەیی مەئموون-ی گرتبوو، ناوبراو لە (مرو) بوو و هیچ هەوالتیکی بەغدادی بۆ نە دەگەشت، ئەوەش (الفضل)ی کوپری سەهل پرسەکی لێ شارد بوو، و نەیدە هەشت هەوالتی پێ بگات.

بەیعەتدان بە (علی الرچا)

لە کاتی نیشتهجێ بوونی مەئموون لە (مرو)، دلی بۆلای (طالبي) یەکان شناو جلی سەوزی پۆشی، کە دروشمیانە، جلی رەشی فری دا کە دروشمی عەباسیەکانە و بوو بە زاوای عەلی کوپری موسای کوپری جەعفر (الصادق). (١)، کە هەشتەمین ئیمامە لە ریزی دوانزە ئیمامەکی شیعه، پاشان لە (مانگی رەمەزان سالی ٢٠١ک/مانگی نیسان لە سالی ٨١٧ن) کردی بە جێنشینی خۆی و ناوی (الرچا)ی لێنا، چونکە میری برپاداران رازی بوو لەسەری.

بەلام ئەم بەیعەتە هەر و هەر بەبێ کاریگری تێپەر نەبوو، بۆیە پێویستی بە خویندەنەویەکی هیواش و بیرکردنەویەکی ورد هەیه تا پالنه‌ر و ئەنجامەکانی بزانن. لەرووی پالنه‌رەکانەوه، ئەوا دەبێ کە مێک بگرتینەوه دواوه‌وه و بچینه‌ ناو دانیشتنەکانی کۆشک لەسەردەمی (هارون رەشید) دا کەوا بە هاندانی بەرمەکیەکان ساز دەکرا، تەماشایەکی و توێژە هزری و سیاسیەکانی (أهل الکلام) بکەین لە موعتەزلیه‌و شیعه‌کان، کەوا باسی خیلافەت ئاشکرا ترین باس بوو تێدا.

ئەوه بوو لەیەک نزیکبوونەوه‌یەک لەنیوان مەزەبی موعتەزلیه‌و مەزەبی شیعه‌ رویدا، لەئەنجامی تێپوانینی هاوشیوه‌یان بۆ پرسسی خیلافەت. چونکە زۆریەکی زانایانی موعتەزلیه‌ خیلافەت بە ماف عەلی کوپری ئەبی تالیب دەزانن، بۆچوونی شیعه‌کان-یش هەر و هەیه.

مەئموون-یش لەناو ئەم و توێژە هزری پێگەیی و کاریگری بوو بە ناوه‌پۆکەکی، بۆیە بۆچوونی موعتەزلیه‌کانی لەخۆگرت، بەتایبەتی لە پرسسی خیلافەت و خولقاندنی

^١ مەئموون. (ام حقیب)ی کچی. دابە (علی الرضا). هەر و هەر (ام الفضل)ی کچی، دابە موچه‌مەدی کوپری (علی الرضا). هەمان سەرچاوه ٥٦٦.

قورئاندا (۱). ده‌بینین ئه‌و شایه‌تانه‌ی که په‌یماننامه‌ی (علی الرچا)یان واژوو‌یکرد له‌و موعته‌زیلانه بوون که ناسراو بوون به‌ لایه‌نگریان بق‌عه‌لویه‌کان (۲)، هه‌روه‌ها گه‌وره پیاوانی شیعه‌ش واژوو‌یان کرد (۳) له‌ته‌نیشت ئه‌م دیارده‌یه، ئه‌وا مه‌ئمون له‌ ژینگه‌یه‌کی فارسی په‌روه‌رده بووه چونکه دایکی فارس بووه و باوه‌پیشی به‌ مافی‌عه‌لی کوپی ئه‌بی تالیب و کوپه‌کانی بووه له‌ خیلافه‌تدا، په‌یوه‌ندیه‌کی پته‌وی به‌ خۆراسان هه‌بوو، بۆیه شیعه‌تگه‌ری خۆی ده‌رخست و لایه‌نی عه‌لویه‌کانی گرت (۴).

مه‌ئمون کاریگه‌ر بوو به‌و هه‌لومه‌رجه سیاسی یه‌ی که له‌کاتی مملانیته‌ی له‌گه‌ل ئه‌مین‌سی برابردا به‌سه‌ری برد، به‌ تاییه‌تی ئه‌گه‌ر بزانی‌ن که ئه‌م مملانیته‌ی شیوازیکی ره‌گه‌زه‌رستی له‌ خۆ گرتبوو، (الفضل)ی کوپی سه‌هل‌یش که هه‌زنواوته‌کانی فارسی ده‌نواند، به‌ توندی له‌ پشتیه‌وه وه‌ستا بق‌ ئه‌وه‌ی سه‌رکه‌وتن مسۆگه‌ریکات. له‌به‌ر ئه‌وه‌ش مه‌ئمون هه‌له‌یه‌کی نه‌بینی له‌ رازی کردنی فارسه‌کان که‌وا ریزیان له‌بنه‌ماله‌ی عه‌لی کوپی ئه‌بی تالیب ده‌گرت و سۆزدارانه‌ مامه‌له‌یان له‌گه‌ل ده‌کردن. بۆیه به‌ئینی دا له‌گه‌ل خۆی خۆیدا ئه‌گه‌ر سه‌رکه‌وت به‌سه‌ر براکه‌یدا خیلافه‌ت بداته‌ باشترین که‌س له‌بنه‌ماله‌ی عه‌لی. راستی کرد که سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سته‌ئینا به‌ئینه‌که‌ی برده‌سه‌ر و به‌ راویژی (الفضل)ی کوپی سه‌هل، (علی الرضا)ی کرد به‌ جینشینی خۆی. (۵) وادیاره مه‌ئمون ناچاربوو له‌ جیبه‌جی‌کردنی پلانه‌که‌ی له‌به‌ر دای خۆراسانیه‌کان، ئه‌مه‌ش له‌میانه‌ی گفتوگۆکه‌ی له‌گه‌ل (علی الرچا)دا تیبینی ده‌که‌ین، چونکه هه‌ره‌شه‌ی لیکرد کاتیک رازی نه‌بوو بیته‌ جینشین و تی ((ده‌بی داخوازیه‌که‌م به‌جی‌ بیتی، چونکه چاره‌یه‌کی دیکه‌م نیه‌.....)) (۶)

له‌رووی ئه‌نجامه‌کانه‌وه، ئه‌وا له‌وانه‌یه ئاشکرترینیان گۆستنه‌وه‌ی خیلافه‌ت بی

^۱ البغدادي : الفرق بين الفرق : ۶ ۱۵۷.

^۲ نه‌وانه‌ش : بشری کوپی ئه‌لموعته‌مه‌ر و یه‌حیای کوپی ئه‌کته‌م و هه‌مادی کوپی ئه‌لمنوعمان.

^۳ وه‌کو (الفضل)ی کوپی سه‌هل و عه‌بدولقایی کوپی تاهه‌ر.

^۴ المسعودي : ب ۶ ۴ ۵ . ابن الاثیر : ب ۵ ۶ ۲۳۰.

^۵ الاصفهاني : ۶ ۴ ۵۴ . ابن الطقطقا : ۶ ۲۱۷ . المسند لا ۲۳۵-۲۴۱.

^۶ هه‌مان سه‌رچاره : ۶ ۴۵۴ - ۴۵۵

له بنه ماله‌ی عه‌باسیه‌وه بۆ بنه ماله‌ی عه‌له‌وی، کاردانه‌وه‌ی توندوتیژی ناو به‌غداد و هندی له شاره‌کانی ترکه‌وا نهرینیانه سه‌یری ئەم رووداوه‌یانه‌کرد، ئەوه بوو خه‌لکی گه‌ره‌کی - ئەله‌ریبه - له‌به‌غداد، به‌یعه‌تیان به‌ ئیبراهیمی کورپی ئەلمه‌هدی دا (١).

جیتی سه‌رنجه‌ که (الفضل)ی کورپی سه‌هل رووداوه‌کانی به‌غدادی له‌مه‌ئمون شارده‌وه تا ئەو کاته‌ی (علی الرضا) ئاگاداری کرده‌وه (٢).

سه‌باره‌ت به‌ شاره‌کانی تر، ئەوا فه‌رمانه‌وه‌ی به‌سه‌ره، ئیسماعیلی کورپی جه‌غفیری کورپی سوله‌یمانی کورپی عه‌لی عه‌باسی، نکۆلی له‌م ره‌فتاره‌ی خه‌لیفه‌ی کرد و به‌ یاخی بوونیک له‌بنه‌ماله‌ی عه‌باسی داینا، بۆیه‌ جلی سه‌وزی نه‌پۆشی و لابردنی مه‌ئمونی راگه‌یاندا (٣).

خه‌لکی (مه‌ککه)ش به‌یعه‌تیان به‌ (علی الرضا) دا، خه‌لکی (مه‌دینه)ش هیچ ناره‌زاییه‌کیان ده‌رنه‌بهری کاتیک خه‌لیفه‌ ده‌قی به‌یعه‌ته‌که‌ی بۆ ناردن بۆ ئەوه‌ی بخوینری بۆیان (٤).

به‌سه‌ره‌اته‌کانی گه‌رانه‌وه‌ بۆ به‌غداد

پاش ئەوه‌ی (علی الرضا) به‌ شله‌ژاوی بارودۆخی ده‌وله‌ت ئاگاداری کرده‌وه، مه‌ئمون زانی که‌ مانه‌وه‌ له‌ (مرو) سوودی نیه‌و به‌غداد ناتوانی به‌بی خه‌لیفه‌ بژی، سه‌ره‌پای مه‌ترسی ئەم په‌شوییه‌ی که‌ میسرو جه‌زیره‌ی گرتۆته‌وه، هه‌ستی به‌ مه‌ترسی هه‌لگیرساندنی شه‌پتیکی تری ناوخۆ کرد له‌ نیوان تاکه‌کانی ده‌وله‌تی عه‌باسی، سیاسه‌تی (الفضل)ی کورپی سه‌هل سه‌ره‌ئه‌نجامه‌که‌ی له‌ناوچوونی ده‌سه‌لاتیتی، هه‌روه‌ها له‌باکوور بزوتنه‌وه‌ گه‌لنکی مه‌زه‌به‌ی که‌ له‌سه‌ر رییازی ئەبو موسلیم و (مقنع) رییان ده‌کرد، هاتنه‌ ده‌رکه‌وتن، له‌ نازه‌ریینجان بلأبوونه‌وه‌

^١ الگری: ب ٧٨ ٥٥٤ - ٥٥٥

^٢ ابن الطقطقا: ٢١٨-٢١٩

^٣ البیعوبی: ب ٢٧٢ ٤٠٢-٤٠٣

^٤ الاصفهانی: ٧ ٤٥٦

به هوی دهرکه وتنی (بابه کی خوره می) که وا خه لکیکی نژی راکیشکرد و بزوتنه وه که ی
به ره به ره فراوانتر ده بوو و ده سه لاتی زیادی ده کردو وای لیها ت هه ره شه له لایه نه
ئیسلامیه کان بکات. سه رکرده کانی مه نمون قسه کانی (الرضا) بیان دو پوات کرده وه و
ناموزگار بیان کرد به په له به ره و به غداد بچی بۆ شه وه ی فریای خۆی بکه وی، شه گینا
خیلافه ت له ده ستی دهرنه چی، بۆیه بریاری دا بگه ریته وه بۆ به غداد، له سالی
(۸۱۷/ک/۲۰۲) به ره و به غداد که وته ری.

گه پانه وه ی مه نمون بۆ پایته ختی ناوه ند گزپانکاریه کی گه وه ری بوو له ریپه وی
ده ولته تی خیلافه تی عه باسی، مانای شه وه بوو مؤرکی فارسایه تی پیوه نه ما، که وا
له کاتی بوونی له (مرو) دا پیوه ی دیار بوو و گه پانه وه بۆ ره چه له کی عه ره بی که
به غداد شانشین باوبا پیرانی ده ینوینی، شه مه ش (الفضل) ی کوپی سه هل-ی جاپس
کرد، چونکه له ناوچوونی ده سه لاته که ی تی دایه .

دیاره مه نمون هه ستی به ناپه زایی وه زیره که ی کرد له م گزپانکاریانه که پیویست
بوو بکری، زانی که ده بیته کزسپیک له به رده می کاتیک بیه وی خانه واده که ی و خه لکی
به غداد ناشت بکاته وه، وپرای شه مه، مه نمون له میانه ی ره فتاره کانی وه زیره که ی
شه وه ی به دیکرد که شه و پلان بۆ شه وه داننه ی به ته واوه تی به سه ر ده ولته تی عه باسیدا
زالبی له ناوه وه و پیچ وپه نای شه و سیاسه ته ی بۆ دهرکه وت که په پیره وی ده کرد،
به ته واوه تی دژه به به رژه وه ندییه بالاکانی ده ولته تی عه باسیه، بۆیه له ناودانی بووه
پیویستی که ی سیاسی (۱).

---

^۱ له وه فتارانه ی که تیبینی کرا له - الفضل - ی کوپی سه هل شه وه بوو که نه میمی کوپی خازم ناشکرای کرد.
نه مه ش یمکنکه له گهره پیاوانی خوزاسان که وا مه نمون راویژی پیگرد له به یعه تدان به (هلی الرضا)، شه وه بوو
له به رده م مه نمون دا شه مه به - الفضل-ی وت : ((تۆ دمه توی ده سلطه ت له به نه ماله ی عه باس بیسینی بۆ کوپه کانی
عملی. پاشان فیلیان لی بکه ی و بیکه یته ده سه لاتیکی کیسرای. شه مگر شه مه ت مه به ست شه نه ی بزچی جلی عملی و
کوپه کانیته نه پۆشی، که سپیه، جلی سه رزت پۆشی، که جلی کیسرا و ناگره مرسته گانه)).
ره فتاریکی تر شه مه شه وه ناشکرا ده کات که - الفضل- ی کوپی سه هل نامانجی زیندوو کردنه وه ی دابونه ریته
فارسیه : ((جا خاوه ن دو سه رۆکایه تی له سه ر کورسیه کی بالدار بوو، که بیویستایه بجیته ژوره وه بۆلای مه نمون
هعلیان ده گرت، دایان نه ده به زاند تا مه نمون چاوی پی نه که وتیایه، که چاوی پی ده کورت، کورسینکه بیان داننا و
نه ویش داننه بزی و به پی نه رۆزیش و کورسینکیان هه لده گرت و له به ر ده ستی مه نمون دایان شه نا، شه ورجا خاوه ن دوو

مه‌ئمون هيشتا گه‌شته‌كه‌ى بۆ به‌غداد ده‌ستپى نه‌كردبوو، هر گه‌يشته شارى سرخه‌س ته‌گبىرى كوشتنى (الفضل)ى كوپى سه‌هل-ى كرد، له (مانگى شه‌عبان سالى ۲۰۲ك/مانگى شوبات ۸۱۸ن) پاشان گه‌شتى گه‌رانه‌وه‌ى بۆ به‌غداد ده‌ستپى‌كردوه‌ه. كه‌ گه‌يشته (طوس) له ناكاو (على الرضا) كزچى دوایى كرد، له‌سه‌ره‌تاكانى سالى (۲۰۳ك/۸۱۸ن). مه‌ئمون-يش له‌ته‌نيشتى كزچى هارون ره‌شىدى باوكى ناشتى. ميژوونوسان ناكۆكن له‌ چۆنيتى مردنى، شيعه‌كان مه‌ئمون به‌وه تۆمه‌تبار ده‌كه‌ن كه‌ به‌ تری ژهر خواردى كردوه، ناوى (مه‌شه‌د)يان له‌ شارى (طوس) نا. (۱)، مردنى ئه‌م دوو پياوه‌ گرنگترين هۆكار بوو بۆ ئه‌وه‌ى عه‌له‌ويه‌كان رق له‌ مه‌ئمون هه‌لبگرن.

مه‌ئمون به‌رده‌وام بوو له‌گه‌شته‌كه‌يداو گه‌يشته هه‌مه‌دان، جارى له‌به‌غداد نزىك نه‌بووبوه‌هه‌ خيرا خه‌لكه‌كه‌ى ئىبراهيمى كوپى نه‌له‌مه‌دى-يان لا برد و به‌يعه‌تيان به‌ مه‌ئمون دا، ئه‌مه‌ش له‌ حه‌فده‌ى (مانگى - زى الحجه - سالى ۲۰۳ك/مانگى حوزه‌بيران سالى ۸۱۹ن) روويدا، مه‌ئمون رۆژى شه‌مه‌ه (چوارده‌ رۆژى مابوو له‌ مانگى سه‌فه‌ر سالى ۲۰۴ك/مانگى ئاب سالى ۸۱۹ن) چوه‌ه ناو به‌غدادوه‌ه، جا خۆى و هه‌موو نه‌وانه‌ى له‌ گه‌لبدابوون هيشتا هر جلى سه‌وزيان له‌به‌ر بوو و ئالای سه‌وزيان هه‌لگرتبوو، بۆيه‌ بنه‌ماله‌ى هاشم و لايه‌نگرانيان بيزارى و ناره‌زايى خۆيانيان ده‌رپى و ئه‌ميش ناچار بوو، له‌دواى يه‌ك حه‌فته‌ بگه‌ریتته‌وه‌ بۆ ره‌ش پۆشين (۲) پاش ئه‌وه‌ى بۆى ده‌ركه‌وت تا چه‌ند بنه‌ماله‌ى عه‌باس هه‌ستيارن به‌رامبه‌ر به‌ (طالبى)يه‌كان.

سەرۆكایه‌تى سلواى لى دمكرد و ده‌گه‌رپه‌وه‌ه و دادنه‌يشت... به‌م كارمه‌ش خاوه‌ن دوو سەرۆكایه‌تى لاساى كيسراكانى دمكردوه‌ه، چونكه‌ ومزيره‌كانى له‌سه‌ر كورسيه‌ك هه‌له‌ه‌گيران، هه‌لگه‌رتنه‌كه‌شيان له‌ ئه‌ستۆى دوانزه‌ پياو بوو له‌ بنه‌ماله‌ى پاشاكان).

وه‌ په‌نگه‌ دوو ياله‌كه‌ش بانى نه‌مورا و مزدا بى، خاوه‌نده‌ى خيژ له‌لای زه‌رده‌شتيه‌كان. بگه‌رته‌وه‌ بۆ : الجه‌شيارى : ۳۱۶، ۳۱۷. الدورى : ۱۶۵.

^۱ الاصفه‌انى : ۴۵۷-۴۶۰. المسعودى : ۳ لا ۴. ابن الطلقا : ۲۱۸. ابن الاثير : ۵ لا ۷، ۱۹۳. كه‌وا به‌ دوورى خست كه‌ مه‌ئمون ژهرخواردى كردبیت، له‌ كاتيكدا - الطبرى - هيجى نعت دهرباره‌ى تۆمه‌تبار كردنى مه‌ئمون : ب ۷۸ لا ۵۷۵. ختليفقبن خياط-يش تۆمه‌تبارى نه‌كرد: ۷۶۶.

^۲ الطبرى : ب ۷۸ لا ۵۷۴-۵۷۵.

بزوتنه وه کانی دژه ده ولته

۱- بزوتنه وهی (طالبی) به کان.

بزوتنه وهی نه بو لسه رایا

(طالبی) به کان، نه و ناسه قامگیریه سیاسییه که ده ولته تی خیلافه تی عه باسی پتدا تپه پر بو له نه جامی مملانی تی نیوان نه مین و مه نموندا، به هه لزان ی بو نه وهی له عیراق و حجاز و یه مه ن دژیان راپه رن، که له وانه یه مه ترسیدار ترینیان بزوتنه وهی (نه بی لسه رایا لسری کورپی مه نسور لسه بیانی) بی، که وا به فرمانی موحه مه دی کورپی ئیبراهیمی کورپی ئیسماعیل، ناسراو به (ابن طباطبا) له کوتاییه کانی (مانگی جومادی دووهم سالی ۱۹۹/ک مانگی شوبات سالی ۸۱۵ن)، له شاری کوفه سه ری هه لدا (۱)، نه م بزوتنه وه یه ش به نه لقه یه ک دا نه نری له زنجیره بزوتنه کانی شیعه ی زهیدی.

له پاش نه وه، به سره و حجاز و یه مه ن سی خسته ژیر رکینی خوی، نه بی لسه رایا ده سه لاتی فراوانه وه بوو، نه و له شکره عه باسیه ی شکاند که نه له سه نی کورپی سه هل ناردی بو به ره نگار بوونه وهی.

وادیاره نه بی لسه رایا ویستی تاکرپه وی له ده سه لاتدا بکات، بویه به زه هر (ابن طباطبا) ی له ناودا و موحه مه دی کورپی مه حومه دی کورپی زهیدی عه له وی خسته شوینی، جا هیشتا تازه ش پتنگه یشتبوو (۲).

نه بو لسه رایا دره می دروست کرد و به رگنکی بو که عه نارد له سه ری نویسی: ((نه بو لسه رایا، بانگخوازی ئال موحه مه د، فرمانی داوه به پوشینی مالی خوا، ده بی به رگی سه مکارانی بنه ماله ی عه باسی لی بکرتنه وه)). (۳).

له نه جامی نه م سه ر که وتنانه ی که به ده سه تیپتیا، نه له سه نی کورپی سه هل ناچار بوو داوا له (هریمه بن أعین) بکات کوتایی به م بزوتنه وه بیینی. نه وه بوو نه م سه ر کرده یه سه رکه وت له جییه جی کردنی نه رکه که ی و چوووه ناو کوفه وه، نه بو

^۱ الطبری : ب ۷۸ ۵۲۸

^۲ الطبری : ب ۷۸ ۵۲۹

^۳ هه مان سه رچاره : ۵۳۰-۵۳۶.

لسه رایاش هه لّهات و له ولاتی فارسه وه به ره و سوس چوو، پاشان بۆ جه زیره و له جه له ولا دهستگیر کرا، بردیان بۆ نه له سه نهی کورپی سه هل له نه هره وان، نه ویش ملی په راند.

وادیاره نه م بزوتنه وه یه جیاوازه له و بزوتنه وه عه له و بیانه ی که له سه رده می عه باسی یه که مدا سه ری هه لدا بوو. چونکه پلانی بۆ داریز ژرابوو و پیاویک ناراسته ی ده کرد له غهیری ئال موحه ممد، کوفه ی کرد بوو به بنکه ی خۆی، نه مه ش یه که م چاره نه م شاره یه بزوتنه وه یه کی عه له وی به خۆ بیینی له سه رده می عه باسی یه که مدا (١).

سه بارهت به هۆکاره کانی سه رنه که وتنی نه م بزوتنه وه یه، سه ره پای فراوانبوونی ده سه لاتی و سه رکه وتنی له هه ندی بواردا، نه وا ده که ریته وه بۆ چوار هۆکار: یه که م: نه بو لسه رایا سه ربه ناومالی عه له وی نه بوو، هه رچه نده بانگه شه ی بۆ عه له ویه کان ده کرد، بۆیه شیعه کان پشتگیریان له رابه ره عه له ویه کانی خۆیانیان کرد، له پێشی هه موویان موحه ممدی کورپی جه عفر (الصادق)، وازیان له پشتگیری کردنی هینا، نه مه ش بی هیزی کرد.

دوو هه م: رابردووی نه بو لسه رایا گومانی بۆ دروستکرد. چونکه نه م پیاوه سه ره تا له ژیر فه رمانی سه رکرده ی عه باسی (هریمه بن أعین) کاری ده کرد، پاشان به جیهیشت به هۆی دواکه وتنی بزۆی یه که ی (٢).

سه ته م: بزوتنه وه ی نه بو لسه رایا به توندو تیژی ناسرا، نه مه ش وایکرد خه لکیکی زۆر لئی دووره په ریژ بی، له نه نجامدا له جۆش و خروشی که م کرده وه و لاوازیش بوو. چواره م: کارو کرده وه ی (طالبي) یه کان له شوینکه وتوانی نه بو لسه رایا، له (مه ککه) دا (٣) بووه مایه ی خه شم و قینی هه موو موسلمانان، له نه نجامدا له م بزوتنه وه یه تووره بوون به تاییه تی کاتیک نه بو لسه رایا به رگی که عبه ی کرده وه و به رگیکی تری تیگرت که دروشمی دژ به عه باسیه کانی له خۆ گرتبوو (٤).

^١ اللیثی: سمیره مختار: جهاد الشیعه. ٣٣١. ٧

^٢ الطبری: ب ٨ ٧ ٥٢٩.

^٣ الطبری - باسی نه و کرده وانه ده کات که شوینکه وتوانی نه بو لسه رایا له مه ککه نه نجامیاند. هه مان سه رچاره: ٧

٥٣٦ - ٥٤٠

^٤ اللیثی: ٣٣١ - ٣٣٤.

بزوتنه‌وهی موحه‌مه‌دی کوپی جه‌عفر(الصادق)

سه‌رده‌می مه‌نمون راپه‌رینی بزوتنه‌وه‌یه‌کی تری (طالبی) به‌خۆوه بینی که به‌رنامه‌و شوینی ده‌سپتیکردنی له‌بزوتنه‌وه‌کانی تر جیاواز بوو، موحه‌مه‌د (الدیباج)ی کوپی جه‌عفر (الصادق) له‌سالی (۲۰۰ ک / ۸۱۶ ن) له‌ولاتی حیجاز رابه‌ریتی کرد، له (مه‌ککه) به‌یعه‌تی پیدرا بۆ نه‌وه‌ی بیی به (امیرالمومنین)، نه‌وه‌یش پاش دوو دلێه‌ک رازی بوو (١)

وادیاره‌ ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی سه‌رقالبوو به‌کیشه‌ ژۆره‌کانی ناو خۆی، بۆیه‌ بایه‌خیه‌کی نه‌وتۆی به‌م بزوتنه‌وه‌یه‌ نه‌دا، که‌وا مه‌ترسیدار نه‌بوو چونکه‌ له (مه‌ککه) ته‌سکبوویه‌وه، نه‌مه‌ش ده‌رفه‌تی به‌ خیلافه‌تدا به‌ئاسانی له‌ ناوی به‌ری، موحه‌مه‌د (الدیباج)یش ناچار بوو له‌ مه‌ککه‌ له‌به‌رده‌م خه‌لک خۆی له‌سه‌رکار لابه‌ری (٢) ره‌نگه‌ گرنگترین هۆکاره‌کانی شکسته‌یتانی نه‌م بزوتنه‌وه‌یه‌ بگه‌ریته‌وه‌ بۆ: بۆلوه‌بوونه‌وه‌ی له‌ شاره‌کان و دریقی کردنی شوینکه‌وتوانی له‌ روبه‌پونه‌وه‌ی عه‌باسیه‌کاندا.

– دوو دلی موحه‌مه‌دی کوپی جه‌عفر له‌بانگه‌شه‌کردن بۆ خۆی و حه‌زنه‌ کردنی له‌و کاره‌، به‌لکو نه‌و له‌نه‌نجامی ژۆر لیکردنی بنه‌ماله‌ی عه‌لی کوپی نه‌بی تالیب و عه‌لی کوپی رازی بوو.

– پشتبه‌ستنی به‌و لایه‌نگرانه‌ی که‌ به‌دناون وه‌کو: ناژاوه‌چیه‌کانی خه‌لکی مه‌ککه‌، هه‌ندی له‌ سودانیه‌کان، عه‌لی کوپی، بۆیه‌ خه‌لکی لیتی دورکه‌وتنه‌وه‌.

– دوو دلی هه‌ندی له‌ خه‌لکی له‌به‌یعه‌ت پیدانی، هه‌روه‌ها نه‌وه‌ی به‌یعه‌تی پیدرا پابه‌ند نه‌بوو به‌دۆستایه‌تی و پشتگیری کردنی. (٣)

^١ الخطیب البغدادي: ب ٢ ٧٢ ١١٣-١١٤.

^٢ الطبري: ب ٨ ٧٨ ٥٣٨-٥٣٩.

^٣ اللیثي: ٧ ٢٤١-٢٤٢.

ب - بزوتنه وه نا (طالبی) به کان

بزوتنه وهی (نصرین الشبث)

(نصرین الشبث) رابه ریکی عه ره به له بنه ماله ی عه قیل، له (کیسوم) داده نیشیت له باکووری حه له ب، ده مارگیر بوو بۆ ئەمین له بهر ئەوه ی نویتەری ره گه زی عه ره ب بوو، رقی له مەئمون بوو چونکه لایه نگری خۆراسانیه کان بوو. له کوتاییه کانی سالی (۱۹۸ک/۸۱۴ن) سه ری مه لدا و ولاته کانی ده وروبه ری خسته ژیر رکیتی خۆی و هه روه ها (سمیساگ) یش، عه ره بیک ی ژۆد شوینی که وتن (١)، ئەوه نده به هیز بوو ته نانه ت خه لیفه ش سل ی لیکرد. له راستیدا بزوتنه وه که ی دژ به ده سه لاتی عه باسی ئاراسته نه کرا بوو، به لکو رابه رینیک بوو دژی ده سه لاتی فارسی که زال بوو بوو به سه ر داموده زگا کانی خیلافه تدا (٢)

کاتیک تاهیری کوپی ئەلحوسه یین سه رکه وت به سه ر ئەمین-دا، مه ئمون بانگه یشتی کرد بۆ (رقه) بۆ ئەوه ی دژی (نصر) بجه نگی، موسل و جه زیره و شام و مه غریبی خسته ژیر ده سه لاتی وعیراقی لی سەنده وه، وادیاره ئەم کاره بیزاری کرد، بۆیه خاوه خاوی کرد له جه نگانندی (نصر) و ده رفه تی پیندا سوپای عه باسی بشکینی و گه مارۆی (حه ران) ی دا. (طالبی) به کانیش وه کو به کیک له هیتا به ره له ستکاره کانی ده سه لاتی عه باسی بۆیان ده روانی، بۆیه هه ولیناندا سوودی لیتوه ریگرن و رازی بکه ن به یعه ت بداته عه له وی، به لام قایل نه بوو چونکه لایه نگری عه باسیه کان بوو (٣).

مه ئمون زانی که تاهیر له جه نگانندی (نصر) دا خاوه خاوی کردوه، بانگه یشتی کرد و خۆراسانی خسته ژیر ده سه لاتی و ویلایه ته کانی رۆژناوا له (رقه) وه تا وه کو (میسری خسته ژیر ده سه لاتی عه بدولای کوپی و فه رمانی پیندا بجه نگی له گه لیا. ئەوه بوو عه بدوللا توانی گه مارۆی (نصر) بدات و ته نگی پیته لچنی، بۆیه ناچار بوو له سالی (۲۰۹ک/۸۲۴ن) داوای ناشتبوونه وه بکات و سالی دواتر هینایان بۆ به غداد، پاش ئەوه ی که خه لیفه دلنای کردوه (٤) به وه ش بزوتنه وه که ی کوتای ی پیته ات.

^١ الیعقوبی: ب ۲۸ ۷ ۲۹۸.

^٢ الدوری: ۷ ۱۲۸.

^٣ طبری: ب ۷۸ ۷ ۵۷۹-۵۸۰.

^٤ سه رچاوه ی پینشو: ۷ ۵۹۸-۶۰۱.

بزوتنه وهی (الزط)

(الزط) ههستان به راپه رینیکی توندوتیژ له باشووری عیراق له دهووبه ری (به سره) دا. نه مانه ش میله تیکن خه لکیکی هه مه جوریان له خو گرتووه ناسراون به (النور) واته رووناکی، بنه چه یان ده گه ریته وه بو هندیه کانی ئاسیا، پاش کۆچکردنیان بو رۆژه لات له (بطانج) له نیوان واست و به سره، جیگیر بوون. له کاتی مملانیته نیوان نه مین و مه نموندا پشت نه ستور بوون و ریگی به سره یان کۆنترۆل کردو په یوه ندی له نیوان به سره و به غادیان بچراند، له سه رده می مه نموندا زیاتر پشت قایم بوون (١) کاتیکی مه نمون له به غداد جیگیر بوو، دهستی به تال بوو بو نه م کۆمه له یه که دژی ده سه لاته که ی راپه پیون، له سالی (٢٠٥/ک/٨٢٠ن) چه ند هه لمه تیکی سه ربازی بو ناردن. به لام نه یوانی له ناویان به ری (٢).

وادیاره نه وان زور وریا بوون، که بیانزانیه له مه ترسیدان، ده سته جی بلاو ده بوونه وه له ناوچه چۆله کان. جا چالاکیان چرکرده وه دژی ده ولت به شیوه یه ک گوهرکیان سه پانده سه ر نه و که شتیانه ی دینه ناو به غداده وه و هه ولیاندا نه هیلن نازوخه بگاته پایته ختی خیلافه ت (٣). (زط) هکان وه کو دپکت له قه برغی ده ولته تی عه باسی مانه وه، تا رۆژانی (المعتصم) که وا بزوتنه وه که یان له ناو ده بات و شاربه ده ریان ده کات بو (عین زبیه) له ناوچه سه ر سنوره کانی ئیسلام.

په شیوی له میسر

رهوشی سیاسی ویلیه ته ئیسلامیه کان کاریگر بوو به و مملانیته ی که له نیوان نه مین و مه نموندا روویدا، نه مه ش به روونی و به شیوه یه کی تایبته له میسر ده رکه وت، له سالی (٢٠٦/ک/٨٢١ن) له ئاسوی سیاسیدا گزنگی بزوتنه وه یه کی سه ربه خو ده رکه وت به رابه ریستی (السری بن الحکم) به هوی رق هه ستانی (ئه لعه باسی کوری

^١ دائرة المعارف الاسلامیة : ب ١٠ ٧ ٢٤٩ - ٣٥٠.

^٢ الطبری : ب ٨ ٧ ٥٨٠.

^٣ هه مان سه رچاره : ٧ ٥٨١.

موسا) - فهريمانره وای مه نمون له میسر. ئەم پیاوه مەملانیتی ناوخۆیی له نیتوان قەیسەکان و یەمەنیەکاندا بەهەلزانى تا بیانداتە گژیەکتەری بۆ ئەوەی گۆرەپانی سیاسى بۆی چۆل بێ، له ئەنجامى ئەوەش كە شىكى نىگەران و ناسەقامگىر باالى بەسەر میسریدا كێشا.

له سالى (٢١٤/ك/٨٢٩) هۆزه عەرەبەكانى میسرى خواروو شۆپشيان هەلگىرساند، بەهۆى سیاسەتى زۆردارانەى فهريمانره و عەباسیەکان، جىگرى والیان كوشت. مەنمون بەرهنگارى ئەم بزوتنەوه ناخەزه بووه وه و (المعتصم) ی برای بانگهێشت كرد بۆ جەنگاندنیان و سەرکەوت له دامرکاندن. بەلام كە میسرى بە جیهیشت سەر له نوى ئاژاوه كەوتە ناوی، له سالى (٢١٥/ك/٨٣٠) خەلیفه (ئەلئەفشین) ی نارد كە سەركردهیهكى توركى خۆیهتى، توانى له ناوی بهرى (١).

وادیاره رهوشى ناوخۆى میسر بەتەواوەتى هیور نەبووه وه، ئەمجار (قبط) و عەرەبەکان له سالى (٢١٦/ك/٨٣١) راپەڕینیكى گەورەیان كرد، بۆیه مەنمون ناچار بوو خۆى بچى بۆ میسر تا رهوشه كە هیوریکاته وه، ئەوه بوو دایمرکانده وه و بەشىكى زۆریشى له (قبط) هەکان بەدیل گرت، رابەرانی بزوتنەوه كەى له گەل خۆیدا بۆ بەغداد برد و بەرپرسى دارایی - شى له سەرکار لابرد چونكە ئەو هۆى ئاژاوه كە بووه (٢).

بزوتنەوهى بابەكى خورەمى

مەترسیدارترین بزوتنەوهیه، بەروالت ئاینیه، نامانجى سیاسیه، دەوتەتى خیلافەتى عەباسى هەر له سەرەتای دامەزراندنیه وه ئەم بزوتنەوهى ناسیوه، ناسراو بوو به: زۆر بلاو بوونه وهى، رىكویپىكى بانگەشەكەى، لیها توییى سەركرده كانى و پەيوەندى كردنى بە غەبرى فارسەکان (٣). بە لوتكەى پیلانى فارسى له دژى

^١ اليعقوبي : ب ٢٢٣ ٤٢٢.

^٢ اليعقوبي : ب ٢٢٣ ٤٢٣-٤٢٥.

^٣ الدورى : ١٧٩ ٢. خورەمىهەکان: دەگەڕێتەرە بۆ وشەى خورەمى فارسى و مانای (بەچین دەبەخشى) چونكە بنەماكانى بەرەملايانەيه. سەبارەت بە بۆچونەكان دەربارەى ئەم ناو بەگەڕێوه بۆ: عمر : ٢٠٨-٢١٠.

دهسه لاتی عه باسیدا داده نری.

(بابهك) بنه ماكانی خوږه می له سه ر دهستی (جاویدان) خویندوه (١). جا کاتیک جاویدان مرد، ژنه که ی وایراگه یاند که گیانی پیاو ه که ی بهر جهستی بووه. بابهك-یش نه م بیروکی وه رگرت و بهو پییه هه لسوکه وتی ده کرد (٢). واش دیاره نه م شوینی جاویدان-ی گرتبوو له رابه ریتی خوږه میه کان له ناوچه شاخاویه کاند، نه و جا که وته به ره پییدان و ریکخستنی بزوتنه وه که ی له هه ولینکا بق به هیز کردنی مشتی خوی بق به دیهتانی مه به سه ته سیاسی و ناینیه کانی. بابه کی گروپینکن له خوږه میکان، شوینکه وتوانی شوینی بابهك که وتن (٣) نه مهش به لگه یه که له سه ر نه وه ی که بابهك و شوینکه وتوانی دژی دهسه لاتی سیاسی عه ره ب بوون و دژی ناینی ئیسلا میش بوون چونکه ناینی عه ره به. لیتره شدا نه وه به دی ده که ین که نه م بزوتنه وه یه ره هندی ناینی و ره گه زه رستی له دواوه بووه.

له روی ناینیه وه، نه و ا بابه کیه کان بریویان به بنه مای (التناسخ و الرجعه) بووه، وه به هاو به شیتی و به ره لایی، پتییان و ابوو که ئافرهت هه لاله نه گه رها توو خوی رازی بی، نه رکه شه رعیه کان یان رهت کرده وه. به م پییهش بیروبوو چوونی بابه کی جیاوازه

^١ خوږه میه کان کۆمهلی بهش و جۆن، به نام هه مویان کۆکن له سه ر بق چوونی (گه رانه وه) و ده لیز ناو ده گۆږدی و له شیش ئالوگۆږ ده بی، ده لیز هه موو پیغه مبه ران، به جیاوازی شه ریعت و ناینیان، یه ک گیانیان ده ست نه که مزی، ومحی (سروش) هه رگیز له زموی دانا بیری، هه موو خاوه ن ناینه کانی ش نه گه ر چاوه روانی پادا شت بی و له سزا بترسن، نه وه له لایان په سه نده، پشیمان و انیه قسه ی پینکه ن و زیانی پی بگه یهن، نه گه ر پیلانی دژی میله ته که یان نه گنیراو هه ولی نه دا مه زه به که یان له تاو به ریی. زۆر دووره په ریزن له خویندوشتن ته نها له کاتی جهنگدا نه بی و نه بو موسلیم به رز پادگن و نه فرمت له نه بو جه عه فر ده گن چونکه کوشتوویمتی، سناواتی زۆر بق ممدی کوپی له یروز ده نین، چونکه له کوپی (فاطمه) ی کچی له بو موسلیمه، ئیمامی خۆیان هه یه له حوکه کاندان بۆیان ده گه رینه وه، نیردراویان هه یه له نینواندا ده گه رین ناوی فریشته گان - یان لیناوان. هه یج شتیکیان وه کو مه ی خواردنه وه پیروز نه مکرد، بنچینه ی ناینه که یان روناکی و تاریکی یه..... و هه ندیکیان بق چوونیان وایه ئافرهت هه لاله نه گه ر خۆیان رازی بن، هه مو شتیکی چیری لیوهر بگیری و دل بچینه سه ری هه لاله نه گه ر زیان به که س نه گه یهنی. بگه رزه بو - المقدسی - ب ٢٠ لا ٢٠.

^٢ گروپی خوږه می، کاتیک بابهك چووه ریزانه وه، دوو بهش بوو، دوو سه روکیشی مملانیان ده کرد له سه ر سه رکردایه تی، یه کیکیان پینی دهوتری جاویدان نه وه ی دیکهش عومران.

^٣ الطبری : ب ٤٨ لا ٥٥٦ البغدادي : ٢٥١. ابن الندیم : الفهرست لا ٤٨٢.

له بنه ماکانی ئابینی ئیسلام^(١).

بابه کیهکان هه ولێاندا کێشه ی جیاوازی له دابه شکردنی سهروهت و سامان له نێوان خاوهن مولگهکان و جوتیارهکاندا چاره سه ر بکه ن، ئه وهش به ئێسندنه وه ی زه و بیهکان له ئه وان و دابه شکردنی به سه ر ئه م جوتیارانه . چونکه (مازیان) که وا ئابینی (محممه - سوورگه ری)^(٢) له جرجاندا ده رخست و که وا په یوه ندیبه کی به هیزی هه بوو له گه ل بابه کدا، فه رمانی به جوتیاران دا هه لمهت به رن بۆ سه ر خاوهن باخه کان و پاره کانیا ن تالان بکه ن^(٣)

له رووی ره گه زه پهرسته یوه، ئه وا بزوتنه وه ی بابه ک ده ربهرینیکه بۆ ئه و خه شم و قینه ی که دل و ده روونی کۆمه له یه ک له فارسه کانی پڕ کرد بوو دژی ئابینی ئیسلامی که وا هانی عه ره به کانی دا ئیمپراتۆریه تی فارسی له ناویه رن، دژی عه ره به کان که وا ده ولته که یان له ناودا. بابه ک خۆی لکاند بوو به ئه بو موسلیمی خۆراسانی، وایراگه یاند که ئه و له نه وه ی (فاتمه) ی کچیتی، ئه مهش به لگه یه له سه ر کۆنه هه سته فارسایه تی.

له رووی سیاسیه وه بابه ک لیها توو بوو، ئه و بارودۆخی ناله باری ده ولته تی خیلافه تی عه باسی به هۆی ململانی ئیوان ئه مین و مه ئموند، به هه لزانی و له سالی (٢٠١ ک / ٨١٦ ن) له هه ریمه کانی باکوور بزوتنه وه که ی راگه یاند، جا ناوچه گه لیککی دوورن له ده سه لاتی ده ولته ت. بریتین له شاخه کانی نازه رباینجان و ئه پان که وا لانه ی بزوتنه وه که یه و (بژ) که بنکه که یه تی^(٤). بابه ک سیاسه تیککی ژیرانه ی په یڕه و کرد له راکێشکردنی لایه نگران، توانی هه موو به شه کانی نازه رباینجان به ئینتته پالی خۆی و وا ریککه وت بانگه شه که ی سه رکه وتنیککی سه رنجراکێشی به خۆوه بینی له ناوچه ی شاخه کان و هه مه دان و ئه سفه هان و (ماسبژان) و مه ره جان-دا، هه روه ها کۆمه له یه ک له کورده شاخنشینه کان چوونه پالی و به شتیکی زوریش له (ده یله م) کان وله

^١ المقدسی: ب ٤٤٠ ٣٠.

^٢ خورهمیهکان، شونکه وتوانی بابه ک پێیان ده وترا (المحمرة - سوورگه رهکان)، چونکه له رۆژانی بابه کدا جله کانیا ن به سوور بویاغ کردبوو، هه روه ها دروشمیشیان بووه.

^٣ الطبری: ب ٤٩٨ ٨١.

^٤ بژ: گوندیکه له نێوان نازه رباینجان و ئه پان

(طبرستان) و جرجان و ئهرمىنيا و خوراسان و سه رجه م خاکه كانى عه جه م بلاو بووه وه (١). بزوتنه وه كه هه ندئ سه ركرده و ميرى فارسىشى له گه ل خه لكى ئاساييدا بو لاي خوئ راكيش كرد. هه موويان به شداريان كرد له شوپشيكى چه كدارى دژى عه باسيه كان، بابهك هه وئى دا ئه رمه نه كان - يش بخاته ريز خوئى و ده ستي خستناو ده ستي بيژه نتيه كانيشدا، بابهك روژ له دوای روژ لايه نگرى زياترى پهيدا ده كرد، ئه وه ش به هوئى ئاماده نه بوونى هيژى عه باسى كه سه رقال بوو به شه پى ناوخو و دامركاندنئ بزوتنه وه به هه لستكاره كانى ميسر و ولاتى شام و عيراق و جه ننگ كردن له گه ل بيژه نتيه كاندا، جا ئه م بارودوخه هوكارىكى يارمه تيدهر بوو بو سه ركه وتنى له رووى سه ربازيه وه، تيكچوونى ره وشى ناوخو له ئازه ربيئجان هوكارىكى ديكه بوو له په له كردن له راگه ياندنى شوپش. ئه وه بوو حاته مى كورپى (هريمه بن اعين) هه هه وائى مردنى باوكى بيست، له ئازه ربيئجان سه رى هه لدا و په يمانى به ست له گه ل بابه كدا و پرسى موسلمانانى لا سووك كرده وه (٢).

بابهك سياسه تيكى سه ربازي په يره و كرد له سه ر روخاندنى قه لاکان و ويرانكردنى هه ستابوو، تا به رگرى كردنى عه باسى لاواز بيته وه، هه روه ها جه ختى كرده وه سه ر بچراندنى ئه و ريگايانه ي ئازوخه ده گه يه نن، تالانكردنى كاروانه كانيان بو ئه وه ي هيرشه كانيان په ك بخت.

شوئنگه وتوو ه شاخه وانه كانيشى ناسراو بوون به ناسينى پيچ و په ناكانى ناو شاخه كان و بو سه دانان، ئه وان سه ربازه عه باسيه كانيان له ريره و و ده ربه نده شاخاويه كاندا گير ئه داو له ناويان ئه بردن، ئه مه ش روونى ده كاته وه كه ئه و شالاره زورانى مه ئمون بو جه نگانديان ئاراسته ي كردبوو، شكستى ده هينا (٣).

له ئه نجامى سه ركه وتنه يه ك له دوای يه كه كانى، بابهك بووه هيژىكى مه ترسيدار

^١ الدينوري: ٢٨٠. اليعقوبي: ب ٢٢٧ ٤١٩. المسعودي: التنبيه والاشراف ٢٠٦. البغدادي: ٢٥٢، ٢٦٨

^٢ اليعقوبي: ب ٢٢٧ ٤١٩

^٣ له سالئ ٢٠٤ ك مه ئمون چه ندين شانارى بو جه نگاندى بابه كيه كان نارد به سه ركردايه تى ناويانگترين سه ركرده كانى نمونه ي يحيى كورپى - معاذ - و عيساى كورپى موحه مده و على كورپى - صدقه - و موحه ممه دى كورپى حميد - الطوسي - و هيت، به لام ئه مانه نه يان توانئ سه ركه وتن به ده ست بينن.

دژی دهولهتی عه‌باسی. مه‌ئمون له سالی (۲۱۸ ک/ ۸۳۲ن) کۆچی دوابی کردو بابه‌کیش له لوتکه‌ی به‌هیزیدا بوو، ئه‌وه‌ی که مه‌ترسیداری ئه‌م بزوتنه‌وه‌یه ده‌سه‌لمینی ئه‌وه‌یه مه‌ئمون پیش مردنی ته‌می (المعتصم) ی برای کرد به‌پتویستی به‌ره‌نگار بونه‌وه‌ی ئه‌م کۆمه‌له‌یه و دژایه‌تی کردنیان به‌هه‌موو هیزو توانایه‌که‌وه. (۱)

زانست له سه‌رده‌می (مه‌هدی) دا

- ناوی مه‌ئمون په‌یوه‌سته به‌و بوژانه‌وه زانسته‌ی که‌وا به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی له سه‌رده‌می عه‌باسی به‌که‌مدا گه‌شه‌ی کرد و له سه‌رده‌می خۆیدا به‌شیوه‌یه‌کی تایبه‌ت. سه‌رده‌می ئه‌م خه‌لیفه‌یه به‌پیشکه‌وتووترین سه‌رده‌می زانستی داده‌نری له سه‌رده‌می عه‌باسی به‌که‌مدا، چونکه ئاستی رۆشنیبری گه‌یشه‌ت لوتکه، ئه‌وه‌ش له‌به‌ر چه‌ندین هۆکار ئاشکرا ترینیان:

مه‌ئمون هه‌رله مندالیه‌وه په‌رۆشی خۆنده‌وه بوو، بۆیه زانست و فیه‌قه و میژوو و فرمووده و رافه‌ی قۆرئان و زمانی، خویند، شه‌یدای زانست بووه و حه‌زی بووه زیاتری لی به‌ری، ریگه‌ی به‌وتویژه هه‌زیه‌کان دا و خۆشی تیایدا به‌شداری ده‌کرد، هه‌موو توانای خسته‌که‌ر و گشت ریگه‌یه‌کی گرته‌به‌ر بۆ ئه‌وه‌ی که‌نجینه هه‌زیه‌کان بدۆزیته‌وه له کتیبخانه‌کانی (قسطنطنیه) و (قبرص) (۲).

- سه‌رده‌می مه‌ئمون بوژانه‌وه‌یه‌کی زانستی به‌خۆه بینی به‌هۆی رووکردنی خه‌لکی له لیکنۆلینه‌وه‌ی زانستی و زانیاریه‌ دیرینه‌کان، زیاد بوونی ژماره‌ی زانایان له شاره‌کاندا.

- په‌ره‌سه‌ندنی په‌یوه‌ندی له نێوان ده‌وله‌ته‌کان، له و کاته‌دا، هه‌ولی عه‌باسیه‌کان بۆ بلاوکردنه‌هی ناشتی سه‌ره‌رای ئالوگۆری بازرگانی، یارمه‌تیده‌ریک بوو بۆ گه‌شه‌کردنی بزوتنه‌وه‌ی (ته‌عریب - واته وه‌رگێرپان بۆ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی)، که‌وا

^۱ بۆ ده‌قی راسپارده‌که بکه‌ریوه بۆ لای - الطبری - ب ۸ ۷ ۶۴۸ - ۶۴۹.

^۲ ابن‌الندیم: ۳۵۲-۳۵۴

گه یشته لوتکه، نه مهش که شیکي گونجاوی هینایه ناراه بۆ زانستخواری.

- دهولتی عباسی هر له سهردهمی مهسوره وه ریککه وتننامهیهکی مؤرکرد تایبته به کپینی کتیب و به دهستهینانی، رهنگه به رزترین نرخي بدایه بۆ نه مه بهسته. نه مه دیاردهیهش له سهردهمی مه نمون-دا زیادي کرد، نه وه به ردهوام په یوهندی هه بوو به (لیو) نه مه نی ئیمپراتوری بیزهنتی، نیرده گه لیکي بۆ ولاتی بیزهنتی نارد به مه بهستی هه لیبژاردنی کتیبه زانستیه دیرینهکان که له وی هه لگیرو و پاشه گوت کرابوو.

- بزوتنه وهی ته عریب وه کو بزوتنه وهیهکی تاکه که سی نه مایه وه، به لکو بوو به فهرمی و دهولت خۆی بایه خی پی نه دا و هانی ده دا و یارمهتی ده دا و پارهی بۆ خه رج نه کرد (۱).

له راستیدا وا بۆ مه نمون ریککهوت خزمهتی رۆشنبیرییهتی ئیسلامی بکات له میانهی ژبانی سیاسی نه وهش له رینگه گرنگی که سی خۆی به کۆکردنه وهی که لتووری نه ته وه دیرینهکان، به تایبتهتی که لتووری یۆنانی که وا زۆر خه زی لی بوو. بۆیه نیرده گه لیکي زانستی نارد به مه بهستی که پان بۆ کتیبه یۆنانهکاندا و گواستنه وهی بۆ (بیت الحکمه - خانهی حکمهت) که وا له سالی (۲۱۵ ک / ۸۳۰ ن) دایمه زراند. نه مه خانهیه وه کو په پمانگایهکی زانستی وایه، کتیبخانهیهک له خۆ ده گری بۆ چاپکردنی کتیبه بیانیهکان، خانوویهک بۆ وه رگێرانی بۆ سه ر زمانه عه ره بی و خویندنه وهی و روانگهیهکی فه له کی له خۆ ده گریته هه روه ها مه نمون کۆمه لی وه رگێری دانا و مووچه ی بۆ بپینه وه له (بیت المال). بۆیه نه مه خانهیه، که لتووری رۆشنبیرییهتی ئیسلامی له گه ل که لتووری رۆشنبیرییهتی بیانی کۆ کرده وه.

هزری ئیسلامی له سهردهمی مه نمون-دا به سی سه رچاوه کاریگه ر بوو. به رۆشنبیرییهتی نه غریقی و هیلینی له شیوه و ناوه پۆکه وه. له روهی شیوه وه، نه وا (منطق- ژیریینی) یۆنانی کۆمه لی داپشتنی له مشتومر و لیکولینه وه و ده رپرین و

^۱ محمود و الشریف : ۲۷۱-۲۷۲

ناماژه کردنی به هزری ئیسلامی به خشی. بویه شیوازی قسه که ران به و دارپشتنانه کاریگه ریوو به تایبه تی (منطق- ژیریئتی) نه رستق.

له روهی ناوه پۆکه وه، نهوا کاریگه ری که گه وره ی هه بوو له رینمایه کردنی قسه که ران، بیرى نه فلاتونی نۆی کاریگه ری هه بوو له سه ر سۆن گه ریتتی (۱).

هه روه ها هزری ئیسلامی، کاریگه ری رۆشنبیری ته هندى-شى له سه ر بوو نه وه ش له ریگه ی شالاوه سه ربازیه کان و بازریگانیه وه. به بلآو بوونه وه ی هندیه کان له ولاته جیا جیاکانی ئیسلامدا، بیرۆکه کانیشان بلآویوه وه، هه روه ها هه ندی بیرۆکه ی هندى له ریگه ی فارسه کانه وه ته شه نه ی کرد. کاریگه ری هندى گه یشته (الهیات - خواناسی) و وتاره نه ده بییه کان و بیرکاری و گه ردوون ناسی (۲). وادیاره نه و کاریگه ری به قولی که رۆشنبیری ته هندى به جییه یشت زیاتر له سه ر بیرکاری و گه ردوونناسی بووه. نه وه بوو (موحه ممه دی خه وارزمی) هه ستا به پوختکردنه وه ی کتیبی گه ردوونناسی هندى (سرهنتا) که له لایه ن (ئیراهیمی فه زاری)یه وه وه رگێردراوه بۆ زمانى عه ره بی، بۆ خه لیفه مه نمون، ره نگه نه م کتیبه نه وه رکاره بووه که له ریگه یه وه ژماره عه ره بییه کان و سیفر له ولاتی هه ندوه به ولاتی ئیسلام گه یشتوه.

له سالی (۱۹۸/ک/۸۱۴)ن خه وارزمی ژماره هندیه کانی له خشته ی بیرکاری به کارهینا، پاشان له سالی (۲۱۰/ک/۸۲۵)ن نامه یه کی بلآو کرده وه به ناوی ((خه وارزمی له ژماره هندیه کانیه وه)). (۳).

هه روه ها رۆشنبیری ته فارسیش کاریگه ری هه بوو له سه ر زمانى عه ره بی و نه ده بی عه ره بی به شیوه یه کی تایبه ت. چونکه وشه گه لێکی فارسی چۆته ناو نه م زمانه و کتیبی فارسیش له باره ی نه ستیره ناسی و نه ندازیاری و جوگره یایا و نه ده ب و میژووه وه، کراوه به عه ره بی (۴).

۱ امین، احمد: ضحی الاسلام ب ۱۶ ۲۷۷

۲ محمود و الشریف: ۲۷۷

۳ عمران، محمود: محاضرات فی معالم التاریخ الاسلامی الوسیط: ۲۴۲

۴ محمود و الشریف: ۲۷۸-۲۷۹.

وهرگيږه‌کان له‌سهرده‌می مه‌نمون-دا خه‌ريکی به‌عه‌ره‌بی کردنی کتیبه‌گه‌وره‌کانی زمانی سنسکریتی و‌فه‌له‌وی و‌یونانی و‌سریانی بوون. له‌وانه‌ی که‌ناویان‌ده‌رکه‌وت له‌خانه‌ی‌حیکمه‌تدا،‌حه‌نینی‌کوری‌ئیسحاق‌بوو.‌ناوبراو‌زۆر‌له‌به‌ره‌مه‌کانی‌جالینتوس و‌ئهرستو و‌ئهلآتون و‌ئهبقرات و‌بتلیمؤس-ی‌کرد‌به‌عه‌ره‌بی،‌به‌رامبه‌ر‌ئهم‌کاره‌ش مه‌نمون‌خه‌لاتی‌کرد و‌به‌کیشی‌ئهو‌کتیبانه‌ی‌وه‌ریگيږاپوو‌زیري‌پتیه‌خشی(۱)،‌ئهو‌جا ئیسحاقی‌کوری‌کاری‌وه‌رگيږانی‌کرد،‌ئهو‌ه‌بوو‌ه‌ندی‌به‌ره‌می‌ئهرستو‌وه‌موو به‌ره‌مه‌فلسه‌فی‌و‌پزیشکیه‌کانی‌جالینتوسی‌کرد‌به‌عه‌ره‌بی،‌له‌گه‌ل‌ژماره‌یه‌ک‌له‌زانایان‌به‌شداری‌کرد‌له‌دانانی‌شاه‌ره‌نگيکی‌جوگرافي‌بو‌خه‌لیفه‌(۲).

هه‌روه‌ها‌مه‌نمون‌کۆمه‌لی‌له‌گه‌ردوون‌ناسه‌کانی‌به‌کاره‌ینا‌بو‌تیبینی‌کردنی‌ته‌نه‌ئاسمانیه‌کان و‌تۆمارکردنی‌ئهنج‌امی‌ئهم‌تیبینی،‌بو‌ئهو‌ی‌دۆزینه‌وه‌کانی‌بتلیمؤس به‌دی‌به‌ینن و‌خۆرگيران‌بخوینن(۳).

ئاه‌م‌شپوه‌یه‌هه‌موو‌ئهو‌که‌لتوو‌ره‌زانسته‌یه‌گه‌وره‌یه‌ی‌که‌زانایانی‌یۆنان‌به‌جیانه‌ه‌شت،‌گو‌یزرایه‌وه‌بو‌جیهانی‌ئیسلامی..

په‌یوه‌ندی‌یه‌ده‌ره‌کیه‌کان‌له‌سهرده‌می‌(مه‌نمون)‌دا

په‌یوه‌ندی‌له‌گه‌ل‌(بیزه‌نتی)‌یه‌کاندا

خه‌ریک‌بوو‌له‌سهرده‌می‌مه‌نمونها‌جه‌نگ‌له‌نیوان‌موسلمانه‌کان‌و‌بیزه‌نتیه‌کاندا هه‌لگيرسی.‌ئهو‌ه‌بوو‌ئهم‌خه‌لیفه‌یه‌سه‌رقالی‌ئهو‌ه‌بوو‌کۆتایی‌به‌ململانی‌نیوان‌خۆی‌و‌ئهمینی‌برای‌به‌ینی،‌ئهم‌ه‌ش‌ده‌رفه‌تیکی‌به‌ده‌وله‌تی‌ماندووی‌بیزه‌نتی‌دا،‌هه‌ناسه‌هه‌لکیشی.

بۆیه،‌به‌ره‌ی‌ئیسلامی‌-‌بیزه‌نتی‌ئارامیه‌کی‌نیمچه‌ته‌واوی‌به‌خۆه‌بینی‌جکه‌له‌

^۱ عمران: ۲۴۲.

^۲ سه‌رچاوه‌ی‌پیشوو: ۲۴۴.

^۳ سه‌رچاوه‌ی‌پیشوو.

چەند حالەتتیکى كەمدا. ئەم رەوشە نىمچە ئارامە تاوہەكو سالى (۲۰۵ك/۸۲۰ن) بەردەوام بوو، ئەوجا جموجولى سەربازى لەسەردەمى ئىمپراتور مىخائىلى دووہەم، تارادەيەك، دەستى پىكردوہ. ئەوہ بوو ھەريەك لە مەئمون و مىخائىل ئەم ئاژاوہ و شوپرشانەيانە بۆ قايمکردنى ھەلوپىستى خۆى قۆستەوہ. مەئمون رىككەوتنىكى لەگەل تۆماس-ى (صقلىبى) مۆرکرد كەوا سەركردايەتى شوپرشىكى چەكدارى كرد دژى رژیىمى بیزەنتى، ھاوكات مىخائىل دانوستانى لە گەل خوڤەمىكاندا كرد كەوا دژى مەئمون پاپەرىن. لەراستیدا ھەلمەتە چالاكەكانى ئىسلام بۆ سەرخاكى بیزەنتى لەسالى (۲۱۵ك/۸۳۰ن) دەستپىكردوہ وەكو بەرپەرجدانەوہيەك لە سەرنەو ھىرشەى كەوا (پىوفلى) ئىمپراتور بە پالپشتى ھىزى خوڤەمى دژى (زىطرە)، كردى (١). مەئمون و عەباسى كۆپى چەندىن ھەلمەتى سەربازىيان برد و توانيان چەندىن قەلا لەناوچەى كبادوكيا بگرن (٢) و ھرقلە و لوئلوئە-شيان ھىنايەوہ (٣).

مەركى مەئمون

مەئمون پىش مردنى خىلافەتى بە (المعتصم)ى براى راسپارد پاش ئەوہى قاسمى براى لابرە و عەباسى كۆپى پەرىند. دوانزە شەوى ماپوو لە (مانگى رەجەب سالى ۲۱۸ك /مانگى ئاب سالى ۸۳۳ن) لە (بەندون) لەكاتى ھىرش بەردنى بۆ سەرولاتى بیزەنتىدا كۆچى دواى كرد، بەردىان بۆ (طرسوس) و لەوى ناشتيان. موسلمانەكانىش ناچار بوون شوپنەكەيان كە لە دواى چىكانى تۆرۆس-ەوہ بوو، چۆل بەگن (٤).

^١ العريضي الدولة البيزنطية: ٢٧٩.

^٢ الطبري: ب ٦٢٣-٦٢٤.

^٣ ھەمان سەرچاوە: ٦٢٩ لازىلييف: العرب و الروم ١٠٧-١٠٨-١١١.

^٤ سەرچاوەى پىشور: ٦٥٠.

بهندی شه شه م

موحه ممدی (المعتصم) - هارونی (الواثق)

نه بو ئیسحاق موحه ممدی (المعتصم) ۲۱۸-۲۲۷ن / ۸۳۳-۸۴۱ز
ناساندنی (المعتصم)

میری بپواداران، نه بو ئیسحاق موحه ممدی (المعتصم)، کوری هارون ره شیدی
کوری ممدی کوری مه نسوری عه باسیه، پتی دهوتری (المپن - هه شته مین) چونکه
هه شته مین کوره له کوره کانی عه باس و هه شته مین خه لیه یه له نه وه که ی، هه روه ها
توانیویه تی هه شت جار فته ح بکات، هه شت سال و هه شت مانگ و هه شت روز
له خیلافه تدا مایه وه، له سالی سه د و هه شتا له مانگی شه عبان له دایکبووه نه مه ش
له سالدا مانگی هه شته مه، که کوچی دوایشی کرد ته مه نی چل و هه شت سال بووه،
هه شت کورو هه شت کچی خستوته وه. نه و نه خوینده وار بووه و نوسینی باش
نه زانیوه، به لام وا باس ده کری که سه ریازیکی نازا بووه، راهینراو له سه ر جه نگ،
هه روه ها باسی به هیزی له شیشی ده که ن (١). نه و روزه ی که مه نمونی برای له
(طرسوس) مرد، به یه تی پی درا بق خیلافه ت. هه ندی میر هه ولیاندا عه باسی کوری
مه نمون بکه ن به خه لیه، به لام عه باس خیرا به یه تی دا به مامی وه کو ریزیک بق
راسپارده ی باوکی و هیور کردنه وه یه ک بق سه ریازه کان (٢).

(المعتصم) زورداران هه کوکمرانی ده ولته تی عه باسی کرد، له گه ل که میک سوزو
به زه می نواندن و پلانی باشد، نه و ناسراو بووه به نازییه تی و ده ستپیشخه ری، زه بر
وزره نگی و به سامی. خولیای بیناسازی و کشتوکالی بووه و کاتی خوی بق دروستکردنی
ته لار و نه خشه سازی باخچه و بیستانه کان، ته رخان کرد.

^١ ابن کثیر: ب ۶۱۰ ص ۲۹۵ - ۲۹۶.

^٢ الیعربی: ب ۶۲ ص ۴۲۰.

رهوشی ناوخوا لهسه‌رده‌می (المعتصم) دا

بزوتنه‌وه‌ی (طالبی) یه‌کان

سیاسه‌تی (المعتصم) به‌رام‌به‌ر به (طالبی) یه‌کان له‌سیاسه‌تی خه‌لیفه‌ه‌ه‌باسیه‌کان - که‌وا پیش‌نهم حوکمرانیان کردووه - نهرم و نیاتر نه‌بوو، جگه‌له‌مه‌ئومون. نه‌وه‌بوو له‌سالی (۲۱۹ک/۸۲۴ن) موحه‌مه‌دی کوپری نه‌لقاسمی کوپری‌ه‌لی نه‌لزهدیدی له‌(طالقان) سه‌ری هه‌لدا، خه‌لگیککی زۆر له‌دانیشتوانی ناوچه‌ی خۆراسان شوینی که‌وتن (۱).

به‌لام بزوتنه‌وه‌که‌ی ریکخراو نه‌بوو و مه‌ترسیه‌کی راسته‌قینه‌ی نه‌بوو له‌سه‌رده‌سه‌لاتی (المعتصم)، که‌وا فه‌رمانی به‌عبداللای کوپری تاهیر دا - میری خۆراسان - به‌ره‌نگاری بیته‌وه، نهم سه‌رکرده‌یه‌ش توانی بیشکینتی و ده‌ستگیری بکات، ناردی بۆ سامه‌را و له‌وی خرایه‌ زیندانه‌وه، به‌لام به‌هاوکاری کۆمه‌لتی پیاو له‌گروه‌که‌ی هه‌له‌هات، له‌سه‌رده‌می (المعتصم و الویق) دا خۆی شارده‌وه و له‌سه‌رده‌می (المتوکل) گیرا و زیندان کرا، له‌ناو زینداندان، مرد (۲).

وادیاره‌هۆکاره‌کانی سه‌رنه‌که‌وتنی نهم بزوتنه‌وه‌یه، وێپای بلآو بوونه‌وه‌شی، ده‌گه‌پیتته‌وه‌بۆ سۆ هۆکار:

- به‌هینزی ده‌وله‌تی عه‌باسی له‌سه‌رده‌می (المعتصم) دا.

- بڕوابوونی موحه‌مه‌دی کوپری نه‌لقاسم به‌بۆچوونی زه‌یددی و جارودیه‌کان (۳)
نهم‌ش به‌دلی زۆر له‌زه‌یدیه‌کان نه‌بوو، به‌تایبه‌تی زه‌یدیه‌کانی کوفه، سه‌ره‌پای رقبوونی شیعه‌نیمامیه‌کان له‌شیعه‌زه‌یدیه‌کان نه‌وانه‌ی که‌وا شوینکه‌وتووی نه‌بو جارود بوون.

^۱ المسعودی : ب ۴۲ ۴۳ - ۴۶۵.

^۲ الاصلهانی : ۴۷۲.

^۳ (جارودی): گروپیککی دیسلامیه‌ده‌گه‌پیتته‌وه‌بۆ نهمو جارود. بڕوایان وایه‌پینهمبهر (صلی الله علیه وسلم) ناماژه‌ی کردوه نیمامه‌ت بدرتته‌ه‌لی کوپری نهمو تالیب نهموش له‌میان‌ه‌ی باسکردنی سیلانه‌کانی بۆ نهموی ناوی به‌ینتی. بگه‌رێوه‌بۆ - الشهرستانی - ب ۱۰۷ - ۱۰۸.

- بېوابوونی موحه مەدی كۆپى ئەلقاسم بە بۆچوونی موخته زىلە كان (١).

لەسەردەمى (المعتصم) دا لەسالى (٢٢٠/ك/٨٣٥ن) موحه مەدى كۆپى (على الرچا)، تۆهەمىن ئىمامى شىعەى دوانزە ئىمامى، كۆچى دوايى كرد. (المعتصم) بەم مردنە داتنەوا بوو، چونكە لەو دەترسا رىكابەرىتى بىكات لەسەر دەسەلات و دواى خىلافەتى لى بىكات، لەسەر بنەماى ئەوہى كە كۆپەكانى لە وەچەى مەئمون-دان لە (أم الفجل)ى ھاوسەرى.

بىزوتنەوہى (زط)

لەو ئاستەنگانەى كە توشى (المعتصم) بوو و بارشانى قورس كرد لەماوہى خىلافەتەكەيدا، بىزوتنەوہى (زط) بوو، كەوا توانيان رىگەى بەسەرە كۆنترۆل بىكەن و ھەرپەشە لە دامودەزگاكانى دەولەت بىكەن، گومرگيان سەپاندا سەر كەشتىەكاندا و ھەولياندا نەھيژن دەستى يارمەتى بىكاتە بەغداد، بۆيە لەسالى (٢١٩/ك/٨٣٤ن) (عوجەبى كۆپى عونبس)ى نارد بۆ ئەوہى بەرپەرجيان بداتەوہ لە (البطيحة)، ئەوہ بوو تەنگى پى ھەلچىن و ئەوانيش داواى ئەمانيان كرد، خەلىفەش دەريەدەرى كردن بۆ (عين زبە) (٢).

لەناوبردنى بىزوتنەوہى بابەك

(المعتصم) جىبى متمانە بوو، ئەوہ بوو جەنگى ھەلگىرساند دژى بابەكەكان تا لەسالى (٢٢٣/ك/٨٣٨ن) لەناوى بردن. ئەوہبوو لەپاش سەقامگىر بوونى رەوشى ناوخۆ، جەختى كۆردەوہ لەسەر جەنگاندنى بابەك و شالاو لەدواى شالائى بۆ دەناردن. لەلايەكى ترەوہ مەترسى بابەك گەورەتر بوو پاش ئەوہى (نازەرىبىنجان)يش چووہ ژىر دەسەلاتى، ترس بالى كىشا بەسەر ئەو ناوچەيە كە تا ئىيران درىژ بۆتەوہ. تاوہكو بەكۆك لەتيمە عەباسىەكان بەسەر كۆردايەتى ئىسحاقى كۆپى ئىبراھىمى كۆپى موسەب

١ اللبثى : ٢٧٦٤-٢٨٧.

٢ الطبرى : ب ٨٧٩-٩.

له سالی (۲۱۸/ک/۸۳۳) توانی شوینکه وتوانی له ئیران له ناویه ری (۱).

له سالی (۲۲۰/ک/۸۳۵) (المعتصم) ههستا به دامه زانندی مه زنتین سه رکرده ی خۆی که ناوی (نه فشین) ه، حیده ری کوپی کاوس، وه کو میریک له سه ر شاخه کان (۲) و فرهانی پیدایه بجهنگی له گه ل بابه ک - دا. نه م سه رکرده یه ناسرا به وه ی که زۆر وریایه، شارهزا له رپه وه شاخاویه کاندایه. نه و پلانیکسی سه ربازی په پره وه کرد که له سه ر - به ره وپیشچوونی هیواش - هه ستابوو. له (برزند) له ده وروبه ری (ته فلیس) ده واری هه لدا، قه لاکان و ریگه کانی نیوان خۆی و نه رده بیل کۆنترۆل کرد و سه ربازه کانی به سه ر قه لا و شوینی جیا جیادا دابه شکرد. (۳). (المعتصم) یش به رده وام کۆمه کی ده کرد و نازوخه ی بۆ ره وانه ده کرد و خه رچی سه ربازه کانی بۆ ده نارد. پۆسته شی (برید) ریگه خست، ریگه ی خۆشکرد بۆ نه وه ی هاتوچۆ و په یوه ندی کردن به خیرایی و دلنیایی مسۆگه ر بکات، وای لتهات نامه گۆزین له نیوان سامه را و سه ربازگه ی نه فشین ساوه ی چوار رۆژ یاخود که متری پی ده چوو (۴)، هه روه ها (بۆ یه که م جار له م جهنگه دا) کۆتری نامه به ر بۆ گه یانندی هه واله کان به کارهینرا (۵) وه به خۆی له (سامه را) وه سه ره ره شتی شه په کانی ده کرد و نه خه شه ی سه ربازی دانه نا. به وه ش موسلمانان کان بوونه خاوه ن زنجیره قه لایه کی سفت و سۆل به رووی بابه ک.

نه فشین په نای برده به ر شیوازی سیخوپیستی بۆ نه وه ی دوژمنه که ی لاوازیکات و به پلاننه کانی ناشناپیست. نه وه بووه ر سیخوپیستی نه وانی چنگ بکه وتبایه، راکیشی ده کرد بۆ لای خۆی و پاره ی زیاتری پی ده به خشی و بۆ به رزه وه ندی خۆی به کاری ده هینا (۶).

۱ هه مان سه رچاوه : ب ۶۶۷-۶۶۸.

۲ هه مان سه رچاوه ی پینشوو : ب ۱۱۷۹.

۳ هه مان سه رچاوه : ب ۱۱-۱۲.

۴ الطبری، شیوازی گواسته نه وه ی یارمه تیه کان له نیوان سامه را و برزند - شوینی سه ربازگه ی نه فشین - ده ستیشان

ده کات : هه مان سه رچاوه ی پینشوو : ب ۱۲۷۹-۱۳.

۵ الدوری : ب ۱۸۵.

۶ الطبری : ب ۱۳۷، ۹.

✻ لازیلیف : ب ۱۴۲، ۲۵۹. Bury: p.cit.p

بابهك ده سته جي هه ستي به وه كرد كه نه جار ه روبه روي سه ركرده يه كي زيرو
چاوكراوه بوته وه، بو نه وه ي فشار له سه ر هيزه كاني له نازه ريبنجان كه م بگاته وه،
داواي له (پيوفل) ي نيمپراتوري بيزه نتي كرد هيرش بگاته سه ر خاكي نيسلام، به ليني
پيدا بيته ناو نايي گاوره وه. (۱)

له نه نجامي نه م خه شم و قينه (و نه م ناماده سه ر يازيه) ده بي پيكدادن له نيوان
هه رديو لا روي بدايه، نه وه بوو خه ليفه فه رماني به نه فشين كرد كاري سه ر يازي
ده سته بيگات و شاري (بذ) ي وه كو به كه م نامانجي سه ر يازي بو دياري كرد، پاش
نه وه ي له ناكامي شه ري (نه رشه ق) دا (۱) بابهك ناچار بوو خوي تيا هه شار بدات.

نه فشين په له ي نه كرد له رويشني به ره و (بذ)، به لكو له سه ر خوي بوي چوو تا
گه يشته لاي و گه مارويه كي توند و توليدا و شاري (روز الروذ) ي كرد به سه ر يازگه يه كي
نوئ بو هيزه كاني. ناله م كاته دا بابهك هه ولي دا بو لاي خوي رايكيشني به لام
سه رنه كه وت. نه فشين به رده وام بوو له گه ماروداني (بذ) تا له روي هه يني له (ده ي
مانگي ره مه زان سالي ۲۲۲ ك/مانگي تاب سالي ۸۲۷ن تواني بجيته ناوي (۱)).

له پاش روخاندني (بذ)، بابهك بو نه رمينيا هه له ات، نه فشين - يش بو شا و
ميره كاني نووسي ريگه ي لي بگرن. سه رچاوه كان وا باس ده كه ن كه (به تريق - سه هلي
كوپي - سنباط) شويني خوشاردنه وه ي زاني و دنياي كرده وه پاشان غه دري لي كرد
و راده ستي نه فشيني كرد (۲).

له (مانگي سه فه ر سالي ۲۲۲ ك/مانگي كانوني دووه م سالي ۸۲۸ن) (بابهك) بيان
هينا بو سامه را له گه ل عه بدولاي برابدا. جا روي گه يشتن رويكي بيرنه چوو بوو.
نه وه بوو سه ر يازه كان جله نه ركه وانپه كه يان له به ري كرد و خستiane سه ر پشتي
فيليك و به شه قامه كاندا گه رانديان. كه گه يشته شويني دانيشتن خه ليفه جله كه يان

^۱ سمبارت به شه ري نه رشه ق بگه ريوه بو - الطبري - : ب ۷۹ ۱۳ - ۱۷.

^۲ هه مان سه رچاوه پيشوو: ۳۱ - ۴۰.

^۳ هه مان سه رچاوه : ۴۰ - ۵۱.

داکەند، پاشان هەردوو دەست و قاچیان بپری و دەستیانکردە چەقاندنی شمشێرەکانیان بە لەشیدا بەهێواشی، بێ ئەوەی بیکوژن تا زیاتر نازار و ئەشکەنجە بچێژێ. لە کۆتاییدا سەریان بپری، خەلیفەش ناردی بۆ بەغداد و پیشان خەڵک درا، لە کاتی کدا تەرمەکەی لە خاچ درا و لە سامەرا خرایە روو. عەبدوللای براشی لەگەڵیا لەخاچ درا^(١). بەمەش ئەم بزوتنەوێهە کەوا خیلافەتی لە سەردەمی مەئموندا بەخۆی خەریک کردبوو، کۆتایی پێتات.

بزوتنەوێ مازیار

هێشتا دەولەتی خیلافەتی عەباسی لەمەترسی بزوتنەوێ خۆپەمی رزگاری نەبوو بوو لە و ناوچانێ کە دەکەونە رۆژئاوای دەریای قەزوین، بزوتنەوێهەکی دیکەی فارسی روبەپوی بوو، کە بریتی بوو لە بزوتنەوێ مازیاری کوپی قارن، دواین میری قاریانیەکان لە (گەرستان)، کەوا نیشتمانی خۆی کرد بە گۆرەپانێک بۆ چالاکیە شۆرشییەکانی دژی دەولەت.

مازیار هاتەناو ئیسلامەوێ و ناوی موخەممەدی لەخۆی نا و مەئمون -پیش کردی بە فرمانپەرەوا لەسەر (طبرستان) و (رویان) و (دنباوئند) و نازناوی (أصبهذی لیتنا)^(٢). وادیارە ئەو کابرایە هەستی سەرەخۆیی هەبوو، ویستی لە جەستەیی دەولەت جیا بێتەوێ. بۆیە، دوژمنایەتی نێوان تاهیریەکان کەوا رقی لیتانە، لە نێوان ئەفشین کە تەماحی ویلایەتی خۆراسانی کردبوو، قۆستەوێ بۆ بەرزکردنەوێ ئالای شۆرش. جا ئەفشین نامەی بۆ مازیار ناردبوو هانی دەدا یاخی بوونی خۆی لە دەسلەتەکانەیان راگەیهێنی، بە هێوای ئەوێ ئەمان نەتوانن ملکهچی بکەن، ئەو کاتەش، ئەمە دەکاتە بەهانیەک بۆ ئەوێ خۆراسانیان لی بگەرینیتەوێ^(٣).

^١ الطبری : ب ٥٥، ٥٢٧٩.

^٢ البیعقوبی: ب ٤٢٧، ٤٢٨.

^٣ المسمعودی: ب ٤٧٢، ٤٧٣. الطبری : ب ٨٠، ٧٩.

به لام په یوه نندی نیوان نه فشین و مازیار به و ساده و ساکاریه نه بوو، به لکو په یوه نندییه کی قول و رهگ و پیشه ی داکوترا کویانی ده کرده وه. نه وه بوو مازیار دانی به وه نا که نه فشین هانی داوه بؤ یاخی بوون و ریککه وتن له سهر ناینیک که له مه زه به کانی (ثنویة) و ناگر په رستی پیکهاتبوو^(۱) هروه ها مازیار نوسراوی بؤ بابک-یش دهنارد و هاریکاریکردنی بؤ ده خسته پوو^(۲) وادیاره نه و له سهر مه زه به یی خوړه می بووه، نه و مه زه به یی که وای لیهات شوپشی هوشیاری فارسی ده نواند دژی ده سلاتی عه باسیه کان و دژی نه و کومه لگه به یی که دایانمه زرانند^(۳)، نه و پالنه رانه ی که بابک کی جولاند هر خوړه تی هانی نه می دا یاخی بی، به تایبه تی نه گهر بزانی که نه و تازه چوته ناو نیسلامه وه، واته نه م پالنه رانه تیکه له یه که بوو له پالنه ری سیاسی و ره گه زپه رستی و ناینی^(۴).

نه و کارانه ی که مازیار نه نجامی دا له پاش راگه یانندی بزوتنه وه که ی، مژکی خوړه می هاوبه شی پتوه دیار بوو. چونکه نه و ویستی ده ست به سهر زه وی و زاری مولکداره کان بگری و به سهر جوتیاره کاندایا به شی بکات^(۵) نه م کاره ش مانایه کی سیاسی هه به له تهنیشت مانا نابوریه که ی، به تایبه تی نه گهر بزانی که به شتیکی نوری خاوه ن زه وییه کان عه ره ب و مه والیه کانیان بوون، بویه مازیار فره مانی دا به کاربه ده سته که ی له سرخستان^(۶) دووسه د و شه ست که س له کوپی سه رکرده کان کویکاته وه و راده سستی جوتیاره کانی بکات بؤ نه وه ی بیانکوژن به و پتیه یی که خه لکیکی مه ترسیدارن، هروه ها هه لیخه له تانندن به کوشتنی خاوه ن کتله گه کان و ده سترتن به سهر ژن و مالیاندا، له هه ولتکدا بؤ نه وه ی هیزی چینی هه ژار بخاته پال

^۱ المسعودی : ب ۷۲ ۷۳ .

^۲ الطبری : ب ۷۹ ۸۱ .

^۳ الدوری : ۱۸۸۷ .

^۴ العمرو : ۳۶۰۷ .

^۵ الطبری : ب ۷۹ ۸۱ .

^۶ سمبارت به م نامانه بگه ریوه بؤ : هه مان سهر چاره : ۷ ۸۹۸۱ ، ۹۳۸۴

خۆی و هانیان بدات بۆ رزگار بوون له دهسهلاتی عهره بی (١)
خهلیفه ئامانجی ئەم شۆرشه ی بۆ ده رکه وت، کانتیک عه بدوللای کوری تاهیر،
نامه یه کی ئە فشین بۆ مازیاری گرت و پاش ئە وه ی که خۆی چه ندین نامه ی تری
ده سکه وت له خودی مازیاره وه (٦).

ئە وه ی راستی بی ئە م بزوتنه وه یه به مردوو یه تی له دایک بوو! ئە وه ش چونکه کاتی
راگه یانندی، له سالی (٢٢٤ک/٨٣٩ن)، گونجاو نه بوو. ده وله تی خیلافه تی عه باسی له و
کاته دا بارودۆخی ئارام بوو، له لوتکه ی به هیزیدا بوو، ئە وه ش پاش ئە وه ی چه ندین
بزوتنه وه ی به ره له ستکاری له ناو برد، بۆیه له ناو بردنی بزوتنه وه ی مازیار زۆر ماندووی
نه کرد (٢).

سه باره ت به کۆتایی مازیار، ئە وا له کۆتایی بابە ک ده چوو، خهلیفه کوشتی و له
ته نیشته بابە ک له خاچی دا. (٣).

ده رکه وتنی ره گه زی تورکی

له سایه ی بارودۆخیک ی پر له ململانی له نێوان عه ره به کاندا له لایه که وه و فارسه کان
که وا مه ئمون له سالانی یه که م له خیلافه ته که یدا به سۆز بوو له گه لیاندا له لایه کی
دیکه وه، تیکچوونی هاوسهنگی له نێوان ئە و ره گه زانه ی که ده وله تی عه باسی لیتی
پیکهاتبوو. به یعه ت به (المعتصم) درا بۆ خیلافه ت.

ئە وه بوو له و ساته ی مه ئمون له (مرو) ده رچوو، په یوه ندی نێوان عه باسیه کان و
خۆراسانیه کان تیکچوو. شوینه واری ئە وه ش، له له ناو بردنی بنه ماله ی سه هل - که
پیشینه یه کی فارسیان هه یه - و راپه پینی بزوتنه وه کانی دژ به ده ولته ت، ده رکه وت،
بۆیه، ئە سته م بوو ئاواتی خۆراسانیه کان و به رژه وه ندی عه باسیه کان له گه ل یه کدا
بگونجی. و متمانه ی (المعتصم) به فارسه کان به ره و لاوازی ده چوو. له لایه کی دیکه وه،

^١ سهر چاره ی پیشوو : ٨٦٧، ٨٧.

^٢ العمرو : لا ٣٦٠، ٣٦٦.

^٣ الیعقوبی : ب ٤٣٨، ٤٣٩.

(المعتصم) پشتی به رهگزی عه‌ره‌بی نه‌به‌ست و متعانه‌ی به عه‌ره‌ب نه‌بوو، به‌هژی زۆر هه‌لگه‌پانه‌وه‌یان و ئاژاوه‌نانه‌وه‌یان و راپه‌پینیان دژی خه‌لیفه‌کان، سه‌ره‌پای شه‌وه‌ی که زۆر له‌بنه‌ماکانی هه‌یزی سیاسی و سه‌ربازیان له‌ده‌ستدایوو، بۆیه مه‌ترسیان که‌تر بووه‌وه و رۆلیان لاواز بووه‌وه.

ئه‌م ده‌رئه‌نجامانه‌ وای له‌(المعتصم) کرد پاسه‌وانی خۆی به‌گروپێک له‌ره‌گزی تورکی بسپێژی، جێی باسه‌ که‌ خوێه‌وشتی و سیفاتی جه‌سته‌ی له‌ قایمی و ئازایه‌تی و پته‌ویدا هاوشیوه‌ی خاله‌ تورکه‌کانی بوو، که‌ نه‌ته‌وه‌یه‌کی توندو تیژو جه‌نگاوه‌رو زه‌ه‌بوو زه‌نگن. وای لێهات ره‌گزی تورکی کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌سه‌ر ژبانی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی، هه‌رچه‌نده‌ تورکه‌کان خاوه‌ن شارستانیه‌تیکی دێرین نه‌بوون. پاسه‌وانی تورکی بووه‌ کۆله‌که‌یه‌ک له‌ کۆله‌که‌کانی خیلافه‌ت له‌ رۆژانی حوکمه‌رانی ئه‌مدا.

له‌راستیدا تورکه‌کان، له‌سه‌رده‌می ئه‌مه‌ویدا له‌ئه‌نجامی بزوتنه‌وه‌ی رزگاری خوازی ئیسلامی بۆ ولاتی دوا‌ی روبر هاتنه‌ناو کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیه‌وه، به‌لام هه‌یج کاریگه‌ریه‌کی سیاسیان له‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیدا نه‌بوو. به‌لام ئه‌وان، له‌وکاته‌ی که‌ چرونه‌ ناو جه‌رگه‌ی ژبانی ئیسلامیه‌وه له‌سه‌رده‌می عه‌باسیدا ژماره‌یان به‌ره‌ به‌ره‌ زیادی ده‌کرد و به‌روونی له‌گۆره‌پانی رووداوه‌کاندا له‌به‌غداد ده‌رکه‌وتن له‌سه‌رده‌می مه‌ئمونها که‌وا له‌ناو سوپادا به‌کاری هه‌تانه‌ بۆ شه‌وه‌ی جۆره‌ هاوسه‌نگیه‌ک به‌دی بیه‌تی له‌نیوان هه‌ردوو ره‌گزی عه‌ره‌ب و فارس.

(المعتصم) ئه‌م کۆمه‌له‌ ده‌مارگیره‌ تازه‌ گه‌شه‌ کردووه‌ی له‌خۆگرت تا به‌هره‌ سه‌ربازییه‌کانیان به‌کاربه‌ینی بۆ پاراستنی ده‌وله‌ته‌که‌ی و مانه‌وه‌ی خیلافه‌ته‌که‌ی، له‌ سایه‌ی مملاتی عه‌ره‌بی - فارسیدا.

بۆیه‌ به‌شیه‌یه‌کی به‌رفراوان تورکه‌کانی له‌سوپادا به‌کاره‌تانه‌ و خه‌ستنه‌ی ژێر فه‌رمانی سه‌رکرده‌کانی خۆیان، به‌مه‌ش لێدانێکی توندی ئاراسته‌ی سه‌رکرده‌ و سه‌ربازه‌کانی عه‌ره‌ب و سیاسه‌تی ته‌قلیدی مه‌نسور کرد که‌وا ده‌بویست له‌ سوپادا

هاوسه‌نگی له نیوان گروپه عه‌جه‌مه‌کان و گروپه عه‌ره‌به‌کان بپارێزی (١)، سه‌باره‌ت به سه‌رچاوه‌ی ئهم تورکانه، ئه‌وا (المعتصم) له‌هه‌رێمه‌کانی دوا‌ی رووبار هینایانی، وه‌کو سه‌مه‌رقه‌ند و فرغانه و ئه‌شروسنه و شاش و خه‌وارزم، ئه‌مه‌ش له‌رێگه‌ی کپینیان، یان له‌رێگه‌ی دیلگرتنیا‌ن له‌جه‌نگه‌کاندا، یان له‌رێگه‌ی ئه‌و دیاریبانه‌ی که‌ فه‌رمانپه‌وای ئهم هه‌رێمانه‌ به‌شێوه‌ی کۆیله‌ به‌خه‌لیفه‌کان پێشکه‌شیا‌ن ده‌کرد. پاشان وای لێهات وڵاتی دوا‌ی رووبار بووه سه‌رچاوه‌یه‌کی گه‌رنگ بۆ کۆیله‌ی تورک (٢)

(المعتصم)، تورکه‌کانی له‌وڵات جێگیرکرد، له‌خۆی نزیک‌ی کردنه‌وه، به‌ده‌سه‌لات تایبه‌تی کردن، سه‌رکردایه‌تی سوپا‌کانی پێ‌ سپاردن، له‌ بواری سیاسه‌تدا پله‌و پایه‌ی بۆ دانان، له‌ سامه‌را نیشه‌ته‌جینی کردن که‌ تایبه‌ت بۆ ئه‌وان دروستی کرد بوو. له‌لایه‌کی دیکه‌وه، عه‌ره‌بی بێبه‌ش کرد له‌ سه‌رکردایه‌تی کردنی سوپا‌کان، له‌ دیوانه‌کان ناوی سه‌رپه‌نوه و به‌خشینیشی لێ‌ برین.

ئهم سیاسه‌ته‌ی (المعتصم) دا، ئه‌نجامی هه‌نوکه‌یی و دووری‌شی هه‌بوو. له‌رووی ئه‌نجامه‌ هه‌نوکه‌یه‌یه‌کانه‌وه، ئه‌وا ئهم سیاسه‌ته‌دارانی عه‌ره‌بی تووچه‌کرد، دژی ده‌سه‌لاتی (المعتصم) راپه‌رین، هه‌روه‌ها به‌ رابه‌رێتی (عوجه‌یفی کورپی عونبس) و (ئه‌لمه‌باسی کورپی مه‌نمون)، پلانیان دانا بۆ تیرۆرکردنی، به‌لام پلانه‌که‌یان سه‌ری نه‌گرت.

کاردا‌نه‌وه‌ی (المعتصم) یش ئه‌وه‌ بوو ئه‌لمه‌باسی له‌ ناوێرد هاوکات عوجه‌یف کۆچی دوا‌یی کرد، پاشان ورده‌ ورده‌ عه‌ره‌ب و فارسه‌کانیشی دوورخسته‌وه و له‌ بێدانی به‌خشیندا ناوی سه‌رپه‌نوه (٣).

له‌رووی ئه‌نجامه‌ دووره‌کانیه‌وه، ئه‌وا ئهم سیاسه‌ته‌ بووه‌ هۆی زه‌ره‌رو زیانیکی زۆر و مه‌ترسیدار بۆ ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی، چونکه‌ له‌ رێبازی عه‌ره‌بی - فارسی، ده‌رچوو، بۆیه‌ ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌ی لاواز کرده‌وه، ره‌نگه‌ په‌یدا بوونی ده‌وله‌ت گه‌لێکی

^١ الدوری : ١٧٨، ١٧٧٤.

^٢ العبّادی : ١١٧٤.

^٣ البیعقوبی : ب ٤٢٧ ٤٢٦.

جياخواز لەسەر تاپاي دەولت لەسەردەمی عەباسی دووهەمدا، یەكێك بوو بێت لەم ئەنجامانە، بەلام لە سەردەمی (المعتصم) بە روونی دەرنەكەوت، لەپاشتر روون دەبێتەو، لە كوشینی ئەلموتەوئەكەو لە سالی (٢٤٧ك/٨٦١ن).

لەناوبردنی ئەفشین

هەندی لە سەرکردە توركەكانی دەولەتی عەباسیدا، پۆستەكانیان و دەسەلاتیان لەناو دەولەتدا بۆ هێنانە دیی ئاواتەكانیان بەجیا بوونەو لە دەولەت، قۆستەو. لەو سەرکردانەی كە مەیلی سەربەخۆیی هەبوو، سەرکردە ی تورکی ئەفشین، كەوا ویستی دەولەتێکی سەربەخۆ دامەزرینی لە (ئەشروسنە)، بۆیە كەوتە رێخۆشكردن بۆ گەشتن بە ئامانجەكە ی بەم هەنگاوانە ی خوارەو:

- هەولیدا خەلكی بۆلای خۆی راکیشی تا لە فەرمانپەرەوای عەباسی دوور بکەوئەو و پشتگیری لە بانگەشەكە ی بکەن.

- هەولیدا عەبدوڵلای كورپی تاهیر فەرمانپەرەوای خۆراسان كە لە رووی وەستا، دووربخاتەو.

- مازیار و منكجوری فرغانی، هاندا شۆرش دژی دەسەلاتی (المعتصم) هەلگیرسێن.

ئەفشین شكستی هێنا لە هێنانەدی ئامانجەكە ی، پاش ئەو ی كە پیلانەكە ی ئاشكرا بوو (١). بۆیە سیاسەتی خەلیفە بەرامبەری گۆرا، ئەویش لەلایەنی خۆیەو هەستی بەم گۆرانه كرد و وای لێكرد بێر لە لەناوبردنی خۆدی خەلیفە بكاتەو، بەلام دەستی بەسەرا گیرا و (المعتصم) یش دادگایی كرد، بەلام راپۆرتی لێپرسینەو كە ئامازە ی بەپیلانی كوشتنەكە نەكرد، بەلكو كۆمەلێ تۆمەت بوو مەبەست لێی سەلمانندی ئەو بوو كە ئەفشین بەراستی نەهاتۆتە ناو ئابینی ئیسلامەو و هیشتا توندپەرەو بۆ ئاگرپەرستی، هەولدها دەولەتی خیلافەتی عەباسی لەناوبەری. لەوانە یە

١ المیعقوبی: ب ٢٧٩ ٤٢٩. الطبری: ب ٩ ١٠٤.

مه به سستی (المعتصم) نه وه بوو گومان و دووبه ره کی نه که وتیته ناو سه رکړده کانی تری تورک. له سالی (۲۲۶ک/۸۴۱م) نه فشین له ناو زیندانه که ی خویدا کوچی دوايي کرد (۱)

په یوه نندییه دهره کیه کان له سه رده می (المعتصم) دا

په یوه نندی له گه ل (بیزه نتي) په کاندا

له نه نجامی سه رقا لېوونی خيلافه ت به له ناو بردنی شوړشی بابه کی خوړه می، له سالانی په که می خيلافه تی (المعتصم) دا شه ر ږاگیرا. له کاتیکدا (پیوفیل) نیمپراتوری بیزه نتي سه رقا لېوو به هینانه وه ی دوورگی (صقلیه) له نیو ده سستی موسلمانان کاندا، بویه ناوچه سنوورییه کان نارامیه کی نیمچه ته واوی به خووه بینی. به لام نه وه نده ی نه مابوو چوار سال به سه ر خيلافه تی (المعتصم) دا تپه پېی (پیوفیل) وایینی بگه پښته وه بڼو شه پکړدن له گه ل موسلمانان کاندا له سه ر سنوری روزه لاتي نیمپراتورییه ته که ی، جا سه رکه وتنی دانوستانه که ی له گه ل بابه کدا که وا به لینی پيدا بېی به گاور له به رامبه ر یارمه تیدانی له جه نگانندی موسلمانان کاندا، زیاتر هانیدا له سه ر نه وه، به بڼو چوونی خو ی ده ی توانی سه رکه وتنی سه ریازی به ده ست بیني، بویه هیرشی کرده سه ر ناوچه ی به ریازی په کانی فورات بڼو نه وه ی په یوه نندی کردن به خوړه میه کان له نه رمینیا و نازهر بیتجان مسوگر بکات، سه ره ریگی (زیگره) شی داگیرکرد، که زیدی له دایکبوونی دایکی خلیفه یه، موسلمانان کانی به دلیل گرت، هه روه ها هیرشی کرده سه ر (سمیساط و ملطیه) و ناگری تی به ردا (۲).

(المعتصم) نه م هیرشه بیزه نتيه ی به ته حددا کردنی خودی خو ی دانا پیش نه وه ی ته حدایه ک بی بڼو خيلافه تی عه باسی، رازی بوو به و ته حدایه و بریاری دا تو له ی (زیگره) بکاته وه. هر که ته واو بوو له دامراکاندوه ی شوړشی بابه کی خوړه می له سالی (۲۲۳ک/۸۲۸م)، سوپایه کی چروپړی ناماده کرد به مه به سستی ناراسته کردنی لیدانیکی پشت شکین بڼو نیمپراتوریه ت، تا سامی نیمپراتوریه ت نه هیلې. به م سوپایه

^۱ الطبری: همان سه ر چاوه لا ۱۱۴.

^۲ الطبری: ب ۷۹ ص ۵۶.

به‌رهو (عموریه) که‌وته‌پئی، زیدی له دایکبونی خان‌واده‌ی (پیوفیل)، به‌نیازی ویرانکردنی. شایانی باسه داگیرکردنی عموریه به هنگاوێك دانشی بۆ گه‌یشتن بۆ (قسطنطینیة). (١)

خه‌لیفه به ناماده باشیه‌کی ته‌واوه‌وه (سامه‌رای) به جیه‌یشت و (ئه‌نقهره) شی کرده یه‌که‌م نامانجی شالاره‌که‌ی، (ئه‌شناس) ی تورکی بۆ سه‌رکردایه‌تی پیشه‌وه‌ی داناو (نیتاچ) بۆ لای راست، (جه‌عه‌ری کوپی دینار) یش بۆ لای چه‌پ و (عوجه‌یفی کوپی عونبس) له‌ناو جه‌رگه، ئه‌فشین-یش له‌م شالاره به‌شداری کرد و له‌سه‌ر تیمیکی سه‌ریازی بوو، بپاریدا له‌ سی شوینه‌وه بجیه‌ته ناو خاکی بیزه‌نتیه‌وه. سوپای رۆژه‌لات به سه‌رکردایه‌تی ئه‌فشین به‌ره‌و شاری (سروج) به‌ریگه‌وت بۆ ئه‌وه‌ی له رۆژیکی دیاریکراودا و له‌ میانه‌ی رژی (الحدث) بجیه‌ته ناو خاکی بیزه‌نتیه‌وه (٢)، سه‌باره‌ت به سوپای رۆژناوا که به سه‌رکردایه‌تی ئاشناس-ه، ئه‌وه ده‌بوو به‌ چیا‌ی توڤوس-ه‌وه بۆ شاری (صفصاف) پیشکه‌وی که ده‌که‌ویته نزیکه‌ی قه‌لای (لولونه) تا له‌گه‌ل سوپای رۆژه‌لات له‌ده‌شتی ئه‌نقهره‌دا یه‌ک بگرن. خه‌لیفه‌ش به‌شی سیه‌می سوپا‌که‌ی به‌رپه‌برد و راسته‌وخۆ به‌ره‌و ئه‌نقهره که‌وته‌پئی. خه‌لیفه‌ وا پلانه ته‌کتیکه‌که‌ی دا‌پشت که هه‌ر سی به‌شه‌که له‌لای نشیوی ئه‌نقهره کوپینه‌وه تا هیرش بگه‌نه سه‌ر شاره‌که (٣).

له‌م کاته‌دا (پیوفیل) ئیمپراتۆری بیزه‌نتی، که زانی خه‌لیفه پلانی بۆ ئه‌نقهره و عموریه داناوه، (قسطنطینیة) ی به‌جیه‌یشت و له (دوریلیم) راوه‌ستا که سی میل له (عموریه) یه‌ دووره و فه‌رمانیدا ئه‌م شاره قایم بکری و کۆمه‌کی بۆ ناردن. ده‌ریاره‌ی پلاندانانی بۆ شه‌پکردن، ئه‌وا وای دانا بوو له‌کاتی کشانی هیزی ئیسلامی به‌ره‌و باکوور به‌ ئاراسته‌ی ئه‌نقهره، هیرش بکاته سه‌ریان، له‌پیناوه ئه‌مه‌ش له‌سه‌ر رووباری (هالیس) سه‌ریازه‌کانی راگیر کردو خۆی ناماده کرد بپه‌رینی تا له‌ پرینگدا بیته سه‌ر

^١ مه‌مان سه‌ر چاره: ٥٧٧

^٢ فازیلیف: ١٣٣٧.

^٣ الطبری: ب ٥٧٧٩. ٥٨.

موسلمانەکان، ئەو وای دەزانی که ئەم ھێزانیە لە رێی (کیلیکیا)وە بۆ ئەنقەرە دین، ئەگەرچی ھیچی دەربارەی سوپای ئەفشین نەدەزانی (١).

ئەوجا ئەو ھەر روویدا که خەلیفە فەرمانی دەرکرد سوپا راوھستی تا دەنگوباسی سوپای بێزەنتی بزانی، نامە یەکی بۆ ئەشناس نارد، جا لەوکاتەدا گەشتبوو ھەمیشە مێرگی ئەسقەف که نزیک لوتلوتیە، ناگاداری دەکردووە بە گۆرانی ھەلوئستی سەربازی، فەرمانی پێدا راوھستی تا پاشەکی سوپاکە پێی بگات چونکە کەرەستە جەنگی پێیە. (٢)

وادیارە (پیوفیل) بە ھاتنی سوپای رۆژھەلات که بە سەرکردایەتی ئەفشین بوو، زانی، بۆیە پلانەکی گۆرپی، ناچار بوو سوپاکە بکابە دوو بەشەو، خۆی سەرکردایەتی بەشی یەکەمی کرد تا روبەروی ئەفشین بپێتووە، بەشی دووھەمیشە بۆ بەرھەنگاربوونەو سوپای خەلیفە ھێشتەو تا نەھێلێ پێشکەون، ئەو ھەوێکە بۆ بەیەک نەگەشتنی ھەردوو سوپای ئیسلامی (٣) جا (المعتصم) که بەپلانی (پیوفیل) ناگادار بوو، ویستی ئەفشین، بە کەوتنە پێی ئیمپراتۆر بۆ لای وریا بکاتووە. بەلام ئەوکاتە ئەفشین گەشتبوو ناو ئاسیای بچوک، بۆیە ھیچ نوسراویکی پێ نەدەگەشت. سەبارەت بە ئەشناس ئەوا بەردەوام بوو لە کشانی بەرھەو ئەنقەرە و خەلیفەش بە ماوھی یەک رۆژ لە دوایەو بوو، بۆ ئەوھی ھیچ شتێک بزانی لە بارەو چارەنووسی ئەفشین (٤).

لەوکاتەو که سوپای خەلیفە لە ئەنقەرە نزیک دەبوو، ئەفشین لە (سیواس) دەپەرپووە بۆ (توقات)، جا ئەوکاتە چاری ناچار بوو لەگەڵ ئیمپراتۆردا بچەنگی. شەرھەکە لەساتە یەکەمەکانی بەیانی رۆژی بیست و پینچ لە (مانگی شەعبان

١. Bury: op.cit. p ٢٦٤

٢. الطبری: ب ٧٩ ٥٨.

٣. Bury: op.cit. p ٢٦٤

٤. الطبری: ب ٧٩ ٦٠.

سالی ۲۲۲ک/مانگی ته مموز سالی ۸۲۸ن ده ستيپيگرد، هرچنده سهره تا بيزه نتيه كان سهرکه وتنيان به ده ستهينا، به لام سوار چاكي موسلمانه كان هه لويسته كه يان له دورانه وه بو سهرکه وتن گۆپي. كاتيک هه والي كوشتنی ئيمپراتور بلاو بووه وه و شهره كەش بهرده وامه، شله ژاوي كه وته ناو ريزي سوپاي بيزه نتيه وه، بويه هه لهاتن به بي شه وه ي لايكه نه وه. ئيمپراتوريش پاش رهنج و كوششيني كه م گۆره پاني شه ره كه ي به جيهيشت و رويشت تا گه يشته شاري (خليوكومن). كه ده كه ويته باكووري نه ماسيا، پاشماوه ي سوپاكي كۆكرده وه و گه پايه وه بو سهر بازگه كه ي له سهر روپاري هاليس، به كيك له سهر داره كانی بو نه نقره نارد تا به رگري لي بكات، به لام كات به سهر چوو بوو. چونكه شه وه ي كه روويدابوو سوپا جيا بووه كانی ئيسلام له ده شتي نه نقره كۆبوو بوونه وه و شاره كه يان ويران و كاو ل كرد بوو (۱).

(پيوفيل) پاش دۆرانی و روخاندنی نه نقره هيجی پينه كرا جگه له وه ي بنيري بو لاي (المعتصم) و داواي ليئوردنی لي بكات له و كوشتاره ي كه له (زبطرة) نه نجاميدا و په يمانی دا سهر له نوئي ناوه دانی بكاته وه و دانيشتووه كانی بو بگه ريتنيته وه و به ديگه راوي موسلمانه كانيش به ريدات، به لام خليفه شه م پيشنياره ي ره تکرده وه و به رده وام بوو له كشانى به ره و عه موریه. سه باره ت به (پيوفيل) شه وا به ره و (دوريليوم) چوو و چاوه رتي ده كرد بزانه چی به سهر عه موریه دي و چاره نووسی چون ده بيت (۲). خليفه پاش روخاندنی نه نقره به ره و عه موریه كه وته ري و به حوت رۆژ گه يشته لاي و گه مارويدا، هرچنده شه م شاره قايم و پاريزاو بوو، به لام له پاش دوو هه فته له گه مارودانی له حه فده ي (مانگی ره مه زان سالی ۲۲۲ک/مانگی ئاب سالی ۸۲۸ن) راده ست بوو (۳).

موسلمانه كانيش خه لكيكي نۆريان لي به دي ل گرت و ده سته كه وتيني باشيان ده سته كه وت، (المعتصم) په رزينه كانی رماند، له به رامبه ردا فه رماني كرد به نۆژنه

^۱ هه مان سهر چاره: لا ۶۱ - ۶۲، ۲۶۵. Bury: op.cit. p

^۲ البيه قوبي: ب ۲۶ لا ۴۳۶.

^۳ هه مان سهر چاره: لا ۴۳۷.

کردنه وه (زبگره) و قايم كردنى.

شالاوره كه ي (المعتصم)، لاوازي نيمپراتوريه تي بيژه نتي ده رخست، نه مه ش خليفه ي هاندا بهره وام بي له كشاني بهره و (قسطنطينيه)، كه وا ريگه بوي كراوه بوو، به لام ناچار بوو بۆ عيراق پاشه كشي بكات چونكه پلانيكي ناشكرا كرد له لايه ن سه ريزه كانيه وه بۆ بهره وه ندي نه لعه باس^(١)، هرچونيك بيت، شالاوره كه ي (المعتصم) بۆ ولا تي بيژه نتيه كان جياوازه له شالاوره پيشووه كانى ديكه كه وا قه راغى ده وله ته كه يانى به ثامانج كردبوو. چونكه عه موريه دوره له ناوجه رگه ي ناسيائى بچوكه وه و (الطبري) واى دانا كه ((مه زنترين شاره له ولا تي رومدا بچي بوي))^(٢) نه و كار ه ساتانه ي كه له ناسيائى بچوك روويدا له نه نجامي هيرشى (المعتصم) و پيشكه وتنى موسلمانه كانى نه فريقيا له دوره رگه ي (صقليه) و نه و زيانه ي كه موسلمانه كان له دوره رگه ي (كريت) به نيمپراتوريه ت گه يانديان، هه موو نه مه (بيوفيل) ي قايل كرد كه نيمپراتوريه ت تواناي بهره نكار بوونه وه ي هيزي روو له زياد بووي موسلمانه كانى نيه، بۆيه مه يلى ناشتبوونه وه ي كرد. سه ره نه نجام له سالي (٢٢٧/ك/٨٤٢ن) جه نگرا گرتن له نتيوان هه ردوولا راگه ينزا^(٣). نه وه بوو هه ريك له (المعتصم) و (بيوفيل) له هه مان سالدا كوچي دواييان كرد. (الواثق) خيلافه تي گرت ه ده ست، هاوكات به راسپيژي (تيودوراى) دايكى، ميخانيلي سته م نيمپراتوريه تي بيژه نتي گرت ه ده ست.

^١ الطبري: ب ٧٧٧١٧٩. المسمودي: ب ٧٢٣ ٧٢٤.

^٢ هه مان سه ر چاوه: ٥٨٠٥٧٧.

^٣ Canb. Mad. Hist:lv p ١٣٠.

مه‌رگی (المعتصم)

له رۆژی یه‌که‌م له (مانگی موحه‌په‌م سالی ۲۲۷ک/مانگی تشرینی یه‌که‌م سالی ۸۴۱ز) (المعتصم) که‌له‌شاخی گرت، له پاش نه‌وه توشی نه‌وه نه‌خۆشیه بوو که له ناوی برد، هه‌شت شه‌وه به‌سه‌ر چوو بوو له‌مانگی ره‌بیعی یه‌که‌م کۆتاییه‌کانی مانگی کانونی یه‌که‌م له‌سالی ۸۴۱ز، هارونی کوپی کرد بوو به‌جینشینی خۆی و که‌سی نه‌کردبوو به‌هاوبه‌شی له‌فه‌رمانه‌ره‌اویه‌تیدا (۱).

ئه‌بو جه‌عفه‌ری هارون (الواثق) ۲۳۲.۲۲۷ک/ ۸۴۱.۸۴۷ز

ناساندنی (الواثق)

هارونی کوپی (المعتصم)، پیتی ده‌وتری ئه‌بو جه‌عفه‌ر. دایکی به‌س کوپی هه‌بووه، ناوی (قراگیس) ه. به‌راسپێری باوکی له‌وه‌رۆژه‌ی که‌تیدا مرد، رۆژی چوارشه‌مه هه‌شت شه‌وه به‌سه‌ر چوو بوو له‌مانگی ره‌بیعی یه‌که‌م، به‌یعه‌تی پیدرا بۆ خیلافه‌ت. (الواثق) ناسرا به‌که‌وره‌یی عه‌قلی و باش هه‌لسو که‌وتکردنی سیاسی له‌سه‌رده‌می باوکیدا، ئه‌مه‌ش وای له‌باوکی کرد له‌کاتی نه‌بوونی له‌باره‌گای خیلافه‌ت پشته‌ی پێ بیه‌ستی، پاشان کردی به‌جینشینی خۆی. خولیا‌ی زانست و ئه‌ده‌ب بوو. ئه‌وه‌ شاعیربوو شیعی‌ی جوانی هه‌یه‌وه‌ ده‌ستبلاو بوو له‌گه‌ل شاعیره‌ ناوداره‌کانی سه‌رده‌می خۆیدا، له‌کۆشکه‌که‌ی دانیشتگه‌یه‌کی بۆ وتوێژی هزری تایبه‌ت کرد بوو، له‌مه‌شدا په‌یره‌وی مه‌ئومنی ده‌کرد و پیتی ده‌وترا ((مه‌ئومنی بچووک))، شوینی باوکی که‌وت له‌پشته‌ستن به‌ره‌گه‌زی تورکی و له‌پۆسته‌کانی سه‌رۆکایه‌تیدا تورکه‌کانی خسته‌جینی عه‌ره‌به‌کان (۲).

^۱ الطبری : ب ۹ ۱۱۸ . ۱۱۹ .

^۲ بۆ ناشنابوون به‌ژاننامه‌ی (الواثق). بگه‌رێوه بۆ لای (ابن الکثیر) ب ۱۰ ۷۱۰ ، ۲۰۸ ، ۲۱۰ . ۲۲۷ و محمدبن شاکر الکاتبی : فوات الولیات ب ۴ ۷۴۸ . ۲۳۰ .

ره‌وشی ناوخۆ له سه‌رده‌می (الواثق) دا

سه‌رده‌می (الواثق) به‌ماوه‌ی گواستنه‌وه‌ی داده‌نری له‌نیوان دوو سه‌رده‌می جی‌اواز له‌سه‌رده‌مه‌کانی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسیدا. زۆر له‌و دیاردانه‌ی که له‌سه‌رده‌می مه‌موم و (المعتصم) ی باوکی باوو بلۆ بوو له‌کاتی نه‌میشدا دووباره‌ بووه‌وه.

(الواثق) له‌سه‌ره‌تای خیلافه‌ته‌که‌یدا به‌ره‌نگاری بزوتنه‌وه‌ی عه‌ره‌به‌ بیابان نشینه‌کان بووه‌وه له‌بنه‌ماله‌ی سه‌لیم و نه‌و ده‌شته‌کیانه‌ی که ئازاوه‌یان له‌ده‌وربه‌ری مه‌دینه‌دا ده‌نایه‌وه، ئاسایشی سه‌پاند به‌سه‌ر ریگا و بانه‌ بازراگانه‌کاندا له‌باکووری دوورگی عه‌ره‌ب (١). (الواثق) بیروباوه‌ری موعته‌زیله‌ی له‌خۆگرت که باسی خولقاندنی قورئان ده‌کات و سیاسه‌تی باوکی گرتبه‌ر له‌سه‌رخستنی و پالپشتی کردنی، توندپه‌ر و بوو له‌سه‌پاندنی بیروپا ئاینیه‌کانی به‌سه‌ر خه‌لکدا، له‌نه‌نجامی نه‌مه‌شدا خه‌لکی ساده‌ و فه‌قیکان هه‌ستیان به‌بیزاری کرد و خه‌لکی به‌غداد پیلانیان دژی گێپراوه‌ولیان دا له‌سه‌ر حوکم لایبه‌رن، به‌لام وادیاره‌ نه‌و پیش مردنی، له‌م بیروباوه‌ری هه‌لگه‌رایه‌وه (٢).

ئیداره‌ی (الواثق)، لاوازی و کۆنترۆڵکردنی له‌لایه‌ن فه‌رمانپه‌ر واکانی ده‌وربه‌ری پێوه‌ دیار بوو، له‌ سه‌رده‌میدا به‌رتیل بلۆ بووه‌وه و گه‌نده‌لی زۆر بووه‌وه. نه‌م خه‌لیفه‌یه‌ سیاسه‌تی توندپه‌ری گرتبه‌ر له‌ به‌رامبه‌ر فه‌رمانپه‌ر و نوسه‌ره‌کانی، به‌وه‌ش شوینی هارون ره‌شیدی باپیری که‌وت و وته‌ ناوبانگه‌که‌ی نه‌وی دووباره‌ ده‌کرده‌وه ((.....ده‌سته‌وسان نه‌و که‌سه‌یه‌ زۆرداری نه‌کات)). نه‌وه‌ بوو به‌لاو چورته‌می هه‌تیابه‌ سه‌ر نوسه‌رکانیدا و پاره‌ و پوله‌کانی لی‌ سه‌ندنه‌وه‌ به‌تۆمه‌تی نه‌وه‌ی که‌ ئێوه‌ له‌سه‌ر حیسابی ده‌وله‌ت ده‌وله‌مه‌ند بوون (٣)، فه‌رمانپه‌ر وای هه‌رته‌مه‌کان له‌سه‌رده‌می (الواثق) دا ده‌سه‌لاتیکێ زۆریان هه‌بوو، نه‌وه‌بوو عه‌بدوللای کورپی تاهیری کورپی نه‌لحوسه‌ین سه‌ره‌به‌خۆیانه‌ خۆراسان و (گه‌رستان) و کرمانی

^١ الطبری: ب ١٢٩٤٩، ١٣١.

^٢ ابن کثیر ب ١٠ ٣٠٩.

^٣ الطبری: ب ١٢٥٦٩، ١٢٨.

به پرتوه ده برد^۱). خلیفه حوكمړانی چه زیره و شام و میسر و مه غریبی به (نه شناس) سه رکرده تورکه که ی راسپارد، هه روه ها (نیتاخ) ی تورکیشی کرد به فرمانزده وای خوراسان و سند و ناوچه کانی دیجله^۲).

مه رگی (الواثق)

مانه وهی (الواثق) له سه ر ته ختی خیلافه تی عه باسی شه ش سال^۱ که متری خایاند، شه ش رۆزی مابوو له (مانگی - ذی الحجه - سالی ۲۳۲ک / مانگی ثاب سالی ۸۴۷ز) به نه خویشی (الاستسقا - ناوبه نگ) کوچی دواپی کرد بی نه وهی جینشین دانسی له دواپی خوی. له کاتی نه خویشیه که ی و نزیکبوونه وهی مه رگی داواپی لیکرا خیلافه ت به کوپه که ی بسپیری، نه گه رچی رازی نه بوو و وتی : ((من به رپر سپاریتی ئیوه هه لئاگرم نه به زیندوویی و نه به مردوویی)).

---

^۱ هه مان سه ر چاره : ۱۳۱۶.

^۲ البیعقوبی : ب ۲ ص ۴۱۱.

سەردەمى عەباسى دووھەم
سەردەمى دەسەلاتى توركى ۲۳۲-۳۳۴/ك ۸۴۷-۹۴۶ز

خەلىفەكانى سەردەمى عەباسى دووھەم و ماوھى خىلافەتى ھەر يەك
لەوان:

۲۳۲-۲۴۷/ك ۸۴۷-۸۶۱ز	أبو الفضل جعفر المتوكل
۲۴۷-۲۶۱/ك ۸۶۱-۸۶۲ز	أبو جعفر محمد المنتصر
۲۴۸-۲۵۲/ك ۸۶۲-۸۶۶ز	أبو العباس أحمد المستعين
۲۵۲-۲۵۵/ك ۸۶۶-۸۶۹ز	أبو عبدالله محمد المعتز
۲۵۵-۲۷۰/ك ۸۶۹-۸۷۰ز	أبو إسحاق محمد المهدي
۲۵۶-۲۷۰/ك ۸۷۰-۸۹۲ز	أحمد المعتمد
۲۷۹-۲۸۹/ك ۸۹۲-۹۰۲ز	أبو العباس أحمد المعتجد
۲۸۹-۲۹۵/ك ۹۰۲-۹۰۸ز	أبو محمد المكتفي
۲۹۵-۳۲۰/ك ۹۰۸-۹۳۲ز	أبو الفضل جعفر المقتدر
۳۲۰-۳۲۲/ك ۹۳۲-۹۳۴ز	أبو منصور محمد القاهر
۳۲۲-۳۲۹/ك ۹۳۴-۹۴۰ز	أبو العباس أحمد الراضي
۳۲۹-۳۳۳/ك ۹۴۰-۹۴۴ز	أبو إسحاق جعفر المتقي
۳۳۳-۳۳۴/ك ۹۴۴-۹۶۴ز	أبو القاسم عبدالله المستكفي

سروشنتى سەردەمى غەباسى دووھەم

سەردەمى غەباسى دووھەم لە زۆر دياردەكانى لەسەردەمى غەباسى يەكەم جياوازه. سەردەمى يەكەم ناسرا بە بەهیزی خيلافەت و سپاردنى دەسەلات بەو خەلیفانەى كە ناسراو بوون بە لیھاتوویی سیاسی. توانیان پەيوەندى پتەوى خۆيان لەگەل ئەو گەلانە پياریزن كە لە ماوہى خۆئامادەکردن بۆ شۆرش پالېشتى كردن. ھەر ھەما ئازايەتییەكى دەگمەنيان نیشاندا لە سەركوتكردىن ھەزۆ ئارەزوى ئەو كەس و نەتوانەى كە بە تەماى دەسەلات بوون، جگە لەوہى كە لە ئەندەلوس و ھەندى لە ھەرىمەكانى باكورى ئەفریقا رویدا(۱).

توانیان جۆرە ھاوسەنگیە لە نۆوان رەوتە سیاسىە جياجياكان دروست بکەن كەوا لە پاش دامەزرندنى دەولەت سەریان ھەلدا.

ئەوہ بوونەم دياردانە لەسەردەمى غەباسى دووھەمدا گۆرا كاتیک دەولەت لەمەركەزى بوون بۆ نامەركەزى بوون گۆرا لەسیستەمى ھوكمراڤانیدا، گەلئ دەولەتى سەربەخۆ دامەزرینرا چ سەربەخۆییەكى تەواوەتى یاخود نیمچەى لەگەل دانپینان بە دەسەلاتى رۆحی خيلافەتدا. (۲)

گەل و نەتەوہى دیکە ھاتنە ناو كۆمەلگەى ئیسلامیەوہ و توانیان بگەن بە دەسەلات و خەلیفەكان كەوتنە ژێر دەسەلاتیان، ئەمەش واىكرد رۆلى سیاسیان كەم بێتەوہ، بۆیە ئەو ریزەیانە نەما كە خەلیفەكانى پېشووین لەسەردەمى غەباسى

---

(۱) عبدولرەحمانى داخ. ئەندەلوسى جیا كۆمەوہ. عبدەلرەحمانى كۆبى ھەبیب یش - لەرمانرەواى ئەفریقا - شۆرشى ھەنگیرسان دژى ئەمەریەكان و. غەباسیەكان وەكو میرىكى سەربەخۆ دانیان پینا. مەغرەبیش دامەزراندنى دەولەتى رۆستەمى لە (تارھت) بە خۆوہیڤى. دەولەتى (الادارسە) لە مەغرەبى دور و دەولەتى (الغالبە) لە تونس

لەدياردەكانى دانپینانى دەولەتە جياخوازەكان بە دەسەلاتى ئاینى خەلیفە:

۱. پارانەوہ بۆ خەلیفە لەسەر مینبەرەكان.

۲. نەخشاندنى ناوى خەلیفە پینش ناوى میر لەسەر دراومەكان.

۳. ناردنى بەشیک لەباجەكان بۆ (بیت المال)ى خيلافەت. بگەرتوہ بۆ: العش، يوسف: تاريخ عصر الخلافة

العباسية: ۱۳۸۷.

به که مدا هه یانبوو(١).

وادیاره هۆی ئەم گۆرانکاریه دهگه پیته وه بۆ هه لومهرجی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئابووری که وا ده ولته تی خیلافه تی عه باسی له سه رده می عه باسی به که مدا گوزه راندی و تۆی جیا بوونه وه ی له گه ل خۆیدا هه لگرت.

خاکی ده ولته ت، به رفراوانیه کی زۆری به خۆوه بینی به شتیره به ک مه حالبوو له ناوه ندی خیلافه ته وه به پتوه به بری، ئه وه ش به هۆی پیتشه که وتنی هۆیه کانی گواستنه وه له گه ل ئەم به رفراوانیه له لایه که وه، به هۆی په یدابوونی هه سستی ره گه ز په رستی له لایه کی دیکه وه.

به رامبه ر ئەم واقیعه، ده ولته ت په نای برده به ر په پره وکردنی سیاسه تیکی پتچه وانه که له سه ر به ش به ش کردن هه ستابوو. ئه وه بوو هارون ره شید ده ولته تی له نێوان هه ردوو کۆپه که ی ئەمین و مه ئمونها دابه ش کرد. به شی به که م شماره کانی مه غریبی عه ره بی ده گریته وه، به شی دووه مه یش رۆژه لات، جا نه ریت وابوو خه لیفه جینشینیتی به دوو که س بسپیری له دوا ی به کتر. ئیداره ی مه غریب به جینشینتی به که م سپیزدرا و ئیداره ی رۆژه لاتیش به جینشینتی دووه م. ئه وه بوو له دوا ی هارون ره شید خه لیفه کانیش ئەم سیاسه تی به ش به ش کردنه یانه په پره وکرد.

سه رنه نجامی ئەم به ش به ش کردنه دوو دیارده ی دژ به یه ک هاته کایه وه. دیارده یه ک هه ولده دات ده سه لات به هیزبیت و یه کگرتوویی ده ولته ت به پاریزی، دیارده یه کیش کارده کات بۆ جیا بوونه وه ی هه ریمایه تی که وا تیکچوونی ره وش ی کۆمه لایه تی و ئابووری خه لکی به هه لزانی بۆ جیا بوونه وه. جامه سه له که به سه رکه وتنی ئاره زوی جیاخوازی ته واو بوو که ریی بۆ دامه زاندنی ده ولته تی سه ره به خۆ خۆشکرد.

سه ره پای ئەمه ش، ئەوا ده ولته تی خیلافه تی عه باسی له کاتی دامه زاندنیدا تۆی ئەم جیا بوونه وه ی له گه ل خۆیدا هه لگرتبوو، ئه وه ش کاتیک نه ته وه کانی تر چاوه پوان بوون بانه مای به کسانتی ته واوه تی له گه ل عه ره بدا ده سته که وی به پتی بانه ماکانی شه ریعه تی

^١ محمود و الشریف: ٢٨٥.

نیسلامی، پاش ئه وهی له قوناغه کانی پيشوو لیتی بیبهش بوون. جا خیلافه تی عه باسیش کاری کرد بۆ جیبه جیکردنی ئه م داخوازیه، بۆیه گیانی نه ته و په رستی له لای نه ته وه کانی به هیز کرد و هانیدان ده ولته تی سه ربه خۆ و ره گه زه رست دامه زینن، به لام له هه مان کاتدا ولاتی خۆیان بۆ خیلافه ت پاراست و دانیان به ده سه لاتی رۆحی خه لیفه نا. له سه ره ئه وه ش. داخوازی ئه م نه ته وانه به جیبه جیکردنی بنه مای یه کسانی، ئامانجی سیاسی له دواوه بوو.

شێوازی حوکمرانی له ویلایه ته دووره کاندای رۆلی هه بوو له زانکردنی هه سستی جیاخوازی. ئه وه بوو خه لیفه کانی بنه ماله ی عه باس، به تاییه تی له سه رده می به هیزبوونی ده سه لاتی تورکه کاندای، به ئه نقه ست هه ندی له سه رکرده کانیان وه کو فه رمانه وه له م هه ریمانه دا دامه زراند، هارکات چاودیری کردنیان ولپه رسینه وه بیان په شتگۆی خست. به حوکمی تیکچوونی ره وشێ گشتی له ئیداره ی ناوه ندیدای، ئه مانه جیگریان بۆ خۆیان دانا بۆ به پێوه بردنی هه ریمه کان و خۆشیان له پایته خت مانه وه و به شداریان ده کرد له نه خشه کیشانی سیاسه تی بالای ده ولته ت و به شدار ده بوون له پیلانگێرپان و ژیانگی خۆشیان له ناو کۆشک و ته لاره کاندای ده گوزراند.

بیگومان، له م بارودۆخه نا ئاساییه دا، جیگره کان هه ولّ بده ن بۆ کۆکردنه وه ی پاره و پوول به مه به سستی رازیکردنی خه لیفه و سه رکرده کان و ته نانه ت خۆشیان. به ئه نقه ست باجیان زیاد کرد و به زۆر ده یانسه ند، خه لکی سته می لیکرا و چاوه پوانی که سیک بوون ئه م زۆلم و سته مه یان لی هه لگپۆ و باری ئابوریان باشتربکات. وای لیها ت پیاوی به هیز له ویلایه ته کاندای ده ره ئه که وت و ئه م ره وشه شله زاوه ی به هه ل ده زانی و به لینی باشکردنی باری ئابوری و کۆمه لایه تی ده دا، خه لکیش پالپشتیان ده کرد و ئه ویش جیا بوونه وه ی خۆی راده گه یاند.

بزوتنه وه ی زه نج که له سالی (٢٥٥/ک/٨٦٩) ز راپه ری، قوناغیگی یه کلایی که ره وه بوو بۆ مینووی ده ولته تی خیلافه تی عه باسی، چونکه هیزه جیاخوازه کان زۆر به هیزه وه بوون به شێوه یه ک ده ولته تی عه باسییان پارچه پارچه کرد. ئه وه بوو باکووری ئه فریقا ده مێکه له ده ولته تی خیلافه تی عه باسی جیا بووبوه وه، له جه نگی

دریژخایه‌ن له‌گه‌ل زهنجه‌کاندا و له‌پاشی به‌ماوه‌یه‌کی که م ولاتی زوری دیکه له‌له‌شی ده‌وله‌تی خیلافه‌ت جیابووه‌وه، نه‌و بارو دۆخه‌ گرانه‌ی که خه‌لیفه‌کان خۆیانیا‌ن تیا بینیه‌وه ده‌رفه‌تی به‌سه‌رکرده‌ ته‌ماحکاره‌کاندا حکومه‌تی سه‌ربه‌خۆی خۆیان دامه‌زینن له‌ شوینی جیاواز له‌ ده‌وله‌تدا. وادیاره‌ سه‌رکه‌وتنه‌کانیا‌ن گونجاو بوو له‌گه‌ل هه‌زو ئاره‌زویی نه‌و چینه‌ی که زولم و سته‌می لیکرا له‌و ولاتانه‌ وێرای چینی مامناوه‌ند له‌جوتیار و پیشه‌دار و بازرگان و خاوه‌ن مولکه‌کان. چونکه‌ گه‌شه‌سه‌ندنێ پیشه‌سازی هینده‌ خیرا نه‌بوو هه‌موو ده‌ستی کار له‌خۆبگری و کشتوکالی‌ش ئاستی دابه‌زی به‌هۆی شه‌رو ئاژاوه‌ و دزی و جه‌رده‌یی، هه‌روه‌ها جموجولێ جه‌ادیش زۆر کز بووه‌وه، بۆیه ژماره‌ی بیکارانیش زیادێ کرد، له‌ نه‌جامدا گه‌نچ له‌ هه‌موو شوینیکدا په‌یدا بوو و چوونه‌ ناو بنۆتنه‌وه‌ جیاخاوزه‌کان. زیادبوونی دزی و تالانی و بلأو بوونه‌وه‌ی جه‌رده‌یه‌تی ترسی له‌لای چینی مامناوه‌ند په‌یدا کرد، بۆیه‌ وای له‌ تاکه‌کانی کرد پالپشتی نه‌و فه‌رمانه‌روایانه‌ بکه‌ن که بتوانن نه‌من و ئاسایش سه‌قامگیر بکه‌ن که پێویسته‌ بۆ چالاکی کۆمه‌لایه‌تیا‌ن و پاراستنی سه‌قامگیریا‌ن.

جا کاتیک شۆرش هه‌لگیرسا هینشتا و یلایه‌ته‌ هه‌رئیمه‌کان له‌ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی خه‌لیفه‌کان بوون یاخود ده‌سه‌لاتی فه‌رمانه‌روا دلسۆزه‌کانیا‌ن. له‌ کاتی شۆرشدا هه‌موو شتی‌ک گۆرا. چونکه‌ بیرۆکه‌ی - کۆکردنه‌وه‌ی جیهانی ئیسلامی له‌ژێر یه‌ک سه‌رکردایه‌تی سیاسی - گرنگی نه‌ما، بیرۆکه‌ی - به‌دیهینانی به‌رژه‌وه‌ندی هه‌رئیمی بۆ گه‌له‌ جیاجیاکان که‌وا هه‌موویان چوونه‌ ژێر ئالای خیلافه‌ت - جیتی گرته‌وه‌، به‌ شیوه‌یه‌ک که هه‌موو گه‌لێک هه‌ست به‌ ره‌گه‌ز و که‌سایه‌تی خۆی بکات و هه‌ول بۆ گه‌شه‌پیکردنی بدات و ورده‌ ورده‌ جیاپه‌یته‌وه‌، تائه‌وه‌ی کاتی خۆی هات که هه‌موو ره‌گه‌زێک حوکمرا‌نی خۆی بکات. = هه‌ندێ لایه‌نی ناوخۆیی هانی نه‌م رووکاره‌ ره‌گه‌زه‌رسته‌یانه‌ دها و هه‌کو به‌ره‌هه‌ستکاری عه‌له‌وی و به‌ره‌هه‌ستکاری خه‌وارێج. خیلافه‌تیش بێ ده‌سه‌لات له‌ به‌رده‌م نه‌م ره‌وتانه‌ وه‌ستا‌بوو و چاری نه‌ده‌کردن.

به‌لام خیلافه‌ت وه‌کو سیسته‌میکێ سیاسی، له‌ دیده‌ی موسلمانه‌کاندا به‌گه‌شتی پێویسته‌کی ئایینی بوو بۆ به‌رده‌وامبوونی یه‌کیتی ئیسلامی گه‌شتی. چونکه‌ وه‌کو

هېمپايه که به شه جياجياکانی جيهانی ئيسلامی به يک ده به ستيته وه، وه ئو گه لانهی که سووربوون له سهر جيابوونه وهی سياسی بيريان له جيابوونه وهی ئايینی نه کردوته وه، جگه له پرسى خيلافه تی (فاگمی) که هر دانی به مافی عه باسيه کان له خيلافه تدا نه نا.

له لايه نی خۆشيه وه خيلافه ت ئهم دياردهيه ی گرته خو، هه ولیدا هاوسه نگی دروستبکات له نيوان ئاواتی گه له کان و داواکاریه سياسی و ئابووريه کانيان و له نيوان بنه مای يه کيیتی. به لام نه يتوانی هاوسه نگی له نيوان هيژی ناوه ندی له به غداد و نيوان هيژه نامه رکه زی گه شه کرده کان له هه ريژه کاندا به دی بيتی، بۆيه کۆمه لئی ده ولته تی سه ربه خو دامه زرا. ئو وه بوو له رۆژه لات ده ولته تی (گاھری) و (صفاری) و (سامانی) سه ريان هه لدا، هه روه ها له ميسر دوو ده ولته دامه زرينرا - (تۆلۆنی) و (ئه خشیدی). باکووری ئه فریقياش به مه زه ب کاریگه ربوو و سه رئه نجام ده ولته تی عوبه يدی (فاگمی) تیدا دامه زرا.

له به رامبه ر ئهم راستيه دا خه ليفه عه باسيه کان چاريان نه بوو جگه له وهی دانی پيا بنين، هه موو گه ليک له م راستيه نوپيه دا ده رفه تی بۆ ره خسا ئاينده ی خۆی له چپوه ی شارستانيه تی ئيسلاميدا دروست بکات، به هه ر شيوه يه ک بيت به پئی توانای خۆی به شداری بکات له بنياتنا نه وهی ده ولته تی ئيسلامی.

له و سه رده مه که نامه رکه زيه ت به سه ر کاروباری حوکمرانيدا زال بوو، جياوازيه کی سياسی ده بينين له نيوان رۆژه لاتی ئيسلامی و رۆژئاويدا. له کاتيکدا هه ريژه کانی رۆژه لات، هه ر چهنده گه شه يان به رووکاری ره گه زه پرستی جياخوازی ده دا، سوور بوون له سه ر ئوهی بميننه وه له ناو بازنه ی خيلافه تداو ريژيان لئ ده گرت و دانيان به ده سه لاته رۆحيه که ی ده نا و ده کوشان بۆ ئه وهی دامه زراندي هه ريژه کانيان به پشتگيری ئه و بی، وه کو به لگه يه ک له سه ر هه بوونی سه روه ری بالای عه باسی، ده ولته جياخوازه کانی رۆژئاوا به ره و سه ربه خۆیی ته واوه تی ده چوون، به وه ش به ده نگی داواکاریه ره گه زه پرستيه کانی پارته به ره له سته کاره کانه وه ده چوون.

ولاته جياخوازه کان به پرسياريتی به رگريکردن له جيهانی ئيسلاميان گرته ئه ستو،

هه‌ریه‌ك له شویتنی خۆی، به‌مه‌ش ئه‌م ئه‌ركه‌ی له‌سه‌ر شانی خیلافه‌ت هه‌لگرت، هه‌روه‌ها ده‌سه‌لآتی جیهانی ئیسلامیی گه‌یاند هه‌ شویتنی تازه، پیتی ده‌چی خیلافه‌تی ناوه‌ندی نه‌یده‌توانی ئه‌وه به‌ییتته‌ دی. هه‌روه‌ها به‌ره‌نگاری ئه‌ وه‌یترشانه بوونه‌وه كه ده‌كرایه سه‌ر جیهانی ئیسلامی.

ناوچه‌كانی سه‌ر سنوور وه‌كو به‌كه‌ی ئیداری مایه‌وه جارێك به‌هێزه‌وه ده‌بوو و جارێك لاواز، به‌پیتی گۆرانكاریه‌كانی جیهانی ئیسلامی و پتویستی بۆ به‌رگریکردن یاخود هێرشکردن، ئه‌مه‌ش به‌نده به‌ مه‌ترسی ده‌ره‌کی و هێزی خیلافه‌ت، ئه‌وه بوو ده‌وله‌تی (حه‌مدانی) له ناوچه‌كانی سه‌ر سنووری شام و جه‌زیره دامه‌زرا. سه‌باره‌ت به ناوچه سنوریه‌كانی دوا‌ی رووبار ئه‌وا ئه‌ركی به‌رگری لێکردنی كه‌وته سه‌ر شانی ئه‌و وڵاته جیاخوازانیه‌ی كه له رۆژه‌لآت دامه‌زران.

سه‌باره‌ت به عێراق، ئه‌وا ره‌وشیکی تایبه‌تی هه‌بوو، چونكه په‌یوه‌ست بوو به خیلافه‌ت كه‌وا راسته‌وخۆ حوكمپانی ده‌كرد یاخود به‌ناویه‌وه حوكمپانی ده‌كرا كه مشتی نه‌ته‌وه‌كانی تر له‌ده‌سه‌لآت به‌هێز بوایه، تاوه‌كو له كۆتاییدا به‌ته‌واوه‌تی خه‌لیفه ده‌سه‌لآتی خۆی له‌پایته‌ختدا له ده‌ستدا له به‌رده‌م به‌هێز بوونه‌وه‌ی ده‌سه‌لآتی توركه‌كان، وه‌كو چۆن پێشتر له هه‌ریمه‌كاندا له‌ده‌ستی دا وای لێهات پۆستی خیلافه‌ت ته‌نها هێمایه‌ك بوو ده‌وله‌ت له ده‌وروپه‌ری كۆده‌بووه‌وه.

له كۆتاییدا سه‌رده‌می عه‌باسی دووه‌م ناسرا به دابه‌زینی ئاستی په‌یوه‌ندیه‌كانی نێوان خیلافه‌ت و نێوان سه‌رچاوه‌كانی به‌هێز بوونی له هه‌ریمه‌كاندا^(١).

بۆیه خیلافه‌تیش لاواز بووه‌وه خه‌لیفه سه‌یفه‌تی خۆی له ده‌ستدا وه‌كو سه‌ری قووچه‌کی ئه‌و سه‌سته‌مه كه زال بوو به سه‌ر ژبانی ئیسلامی له سه‌رده‌می عه‌باسی یه‌كه‌مدا، سه‌رئه‌نجام سامی له‌لای خه‌لكی نه‌ماو تووشی سووكایه‌تی پێكردن بوو.

---

^١ ئه‌م په‌یوه‌ندیانه به هزی هۆكاری ناوخۆیی تایبه‌ت به ناوما‌لی عه‌باسی و ملعلانیی خانه‌واده‌یی لاواز بووه‌وه، به هزی هۆكاری دهرمه‌كیه‌وه كه‌وا ره‌گه‌ز په‌رستی ته‌شهنه‌ی كرد بوو له هه‌ریمه‌كاندا هه‌ركات ره‌گه‌زی عه‌ره‌بی رۆلی كز ده‌بووه‌وه به‌هزی بناو بوونه‌وه‌ی عه‌ره‌ب له وڵاته‌كاندا و تێكه‌ڵبوونیان به ئه‌و كه‌لانه‌ی كه ملكه‌چیان بوون و به‌هزی په‌یدا بوونی دهمارگیری له نێوانیاندا. خیلافه‌ت پشته‌گیری ره‌گه‌زی عه‌ره‌بی له‌ده‌ستدا. هه‌روه‌ها ره‌گه‌زی فارسیش. پاش نه‌وه‌ی كه ته‌نگی پێهه‌نچین.

بهندی حوتم

رهوشی ناوخوی دهوله تی خیلافه تی عه باسی
په یوهندی له گه ل تورکه کاند - ده رکه وتنی سیسته می (امرہ الامرا) - بزوتنه وهی
زهنج - په یوهندی له گه ل عه له ویه کاند.

۱- په یوهندی له گه ل تورکه کاند

پایته ختی خیلافه ت له به غاده وه بۆ سامه را گو یزرایه وه، که وا نزیکه ی په نجا سال
به شارستانیته تی دهوله تی خیلافه تی عه باسی مایه وه و بووه باره گای نوی بۆ
ده مارگیری تورکی. له سهرده می (المعتصم) دا چه ندین که سایه تی تورکی له سهر
شانوی زیانی سیاسی هاتنه ده رکه وتن که به گشتی رۆلکی گوره یان گپرا له زیاندا،
رهنگه نه فشین و نه شناس و نیتاخ و (وصیف) و (سیمای دیمه شقی) ناودارترینیان بن.
نه وه بوو خزمه ت و پالپشتی دهوله تیان کرد له شه ره ناوخوییه کاندیدا دژی
نیمپراتوریته تی بیزه نتی. به تیپه ر بوونی رۆزگار تورکه کان که وتنه پیکه پینانی
قه واره یه کی تایبه ت به خویان چ له سایه ی خیلافه ت بی یاخود به جیا، هه روه ها
هه ندیکیان که زانیان خیلافه ت ناتوانی ده سته رداری خزمه ته کانیان بی ته ماحیانکرد
تا کپه وی له ده سه لاتدا بکن له پایته ختدا.

خیلافه تی (الواثق) ی کوپی (المعتصم) (۲۲۷-۲۳۲/ک ۸۴۲-۸۴۷ن) به ماوه ی
گواستنه وه له نیوان دوو سه رده مدا داده نری. به که میان سه رده می زالبوونی
تورکه کانه به سهر پۆسته کانی ده ولت له گه ل مانه وه ی سامی خیلافه ت. دووه میان
زالبوونی تورکه کانه له گه ل نه مان سامی خیلافه ت و دابه زینی پله و پایه ی
خه لیفه کان^۱

تورکه کان له سه رده می (الواثق) دا پیی خویان له ده سه لاتدا جیگیر کرد و

^۱ محمود و الشریف : سه رچاوه یه کی پینشو : ۲۲۹.

سه‌رۆکه‌کانیان زۆر ده‌ستیان ده‌رۆشت، ته‌نانه‌ت خه‌لیفه‌ ناچار بوو نازناوی سولتان بیه‌خشی به‌ ئه‌شناس و کۆمه‌ڵی مافی پسی بدا له‌ ده‌ره‌وه‌ی چوارچێوه‌ی ئه‌رکه‌ سه‌ربازیه‌کانی، به‌وه‌ش بووه‌ یه‌که‌م خه‌لیفه‌ سولتان بۆ خۆی دانسی (١). کاروباری جه‌زیره‌ و ولاتی شام و میسری خسته‌ ژێر ده‌سه‌لاتی، هه‌روه‌ها ویلایه‌تی خۆراسان و سند و ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ری دیجله‌ی به‌ ئیئاخ راسپارد (٢).

له‌ئه‌نجامی ئه‌م فراوانخواریه‌ له‌ ده‌سه‌لاتدا، تورکه‌کان زالبوون به‌سه‌ر پایته‌ختی خیلافه‌ت و سه‌رجه‌م هه‌ریمه‌کانیان کۆنترۆل کرد، ئه‌وجا هه‌نگاوێکی تریان نا تا ده‌سه‌لاتیان به‌رده‌وام بی، که‌وا ده‌بی به‌سه‌ر خۆدی خه‌لیفه‌شدا زالبن چونکه‌ ئه‌و سه‌رچاوه‌ی ئه‌م ده‌سه‌لاته‌یه‌. بۆیه‌ ده‌ورو به‌ریان گرت و چاودێری جموجولیان ده‌کرد و به‌شدار ده‌بوون له‌ وتویژه‌ سیاسیه‌کاندا و نه‌روێشتن بۆ ویلایه‌ته‌کانیان به‌ لکو جیگریان بۆ خۆیان له‌ ناویا دانا (٣).

ئه‌م ته‌گبیره‌ش هه‌نگاوێکی سیاسی بوو به‌ره‌و جیا بوونه‌وه‌ی ویلایه‌ته‌کان له‌ ئیداره‌ی ناوه‌ندی. چونکه‌ بریکاره‌کان ته‌ماحی ویلایه‌ته‌کانیان کرد، جا لاواز بوونی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی و بی‌ئاگایی خه‌لیفه‌ له‌وه‌ی که‌ له‌ ویلایه‌ته‌کاندا رووده‌ات به‌ هۆی دلتیابوونی له‌و تورکه‌کانی که‌ حوکمیان ده‌کرد، به‌هه‌لزانی و جیایان کرده‌وه‌.

هه‌روه‌ها تورکه‌کان هه‌نگاوێکی تریان نا، بۆ ئه‌وه‌ی مشتیان له‌سه‌ر خیلافه‌ت توند بکه‌ن، ئه‌وه‌ بوو ده‌ستیان وه‌ردا له‌ هه‌لبژاردنی خه‌لیفه‌کان و دامه‌زراندنیان. جا (الواثق) دواين خه‌لیفه‌ بوو که‌ له‌سه‌ر په‌یره‌وکردنی شیوازی کۆن ده‌سه‌لاتی گرته‌ ده‌ست. ئه‌وجا (الواثق) که‌ مرد، موحه‌مه‌دی کورپی نه‌کرد به‌ جینشینی خۆی به‌هۆی بچووی ته‌مه‌نیه‌وه‌، بۆیه‌ ململانی له‌ نێوان دوو گروپی سه‌ره‌کی ده‌ستپێک‌کرد ده‌رباره‌ی هه‌لبژاردنی خه‌لیفه‌ گروپی یه‌که‌م پێکهاتبوو له‌ گه‌وره‌ پیاوانی ده‌وله‌ت له‌ کوره‌کانی مالی عه‌باسی و (موحه‌مه‌دی کورپی عه‌بدوله‌لیک ئه‌له‌زیات)ی وه‌زیر و

١ السیوطی : تاریخ الخلفاء : ٢٤٠.

٢ الیعقوبی : ب ٢٢٧٤١.

٣ المسعودی : ب ٣٧٤.

گه و ره ی دادپرسان (نه حمه دی کوپی نه بی داوود)، نه وه بوو موحه ممه دی کوپی (الواثق) یان کانید کرد بوو، گروپی دووه م بریتی بوو له هیزی گه شه کردووی تورک که وا کاری بۆ جیگیرکردنی دهسه لاتی خۆی ده کرد به رابه ریتی (وصیف) ی تورکی، جا جه عفری کوپی (المعتصم) یان کانید کرد بوو. نه وه بوو نه م گروپه سرکه وت له سه پاندنی کانید کراوی خۆی بۆ خیلافهت. به وهش پۆستی خیلافهت به جه عفر سپیدرا و نازناوی ((المتوکل)) ی لینرا. (١)

نه م به سه رهاته پشینه یه کی مه ترسیدار بوو له دامه زراندی خلیفه کانی دواتر، نه وه بوو سرکه کرده تورکه کان بوونه خاوهن دهسه لاتی راسته قینه، کهس به خلیفه نه ده کرا نه گه نه وان په سندی نه کهن و رازی نه بن له سهری، هه ر پیاویک خۆیان بیان هوی، کانیدی ده کهن و به پیچه وان هه. به وهش مشتیان له سه ر کاروباری خیلافهتدا توند کرد به ئاره زووی خۆیان ئاراسته یان ده کرد.

خه لیفه کان به ئاسانی ملکه چی دهسه لاتی تورکی نه بوون به لکو به توندی به ره نگاری بوونه وه، هه ولیاندا ((سازینه ری خه لیفه کان)) له ناو به رن. به لام نه وه نده به هیز نه بوون بتوانن رووبه روی نه م دهسه لاته زۆرداره بیه نه وه.

(نه لموته وه کل) له (٢٢٢-٢٤٧ک/٨٤٧-٨٦١ن) به پشتیوانی تورکه کان خیلافهتی گرت دهست و ههستیانکرد خیلافهت ناتوانی دهست بهرداری خزمه ته کانیان بی، نه مهش وایکرد توند و ره قتر رهفتار بکهن. زۆری پینه چوو نه م خه لیفه ههستی به فشاری نه وان له سه ر خیلافهت کرد، هه روه ها به زۆرداریان له به رپوه بردنی کاروباره کانیدا و ریز نه گرتنیان له خودی خلیفه. بۆیه بریاریدا دهسه لاتیان کهم بکاته وه و به ئیتاخ دهستی پیکرد و توانی له پۆسته کانی دووری بخاته وه و خسته یه زیندانه وه، له سالی (٦٣٥ک/٨٥٠ن) له ناو زیندانداندا کۆچی دوایی کرد (٢).

بۆ نه وه ی رینگه له تورکه کان بگری دهست وهرنه دن له هه لباژاردنی جینشین بۆی، نه لموته وه کل به نه قهست به یهتی دا به هه ر سی کوره که ی بۆ جینشینیتی،

^١ الطبري: ب ١٦٩، ١٦٨، ١٦٧.

^٢ الطبري: ب ١٦٩، ١٦٨، ١٦٧.

(محمد المنتصر)، و (أبو عبد الله المعتز) و (ابراهيم المؤيد)، ولأبى له نىوان كوره كانيدا دابهش كرد، (المنتصر)ى كرد به فه رمانره واى هموو مه غريب، (المعتز)يشى كرد به فه رمانره واى هموو روزه لات، (أجناد حمص) و ديمه شق و فه له ستينيشى راده ستى (المعيد) كرد، پاشان له سالى (٢٤٠/٨٥٤ن) خه زكردنى پاره و پوول له هموو ولاتدا و خانه كانى دراو و چاپكردنيشى به (المعتز) سپارد و فه رمانيدا درهم به ناوى چاپ بكردى(١).

جا ئه و كاته دا توركه كان مه ترسى و ره هه ندى ئه و كاره يانه زانى، زياتر رقيان له خليفه هه لگرت، دوورخستنه وه يان له پزسته كانيان به يه كه م هه نكاو دانا بو له ناوبردنيان، بويه كه وتنه پيلانگيتران و ته له كه بازي، (المتوكل) له م كه شه خنكيته ره دا هه ستى به دلته نكي و جارسى كرد. له به رنه وه ي بوونى له سامه را ده يافته زير ده سه لاتيان و نه يده توانى داخوازيه زوره كانيان بو پاره ده سته كتن جيبه جى بكات، هه وليدا خوى له چنگيان زكار بكات ئه وه ش به رويشتنى بو ديمه شق و كردنى به شارنشينى خوى، به شكو كه سانكي تيا بدوزيته وه له ره گزى عه ره بى پالپشتى بكن، به لام هه لومه رجي ناوخويى يارمه تى نه دا بمينيته وه و پاش به سه ربردنى سى مانگ له وي ناچار بوو بگريته وه بو سامه را(٢). دوزمنايه تى نىوان خليفه و توركه كان له م قوناغه دا گه يشته خالى نه گه رانه وه، ده بوو يه كنيكان ئه وه يتر له ناو به رى. ئه وه بوو توركه كان خيراتر جولانه وه و به هاوكارى (المنتصر) كه وا رقى له باوكى هه لگرت و په ست بوو لئى چونكه هه وليدا جينشينيتى بگوپى ئه وه ش به پيشخستنى (المعتز) له پيش ئه م، سه ره راي له يه كه نه چوونى راي سياسيين سه باره ت به په يوه ندى له گه ل (طالبى) يه كاندا(٣).

كوشتنى (المتوكل) يه كه م رووداوى ده سترديز كردن بوو له سه ر خليفه

^١ الطبري : ج ٩ : ص ١٧٥ ، ١٨٠.

^٢ همان سرچاوه : ص ٢١٠.

^٣ (المنتصر) به هوى دلره قلى باوكى له گه ل . طالبى . يه كاندا، توپره بوو لئى، چونكه ئه و هاوسوز بوو له گه لياندا و به خزم ته ماشاي دمكردن و نه دمبوو له پيروزيان كه م بكاته ره.

عه باسیه کان. چونکه نه وان پیشتر که سیان لی نه کوژراوه جگه له نه مین نه وه ش پاش دۆراندنی له جه نگدا، نه مه ش پی پی تورکه کانی له ده سه لاتدا جینگیر کرد، هه روه ها وریا کردنه وه یه که بوو بۆ هه ر عه باسیه ک بیه وی بچینه سه ر ته ختی خیلافه ت که وا ده بی دوشته هه لبریزی: یان ده بی به ته واوه تی ملکه چی چه زو ناره زووه کانیا ن بی، یان ده کوژی. رووداوی کوشتنه که شه پۆلیکی رق و کینه یی وروژاند دژی زالبوونی سه ربازی تورکی. نه وه بوو له سالی (۸۶۲/۲۴۸)ن له سامه را خوینیشاندانیکی میلی سازکرا نکولی ها ولاتیانی ده رپی به هوی گالته و سوکایه تی کردنیان به خیلافه ت (۱).

شتیکی ئاسایی بوو (المنتصر) (۲۴۷- ۲۴۸/۸۶۱-۸۶۲)ن که وا تورکه کان به یه تیان پیدا و کردیان به خلیفه، ملکه چی ده سه لاتی نه وان بی، هیچ شتیکی له ده ست نه بوو جگه له ناوه که ی، نه وه ش له سه ر دراو ناوی هه بوو و له وتاره کاندانا و ده برا. نه وجا له وه ترسان (الموعتز) و (الموید) دوو کوپه که ی (المتوکل)، به کیکیان خیلافه ت بگره ده ست له پاش (المنتصر) و توله ی خوینی باوکیان لیان بکه نه وه، بۆیه فه رمانیان به (المنتصر) کرد هه ر دووکیان له جینشینیتی لابه ری. خه لیفه نه یویرا به ره لستیان بکات و به ناچاری ملکه چی داواکه یان بوو، هه ردوو براکه ی ناچار کرد خویمان لابه رن (۲).

ئا به م شتیه ده دا (المنتصر) درکی به مه ترسی زالبوونی تورکه کان کرد، بۆیه رقی هه ستا و هه ولی دا رابه ره کانیا ن له ناو به ری، ناوی ((بکوژانی خه لیفه کان)) ی لیان، تورکه کانیش وریای نه م مه ترسیه بوونه وه، بۆیه له رینگای (پزیشکی ته یفوری) که وا به نه شته ریکی ژه هراوی که له شاخی گرت و له ناویان برد (۳).

تورکه کان په یمانیا ندا قسه یان یه کی بی له هه لته بژاردنی هیچ کوپنک له کوپه کانی (المتوکل) نه بادا توله ی خوینی باوکیان بکه نه وه، ریککه وتن له سه ر دانانی

^۱ الطبری : پ ۹ : ۲۵۶ : ۲۵۸.

^۲ هه مان سه رچاره : ۲۴۴ : ۶.

^۳ الطبری : پ ۹ : ۲۵۱۷.

ئهحمه‌دی كورپی موحه‌مه‌دی كورپی-المعتصم) و نازناوی ((المستعین))یان لینا، دابه‌شبوونه سهر پۆسته گه‌وره‌کانی ده‌وله‌تدا. ئه‌وه بوو خه‌لیفه، (ئهحمه‌دی كورپی-الخصیب)ی خسته سهر نووسین، میسر و مه‌غریبی راده‌ستی (ئه‌تامش) کرد و کردی به وه‌زیری خۆی، هه‌روه‌ها (شاهك)ی کرد به خزمه‌تکار له‌سهر ماڵ و به‌رزه و لاخ و پاسه‌وان و کاروباره تاییه‌ته‌کانی و خۆی و (ئه‌تامش)ی پیش هه‌موو خه‌لکی دانا (١) سه‌رده‌می (المستعین) (٢٤٨-٢٥٢/ك٨٦٢-٨٦٦ن) به‌په‌شیتوی و یه‌کتر هارین له‌سهر ده‌سه‌لات ده‌ستپێکرد. ئه‌وه بوو له سامه‌را شوڤشێك به ناوی (المعتن) هه‌لگیرساو هاوڵاتیان و تورکه‌کان هاتن به‌یه‌که له شه‌قامه‌کاندا و به سهرکه‌وتنی تورکه‌کان کۆتایی هات. له ئه‌نجامی زۆر و سته‌میان، خه‌لکی له‌به‌غداددا هه‌لچوو و گردبوونه‌وه و ده‌ستیانکرد به‌هاوار و بانگه‌شه‌کردن بۆ شه‌ر(٢)، به‌لام تورکه‌کان بارووتۆخه‌که‌یان کۆنترۆڵ کرد.

وادیاره یه‌کپیزی تورکه‌کان به‌رده‌وام نه‌بوو. ئه‌وان پاش ئه‌وه‌ی به‌سهر هاوڵاتیاندا سهرکه‌وتن دوو به‌ره‌کی که‌وته نێوانیان، (المستعین)یش ئه‌م ناکوکیانه‌ی به‌هه‌لزان‌ی و که‌وته له‌ناو بردنی رابه‌ره‌کانیان، (ئهحمه‌د -الخصیب)ی ده‌ربه‌ده‌ر کرد بۆ دوورگه‌ی (کریت). (٣). ئه‌تامش و باغری-یشی گوشت (٤) پاشان هه‌له‌هات بۆ به‌غداد بۆ ئه‌وه‌ی خۆی بپاریزی به‌خه‌لکی به‌غداد (٥).

ئهو کاته‌ش تورکه‌کان لاه‌ردنیان راگه‌یاند و به‌یه‌تیان به (المعتن)دا که‌وا زۆربه‌ی سه‌رکرده‌کانیان له‌ده‌وری کۆبوونه‌وه، له‌کاتی‌که‌دا خه‌لکی به‌غداد و هه‌ندی له‌سه‌رکرده‌ تورکه‌کان که‌وا هه‌له‌هاتن بۆ ئه‌م شاره، پالپشتی خه‌لیفه (المستعین)یان کرد. ئه‌وجا شه‌پ له‌ نێوان هه‌ردوولا له به‌غداد و ده‌ورو به‌ری هه‌لگیرسا به‌لام تورکه‌کان یه‌کپیزی خۆیان گه‌رانه‌وه، بۆیه هه‌لوێستی (المستعین) لاواز بوو. میری به‌غدادیش

^١ هه‌مان سه‌رچاره : ٢٢٠، ٢٥٦٤، ٢٥٧.

^٢ الطبری : ب ٩: ٢٦٢، ٢٦٢٤.

^٣ هه‌مان سه‌رچاره : ٢٥٩٤.

^٤ هه‌مان سه‌رچاره : ٢٧٨، ٢٦٢٤، ٢٨٠، ٢٦٤.

^٥ سه‌رچاره‌ی پینشو. لا ٢٨١.

(موحه ممدی کوپی عه بدوللای کوپی تاهیر) که زانی شو له مه لوئستیکی تنگانیه وازی لئینا، ئه ویش به باشی زانی دهست له خیلافهت هه لگری، هه رچه نده خه لکی ساده پالپشتیان ده کرد. له سالی (۲۵۲-۲۵۵ ک/ ۸۶۶-۸۶۹ ن) به یعهت درا به (المعتن) بۆ خیلافهت. (المستعین) یش ده ربه در کرا بۆ به سره، به لام تورکه کان ترسان له وهی به زیندوویی بمینی، بۆیه ئه نقهست کوشتیان^(۱).

بارودوخی خیلافهت له سه رده می (المعتن) دا زۆر باش نه بوو. چونکه خه لیفه گه راپه وه بۆ سامه را و که وته زۆر کاریگه ری ده سه لاتی تورکی. له لایه کی دیکه وه، زۆر و سته می تورکه کان زیاتر بوو و ئاژاوه نانه وه و پاره داواکردنیان زیادی کرد، خه لیفه ش نه یتوانی به ده می داواکاریه کانیا ن بچی بۆیه لایان برده (الموید) ی برابیان خسته جینگه ی. به لام خه لیفه براکه ی ناچار کرد خۆی لابه ری و پاشان کوشتی، هه ندی له رابه ره تورکه کانیشی کوشت وه کو (وصیف) و (بغا)، چونکه ئه م دووانه به رپرس بوون له شه پی ناوخۆی له نیتوان خۆی و (المستعین) دا.^(۲)

تورکه کان نیازی خه لیفه یان زانی بۆیه که وته جولّه بۆ پاراستنی ژیان و ده سته که وته کانیا ن، ئه وه بوو خه لیفه یان ناچار کرد خۆی لابه ری و خیلافه تیان راده سستی (موحه ممدی کوپی الواثق) کرد و نازناوی (المهتدی) یان لئینا، (المعتن) یشیا ن راده سستی که سانیک کرد ئازار و نه شه که نه چی بده ن تا وه کو گیانی له ده سته دا.^(۳)

(المهتدی)، (۲۵۵-۲۵۶ ک/ ۸۶۹-۸۷۰ ن) که سینی خۆپاریز و له خواترس بووه^(۴) زۆر هه زی له چاکسازی بوو. بۆیه به خۆی ده سستی پیکرد. له که ش و فشی ژیان دوورکه وته وه، فه رمانی به چاکه ده کرد و جلّه و گه ری له خراپه، مه ی خواردنه وه ی حه رام کرد، گه زانی بیژی ئافره تی یاساخ کرد و دادگه ری نواند، هه موو هه ینبیه ک له

^۱ المسعودي : ب ۷۹ لا ۴

^۲ اليعقوبي : ب ۴۶۸ لا ۴۷۰

^۳ الطبری : ب ۳۸۹ لا ۳۹۰

^۴ ابن عمري، محمد بن علي بن محمد : الانباء في تاريخ الخلافة لا ۹۸.

مژگه‌وتی گشتی ناماده ده‌بوو و وتاری ده‌خویندوه و پیتشنویتی ده‌کردن، سه‌ریه‌رشتی دیوانه‌کانی کرد و ده‌ستیکرد به گوینگرتن له‌سکالای خه‌لکی و گومه‌زینکی بۆ ئەم مه‌به‌سته دروست کرد به چوار ده‌رگاوه و ناوی گومه‌زی (قبه المظالم - گومه‌زی سکالانامه‌کان) ی لیتناو بۆ خه‌لکی پله‌دار و ساده، تیدا داده‌نیشت^(۱)، مانه‌وه‌ی له پۆستی خیلافه‌تدا بووه مایه‌ی بیزاری خه‌لکی ساده و پله‌دار.

(المهددی) چاوه‌پوان بوو سیاسه‌تی چاکسازبخواری، به سوودبه‌خش و به‌ره‌مدار بی، به‌لام ره‌وشی گشتی ناوه‌وه‌ی ده‌وله‌ت و ده‌ره‌وه‌ی زینگی پی‌نه‌دا، نه‌وه بوو خه‌لکی له به‌غداد دژی ده‌سه‌لاته‌کی راپه‌رین، پاشان سه‌ربازه‌کانیش شوینیان که‌وتن به‌هۆی دواکه‌وتنی موچه‌کانیان^(۲)، (طالبی)یه‌کانیش له‌زۆریه‌ی هه‌ریمه‌کاندا ئاگری شۆرشیان هه‌لگیرساند^(۳)، شۆرشی (زه‌نج)ه‌کانیش به‌ریا بوو که‌وا بۆ ماوه‌ی چوارده‌ ساڵ هه‌ره‌شه‌ی له‌ بوونی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی ده‌کرد، (خه‌واربج)ه‌کانیش له‌ موسڵ راپه‌رین، هه‌روه‌ها (ئه‌حمه‌دی کوپی عیسانی کوپی نه‌لشه‌یخ) یش - فه‌رمانه‌وه‌ی فه‌له‌ستین - و نه‌رده‌ن - راپه‌ری.

به‌لام ده‌ردی راسته‌قینه‌ی خیلافه‌ت زالبوونی تورکه‌کان بوو به‌سه‌ریدا، له‌ ناویردنیان پتیوستیه‌کی سه‌ره‌کی بوو بۆ چاکسازی کردن و هینانه‌وه‌ی سامی خیلافه‌ت. بۆیه خه‌لیفه بریاریدا سه‌رکرده‌ تورکه‌کان بدابه‌ گزیه‌کدا. به‌لام هه‌وله‌که‌ی شکستی هینا و تورکه‌کان ریککه‌وتن له‌سه‌ر له‌ناویردنی^(۴) له‌پاش کوشتنی (المهددی)، تورکه‌کان به‌یعه‌تیان به‌ (ئه‌بو له‌ه‌باس ئه‌حمه‌دی کوپی - المتوکل) داو ناوی ((المعتد)) ی لیتنا (٢٥٦-٢٧٩/ک/٨٧٠-٨٩٢ن) ^(۵). له‌ئه‌نجامی ناکۆکی ناوخۆیاندا، تورکه‌کان داوایان له‌خه‌لیفه کرد یه‌کێک له‌براکانی خۆی بکاته سوپا سالار، ئه‌ویش (أبو

^۱ المسمودی : ب ١٦٤٤.

^۲ الطبری : ب ٩: ٢٩٢٧، ٢٩٩٣، ٤٠٦٣٩٣.

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه : ٤٢٣، ١٠٧.

^۴ سه‌باره‌ت به‌ لايردنی ئه‌لمه‌دی پاشان مردنی بگه‌رژوه بۆ هه‌مان سه‌ر چاوه : ٤٦٩، ٥٦٧. چونکه به‌وردی باسکراوه.

^۵ الطبری : ب ٩: ٤٧٤٧.

أحمد گلچه الموفق)ی هه لئبژارد. ئەم پیاوه به چرای بوژانه وهی خیلافهت داده نری له سه رده می (المعتمد) دا. ئەم پیاوه هه موو کاروباره کانی خسته ژێرده سستی خۆی، وتار دراو و ناوی (أمیر المؤمنین)ی بۆ خه لیفه هیشه وه. به وهش پشتی تورکه کانی شکاند، به تایبه تی پاش دۆرانه کانیان له به رده م زه نجه کان و ده سته وسانیان له به رامبه ر بلآو بوونه وهی هه سستی جیاخوازی و دامه زانندی ده وله تی سه ره به خۆ.

به لام (الموفق) له سالی (۲۷۸ک/۸۹۱ن) کۆچی دوایی کرد (۱) خیلافه تیش پیوستی به پیاوئکی به هیز بوو پارێزگاری له ده سته که وته کانی بکات، بۆیه، (المعتمد)، (المفوض)ی کۆری له جینشینتی لایرد - پاش نه وهی که بێ ده سه لاتی خۆی نواند له ململانیتی نیوان خیلافهت و ناحه زکانیدا - و به یه تی به کۆپه که ی (الموفق) دا (أبو العباس المعتمد)، پاشان زۆری نه خایاند خه لیفه دوای چه ند مانگی له ناکاوه، کۆچی دوایی کرد (۲)

(المعتمد) (۲۷۹-۲۸۹ک/۸۹۲-۹۰۲ن) رێبازی باوکی گرت به ر له شه په کان و کاره ئیداریه کانیدا به مه به سستی به رده امبوونی بوژانه وهی خیلافهت و هینانه وهی سامی، جا له سه رده می ناوبراو، ده سه لاتی تورکه کان به رده وام که م ده بووه وه. (المعتمد) له پاش مردنی، (المکتفی) کۆری خسته جیی خۆی (۲۸۹-۲۹۵ک/۹۰۲-۹۰۸ن) (۳)، پرسی بزوتنه وه جیاخواز و شوهرش گێره کان وه کوو (نیسماعیلی) و (قرمطی) و (عوبهیدی)یه کان گه و ره بوو، خه لیفه ش هه ولئکی زۆریدا بۆ سه رکوتکردنیان، نه وه بوو به لاو چورته می به سه ر (قرمگی)یه کاندایه نا و ده سه لاتی خیلافه تیشی سه پانده سه ر ولاتی شامدا، ده سه لاتی (تۆلونیه کان)ی له میسردا نه هیشهت و گه پانیه وه بۆ نامیزی ده ولت.

(المکتفی) ته مه نی زۆر درێژ نه بوو، هیشهتا شه ش سال به سه ر خیلافه ته که یدا تیپه ر نه بوو بوو کۆچی دوایی کرد، جا خیلافهت له پاش نه و گه پانیه وه بۆ لاوازی،

۱ هه مان سه رچاوه : ۶۱۰ ۶۲۰ ۲۲.

۲ المسعودي : ب ۶ ۱۴۲.

۳ الطبری : ب ۶ ۸۷.

به هوی ناکوکی له ناو مالی خیزانی عه باسی و سه ره له دانی بزوتنه وه جیاخوازه کان، نه مهش ده رفه تی بۆ تورکه کان ره خساند جارێکی تر هیز و ده سه لاتی خویان بگه ریینه وه و ریباری پیشوویان بگرنه بهر له هه لێژاردنی خه لیفه ی لاواز تا ده سه لاتیان بهرده وام بی، بۆیه کاندید کردنی (عبد الله بن المعتز) یان ره تکرده وه چونکه به توانا بوو و (أبو الفضل جعفر بن المعتضد) یان هه لێژارد جا هیشتا له ته مه نی سیانزه سالیدا بوو خیلانه تیان راده ست کرد و نازناوی ((المقتدر)) ی لێنرا (١).

نه لموخته دیر له ئاستی نه و رووداوه تیک ئالوانه نه بوو که له ده ورو به ریدا بوو، کاتیکیش پیگه یشت خه ریکی سه زو ئاره زوه کانی بوو، به پێوه بردنی کاروباری ده وه لته تی بۆ (مونس) ی تورکی به جیه یشت، له سه رده میدا دیارده ی ده ستیوه ردانی ئافره تان له کاروباری ده وه لته تا ده رکه وت، ئاشوب له ناوه وه و ده ره وه بلآو بووه وه . نه وه بوو به هوی تیکچوونی ره وشی ناوخۆ و گهنده لی ده سه لات، سه رانی سوپا هه لچوونه گیانی و له سه ر ته ختی خیلانه ت لایان برد و به یه تیان به (عبدوللای کوپی نه لموخته) دا و نازناوی ((الراضی)) یان لێنرا. (٢)، وادیارده هه ندی له و سه رکرده تورکانه ی که هیشتا لایه نگر و دلسوزی (المقتدر) بوون وه کو مونس خزمه تکار و مونس گه نجینه وان و غه ربیی خالی (المقتدر) سه رکه وتن له هینانه وه ی بۆ ده سه لات و (عبدوللای کوپی نه لموخته) یان خسته زیندانه وه (٣).

وه کو جاران بارودۆخ گه رپایه وه بۆ شله ژاوی و زیاده ره وی له پاره خه رج کردندا له لایه ن داروده سه ته وه، هه ره ها زالبوونی ئافره ت زیادیکرد، سوپاش که وته سکالا کردن و نا په زایی ده ربپین له م بارودۆخه دا و داپران که وته نیوانی خه لیفه و مونس خزمه تکار و کیشه که به کوشتنی خه لیفه و به یه تدان به (موحه مه دی کوپی - المعتضد) بۆ خیلانه ت کو تایی هات و نازناوی ((القاهر)) ی لێنرا، جا دوو شه وی مابوو له (شه وال له سالی ٢٢٠ک / تشرینی دووه م سالی ٩٢٢ن). (٤)

^١ هه مان سه رچاوه : ١٢٩.

^٢ الطبری : ب ١٠ ١٤١ - المسعودی : مروج الذهب : ب ٤٤ ٢١٤.

^٣ ابن عمرا نی : ١٢٢، ١٢١.

^٤ المسعودی : ب ٤٤ ٢١٤، بۆ ورده باسی نهم رووداوانه بطریقوه بۆ لای : مسکویه : تجارب الامم ب

١ ٢٤١-٢٣٣.

خیلافه تی کورتی نه لقاہر (۲۲۰-۲۲۲ک/۹۳۲-۹۳۴ن) له خیلافه تی (المقتدر) باشتر نه بوو، چونکه گټره شیوینی سه ربازه کان به رده وامبوو و بؤ جارټکی تر پؤستی خیلافه ت بووه جی سووکایه تی پټکردن، مونسسی خزمه تکار هه ولیدا له گه ل (کوپری موقله ی) وه زیر ریگکه ون له سر یاخی بوون له خلیفه، به لام (نه لقاہیر) که وا پنی وایوو سرکرده تورکه کان دوژمنی ده وله ته که مین توانی نه م سرکرده تورکه له ناو به ری^(۱).

ویرپای به هیزی نه لقاہیر و دلپه قیتی، سه رنه نجام سرکرده تورکه کان توانیان ده سنگیری بکن و له سر خیلافه ت لایبه رن وه ردوو چاوی کویر بکن، پیش نه م، له خلیفه کاندایا که س چاوی کویر نه کراوه، له سالی (۳۲۲-۳۲۹ک/۹۳۴-۹۴۰ن) به یعتیان به خلیفه (الراضی) دا^(۲).

ب - ده رکه وتنی سیسته می (امره الامراء - میری میره کان): (۳۲۴-۳۳۴ک/۹۳۶-۹۴۶ن)

له سرده می خلیفه (الراضی) گورپانکاریه ک له کاروباری حوکمپرانیدا روویدا که په یوه ند به ناوه ندی خیلافه ت وه زارعت و رهوشی تورکه کان. نه م گورپانکاریه ش به ده رکه وتنی پؤستی ((امره الامراء - میری میره کان)) کوتایی هات، که وا هرکه سټک وه ریگرتبایه کاروباری ده وله تی هه موو به پټوه ده برد و ده سه لاتی ده گه یشته باج وه رگرتن و نیداره، نه م پؤسته به سر خیلافه تدا زال بوو و خلیفه ته نها وه کو هټمایه کی لټهات و هټچ ده سه لاتیکی راسته قینه ی نه بوو له حوکمپرانیدا، هه روه ها ده سه لاتی وه زیره کانیشی نه هټشت، مملانییش له نیوان خیلافه ت و تورکه کاندایا که وا بؤ ماوه یه کی زور، سرده می عه باسی دووه می سه رقالا کردبوو، راوه ستا.

نه م پؤسته له سالی (۳۲۴ک/۹۳۶ن) هاته ده رکه وتن له سر حیسابی پؤستی وه زارعت. چونکه (الراچی) له به پټوه بردنی کاروباری ده وله تدا پشتی به چند

^۱ السیوطی: تاریخ الخلفاء ۲۸۶.

^۲ المسعودی: ب ۲۳۱، ۲۳۱، مسکویه: ب ۱، ۲۸۶، ۲۹۱، بهرردی باسکراوه.

وه زيرىكى لاواز به سست و نه يانتوانى نهرکه گانى وه زارهت راپه پرتن و دهسه لاتيان له ده سنداو دوچارى تهنگ پينه لچنين زه وتکردنى سامانيان بوون، له لايه كى ديکه وه، دهسه لاتی تورکه گان، به هوى دووبه ره كى و پيشبركى له سر پله و پايه و بلاو بوونه وه نيره يى له نيو سه رکرده گانياندا، که م بووه وه.

له نه نجامى نه م روه شه خراپه، خه لافهت هه سستی به لاوازی وه زيره گان و بى دهسه لاتی تورکه گان و چۆلبوونی گه نجينه گان کرد، بۆيه چاوی بۆ فرمانه وای ميرنشينه گانى نزىكى عيزاق تىپرى بۆ نه وهى چاره سه رىكى نه م كيشه يه بکه ن که گيشته ناستىكى زۆر خراپ و مه ترسيدار. نه وه بوو خه ليفه (الراضى)، (موحه ممدى كورپى رائق) ميرى واست و به سره، بانگه پشت کردو به پتوه بردنى كاروباره گانى راده ست کرد و ده سستی له سه رجه م دهسه لاته گانى ده ولت به ردا و نازناوى ((ميرى ميره گان)) ي ليتنا^(۱). نه م پزسته ش برتیه له گواستنه وهى هه موو دهسه لاته گانى خه ليفه بۆ سه رکرده يه ك که سيفاتى سه رۆگايه تى مه دهنى و سه رکردياى سه ربازی تيا كۆ بيته وه^(۲).

(ابن الاپير) باسى ره وشى ده ولته تى خيلافه تى عه باسى ده كات له سه رده مى (الراضى) دا، ده ليت: ((...وه خه ليفه هيجى به ده سته وه نه ما جگه له به غداد و كاروباره گانى، نه وه ش به ده سستی ئيبن رائق بوو. سه بارهت به شاره گانى تر، نه وا به سره به ده سستی ئيبن رائق بوو و خوزستان به ده سستی ئه لبه ريدي، فارس به ده سستی (عماد الدوله بن بويه) بوو و كرمان به ده سستی نه بو عالى موحه ممدى كورپى نه لياس، ره ي و نه سفهان و شاخه گان به ده سستی (ركن الدوله بن بويه) و شمكبرى برآى مرداويج بوو و مملانيان له سه ر ده كرد، موسل و دياربگرو (مچر) و ره بيعه به ده سستی بنه ماله ي حه مدان بوو، ميسر و شام - يش به ده سستی موحه ممدى كورپى (طنج)، مه غريب و نه فريقيا به ده سستی نه بو لقاسم (القائم بأمرالله بن المهدي العلوي) بوو و پيى ده وترا ((أمير المومنين))، نه ده لوس - يش به ده سستی عه بدولره حمانى

^۱ مسكويه : ب ۳۵۲، ۳۵۱، ۳۵۰. ابن عمراني : سه ر چاره ي پيشوو ۱۲۸۶.

^۲ مسكويه : هه مان سه ر چاره ۳۵۱۶. باسى ده سلماتى ميرى ميره گان ده كات. محمود و الشريف ۳۶۸۶.

کوپری موحه ممد که ناونراویبوو به (الناصرالاموی)، خۆراسان و ناوچه کانی دوی روبار به دهستی نوسری کوپری نه حمدهی سامانی بوو، (طبرستان) و جرجان-یش به دهستی دهیله مه کان. به حرهین و یه مامه-ش به دهستی نه بو تاهیری - قرمگی)) (١)، وادیاره دهسه لاتی نیبن رائق له سالی (٣٢٦ک/٩٣٨ن) به هۆی رکابه ریتی میره کان له سوری لاواز بووه وه. نه وه بوو نه بوعه بدوللای به ریدی فه رمانه وای نه هواز دزایه تی ده کرد، یه کیک له سه رکرده کانی خۆشی که ناوی (بجکم) ه له دهسه لاتی یاخی بوو و له سالی (٣٢٧ک/٩٣٩ن) چوره ناو به غداده وه و به سه ر کاروباره کانی ده وله تدا زالبوو و پۆستی ((میری میره کان)) ی گرتنه ده ست. سه باره ت به نیبن رائق نه وای بۆ ولاتی شام هه لهات (٢). (بجکم) نزیکه ی سی سال له پۆسته کهیدا مایه وه و رهوشی گشتی گه یشته نه وپه پی شله ژاوی و خراپی (٣). له سالی (٣٢٩ک/٩٤١ن)، (بجکم) به دهستی یه کیک له تورکه کان کوژدا (٤)، پیش کوشتنی (بجکم) به چوار مانگ خه لیفه (الراضی) له ته مه نی سی و دوو سالییدا له به غداد کۆچی دواپی کرد. جا ماوه ی خیلافه ته که ی نزیکه ی حه وت سال بوو (٥)، پیاو ماقولانی ده وله ت و تاکه کانی مالی عه باسی راویژیان له ناو یه کتريدا کرد ده رباره ی هه لبژاردنی که سیکی گونجاو بۆ خیلافه ت. نه وه بوو (جه عفری کوپری- المقتدن) یان بۆ نه م پۆسته یه هه لبژاردو له (مانگی ره بیعی یه که م سالی ٣٢٩ ک/مانگی کانونی دووه م سالی ٩٤٠ ن) به یه تیان پیتدا و نازناوی ((المتقی)) لیئرا (٦).

(المتقی)، (٣٢٩-٣٣٣ک/٩٤٠-٩٤٤ن) ته نها گه مه یه ک بوو به دهستی نه و سه رکردانه ی که رکابه ریتیان له سه ر دهسه لات ده کرد به تاییه تی نه بوعه بدوللا له ریدی و نیبن رائق و

^١ ابن الاثیر: ب ٦ ٧ ٢٥٥، ٢٥٤.

^٢ مسکویه: ب ١ ٧ ٣٩٦، ٣٩٣. ابن عمرانی: ١٢٠.

^٣ (الصولی) باسی رهوشی گشتی به غداد دهکات له کاتی هوکمی (بجکم) دا: اخبار الراضی بالله و المتقی بالله ١٠٦٧.

^٤ (٣) مسکویه: ب ٢ ١٠، ٩٧٢، ابن عمرانی: ١٣٤، ١٣٣.

^٥ ابن الاثیر: ب ٦ ٧ ٢٧٦٧.

^٦ هه مان سه ر چاره: ٢٧٨، ٢٢٧.

حهمدانیه‌کان. له‌سه‌رده‌می (المتقی) دا ده‌سه‌لاته‌کانی پۆستی ((میری میره‌کان)) که‌وته ده‌ستی (ئه‌لبه‌ریدی) که‌وا له‌پاش کوشتنی (بجگم) ده‌رکه‌وت بێ ئه‌وه‌ی خه‌لیفه به‌فه‌رمی ئه‌م پۆسته‌یه‌ی پێ بسپێری، ئه‌وه‌ش به‌هۆی هه‌لوێسته‌ گۆراوه‌کانی، ته‌نها کردی به‌ وه‌زیر^(١) به‌لام وێرای ئه‌م پۆسته مه‌ده‌نییه، ئه‌وه‌ سه‌رکردایه‌تی سوپاشی گرته‌ ده‌ست و ئه‌وه‌نده‌ی میری میره‌کان ده‌سه‌لاتی هه‌بوو.

وادیاره ئه‌و نه‌یتوانی به‌ده‌نگی پێداویستی سه‌ربازه‌کان و داواکاریه زۆره‌کانیان هه‌ بجێت، بۆیه بووه ئامانجێک بۆ ته‌له‌که‌بازیان.

بارودۆخی به‌غداد تێکچوو و ناچار بوو بگه‌ڕێته‌وه بۆ به‌سه‌ره^(٢). ئه‌و جا ئه‌بین رائق بۆ جاری دووه‌م پۆسته‌که‌ی گرته‌ ده‌ست^(٣) پاش ئه‌وه‌ی که‌ بانگه‌یشت کرا له‌ولاتی شام و له‌گه‌ڵ^(٤) (ئه‌لبه‌ریدی) دا رێککه‌وتن و پۆستی وه‌زاره‌تی پێدا^(٥) ماوه‌یه‌ک کاره‌که‌ ئاوه‌ها مایه‌وه و پاشان ئه‌م دوو پیاوه تێکچوون و ئه‌بین رائق هه‌ستا ده‌رکردنی ئه‌لبه‌ریدی له‌پۆسته‌که‌ی. ئه‌میش سوپاکه‌ی کۆکرده‌وه و هێرشێ کرده‌ سه‌ر به‌غداد، خه‌لیفه و ئه‌بین رائق - یش ناچار بوون هه‌لبێن و په‌نایان برده‌ به‌ر بنه‌ماله‌ی هه‌مدان له‌موسل، ئه‌لبه‌ریدی پۆستی میری میره‌کانی زه‌وتکرد و بۆ جاری دووه‌م چووه‌ ناو به‌غداد هه‌^(٦).

به‌لام ئه‌لبه‌ریدی و گروپه‌که‌ی خۆشه‌ویستی خه‌لکیان به‌ ده‌ست نه‌هێنا به‌هۆی خه‌ریکبوونیان به‌ تالانی و دزی کردن، له‌لایه‌کی دیکه‌وه خه‌لیفه، (ناصرالدوله)ی هه‌مدانی کرد به‌میری میره‌کان و له‌سالی (٢٣٠/ک/٩٤٢ن) له‌سه‌ر له‌شکرێکی بێ شوماردا ناردی بۆ چه‌نگاندنی ئه‌لبه‌ریدی، ئه‌وه‌ بوو له‌ به‌غداد ده‌ریکرد و خه‌لیفه‌ش له‌هه‌مان ئه‌و ساڵه‌دا گه‌ڕایه‌وه^(٧).

^١ مسکویه: ب ٢٣٧١.

^٢ ابن عمراڤی: لا ١٢٤.

^٣ مسکویه: ب ٢٢٧٢.

^٤ سه‌ر چاوه‌ی پێشوو: ٢٥٠٢٣٧. ابن الاثیر: ب ٦: لا ٢٨٤٠٢٨٣.

^٥ هه‌مان دوو سه‌ر چاوه ٢٧٠٢٥٧، ٢٨٥٧.

^٦ مسکویه. هه‌مان سه‌ر چاوه: لا ٢٨.

ئەم دەستە بەرگە دەپە، سەرگە دەپە کی تورکی نوێ دەرگەوت ناوی (تۆزۆن)ە،
 (المتقی)ش پۆلیسی بەغدادی پی سپارد و پاشان کردی بە میری میرەکان (١).
 لەم کاتەدا حەمدانیەکان زالیبون بەسەر بەرێوە بردنی کاروبارەکان لە بەغداد-دا.
 بەلام رهوشی گشتی باش نەبوو بەهۆی بەردەوامبوونی مەملانێی ناوخۆیی (٢) جا
 ئەمانەش ناچار بوون پایتەختی خێلافەت بەجێ بهێڵن، بەتایبەتی پاش ئەوێ ئەو
 شەپەیانە دێزاندا کە لەگەڵ (تۆزۆن)دا کردیان، لەگەڵ خەلیفە یەگەرە پانەو بە
 موسڵ (٣).

تۆزۆن بە بەهێزترین میر دادەنری لە ناو ئەو میرانە ی کە کاریان گرتە دەست
 لەسەر دەمی عەباسی دوو هەمدا. چونکە ئەم پیاوێ توانی دەست بەسەر دەسەلاتدا
 بگری لە کاتی کدا دوو رکابەری بەهێزی هەبوو کە بریتی بوون لە حەمدانیەکان و
 بەریدیەکان. ترسا لەوێ خەلیفە هەولێدات لە ئەخشیدیەکان نزیکبیتەو لە میسر،
 بۆیە فێلی لیکرد تا ئەو نەدە ی کە جارێکیتر بۆ بەغداد گەرە پانەو، بە رووکەش
 گوێرە پانەو خۆی بۆ خەلیفە نواند و ژێر بە ژێریش ناماژە ی بە هەندی لە هاوێ لکانی
 کرد دەستگیری بکەن و ناچاریان کرد دەست لە خێلافەت هەلبگری و پاشان هەردوو
 چاویان کوێر کرد ئەمەش لە (مانگی سەفەر سالی ٣٣٢ ک/مانگی تشرینی یەکەم ٩٤٤ ن)
 روویدا، بۆ ماوێ بیست و پینج سال زیندانیان کرد تا لە سالی (٣٥٧ ک/٩٦٨ ن) کرچی
 دوا یی کرد. تۆزۆن، عەبدوللای کوپێ ئەلموکتە فی وەکو خەلیفە هەلبێزاردو نازناوی
 ((المستکفی)) لێنا. (٤).

خێلافەتی (المستکفی) زۆری نەخایاند (٣٣٢-٣٣٤ ک/٩٤٤-٩٤٦ ن) ئەو بوو سالتیک و
 چوار مانگ حوکمی کرد کە تیایدا تۆزۆن دەسەلاتی پاوانە کردبوو، ئەوجا (کوپێ
 شیرزاد) جێی گرتەو و لە پۆستی میری میرەکان مایەو تا ئەوکاتە ی (معز الدوله بن

^١ هەمان سەرچاوە: ب ٤٢ ٤٤.

^٢ سەبارەت بەغداد لەم ماوێیدا بگەرێو بۆ: الصولی ٤ ٢٣٧، ٢٣٤.

^٣ السیوطی: ٢٩٦، ٢٩٥.

^٤ ابن عمرانی: ١٤١ ٤.

بویه) دهستی به سهر به غداد- دا گرت و پۆستی میری میره کانی هه لوه شانه وه (١). له راستیدا دهولهتی خیلافهتی عه باسی سوودی له م سیسته مه نه بیینی که وا (الراضی) بۆ زرگارکردنی خیلافهت له گرفته کانی داینا. به لکو بارو دۆخی خراپترکرد، هه رکه سیک له سه رده می (الراضی) و (المتقی) و (المستکفی) بکۆلێته وه ده بیینی بریتی بووه له زنجیره یه که له مملانی نه بچراو له نیوان پیاوانی دهولهتی عه باسی که وا هه موو یه کیکیان کاری ده کرد بۆ زه وتکردنی ده سه لات و گرتنه دهستی پۆستی میری میره کان (٢).

ج. بزوتنه وه ی زهنج : (٢٥٥. ٢٧٠ ک/ ٨٦٩. ٨٨٣ ن)

سروشتی ئەم بزوتنه وه و ئامانجه کانی

ئه وه ی که گومانی تیدا نه ئه وه یه، بزوتنه وه ی زهنج که وا له سالی ٢٢٥ ک دامه زرا و دهولهتی خیلافهتی عه باسی ماندوو و شه که ت کرد پیش ئه وه ی له ناوی به ری، جیی سه رنجه توێژه ر بۆ چاره سه رکردنی بانگه نشت ده کات له میانه ی ناسینی سروشت و ئامانجه کانی و هۆی پشتگیری کردنی خه لک لێی. بۆ زانیینی سروشتی بزوتنه وه که پێویسته له سه رمان بکۆلینه وه له وه ره گه ز و گروپانه ی که پشتگیریان لێکرد و به شداریان تیا کرد.

ئه وه ی راستی بی کۆله که ی ئەم بزوتنه وه یه، له سه ره تای ده سه تپیکردنی، هه ندی عه ره بی سه رچل بوو، وه کو موه له بیه کان و حه مه دانیه کان و هه ره ها هی تریش. سه باره ت به و گروپانه ی که به شداریان له م بزوتنه وه یه کرد، ئه وه جۆراوجۆر بوون : زهنجه کان، خه لکی گونده کان، عه ره به لاوازه کان، چه ند هۆزیکه عه ره بی هه لچوو له ده سه لات. سه باره ت به و که سایه تیه ی که سه رۆکایه تی ئەم کۆمه له ی ده کرد، ئه وا عه لی کوپی موحه مه د بوو به ره سه ن فارس (٣).

^١ مسکویه : ب ٨٤٨١٧٢، ٨٥٨٢.

^٢ زهنج : نه وه یه کی سو دانیین. الحموی . یالوت: معجم البلدان: ب ١٥٢ لا ١.

^٣ حسن: ب ٢٥ لا ٣.

^٤ ئه وه له گوندی (وه رزین) ه. که یه کیکه له گونده کانی (ره ی)، نزیکه تارانئ نیستا.

ناوبراو که سایه تیه کی سه رسامکه ره، چونکه توئزه ر گه لی ناره حه تی ده بینیت له ناسینه وه ی رهگ وره چه له کی، نه وه ش به هوی زور هه لگه پانه وه ی به پی تی نه و بارودتخه ی که پیندا تیپه ر ده بوو. ناسراو بوو به پیاوکی ناواتبه رز و زور به هره دار و دونیا ویست، چونکه به شدار بوو له تالان و دزی کردن.

وادیاره ناوبراو ژیا نی ناسایی نه بووه، نه وه کو شاعریک له کوشکی خه لیفه له سامه پا ده سستی پیکرد، پاشان هه ولی دا دزی رژیم راپه پی له به حره یین-دا به مه به سستی گه یشتن به ده سلات، به لام سه رنه که وت له به دیهیتانی مه به سته که ی. نه و جا ریبازیکی دیکه ی گرت به ر و وه کو سه رکرده یه کی ناینی و پیشبین و پیغه مبه ر ده رکه وت، ره چه له کی خوی بۆ عه له ویه کان گه پانه وه (۱) بۆ نه وه ی هاوسوژی و پشتگیری شیعه کان به ده سستی، شوینکه وتوانی پله ی پیغه مبه ریان پیندا ته نانه ت باجیشی بۆ کۆکرایه وه (۲).

وادیاره خه لکیکی بی شومار له به حره یین نکۆلیان لیکرد، بۆیه به جیهیتشت و روه ی کرده بیابان نشینه کان بۆ راکیشکردنی عه ره به کانی. وای بانگه شه کرد که نه و به ره چه له ک شیعه یه و نه و (یه حیای کوپی عه مری نه بو لحوسه یین) ه، هه ندی له عه ره به کان شوینی که وتن، جا سوودی لیوه رگرتن بۆ زالبوونه وه ی به سه ر به حره یین-دا، به لام دواتر دۆپا و بۆ به سه ره هه لهات (۳). له و ماوه کورته ی که له به سه ره مایه وه تیپینی هه لومه رچی ناوه کی و سیاسی و کۆمه لایه تی نه و شاره ی کرد، جا کۆمه لگه ی به سه ره دابه ش بووبوو به سه ر خۆیدا (۴). هه ولیدا نه م ناکۆکیه بۆ به رزه وه ندی خوی بقۆزیتنه وه به لام شکستی هیتا. له هه مان کاتدا، ژیا نی نه و کۆیلانه ی که له زه لکاوه کانی نزیکه به سه ره کاریان ده کرد به هه لیک زانی بۆ به دی هینانی ناواته کانی. به لام نه و

^۱ وای بانگه شه کرد که نه و عه لی کوپی . الغضل- ی کوپی حمسه نی کوپی عوبیدلای کوپی نه له به باسی کوپی عه لی کوپی نه بو تالیب-ه.

^۲ الطبری : ب ۶۹ ۴۱۰.

^۳ له شوینیک دۆرا ناسراوه به (رکتم). دقیرلره ی نتم رووداوانه بطئریوه بۆ: الطبری: ب ۷۹ ۴۱۲.

^۴ به سه ره له و کاتدا به ده سستی دوو گروپی دژ به یه ک، بیلالی و سه عدی، ده یینالاند. هه مان سه رچاوه: ۴۱۷.

دهرکرا لهوئ و بهر وه به غداد روئشت (١) له به غداد ره چه له کتکی عه له وی نویی هه لئزارد، خوی گه پانه وه بۆ نه حمه دی کوپی عیسای کوپی زهید (٢). پاشان ره ووشی تیکچووی پایته ختی خیلافه تی به هه لزان و هه ولیدا هه لمهت به ری بۆسه ره سه لات. نه یوانی، به هوی زالیوونی تورکه کان به سه ره وشه که دا، بۆیه له سالی (٢٥٥/ک/٨٦٩ن) گه پاره وه بۆ به سه ره تا رابه ریتی بزوتنه وه یه کی شوپشگتیر بکات، به بانگه شه ی نه وه ی خوا بۆ نازادکردنی به نده و رزگارکردنیان له چاره په شی و به دب ختی ناروو یه تی، هه روه ها و بانگه شه ی کرد که نه و (علم الغیب) ده زانی و خوی کرد به پیغه مبه ر (٣).

له راستیدا بیژۆکی (مه هدی چاره روانکرا) له گه ل (عه لی کوپی مه حه ممه د) هه ر مابوه وه له هه مو قوناغه کانی ژیان سیاسیدا و زیره کانه سو دی لئوه رگرت، نه و به ناساندنی خوی وه کو مه هدی، هه سستی عه له ویه کانی ده جولاند که وا به ده سستی تالی ژیان وه ده یان نالاند، جا به هیوا بوون مه هدی کی فریاد په س بی وه م خه م و خه فته و له م رۆژه په شه ده ربازیان بکات (٤). رۆژ جه ختی کرده سه ره سه نیتی ره چه له کی خوی و له سه ره دراره که ی نه خشان دی و ناوی خوی نا ((عه لی کوپی مو حه ممه دی مه هدی فریاد په س)). هه روه ها له یه کتک له قوناغه کانی ژیانیدا مه زه بی خه وار یجی راگه یاند که وا بنه ما کانی گونجاو بوو له گه ل مه یلی شوپشگتیری ها وله کانی، نه وه بوو له پیناوی داد په روه ری کومه لایه تی و یه کسانی جه نگا (٥)، به هه ر دوو ره نگ ی سه وز و سوور دروشمه کانی له سه ره نالاکان نووسی، نه م دوو ره نگه ش ره نگ ی عه له ویه کان و ره نگ ی خه وار یجیه کانه. بیرو بۆچونی عه لی کوپی مو حه ممه د ده رباره ی خیلافه ت له گه ل تیروانینی شیعه کاندایه وانه بوو، نه مان له سه ره (رواپه) جه ختیان ده کرده وه، نه ویش بۆچوونی خه وار یجیه کانی له خوگرتبوو که له سه ره (شوری - راویژکردن)

١ مه مان سه رچاره: ٤١٢٧.

٢ مه مان سه رچاره.

٣ الطبری: ب ٤١٢٧٩.

٤ علی، احمد: ثورة الزنج و قائدها علی بن محمد ٥٤٧.

٥ نه وه له سه ره بهیداخه که ی نایه تی سه نو یانزه ی نووسی له سوهرتی تهویه، نه ممش باشترین نایه ته به لای خه وار یجیه کانه وه، هه روه ها له سه ره دراره کانی نه خشان دی. بگه رنوه بۆ علی: ٥٨.

هه‌ستا‌بوو، بۆیه عه‌ره‌به ده‌شته‌کیه ساده‌کان و عه‌ره‌بی به‌سره و شه‌واز و واست و ناوچه‌کانی ده‌ووبه‌ری لیتی دور که وتنه‌وه، هه‌روه‌ها (قرمگ) رازی نه‌بوو په‌یوه‌ندی ئایینی له‌ گه‌لیا دروست بکات، سه‌باره‌ت به‌ توندوتیژی و دلپه‌قی به‌رامبه‌ر دوژمنه‌کانی، شه‌وا کردی به‌ خه‌وارییکی توندپه‌و، سه‌ره‌پای شه‌مه‌ش، شه‌وه وه‌کو کۆیله‌ گه‌ل به‌دیله‌گه‌راوه‌کانی جه‌نگدا مامه‌له‌ی ده‌کرد، به‌ئینی به‌ هاوه‌له‌کانیدا بیانکاته خاوه‌نی مال و خزمه‌تکار، واته‌ گۆپینی ژبانی زه‌نجه‌کان له‌ کۆیلاتیه‌وه بۆ خاوه‌ن کۆیله^(١)

شه‌مه‌ له‌یه‌کنه‌چونه‌ش له‌ بیروباوه‌په‌ بزوتنه‌وه‌که‌ی دوری ده‌خاته‌وه له‌وه‌ی که‌ بیروباوه‌په‌یکی تایبه‌تی هه‌بی به‌لکو وه‌کو بزوتنه‌وه‌یه‌کی چه‌کداری دژی رژیم ده‌ری ده‌خات، هه‌روه‌ها خو‌شی وه‌کو په‌یاویکی سه‌رچهل و به‌ته‌مای ده‌سه‌لات نیشان شه‌دات^(٢) شه‌وه‌ی که‌ گومان‌ی تیدا نیه‌ شه‌وه‌یه، ئاواته‌ سیاسییه‌کانی عه‌لی کورپی موحه‌مه‌د که‌ بریتیه‌ له‌ -ده‌سگرتن به‌سه‌ر ده‌سه‌لاتدا- به‌ پالنه‌ری راسته‌قینه‌ داده‌نریت بۆ راپه‌پینی بزوتنه‌وه‌که‌ی، شه‌مه‌ش راده‌یه‌کی زۆر له‌جۆش و خو‌شی که‌م کرده‌وه و ته‌نها به‌ گروپیک له‌ زه‌نجه‌کان تایبه‌تی کرد و ورده‌ ورده‌ شه‌وه‌ گروپه‌کانیتری دورخسته‌وه که‌ له‌گه‌لیا به‌شدار بوون^(٣).

پالنه‌ره‌کانی به‌ده‌نگه‌وه‌ چوونی شه‌مه‌ بزوتنه‌وه‌یه

کۆمه‌لی پالنه‌ری جیاواز شه‌وه‌ گروپانه‌ی جولاند بۆ شه‌وه‌ی پشتگیری له‌ عه‌لی کوری موحه‌مه‌د بکه‌ن، له‌وانه‌ش :

- ته‌حه‌داکردنی حکومه‌تی ناوه‌ندی به‌ مه‌به‌ستی ده‌رچوون له‌بازنه‌ی به‌دبه‌ختی و

چاره‌په‌شی.

- به‌ده‌سته‌پێنانی (ده‌ست که‌وت) له‌ رنگه‌ی دزی و تالانه‌وه.

^١ عمر، فاروق: التاريخ الاسلامی و لکل القرن العشرين: لا ٣٣٥.

^٢ مه‌مان سه‌رچاوه.

^٣ عمر: لا ٣٣٥.

- رزگار بوون له كارى قورس ياخود له سهختى ژيان^(۱)

سه بارهت به و پالنه رانه ي كه هيشتي ژماره يه كي زږد له كږيله كان به دهنگي نه م بزوتنه وه به بچن، نه وه بريته له: پالنه ري سياسي و نابووي و كومه لايه تي.

له رووي پالنه ري سياسي وه^(۲) نه واپيش سره له داني بزوتنه وه ي زهنج، توركه كان ده سه لاتيكي گه وره يان هه بوو به سر خيلافه تدا. نه وان زياتر بزويخواز بوون، به پيي نه و هوكارانه ي چالاكيان ده كرد كه پيي بتوانن له دوژمن وركابه ركه انيان بدهن، تاكره و بوون له به رپوه بردني ده سه لاتدا^(۳)، نه مهش بووه هوي زږد بووني پيلاني سياسي و كږده تاي سه ربازي، بويه خيلافه تي لاواز كرده وه و خه ليفه كان ي بي ده سه لات كرد.

له نه نجامي تيكيچووني ره وشي سياسي، مشتي به ره له ستكاره كان قايم بوو، به تاييه تي به ره له ستكار ي شيغي، نه وه بوو ده سه لاتي عه له وي فراوان بوو و له ناو خه لكيدا ته شه نه ي كرد، جا بزوتنه وه به ره له ستكاره كان ييش هر له سه ره تاي سه ده ي سيهه مي كږچييه وه كه وتبوونه جموجول، بويه بزوتنه وه كان ي دژ به ده سه لاتي ناوه ندي زږده وه بوون و بزوتنه وه جياخوازه كان فره وه بوون، نه مهش به لگه يه كه له سر هه لوه شانده وه ي ناوه ندي خيلافه ت. كه واته، به شيوه يه كي گشتي ره وشي سياسي له باربوو بږ پياوه سه رچله كان تا ده سه لات بيه نه وه، له كاتيكا شهر له وپه ري گه رميدا بوو له نيوان حكومه تي ناوه ندي و به ره له ستكاراني عه له وي، سه ره پاي سره له داني چند فرمانرپه وايه ك له هه ندي له ويلايه ته كان كه ته نانه ت هر به ناويش دانيان به ده سه لاتي خيلافه ت نه نا و كه وتنه گوزار شت كردن له هيو و ناواته كان ي نه م گروپه به ره له ستكارانه، له گه ل مملانييه كي شاره وه له نيوان دهره به گيه كان و كږيله كاندا كه دهره تيكي بږ خوي به ديكرد له بانگه شه كه ي عه لي كوپي موحه ممه د

^۱ هه مان سرچاوه: ۲۲۸۷.

^۲ بگه رپوه بږ عه لي: ۲۰۱، ۱۹۸۷.

^۳ عمر: ۲۳۲۷.

که به تمامی دهسولات بوو.

له‌رووی پالنه‌ری ئابووریه‌وه^(۱)، ئه‌وا دوو دیارده‌مان بۆ ده‌رنه‌که‌وئی، دیارده‌ی ره‌وشی تیکچووی دارایی، دیارده‌ی چین چینایه‌تی له‌کۆمه‌لگه‌ی عه‌باسیدا. سه‌باره‌ت به‌ دیارده‌ی یه‌که‌م، ئه‌وا له‌ نیوه‌ی یه‌که‌م له‌ سه‌ده‌ی سێهه‌می کۆچی، دارایی ده‌ولت به‌ره‌و خرابی ده‌چوو به‌هۆی زیاده‌ره‌وی خلیفه‌ و سه‌رکرده‌ تورکه‌کان له‌ خه‌رجکردن به‌ سه‌رخۆیاندان. سیسته‌می پابه‌ند بوون یاخود مسوگه‌رکردن یه‌کتیک بوو له‌و دیاردانه‌ی که‌ نیشانه‌ی دواکه‌وتنی دارایی ده‌ولت بوو.^(۲) وادیاره‌ بووه‌ سیسته‌میکی باو و بلاو. ئه‌وه‌ی که‌ ره‌وشی دارایی زیاتر خرابکرد، جیاکردنه‌وه‌ی (بیت المال)ی موسلمانان بوو له‌خه‌زینه‌ی تایبه‌تی خلیفه‌، له‌گه‌ڵ به‌هێزبوونی ده‌سه‌لاتی تورکه‌کان که‌وا ده‌ستیان خسته‌سه‌ر (بیت المال)، له‌کاتیکدا خلیفه‌کان په‌ره‌یان به‌داهاتی خه‌زینه‌ تایبه‌ته‌کانی خۆیان ده‌دا.

سه‌باره‌ت به‌ دیارده‌ی دووه‌م^(۳)، ئه‌وا کۆمه‌لگه‌ی عه‌باسی له‌سه‌ده‌ی سێهه‌می کۆچیدا پێکهاتبوو له‌ سی‌ چینی کۆمه‌لایه‌تی، ئه‌وانه‌ش:

۱- چینی ده‌ره‌به‌گی: پێکهاتوو له‌ خانه‌واده‌ی خلیفه‌ و سه‌رکرده‌ تورکه‌کان و وه‌زیره‌ ده‌وله‌مه‌نه‌کان و خاوه‌ن پۆسته‌کان، ئه‌مانه‌ش خاوه‌ن زه‌وی و زارن و پشت به‌ کشتوکالی ده‌به‌ستن وه‌کو سه‌رچاوه‌یه‌ک بۆ سه‌روه‌ت و سامانه‌کانیان. ئه‌وه‌ بوو باری ئابووریان زۆر گه‌شه‌ی کرد و به‌ره‌و فراوانی و چرپوون ده‌چوو، بۆیه‌ پتیویست بوو ژماره‌ی کۆیله‌کان که‌وا له‌ کێلگه‌کان کارده‌که‌ن، زیاد بکری‌ن، به‌ تایبه‌تی له‌ باشووری عێراق.

۲- چینی بازرگانان

^۱ بگه‌رنه‌وه‌ بۆ علی: ۹۹، ۸۹.

^۲ بۆ نمونه‌ بنه‌ما له‌ی تاهیر له‌و کاتهدا پابه‌ند بوون به‌ باجی خۆراسان و ده‌ورو به‌ری.

^۳ ئیسلام، به‌لایه‌نی که‌مه‌وه‌ له‌ رووی (نظری)یه‌وه‌، پۆلینکردنیکی کۆمه‌لایه‌تی نه‌بووه‌، ته‌نها له‌ چۆه‌ی ئه‌و ئه‌رکانه‌ نه‌بی^۱ که‌ خه‌لکی له‌ کۆمه‌لگه‌دا جینه‌جینی نه‌کرد، هه‌روه‌ها چه‌مکی چین چینایه‌تی له‌سه‌ر ئه‌وه‌ هه‌له‌سه‌سابوو ئه‌گه‌ر مروا له‌ بنه‌چه‌یه‌کی ئۆرستوکراتی بی‌ت ئه‌وه‌ وه‌کو باو باپیرانی ماله‌کانی پارێزران، به‌لکو شه‌ریعه‌تی شته‌کان خۆی پێوانه‌ی راسته‌قینه‌ بوو له‌ دیاریکردنی چینه‌کان، سعد، فه‌می: العامة فی القرین الثالث و الرابع للهجرة: ۱۲۴، ۱۲۵.

۲- چینی کریکاران

ناوه‌راسته‌کانی سه‌دهی سیه‌می کۆچی، زیادبوونی رۆلی ده‌ریه‌گه‌کانی به‌خزوه بینی (۱) به‌تایبه‌تی له‌به‌سره، چونکه زهنجه‌کان له‌زهویه‌مردووه‌کان کاریان ده‌کرد و پێویست بوو چاکی بکه‌ن و وشکی بکه‌نه‌وه، بۆیه پێویستی کرد زیاتر پشت به‌ئهو کۆیلانه‌ببسترێ که له‌رۆژه‌لاتی ئه‌فریقاوه‌هینراون، چونکه ئه‌وان ده‌ستی کاری هه‌رزانه و له‌شیان به‌هیزه و بۆ کارکردن له‌زهویه‌شۆره‌کاته‌کاندا ده‌گونجین(۲).

ئهمه‌ش هاوکات بوو له‌گه‌ڵ زیادبوونی رۆلی بازرگانی. ئه‌وه‌بوو بازرگانه‌کان هه‌ستان به‌کرینی کۆیله‌کان به‌هه‌رزانه‌بایی و ده‌یانفرۆشته‌وه به‌خاوه‌ن زه‌ویه‌کان له‌به‌سره که‌وا له‌واوچه‌یه‌کۆیان کردبوونه‌وه.

به‌تێپه‌ر بوونی رۆژگار، که‌لێنی نێوان ئه‌مان و نێوان چینی ده‌ره‌به‌گی گه‌وره‌تر بوو، ناهاوسه‌نگی کۆمه‌لایه‌تی گه‌یشه‌ ئه‌وپه‌ری، ئه‌مه‌ش پالنه‌ریک بوو بۆیان به‌ده‌نگی ئه‌و شۆرپه‌وه‌بچن که‌عه‌لی کۆپی موحه‌مه‌د بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کرد.

له‌رووی پالنه‌ری کۆمه‌لایه‌تی‌وه(۳) ئه‌وا ئه‌و کۆمه‌له‌کۆیلانه‌ژیانێکی سه‌خت و ناره‌حه‌تیان ده‌گوزراند، ده‌بوو ئه‌وان له‌وشکردنه‌وه‌ی زه‌لکاوه‌کان کاریان بکردایه و شۆره‌کاتی زه‌وییه‌کانیان لایه‌ردایه‌پاشان خویکه‌یان به‌ولاخ بگواستایه‌ته‌وه بۆ ئه‌و شوینه‌ی که‌تیدا ده‌خه‌ریته‌روو و ده‌فرۆشری، ئه‌م هه‌موو کاره‌یان ده‌کرد به‌رامبه‌ر زه‌می‌خواردن له‌(قاوت) (حه‌لوایه‌که‌له‌ئارد و خورما دروست ده‌کری) (۴) و مۆفی تێر نه‌ده‌کرد، هه‌روه‌ها له‌چه‌ند خێوه‌تگایه‌ک کۆکرا‌بوونه‌وه مه‌رجه‌گه‌شتیه‌کانی ته‌ندروستی تیدا دا‌بهن نه‌کرا بوو، بۆیه تووشی نه‌خۆشی کوشنده‌بوون، هه‌روه‌ها تووشی فشاری ده‌روونی قورس بوون چونکه سه‌لت بوون، ژنده‌ره‌کانیشیان دوور له

^۱ مسکویه: ب ۷۲ ۹۶.

^۲ شۆرمکات: ئه‌م چینه‌خوینییه‌که‌له‌ئاری که‌نداری عه‌ره‌بیه‌وه‌دیت.

^۳ بگه‌ریوه‌بۆعه‌لی: لا ۱۰۴.۱۰۴.

^۴ الطبری: ب ۴۱۳۷۹. ناوچه‌ی (شط‌العرب) زه‌وییه‌کی زه‌لکاویه‌که‌نانی زۆری تیدا‌یه‌که‌را تووشی هه‌لبه‌زو دا‌به‌زی ناوه‌که‌ده‌بیت. به‌تێپه‌ر بوونی رۆژگار چینیکی خوینی زۆرییه‌ی زه‌ویه‌کانی پۆشی به‌شوینه‌یه‌ک کشتوکانی تیدا مه‌حال کرد. کاسبکارانی به‌سره‌ش. بۆ لایه‌رینی ئه‌م چینه‌خوینییه‌، ده‌ستی کار له‌زه‌نجه‌کانیان به‌کار هینا.

خیزانه کانیان ده ژیان.

ئوه بوو ئەم بارودۆخه کۆمه لایه تیه خراپه وای له م کۆیلانه کرد به دهنگی بانگه شه که ی عه لی کورپی موحه ممه د- هوه بچن که وا به لئینی پیدان به ره و نازادی بیانبات و بیانکاته خاوه ن موک و به دلسۆزی بمینیتته وه بۆیان تا کۆتایی، بیری خستنه وه به سهختی و نارچهتی ژیانیان، هیوای ناینده یه کی که شاهوی پی به خشین و خانوو که تیایدا نیشته جی بن.

پیکدادان له گه ل ده سه لاتدا - کۆتایی بزوتنه وه که

زه نجه کان به رده وام بوون له چوونه ریزی عه لی کورپی موحه ممه د تا ئه وکاته ی که یه که م رۆژی جه رژی ره مه زان هات، و تاریکی بۆ خویندنه وه و نوژی پیکردن، بیری خستنه وه به و زۆر و ستمه ی که به ده سته یه وه ده یان نالاند، هیوا و ناواتی باشی پی به خشین، شاری (المختاره) که وا دروستی کرد، کردی به بنکه ی ده ستپیکردنی (١). سه لماندی که ئه و سه رکرده یه کی به توانایه، چونکه هه لمه ته کانی ناسرا به شاره زایی له کۆکردنه وه ی هه وال، ئه وه بوو به رده وام زانیاری هه بوو ده رباره ی جموجوله کانی سوپای خیلافهت. جا ئه و سیاسه ته جهنگیه ی که په پره وی ده کرد و که وا له سه ر بۆسه دانان هه ستابوو، سه رکه وتینکی پی به خشی به سه ر هیزه کانی خه لیفه دا. ئه وه بوو له سالی (٢٥٧/ک/٨٧١ز) چووه ناو به سه ره وه و دانیشه توه که ی کوشت و شاره که ی سوتاند. (٢) خیلافهت ئه و کاته دا سه رقال بوو به شه پری (یعقوب بن الیپ الصفا)، ئه مه ش ده رفه تیکی دا به عه لی کورپی موحه ممه د زیاده پره وی بکات و ده سه لاتی فراوان بکات و شاره کان کاول بکات، ئه وه بوو له میانه ی ده سالدا (٢٥٥-٢٦٥/ک/٨٦٩-٨٧٩ز) زالیوو به سه ر ناوچه یه کی به رفراواندا که له نێوان ئه هواز و واست- دا درێژ بۆته وه، به غدادیش که وته به ره هره شه ی.

^١ طبری: ب١٥٤١٤٧٩. حسن: ب٢١١٧٢. نهموختاره دمکوئته سه ر کمانی رووباری. ابی الخصیب. باشوری رۆژهه لاتی به سه ره.

^٢ الیعقوبی: ب٤٧٤٧٢. الگبری: هه مان سه رچاره ٤٧٢.٤٧٢.

ئەو كاتەش خەلىفە ئەلموعتەمەد، جەنگاندنى زەنجەكانى سپارد بە (أبو أحمد الموفق گلخە)ى براى. ئەم سەركردهيه بە خۆى سەرۆكايەتى كارە سەربازيەكانى كرد، ھەموو ترانا سىياسى و ئابوورى و سەربازيەكانى خستەگەر بۆ ئەوھى سەرکەوتن مسۆگەريكات، ئەوھ بوو گەمارۆى ئابوورىانى دا تا بى ھيزيان بکات، دانەوتلە و ئازوخەكانى سوتاندن و نەبەيشت ئەو ئازوخەيانەن پى بگات كە عەرەبە دەشتەكەكان پيشكەشيان دەکرد. برسیتی بى ھیزی كردن.

بۆيە ژمارەيەكى زۆريان خۆى رادەست كرد. لەرووى پيكدادانە سەربازيەكانەوھ، ئەوا (الموفق) توانى لە ئەھواز دەريان بکات و شارەكەيان (المختارە) رزگار بکات، پاشان شارەكانى تريان يەك لەدواى يەك روخا تا لەسالى (٢٧٠ك/٨٨٢ن) سەرکەوتنى كۆتايى ھاتەدى. لەكاتى شەرەكاندا عەلى كوپى موھەمەد كوژا و ئەو دواى شوينكەوتووەكانى خۆيان رادەست كرد(١).

بە دامرگاندى ئەم شۆرپشە، پەردە بەسەر ئەم بزوتنەوھيە شۆرپكرايەوھ كەوا خيلافەتى عەباسى ھەراسان كردبوو، سەر و مالى زۆرى پيشكەش كرد لەپيناوى كېكردنەوھ، كەوا لەچوار دە سال زياتر بەردەوام بوو (٢٥٥-٢٧٠ك/٨٦٩-٨٨٣ن).

ھەلسەنگاندنى بزوتنەوھى زەنج

بزوتنەوھى زەنج لە ئەنجامى واقيعى پىر ئازار و چەوسانەوھى كۆمەلايەتى و ئابوورى و ژيان بردنە سەر لەنيو زەلكاوھكانى بەسەر و دەشتەكانيدا سەرى ھەلدا. ئەوھ بوو لەسەرەتاي دەسپيكردى، بزوتنەوھيەكى سەرکەوتوو بوو، ئامانجەكانى لەگەل كردهوھەكانيدا ھاوشيوھ بوون، بەلام ئەو ھەستە ئازاوھ گتپيپيەى كە پەيرەويان كرد لەكاتى گەيشتنيان بە لوتكەى بەرەنگاربيونەوھدا، بووھى كەمبونەوھى رەھەندە كۆمەلايەتيەكانى، ھەرۆھەا بەرنامەيەكى شۆرپشگيتى نەبوو ئاوات و ئامانجەكانى لايەنگرانى لەخۆ بگري و پەيوەندى لە نيوان سەركرديەتى و

١ الطبرى: ب ٩: ٤٦٦٤، ٦٦٥، ٦٦٦.

شونینگە وتوۋانى روون بىكاته. دە شىبىن پىاۋە كانى، تۆلە سەندەنەۋە يان كىرد بە ئامانچى خۇيان نەك چاكسازى، كۆدە تى كۆمە لايە تىيان كىرد بە مە بە سىت نەك راستكىدەنەۋە، سەركىدە كەي نەيتۋانى خۇي لە بىرۆكەي رابەرىتى قىرشى رىزگار بىكات، سەره پاي ئەۋە شۆرشە كەي لە چوارچىۋە يەكى خۇمالى و سنورداردا بوو و ئاۋاتە كانى گىشتكىر نە بوو، لىرە شىدا بۆمان دەرئەكەۋى كە عەلى كوپى موخە مەد سەرنەكەۋت لە راكىشكىردنى بە شىكى زۆر لە كۆمە لگەي عىراقى، ۋەكو جوتيارە كان و مولكىدارە گەۋرە كان و بازىرگانە كان و پىشە دارە كان، تەنانەت (قىرەمگى) يە كانىش، بۆيە كۆپلە كان، ھەرچەندە ژمارە يان زۆر بوو، لاۋاز بوون.

لە لايەكى دىكەۋە، ئەۋا خىترىسى رووداۋە كان و سوور بوونى عەباسىە كان لە لە ئاۋىردنى ئەم بىزۋتنەۋە يە، دەر فەتى بە سەركىدە كەي نەدا رىزى ھىزە كانى رىك بىخاتەۋە و بىتۋانى كۆمە لگە يەكى سە قامكىر و خاۋەن سىستە مىكى تايبەت، بىنات بىنى، لە بەر ئەۋەش، زۆر ئاسايى بوو كە ئەم بىزۋتنەۋە يە مۆركى مۆيى و شۆرشى خۇي لە دەست بىدات و بەرە و كۆتايى بوونى بىبات، بەلام ئەۋ بىنچىنە شۆرش ئامىزە ي كە پەرش و بلأۋ بوۋەۋە، دواتر بوۋە ھۇي سەره لدانى بىزۋتنەۋە ي (قىرەمگى) يە كان و تۋانى بىبىتە يە كىك لە كۆلەكە سەره كىە كانى (۱).

د - پەيۋەندى لە گەل (طالبى) يە كاندا

زەيدىە كان

سەردەمى عەباسى دوۋەم بىزۋتنەۋە ي سىياسى و ئايىنى زۆرى بە خۇۋە بىنى كە كارىگە رىەكى دورى ھە بوو لە مېژۋى ئەم سەردەمە و سەردەمە كانى دۋاى خۇي، ئەۋە بوو شىعە كان بىزۋتنەۋە گە لىكىيان كىرد لە ئەنجامدا زۆر لە بە شە كانى دەۋلەت جىابوۋنەۋە، بىنە ماكانى شىعى بلأۋ بوۋەۋە، بە تايبەتى ئىسماعىلى (قىرەمطى). جا ئەنجامى ھەۋلى ئىسماعىلىە كان دامە زىاندنى دەۋلەتى (فاطمى) بوو لە ۋلاتى مە غرىب

^۱ دەر بارەي ھۆكارە كانى شىكستەننى بىزۋتنەۋە ي زەنج بگە پىۋە بۇ: عىلى: ۱۶۷، ۱۶۵.

له گهڻ دامه زانندني ده وله تي عه له وي و زه يدي له (طبرستان).

نه وي راستي بي سهرده مي نه لموته وه گل ناسرا به تنگ هه لچنين به شيعه كان به گشتي، جا نه م خه ليفه ش كاريگر بوو به بؤ چوونه كاني (عويده لآي كوري خاقان) وي وه زيږي، كه وا ناوي ده ركرده به رقبووني له م گروپه موسلمانان^(١)، له سهرده مي نه لموسته عين- دا زه يديه كان چهند بزوتنه وه يه كيان كرد دڙي ده سه لآي ناوه ندي ناشكراترينيان سهره لآني يه حياي كوري عه مري كوري يه حياي كوري حوسه يني كوري زه يد بوو له كوفه، وادياره سهره لآنه كه ي په يوه ندي راسته وځوي هه بوو به باشبووني باري دارايي^(٢).

(يه حيا) ژماره يه ك له عه ره به ده شته كيه كان و كڙمه له يه ك له دانيشترواني كوفه له ده وروپه ي خويدا كڙ كرده وه، پاش نه وي بانگه شه ي بؤ رازيبوون له نال موحه ممه د كرد چوره ناو نه م شاره وه^(٣). به لام بزوتنه وه كه ي سهر كه وتني بؤ نه نووسرا، چونكه (عه باسي نه لحوسه يني كوري نيسماعيلی كوري ئيبراهيمي-مصعب) ي سهر كرده ي، به رهنگاري بووه وه و سهر كه وت به سهر يا و (ياحيا) ش له شه په كه دا كوژرا. ^(٤).

سه باره ت به بزوتنه وه كه ي تري زه يدي كه وا كاريگري هه بوو، نه وا سهره لآني نه له سه ندي كوري زه يدي كوري موحه ممه دي كوري نيسماعيل بوو له ده وروپه ري (گبرستان) له (مانگي ره مه زان سالي ٢٥٠ك/مانگي تشريني يه كه م سالي ٨٤٦هـ). به د ره فتاري فه رمانږه وا عه باسيه كان له و ناوچه يه دا هو كاري سهره كي بوو بؤ سهره لآني، نه مه ش وا يكرده له خه لكه كه ي بچنه پيزي (گالبي) يه كان و به يمه تيان پيدا، هه روه ها سهراني (ده يلم) يش به يمه تيان پيدا، نازناوي ((داعي الخلق الي الحق)) ي له ځوي نا ياخود ((الداعي الكبير))^(٥). تواني له ميانه ي سي سآلدا ده سته بگري به سه ر هه موو (گبرستان) و به شيكي گرنگ له (ده يلم) و (په ي). نه وه بوو (گالبي)

^١ الاصلهاني: ٤٩٠، ٤٧٨.

^٢ ابن الاثير: ب ٣١٤ ٧٥.

^٣ الاصلهاني: ٥٠٦٤.

^٤ هه مان سهرچاوه: ٥٠٩٤، ٥٠٧. ابن الاثير: ب ٣١٢ ٧٥.

^٥ وا ته ((بانكهمري خملك بؤ حق)). ((بانخوازي گموره))

به‌کان له حیجاز وشام و عیراق یه‌ک له دواى یه‌ک ده‌هاتن بۆ لای، پاش ئه‌وه‌ی که ناویانگی ده‌رکرد و پشتی قایم بوو(١).

(ئیسماعیلی)یه‌کان

له‌و کاته‌ی که بزوتنه‌وه‌ی زهنج گیانی ده‌دا، بزوتنه‌وه‌ی ئیسماعیلی سه‌ری هه‌لدا، که‌وا میژووی ناماده‌ بوونی له‌سه‌ر شانۆی سیاسی ده‌گه‌پتیه‌وه‌ بۆ کۆتاییه‌کانی سه‌رده‌می ده‌وله‌تی خیلافه‌تی ئه‌مه‌وی، ئه‌وه‌ش کاتیک ژماره‌یه‌کی نۆر له‌ زه‌یدیه‌کان چوونه‌ پالی گروپی ئیمامی له‌لایه‌نگرانی جه‌عفر (الصا‌دق)، پاش مردنی ناوبراو، شیعه‌ی ئیمامی بووه‌ دوو به‌شه‌وه‌ به‌هۆی جیاوازی له‌ بۆچوونه‌کانیاندا له‌چۆنیه‌تی دیاریکردنی مافی (ورایی) بۆ هه‌لبژاردنی ئیمام، یه‌که‌میان ئیمامه‌تی موسه‌وی، دواتر پیتی و‌ترا دوانزه‌ ئیمامی، شوینکه‌و‌تووانی باوه‌ریان به‌ ئیمامه‌تی (موسی‌ الکاظم‌ بن‌ جعفر‌ الصا‌دق) هه‌بوو ئه‌مه‌ش ئیمامی حه‌وته‌مه‌ له‌لایان، دووه‌میان ئیمامه‌تی ئیسماعیلی که‌ باوه‌ریان به‌ ئیمامه‌تی ئیسماعیلی کورپی جه‌عفر (الصا‌دق) هه‌بوو که له‌ هه‌موو کورپه‌کانی باوکی گه‌وره‌تره‌، هه‌رچه‌نده‌ کاتیک مرد باوکی له‌ ژیاندا ما‌بوو، به‌لام شوینکه‌و‌تووانی ئیمامه‌تیان گواسته‌وه‌ بۆ موحه‌مه‌د له‌ستور، ئه‌مه‌ش ئیمامی حه‌وته‌مه‌ له‌لایان، له‌ پاشان ناوی (السبعیه) له‌م گروپه‌ نرا، واته‌ حه‌وت ئیمامی، بۆ ئه‌وه‌ی جیا‌یان بکه‌نه‌وه‌ له‌ دوانزه‌ ئیمامی (٢).

^١ إقبال عباس: تاریخ ایران بعد الاسلام: ٢١٠، ٢٠١.

^٢ نهر دووبه‌رگه‌یه‌ که له‌ پاش مردنی (الصا‌دق) که‌وته‌ ناو شیعه‌کان، گه‌وره‌ترین دابه‌شبوون بوو له‌ ناو ریزه‌کانیاندا، نه‌ک له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی گروپی ئیسماعیلی تا ئه‌م‌رۆش شوینکه‌و‌تووانیان هه‌یه‌، به‌لکو له‌به‌ر ئه‌وه‌ی توانی ده‌وله‌تیک دامه‌زرینی رۆژیک له‌ رۆژان گه‌وره‌ترین ده‌وله‌ت بوو له‌ سه‌رده‌می عباسی دووه‌مه‌دا، مه‌به‌ستیشم ده‌وله‌تی (فاطمی)یه‌، مه‌ترسی ئه‌م دوو به‌ره‌گه‌یه‌ ته‌مه‌نا بۆ نا‌کۆکی ده‌رباره‌ی ئیمامه‌ت له‌ دوا‌ی جه‌عفر (الصا‌دق) نا‌گه‌پتیه‌وه‌. چونکه‌ سه‌ره‌له‌دانی گروپی ئیسماعیلی بۆ هۆکاری نۆر ده‌گه‌پتیه‌وه‌ که له‌ تۆمه‌تیار کردنی ئیسماعیلی به‌ مه‌ی خواردنه‌وه‌ یا خود مردنی له‌ کاتی مانه‌وه‌ی باوکی له‌ ژیاندا، تیپه‌ر ده‌کات. وادیاره‌ ناتوانی سه‌ره‌له‌دانی ئه‌م بزوتنه‌وه‌یه‌ و دامه‌زراندنی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عباسی، له‌ یه‌ک جیا بگه‌پتیه‌وه‌، که‌وا له‌ ژێر دروشمی مافی ئه‌هلی به‌میت له‌ خیلافه‌تدا هه‌ستا و پاشان کورپه‌کانی عباسی توانیان بۆ خۆیان زه‌وتی بکه‌ن بۆ ئه‌وه‌ی . طالبی . یه‌کان به‌شداری پێبکه‌ن. وه‌ له‌ کاته‌ی (الصا‌دق)، که‌وا ئه‌م گۆرانکاریه‌ی به‌ چار خۆی بینی و که‌وا نا‌ئومێدیه‌کی ته‌واوی تیا بوو بۆ (طالبی) یه‌کان، دوور که‌وته‌وه‌ له‌ ره‌وته‌ سیاسییه‌کان، جا ئیسماعیل په‌یوه‌ندییه‌کی پته‌وی به‌ لایه‌نه

ناوبانگترین نوینه‌ری ئیمامه‌کانی ئیسماعیلی که‌وا بۆ بلأو کردنه‌وه‌ی مه‌زه‌به‌که‌ کاری کرد و سه‌رکردایه‌تی بانگه‌شه‌که‌ی کرد (مه‌یمون ئەلقداح) بوو^(١) که‌وا بنچینه‌کانی مه‌زه‌به‌ی ئیسماعیلی دانا و ریتی بۆ عه‌بدوللای کورپی خۆش کرد که‌وا له (سلمیه) له ولاتی شام نیشته‌جی بوو بوو، بانگخوازه‌کانی له ناوچه‌ شله‌ژاره‌کاندا بلأو بوونه‌وه به‌مه‌به‌ستی قۆستنه‌وه‌ی بی‌زاری کۆمه‌لانی‌ک له‌ خه‌لکه‌که‌ی له ئیداره‌ی عه‌باسی.

بانگه‌شه‌که‌ له‌ سێ یه‌کی کۆتایی له‌سه‌ده‌ی نۆیه‌می زایینی له‌ ولاتی به‌مه‌ن و له‌ عیراقدا رینکخرا^(٢). زیاتر بانگه‌شه‌ کردن بۆ ئەم مه‌زه‌به‌ له‌ پاش مردنی (حه‌سه‌ن له‌سه‌که‌ری) له‌ سالی (٢٦٠ک/٨٧٤ن) هاته‌ ئاراوه‌، ناوبراویش یانزه‌مین ئیمامه‌ له‌ ئیمامه‌کانی شیعه‌^(٣). ئیسماعیلیه‌کان توشی چه‌وسانه‌وه‌ بوون له‌سه‌ر ده‌ستی ده‌سه‌لات، بۆیه‌ ناچار بوون په‌نا به‌رنه‌ به‌ر ناوچه‌ی دور و پارێزراو که‌ عه‌باسیه‌کان نه‌توانن بچنه‌ ناوی. هه‌روه‌ها بانگه‌شه‌که‌یان به‌ نه‌ینی بلأو کرده‌وه‌، هه‌ولیاندا لایه‌نگر بۆ خۆیان په‌یدا بکه‌ن و له‌ (سلمیه) وه‌ ده‌ستیان پینکرد بۆ سه‌رجه‌م خاکه‌کانی دیکه‌ی ئیسلام. به‌لام کارکردنی بزوتنه‌وه‌ی ئیسماعیلی له‌ و ماوه‌یه‌دا به‌ شیوه‌یه‌کی نه‌ینی رینگه‌ی لینه‌گرت کاری سیاسیش بکات، ئەوه‌ بوو هه‌ر کاتی‌ک بارودۆخ رینگه‌ی بدایه‌، بیروکه‌ نه‌ینیه‌کانیان به‌کار نه‌هێنا بۆ ته‌نگ هه‌لچین به‌ ده‌وله‌ت.

(قرمطی)یه‌کان

بانگه‌شه‌ی ئیسماعیلی ئاراسته‌ی سه‌رجه‌م چینه‌کانی کۆمه‌لگه‌ کرا، به‌لام به‌ده‌نگه‌وه‌ چوونیان بۆی وه‌کو یه‌ک نه‌بوو، له‌ کاتی‌کدا فارسه‌کان به‌ هه‌لیکی باش دایان نا بۆ ده‌ربیرینی رق و کینه‌بیان له‌ عه‌ره‌ب، ئا به‌و شیوه‌یه‌ بانگه‌شه‌ی ئیسماعیلی بووه‌ بزوتنه‌وه‌یه‌کی گه‌وره‌ی شوێرگه‌تیر که‌ چه‌ندین لایه‌نی جیاوازی له‌ خۆده‌گرت،

توندپه‌وه‌کان هه‌بوو که‌را گروپیکی به‌ناوی ئەم هینایه‌کایه‌وه‌، ئەوه‌ بوو جه‌مهر(الصادق) له‌ سه‌رکار لایبرد.

بگه‌رێوه‌ بۆ: صبجی، احمد محمود: نظرية الامامة‌الدي الشيعة‌ الاثني عشرية: لا ٢٨٠.٢٨٣.

^١ میمون لق‌داح. ی کورپی. دیحان: بیاوئیکی فارسه‌، (ئنوی) مه‌زه‌به‌، به‌ موسلمان خۆی نواند.

^٢ کاهن، کلود: تاریخ الشعوب الاسلامیه: ١٧٨.

^٣ الخضری: الدولة العباسية: لا ٢٠٠.

ناشکرا ترینیان :

- لایه‌نی کومه لایه‌تی، بۆ چه سپاندنی دادپه‌روه‌ری کومه لایه‌تی.
- لایه‌نی شیعی، که‌وا بنه‌ماکانی شیعه ئامانجی سه‌ره‌کی بوو بۆی.
- لایه‌نی ره‌گه‌ز په‌رستی فارسی، که‌وا شوینکه‌وتوانی به‌گرنگیان زانی بنه‌ماکانی (مزه‌کی) به‌جی بهینن.

به‌لام ئه‌م لایه‌نانه له‌سه‌ر به‌دیپتانی یه‌ک ئامانج کۆک بوون، ئه‌وه‌ش خه‌ونی خیلافه‌ت. به‌هۆی له‌یه‌کنه‌چوونی ئامانجه‌کانیان نه‌سته‌م بوو ئه‌وه‌موو لایه‌نه به‌شێوه‌یه‌کی ته‌واوه‌تی ئاوێته‌ی یه‌ک‌ترین. ئه‌مه‌ش هۆی گه‌شه‌کردنی قۆناغه‌کانی بانگه‌شه‌که‌ روون ده‌کاته‌وه‌ که‌وا مۆرکێکی جیاواز یاخود دژ به‌یه‌کی پتوه‌ دیار بوو. ئه‌وه‌ بوو له‌ مه‌زه‌بی ئیسماعیلی دوو هێزی گه‌وره‌ پێگه‌یی که‌ هه‌ره‌ش‌ه‌یان له‌ ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عه‌باسی کرد، یه‌کێکیان بزوتنه‌وه‌ی (قرمطی) بوو که‌وا به‌پاستی ته‌نگی به‌ عه‌باسیه‌کان هه‌لچنی و له‌ناو مالی خۆیاندا هه‌ره‌شه‌ی لێکردن، ئه‌وه‌ی دیکه‌ش ده‌وله‌تی (عوبه‌یدی) بوو که‌وا له‌ (سلمیه) وه‌ ده‌ستی پێکرد و له‌ ولاتی مه‌غریب دامه‌زرا (١).

بزوتنه‌وه‌ی (قرمطی) له‌نیوه‌ی دووه‌م له‌سه‌ده‌ی سێهه‌می کۆچی سه‌ری هه‌لدا، بزوتنه‌وه‌که‌ش به‌رده‌وامبوونیکه‌ بۆ بانگه‌شه‌ی ئیسماعیلی وێپرای ئه‌و قۆناغه سه‌ختانه‌ی که‌ په‌یوه‌ندی نێوان بزوتنه‌وه‌ی دایک (ئیسماعیلی) و بزوتنه‌وه‌ی تازه‌پێگه‌یشتوو (قرمگی) یه‌کان به‌خۆیه‌وه‌ بیننی و گه‌یشتنی بۆ روبه‌په‌رینه‌وه‌ی چه‌کداری. کاتیک ده‌گه‌رپینه‌وه‌ بۆ سه‌رچاوه‌کانی ئیسماعیلی، ده‌بینین وه‌کو گروپیک ته‌ماشای ده‌کات که‌ له‌ سه‌رکردایه‌تیه‌که‌ی یاخی بووه‌ و جیاپه‌وه‌ته‌وه‌. (٢)

^١ گروپی حه‌وت ئیمامی بوونه‌ دوو به‌شه‌وه‌: یه‌کێکیان له‌لای موحه‌مه‌دی کورپی ئیسماعیل وه‌ستان و چاوه‌پوانبوون وکو مه‌هدی بگه‌رپته‌وه‌، ئه‌مانه‌ش (قرمطی) یه‌کان، ئه‌وه‌ی دیکه‌ش‌یان دانی نا به‌ زه‌نجیره‌یه‌کی نه‌بچراو له‌ ئیمامانه‌ی که‌ له‌ وه‌چه‌ی ئیسماعیلن، ئه‌مانه‌ش ئیسماعیلییه‌کانن که‌وا ده‌وله‌تی (فاطمی) یان دامه‌زاند. عمر: ٢٩٩، ٢٩٨.

● زکار . سه‌یل: الجامع فی اخبار القرامطة: ب ١٠٩ ل ١٠٩

● العش. یوسف: تاریخ عصر الخلفه‌ العباسیه: ١٥٥ ل ١٥٥

له سالی (٢٦١ك / ٨٧٥ن) له سه رده می خلیفه (المعتمد) دا، بزوتنه وه یه ك په یدابوو
 هه موو عیراقی گرتنه وه (☸) پاشان ولاتی شام و به حرهین و یه مه ن-یشی گرتنه وه،
 نه مه ش له هه لومه رجیکی سیاسی و ئابووری و کومه لایه تیدا هاوشیوه ی هه لومه رجه
 كه بزوتنه وه ی زهنج له سایه یدا په یدابوو، به لام وادیاره زیاتر رووکاری کومه لایه تی -
 ئابووریه که ی زالتربوو به سه ر رووکاره ئاینیه که ی، هه رچه نده بانگخوازه کانی ده مارگیر
 بوون له بۆچوونه ئاینیه کانیان که په یوه نده به شه ریه تی ئیسلامی. (٣)

جا (حه مدانی کوپی - الشعب) که ناسراوه به (قرمطي) و خه لکی کوفه یه به یه کیک
 له بانگخوازه یه که مینه کانی (قرمطي) داده نری. بانگ شه که ی، له پاش له ناوبردنی
 بزوتنه وه ی زهنج هاته کایه وه، رووی کرده ئه وانیه که رزگار بوون له و ناوچه یه ی که وا
 بزوتنه وه ی ناو براوی تیدا بوو، جا جه ماوه ریکی نوری له ریزی عه ره به
 ده شته کیه کانی به دیکرد که وا په رۆش بوون بۆ (ده سته کوه ت)، هه روه ها جوتیارانی
 لادی نشینه کان و چینی هه ژاران. وه شوینکه وتوانی ناوی (قرمطي) یه کانیان لئینرا
 له سه ر ناوی خۆی (١).

ئوه بوو به هۆی ئه و ناکوکیه ی که له نیوان سه رۆکایه تیه که ی و سه رۆکایه تی
 بزوتنه وه ی ئیسماعیلی روویدا، له عیراق بزوتنه وه که کپ بووه وه، سه رکردایه تی
 کردنیشی راده ستی (زکرویه ی کوپی مه رویه ی) فارسی، نه مه ش یه کیکه له قوتابیان
 حه مدان، که وا چالاکیه کانی گواسته وه بۆ ولاتی شام، ده ستی (سه ماوه) شی گرتنه وه.
 هه ردوو کوپه که ی خۆی، یه حیای کوپی زکرویه که ناوئراوه به (خاوه ن و شتره که)
 و حوسه یینی کوپی زکرویه که ناوئراوه به (خالداره که)، له دوا ی یه ك ئه رکی
 بلأوکردنه وه ی گرتنه ئه سته، هه ر یه ك له وان نازناوی (أمیر المومنین) ی له خۆینا،
 هیرشیان کرده سه ر شار و گونده کان و ترس نیگه رانیان له ولاتی شامدا بلأو کرده وه
 پیش نه وه ی ده ولت له دوو سالی (٢٩٠ و ٢٩١ك / ٩٠٣-٩٠٤ن) له ناویان به ری (٢).

(زکرویه) هه سته بۆ ئه وه ی توله ی کوشتنی هه ردوو کوپه که ی بکاته وه، به لام

^١ الطبری: ب-٢٥٦١.

^٢ الطبری: ب-١٠٨٩٩٦١، ١١١١٠٠.

له سالی (۲۹۴ک/۹۰۷ن) کوژرا(۱). به کوشتنیشی پرسى (قرمگى) یه کان له ولاتی شامدا کوتایی هات.

له به حرهین-دا بزوتنه وه (قرمطی) به ناوی (ئه بو سه عید لجه نابی) فارسی و (ئه بو تاهیری) کوپی، بنده، ئه وه بوو ناو برای یه که میان ده سه لاتی ته واوه تی سه پاند به سر (هجر) و (الاحساو) و (قگیف) و سه رتاسه ری به حرهین، ده وه تئیکی سه ریه خوی دامه زاندا پایته خته که ی (المؤمنیه) بوو، له سالی (۳۰۱ک/۹۱۴ن) کوژرا. ئه و جا ئه بو تاهیری سه وه یمانی کوپی سه رۆکایه تی بانگه شه که ی گرتنه ده ست و سیاسه تئیکی توند و تیز به شیوازیکی زۆر مه ترسیداری په پیره و کرد. به سره و کوفه به ده ستی په لاماره دپهنده گانیه وه دهینا لاند. هه روه ها په لاماری کاروانی حاجیانیشی دا، له سالی (۳۱۷ک/۹۲۹ن) هیرشی برد بۆ مه ککه، پاره ی حاجیکانی تالان کرد و له ناو مالی خوا کوشتنی و به رده په شی له که عبه هه لکه ند و چهند سالتیک له (هجر) زه وتی کرد(۲) هه ر چهنده ئه وه ته حه دایه کی گوره یه بۆ هه ست و سۆزی موسلمانان. به ئاشکرا قسه ی به دوژمنه گانی ده وت له ئه هلی سوننه و به هاوپه یمانه گانی له کاره گانیدا - نیسماعیلی و عوبهیدی - یه ه کان.

وادیاره دوو هۆکار هه یه وای له (قرمطی) یه کان کرد ئه م ریبازه ئابینی و ئابووریه بگرته بهر:

له رووی ئابینه وه، به پرسانی ئه م بزوتنه وه یه وه کو نوینه ریک بۆ گروپی توندپه وی (باطنی)، هه ولیندا بیرو باوه ریکی نوئ بدۆزنه وه که ئیسلام له گه ل بیرو باوه ره کۆنه کان بگوجینن، ئه وان دانیان به ئیسلام نه ده نا وه کو ئابینیک، هه رچه نده خۆیان به پیچه وان وه ده نواند، به لکو بیرو باوه پی (الطلول و تناسخ) و پیروزی ئیمامه گانیان هینایه ناوی(۳).

له رووی ئابووریه وه، ئه وا (قرمطی) یه کان ویستیان هه ج راگرن و هیرش بکه نه سه ر کاروانه بازگانیه کان، له بهر ئه و قازانجه مادیه ی که به ده ستیان ئه که وت لیتی. هه روه ها ئه و هیرشانه ی که بۆ سه ر به سره ده یانبرد مه به ست لیتی تیکدانی ره وششی

^۱ هه مان سه رچاوه: ۱۳۰، ۱۳۴.

^۲ (قرمطی) یه کان له سالی (۳۳۹ک) به رده په شیان بۆ مه ککه گه رانه وه، پاش ئه وه ی که بۆ ماوه ی بیست و دوو سان له لایان مایه وه.

^۳ عمر: ۳۱۲۷.

ئەمنى و شلەژاندنى بوو تا بازىرگانىيەكەى بگوازىتتەو ە بۆ بەندەرەكانى ئەو كەنداوەى
كە لە ژيەر رىكىفى خۇياندا بوو پاش ئەوەى كە خەلىفە داواى ئەبو تاهىر لە
رادەستكردى ئەهواز و بەسرهى رەتكردەو، سەرەپاى زالبوونى بەسەر بازىرگانى
دەريايى لە هند و پيشەسازى لە خوزستان (١).

هەر چۆنىك بىت ئەوا بزوتتەوەى (قرمىطى) لە بەحرەبىندا لەپاش مردنى ئەبو تاهىر
لە سالى (٢٣٢٢/ك/٩٤٢ن) هيزى خۆى لەدەستدا، بەهۆى مملانى لەسەر رابەريتى،
دەولەتى (قرمىگى) سەرەپاى ئەوەى لەنيو كۆمەلنى رەوتى ناحەز كە دەمارگىرى نايىنى
خۆى هيتايە كايەو، بەلام تا سالى (٤٦٩/ك/١٠٧٦ن) بەردەوام بوو.

دامەزراندنى دەولەتى عوبەيدى (فاطمى)

لەسالى (٢٨٨/ك/٩٠١ن) ئەلحوسەينى كورپى حەوشەب بانگخووزى ئىسماعىليەكان لە
يەمەن، هەستا بەناردنى ئەبو عەبدوللای شىعى بۆ ولاتى مەغرىب، بۆ ئەوەى لەم
ولاتەدا بانگەشەكەى بلأوبكاتەو، ئەمەش پاش مردنى هەردوو بانگخووزەكەى
ئىسماعىلى تىدا، ئەلحەلوانى و ئەبو سوفيان، ئەم (ئەبو عەبدوللأ) يەش سەرکەوت لە
راكيشكردى كۆمەلنى لەحاجيانى (كەتامە) و بردنى بۆ ولاتى مەغرىب و لەوى
بانگەشەكەى لە نيو خەلكدا بلأو كردهو، خەلكى شوينى كەوت و پىشتى قايم بوو و
لەسالى (٢٩٦/ك/٩٠٩ن) دەستى بەسەر (قەيرەوان) داگرت و دەولەتى (الاغالبە)ى
نەهيشت. پاشان نارديه شوينى (عوبەيدلأ لەمەدى) لە (سلميه) و بانگهيشتى كرد بى
بۆ ئەفريقيقا تا كارەكە بگريته دەست، (عوبەيدلأ) پيشووزى لەم بانگهيشتەى كرد و
(سلميه)ى بە جيپهيشت و بەرەو مەغرىب چوو، لەسالى (٢٩٧/ك/٩١٠ن) گەيشتە ناوى و
بەيەتى پيډرا بۆ خيلافەت، و نازناوى ((المهدى أمير المومنين))ى لە خۆى نا، بەوەش
ئەو بنەرەتەى دانا كە دەولەتى خيلافەتى عوبەيدى لە سەرى هەستا بوو(٢).

^١ هەمان سەرچاوە: ٣٠٨.٣٠٧٧.

^٢ سەبارەت بە رەجەلەكى خەلىفەكانى (فاطمى) بگەريئە بۆ: عنان، محمد عبدالله: الحاكم بامرالله و اسرار الدهوة
الفاطمية ٧٥٤٧٧. سەبارەت بە دامەزراندنى دەولەتى (فاطمى)، ئەو دەتوانى بگەريئەتەو بۆ كتيبي (تاريخ الدولة
الفاطمية: دوكتور. حسن إبراهيم حسن. ٥٠١٧.

بهندی ههشتهم

رهوشی ناوخۆی دهولهتی خیلافهتی عهباسی

یه کهم: په یوهندی له گهژ دهولهته جیاخوازه کاندای له رۆژه لات

دهولهتی تاهیری : ۲۰۵-۲۰۹ک/ ۸۲۰-۸۷۳ز

ناوی میره تاهیرییه کان و ماوهی میرنشینی هه ریه ک له وان:

- ۱- طاهر بن الحسين بن مصعب ۲۰۵-۲۰۷ک/ ۸۲۰-۸۲۲ز
- ۲- طلحة بن طاهر ۲۰۷-۲۱۴ک/ ۸۲۲-۸۲۸ز
- ۳- عبدالله بن طاهر ۲۱۳-۲۳۰ک/ ۸۲۸-۸۴۴ز
- ۴- طاهر بن عبدالله ۲۳۰-۲۴۸ک/ ۸۴۴-۸۶۲ز
- ۵- محمد بن طاهر ۲۴۸-۲۵۹ک/ ۸۶۲-۸۷۳ز

دهولهتی تاهیری به ویست وخواستی خیلافهت دامه زرا. تاهیری کوپی نه لحوسه بین دایمه زراند، ناوبراویش یه کیکه له سه رکرده کانی مه ئومون و له سالی (۲۰۵ک/ ۸۲۰ز) کردی به فرمانپه وای خۆراسان و له به غدا ده وه کارویاری هه موو رۆژه لاتنی پی سپارد (١)، زۆر جهختیشی نه کرده وه له سه ر ئه وهی که لایه نگر و دلسوژی بی.

تاهیر، نیسابوری کرد به بنکه یه ک بۆ خۆی و هه ر له سه ره تای ده سه لات گرتنیه وه ههستی جیا بوونه وهی هه بوو، ئه وه بوو له سالی (۲۰۷ک/ ۸۲۲ز) مه ئومونی له خیلافهت ده رکرد وپارانه وه بۆی له مزگه وته کان قه ده غه کرد، پاشان جلی ره شی له به ری خۆی داکنه د به وه ش جیا بوونه وهی خۆی له به غدا راگه یاند (٢). به لام دواتر تاهیر له ناکاوه مرد و خه لکیش گومانیان به خه لیفه ده کرد که وا فه رمانی داوه ژهر خواری بکه ن

^١ الطبری: ب ۸ ۵۷۷۷. مهیرییه کان حوکرمانی خۆراسان و ناوچه کانی لای رۆژه لات و باکووری کرد و تا سنووری

هند و سنووری تورکه کان.

^٢ یعقوبی: ب ۲ ۱۱۳.

(۱) هرچه نده مه نمون ته ماحكاريه كانى تاهيرى به چاوى خوى بينى نه گهرچى
ويلايه تى خوراسانى راده ستي (طلحة) ي كورپى كرد (۲)

له لايه نى خويانه وه، تاهيريه كان، واته جينشينانى تاهير سوور بوون له سر
به رده وامبوونى سياسه تى هاريكارى له گه ل خيلافه تدا له گه ل دانپيتان
به ده سه لاته كه شى، نه م سياسه ته ش روون بووه وه له :

- (طلحة) هه ستا به جه نگاندى خواريجه كان له سيستان.

- عه بدولاي كورپى تاهير، هه ستا به كوتايى هيتان به ناشوب و ناژاره دهره كيه كان
له ميسر، وه بزوتنه وه كانى (طالبى) له خوراسان كه وا دزى رژيم بوون، هه روه ها
هاريكارى خيلافه تى كرد بۆ له ناوبردى بزوتنه وه ي مازيار له (طبرستان).

عه باسيه كانيش نه م خزمه تانه يانه به رز نرخاند، نه وه بوو (بنه ماله ي تاهير) يان له
خويان نزك كرده وه و له مملانيان له گه ل (صفار) يه كاندا پالپشتى كردن.

خوراسان له سه رده مى نه ماندا، به سه قامگيرى و خورشگوزرانى و گه شه كردن
ناسرا، هانى كشتوكاليان دا و ناوديريان رنكخست، بايه خيان به خويندن دا،
به شيوه يه ك نيسلبور له سه رده مياندا بووه ناوه نديك له ناوه نده كانى روشنبريه تى
ئيسلامى.

سه باره ت به په يوه نديه دهره كيه كان، نه وا ويلايه ته كانى روزه لاتيان له په لامارى
توركه كان پاراست، خاكى ئيسلاميان فراوان كرد و ده سه لاتي موسلمانان يان چه سپاند
به له ناوبردى ياخى بووه كان. به لام نه وان ده سته و سان وه ستابوون له به رامبه ر
په ره سه ندى بزوتنه وه كانى (گالىي)، نه وه بوو له سه رده ستي (صفار) يه كان له ناو
چوون.

^۱ هه مان سه رچاوه.

^۲ الطبري: ج ۸ ۷ ۵۹۵. مولكى تاهيريه كان هه ريمى هرات به رمو باشوور و كمئارى باشوورى روزه لاتى ده راي
قه زوين - به رمو روزه ناواى گرته ره، هه روه ها به رمزاييه كانى دزلى روبراي جيحون له خوارووى چيكانى هندو كوش
به رمو روزه لات، ده سه لاتيان سه رتاسه رى ولاتى دواى روبراي گرته ره.

دهولته تي (صفاري): ۲۵۴.۲۹۸ن/۸۶۷.۹۱۱ز

ناوی میره کانی (صفاری) و ماوهی میرنشینی هه ریه ک له وان:

- ۱- أبو یوسف یعقوب بن اللیث ۲۵۴.۲۶۵ک/ ۸۶۷.۸۷۸ز
- ۲- عمر بن اللیث ۲۶۵.۲۸۷ک/ ۸۷۸.۹۰۰ز
- ۳- ابو الحسن طاهر بن محمد بن عمر بن اللیث ۲۸۷.۲۹۶ک/ ۹۰۰.۹۰۸ز
- ۴- اللیث بن علی بن اللیث ۲۹۶.۲۹۸ک/ ۹۰۸.۹۱۰ز
- ۵- أبوعلی محمد بن علی بن اللیث ۲۹۸ک / ۹۱۱ز

ئهم دهولته بهرده و امبوونیکه بۆ ئه و بزوتنه وه جیاخوازانهی که له رۆژه لاتنی ئیسلامیدا سه ریان هه لدا له به شیک له به شه جوگرافیه کانی ئیران که به شی باشووریه تی، (به عقوبی کوپی - اللیث الصفار) دایمه زراند ( ) که وا ده رفه تی لاواز بوونی خیلایه تی عه باسی - که سه رقال بوو به شه پکردن له گه ل زه نجه کاندایه - قۆسته وه و به سه ر هه ریمه کانی باشووری ئیران زالبوو و ولاتی فارسیشی خسته پال خۆی، ئه وجا له پاش له ناو بردنی ده ولته تی تاهیری له سالی (۲۵۹ک/ ۸۷۳ن) فراوانکاریه کانی به ره و خۆراسان ئاراسته کرد و پشتی قایم بوو، زالبوو به سه ر سیستان - که ده که ویتته ئه وپه پی رۆژه لاتنی ئیرانی باشور - و دۆلی کابل و سه ند و مکران ( )، ئه وجا به نووسراوه یک خه لیفه ی به دوا ره وشی رۆژه لات ناگادار کرده وه . ئاسایش و ناشته وایی له و ناوچانه ی که له ژێر ده سه لاتنی بوون بلآو کرده وه و سوپا وابه سته ی بوو و دانیشتوان پالپشتیان ده کرد.

وادیاره خه لیفه له هه لسوکه وتی به عقوب و فراوانخوازیه کانی رازی نه بوو. ده ولته تی

^۱ ناوی (الصفار) ی لیترا چونکه سه ره تای ژبانی به پیشه ی مسگه ری ده ست پی کرده واته زمره کردنی قاپ و منجمله مسکان.

^۲ اللیطوبی: ب ۲۶ ۵۹-۶۰. ابن الاثیر: ب ۵ ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۳۶.

تاهیری به بنچینه و پالپشتیهك دانا بۆ خیلافهت له رۆژه لاتدا و له ناوبردنی هه‌په‌شه‌یه‌کی راسته‌وخۆیه له‌سه‌ر خیلافهت و مه‌ترسیه له‌سه‌ر بوونی عه‌باسی له‌ ویلایه‌ته‌کانی رۆژه‌لاتدا. بۆیه وه‌لامی (المعتمد)ی خه‌لیفه له‌سه‌ر زیادبوونی ده‌سه‌لاتی یه‌عقوب خێراو توندو تیژ بوو. ئه‌وه‌بوو له‌به‌رده‌م حاجیانی خۆراسان و ره‌ی و (گه‌رستان) و جرجان نه‌فره‌تی لێکرد(١).

ئهم هه‌لسوکه‌وته‌ی خه‌لیفه، بووه مایه‌ی توپه‌یی یه‌عقوب و ته‌حه‌دای ده‌سه‌لاتی ده‌وله‌تی ناوه‌ندی کرد و به‌ره‌و فارس کشاو داگیرى کرد و به‌رده‌وامبوو له‌کشانی به‌ره‌و عێراق تا گه‌یشته ئه‌هواز. ئه‌وجا داوای له‌خه‌لیفه کرد بیکا به‌ فه‌رمانه‌وه‌ی ویلایه‌ته‌کانی رۆژه‌لات و هه‌ردوو پۆلیسی به‌غداد و سامه‌پاش و نه‌فره‌ت کردنه‌که‌ی له‌ به‌رده‌م حاجیه‌کان هه‌له‌وشینیتته‌وه (٢) خیلافه‌ت هه‌ستی به‌ ده‌سته‌وسانی کرد له‌به‌رده‌م ئهم په‌لاماره (هه‌سفا‌ن)یه، بۆیه مه‌یلی جه‌نگ پاگرتنی کرد و رازی بوو داواکاریه‌که‌ی یه‌عقوب جینه‌جی بکات(٣)، جا له‌و کاته‌ش سه‌رقالی پێکدادان بوو له‌ گه‌ل زه‌نجه‌کاندا.

ئه‌وه‌ی راستی بۆ خیلافه‌ت قه‌ت مه‌یلی جه‌نگ پاگرتنی نه‌کردوه ته‌نها به‌پێی پێویستی نه‌بێ، بۆ ئه‌وه‌ی هه‌ناسه‌یه‌ك هه‌لکێشی و ده‌رفه‌تێکی بۆ بپه‌خسێ و سه‌فاریه‌کان له‌ ناو به‌رێ، جا خیلافه‌ت حکومه‌تێکی لایه‌نگر له‌هه‌رێمی دوا‌ی روه‌بار به‌ سه‌رۆکایه‌تی (نه‌سری کورپی ئه‌حمه‌دی سامانی) راپه‌راندبوو. به‌وه‌ش له‌ پشته‌وه هه‌په‌شه‌ی له‌ ده‌وله‌تی سه‌فاری ده‌کرد.

(یه‌عقوبی کورپی - اللیث) هه‌ستی به‌ سیاسه‌تی شه‌په‌نگیزی خه‌لیفه کردبوو، بۆیه بپیری دا سنووریک بۆ ئهم بارودۆخه دانێ ئه‌وه‌ش به‌ زالبوون به‌سه‌ر به‌غداد-دا و خستنی خیلافه‌ت به‌ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی. جارێکی تر ده‌سته‌وسانی خیلافه‌ت ده‌رکه‌وت، ئه‌وه‌ بوو مه‌یلی جه‌نگ پاگرتنی کرد و بۆ ئه‌وه‌ی هه‌ندی کاتی ده‌ستبکه‌وی، نووسراوێکی بۆ (یه‌عقوب) نارد تیدا کاروباری فارس و خۆراسان و

^١ ابن خلکان: ب ٤١٢ ٧٦

^٢ الطبری: ٥١٤٧٩. ابن خلکان: ب ٤١٢ ٧٦.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه: ٥١٦.

کرمان و ره‌ی و نه‌سفه‌هانی پی سپارد سه‌ره‌رای هه‌ردوو پۆلیسی به‌غداد و سامه‌پا، به‌لام په‌عقوب نه‌خۆش بوو، ره‌تکرده‌وه‌ی بۆ پیلانه‌کانی خه‌لیفه‌ کاریگه‌ری نه‌بوو له‌سه‌ر به‌سه‌ره‌اته‌کانی دواتر، چونکه له‌سالی (٢٦٥ک/٨٧٨ن) کۆچی دوایی کرد (١) پاش ئه‌وه‌ی ئاواته‌کانی هه‌نایه‌دی له‌ شوپنه‌که‌وته‌ی بۆ خه‌لیفه‌ی عه‌باسی بۆ جیابوونه‌وه‌ی ته‌واوه‌تی له‌ ده‌وله‌تی خه‌لافه‌تی عه‌باسی.

(عه‌مر) به‌ هه‌لبژاردنی له‌لایه‌ن سه‌ریازه‌گانیه‌وه، جیتی په‌عقوبی برای گه‌ته‌وه (٢). به‌سیاسه‌تمه‌داریکی لێهاتوو ناسرا. ناوبراو له‌ مملانیستی له‌گه‌ل خه‌لافه‌تدا په‌نای برده‌به‌ر شتیوازیکی تر، سیاسه‌تی نهرم و نیانی و جه‌نگ راگرتنی په‌په‌وه‌ کرد و گۆرانی باروئوخیشی له‌به‌رچاو گرت. بۆیه نووسراویکی بۆ خه‌لیفه‌ نارد تێدا گوێرایه‌لی خۆی راگه‌یاندا. (الموفق) یش ئه‌وه‌ی له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی براکه‌یدا بوو راده‌ستی نه‌می کرد (٣). ئه‌وجا که‌وته‌ قایمکردنی پله‌وپایه‌ی خۆی و چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی له‌ناوه‌وه. سوپایه‌کی تاییه‌تی له‌کۆیله‌ تورکه‌کان بۆ پاسه‌وانی خۆی پێکه‌ینا (٤)، زۆریه‌یانی پێشکه‌ش کرد به‌ سه‌رکرده‌کانی و به‌پاره‌ فریویدان بۆ ئه‌وه‌ی به‌ نه‌یینی هه‌والی بۆ بێنن، ئه‌وه‌هه‌والانه‌ی که‌ به‌ ئاشکرا به‌ ده‌ستی ناکه‌وی.

ئهم په‌یه‌ه‌ندییه‌ باشه‌ له‌گه‌ل خه‌لافه‌تدا زۆری نه‌خایاند، خراپ بوو. چونکه (المعتمد) له‌ ته‌ماحه‌کانی عه‌مر و هه‌وه‌سی جیابوونه‌وه‌ی ترسا. جا ئه‌و تازه‌ بزوتنه‌وه‌ی زه‌نجی له‌ناو بردبوو، بۆیه ده‌ستی به‌تال بوو بۆ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل بزوتنه‌وه‌ جیاخاوزه‌گاندا. بریاریکی ده‌رکرد به‌لابردنی له‌ سه‌ر ئه‌و ویلايه‌تانه‌ی که‌ کردی به‌ فه‌رمانپه‌روای. ئهم له‌ سه‌رکار لابردنه‌ی له‌به‌رده‌م حاجیه‌کانی خۆراساندا رایگه‌یاندا نه‌فردتی لێکرد، خۆراسانی راده‌ستی موحه‌مه‌دی کوری تاهیر کرد که‌وا خه‌لیفه‌ له‌ به‌ندیخانه‌ ئازادی کرد (٥). پاشان به‌ سه‌رکرده‌یه‌تی (الموفق) سوپایه‌کی بۆ ئهم شاره‌ نارد بۆ جه‌نگاندنی، ئه‌وه‌ بوو ناچاری کرد به‌ره‌و سجستان پاشه‌کشی بکات، به‌لام نه‌یتوانی به‌سه‌ر کرمان و سجستاندا زالیی، بۆیه گه‌رایه‌وه (٦).

^١ ابن الاثیر: ج٦، ٢١٤.

^٢ ابن خلکان: ج١٩، ٦.

^٣ ابن الاثیر: ج٦، ٢٢٤.

^٤ به‌ مندانی ده‌یان کرین و په‌روهرده‌یان ده‌کردن و له‌ سه‌ر کاری سه‌ربازی رایان ده‌مینان.

^٥ الطبری: ج١٠، ٧٤.

^٦ الطبری: ج١٠، ١٣٤١. ابن الاثیر: ج٦، ٦٢٧٦.

کانتیک (المعتضد) له سالی (۸۹۲/ک/۲۷۹ن) خیلافه تی گرتنه ده ست، عمر ده ستپیشخه ری کرد بۆ رازی کردنی و پشتیوانی خۆیی بۆ راگه یاند و دیاریی بۆ نارد و داوای ویلایه تی خراسانی لیکرد. خه لیفه ش داواکه ی په سه ندکرد و موحه مده ی کوپری تاهیری له سه ر خۆراسان لابرد (۱)، پاشان داوای له خه لیفه کرد ولاتی دوا ی رووباری پی بسپیژی بی شه وه ی شه و ناسته نگانه له به رچاو بگری که دوچار ی ده بن. لیتره شدا خه لیفه ده رفه تی بۆ په خسا بۆ له ناوبردنی هیزی به رده وام زیاده بوی (صفار) په گان. بویه ویستی عمر به گزی هیزی گه شه کردوی سامانی بدا. له به رنه وه ش داواکه ی په سه ند کرد، چاوه پوانی پیکدادان بوو له نیوان شه دوو هیزه بۆ بردنه وه ی حوکمرانی شه هه ریمه. نومیدی خه لیفه هاته دی، شه وه بوو له سالی (۲۸۷/ک/۹۰۰ن) سامانیه گان به گزی سه فاریه گاندا چوون و سه رکه وتن به سه ریاند، عمریش دیل کرا و بۆ خه لیفه بردرا، شه میش زیندانی کرد و له سالی (۲۸۹/ک/۹۰۲ن) له ناو زینداندان گیانی له ده ستدا (۲).

خیلافه ت ده ستی کرده ناردنی سوپا له دوا ی سوپا بۆ ویلایه ته گانی رۆژه لات بۆ شه وه ی به راستی کۆنترولی بکات تاوه کو توانی جینشینه گانی عمر له ناو به ری. شه حمده ی کوپری ئیسماعیلی سامانی له سالی (۲۸۹/ک/۹۰۲ن) توانی به سه ر سجستان-دا زالبی (۳) شه و جا ده ولاتی سه فاری له نارادا نه ما، پاش ماوه یه کی کورت له حوکمرانیدا هه رچه نده سوپایه کی به هیزی هه بوو و ولاتیکی زۆر له ژیر ده سه لاتیدا بوو و سه رکرده گانی به باشی کاره گانیان به ریوه ده برد، له ناوچوو، هوکاری سه ره کی بۆ له ناوچوونی بریتیه له هه ره شه کردنی له خیلافه تی عه باسی و هه لوستی شه پانگیزی خیلافه ت له به رامبه ری و شه هه وله زۆر و به رده وامه ی بۆ له ناوبردنی.

^۱ هه مان سه رچاوه : ۵۰.۴۹۷. ابن خلکان : ۶. ۲۴۵. ۴۲۴.

^۲ هه مان دوو سه رچاوه ی پیشوو : ۴۲۶. ۷۶۶.

^۳ الطبری : ب ۱۰ لا ۱۴۳۷. ۱۴۴.

دهولته‌تی سامانی: ۳۸۹.۲۶۱/ک/۹۹۹.۸۷۴ز

ناوی میره سامانیه‌کان و ماوه‌ی میرنشینی هر یه‌ک له‌وان:

- ۱- نصرین احمد: (نصری یه‌که‌م ۲۶۱-۲۷۹/ک/۸۷۴-۸۹۲ز
- ۲- اسماعیل بن احمد ۲۷۹-۲۹۵/ک/۹۸۲-۹۰۷ز
- ۳- احمد بن اسماعیل ۲۹۵-۳۰۱/ک/۹۰۷-۹۱۳ز
- ۴- نصرین احمد: (نصری دووه‌م ۳۰۱-۳۳۱/ک/۹۱۳-۹۴۲ز
- ۵- نوح بن نصر: نوحی یه‌که‌م ۳۳۱-۳۴۲/ک/۹۴۲-۹۵۴ز
- ۶- عبد الملك بن نوح: (عبدالمک‌ی یه‌که‌م ۳۴۲-۳۵۴/ک/۹۵۴-۹۶۱ز
- ۷- منصور بن نوح: منصور-ی یه‌که‌م ۳۵۰-۳۶۶/ک/۹۶۱-۹۷۶ز
- ۸- نوح بن منصور: نوحی دووه‌م ۳۶۶-۳۸۷/ک/۹۷۶-۹۹۷ز
- ۹- منصور بن نوح: (منصور-ی دووه‌م ۳۸۷-۳۸۹/ک/۹۹۷-۹۹۹ز
- ۱۰- عبدالمک‌ بن نوح: (عبدالمک‌ی دووه‌م ۳۸۹/ک/۹۹۹ز

سامانیه‌کان ده‌گه‌رینه‌وه بز یه‌ک‌یک له‌ خانه‌واده فارسه ره‌سه‌نه‌کان که‌وا نایینی زه‌رده‌شتی کردبوو به‌نایینی خۆی. پاشان (سامان خوداه‌ی) باپیره‌یان موسلمان بوو، ناوبراو یه‌ک‌یکه له‌ پایه به‌رزانی شاری (بلخ) له‌سه‌رده‌می هیشامی کوپی عه‌بدولمه‌لیک دا. چوه ریزی بانگه‌شه‌ی عه‌باسی له‌ خۆراسان و له‌گه‌ل نه‌بو موسلیم کاری کرد (١). سامان کوپ‌یک‌ی هه‌بوو ناوی نه‌سه‌د بوو، به‌خۆشی ناوی (نه‌سه‌دی کوپی عه‌بدوللای قه‌سری) نه‌و ناوه‌ی لیئا که‌ فه‌رمان‌په‌وای نه‌مه‌ویه‌کانه له‌سه‌ر خۆراسان، جا له‌سه‌ر ده‌ستی ناوبراو موسلمان بوو (٢) ده‌وله‌تی سامانی له‌ هه‌ریمی دوای رووبار دامه‌زرا و نیرانی گرت‌ه‌وه و خۆراسانی کۆنترول کرد و (طبرستان) و ره‌ی و شاخه‌کان و

١ اقبال: ۱۳۳۷.

٢ ذبیح الله، صفا: تاریخ ادبیات در ایران، ۱۳۶۷-۲۰۴.

سجستانی خسته ژیر رکئی قزی، هه وه سئیکی جیاخوازی فارسی به شتویه کی دیار نواند نه وه ش له میانه ی زیندوو کردنه وه ی زمان و روشنبیری ته ی فارسی (۱).

کره کانی نه سه د، نوح و نه حمه د و به حیا و نیلیاس، رۆلئیکی به رچاویان هه بوو له دانانی سنوریک بۆ بزوتنه وه ی (رافعی کوپی - الیپ - ی کوپی - نصر - ی کوپی سه یان) له سه رده می خه لیفه مه نموندا. نه میش خه لاتی کردن و له پله و پایه ی به رز کردن و کردن ی به فرمانپه وای گرنگترین شاره کانی دوی رووبار (۲).

نه م برایانه به هاوکاری تاهیریه کاندا سه رکه وتن له به ره نگار بوونه وه ی هیرش و په لاماری تورکه بته پرسته کان بۆ سه ر ناوچه سنوریه کاندا، هه روه ها له مملانی نئیوان تاهیریه کان و سه فاریه کاندا به شدار بوون، پشتیوانی کردن، نه مه ش وای له تاهیریه کان کرد به شتویه کی هه میشه یی دانیان پی بنئین له سه ر کاره کانیاندا.

کاتیک ده ولته ی ناهیری له ناوچه سوو له سالی (۸۷۲/ک/۲۵۹) سامانیه کان سه ربه خۆیانه حوکی هه ریمی دوی رووباریان کرد، راسته وخۆ به ناوی خیلافه ته وه حوکمرانیان کرد. خیلافه تیش نه م مانوو بوون و دنسۆزییه ی له به رچا و گرت و نه م هه ریمه ی له هه ریمی خۆراسان جیا کرده وه و ویستی خه لاتیشیان بکات، له لایه کی دیکه شه وه ویستی هیزکی لایه نگر له دوی نه و ناوچه یه ی که له ژیر ده سه لاتی سه فاریه کاندا بۆ بدۆزیتنه وه تا به که لکی بیته له کاتی پیوستیدا.

سامانیه کان له میانه ی ژبانی سیاسیاندا سه ور بوون له سه ر: پابه ند بوون به گویرییه لی کردنی خیلافه تی عه باسی. سه رکه وتن له به ده سه ته ی نانی دۆستایه تیان. له راستیشدا نه وان ناواته خواز بوون فراوانکاری بکه ن بی نه وه ی بچه ناو مملانی نئی ناوخۆزییه وه له گه ل ده ولته ئیسلامیه کانی تر دا، به مه ش ته واوکه ری نه و نه رکه بوون که تاهیریه کان ده ستیان پئیکرد، پاریزه رانی ئاسایش و یاسا. نه وه بوو ده سه لاتی جیهانی ئیسلامیان گه یانده نه و دیوی سنوره کانی رۆژه لات، بۆ ناو ره استی ئاسیا. جا فه تحه کانیان زیاتر له تورکستان بوو - رۆژه لاتی رووباری جیحون.

1 Brown: *Literary Hist. of Persia*, I, pp ۲۰۶, ۲۶۹, ۳۹۹

2 ابن الاثیر: ج ۶، ۱۷۶.

شارستانییه‌تی ئیسلامیان له وولاته بته‌پرسته بلأو کرده‌وه، ژماره‌یه‌کی نۆزیش له تورکه بته‌پرسته‌کاندا له‌سه‌ر ده‌ستیان هاتنه‌ناو ئیسلامه‌وه. به‌مه‌ش ره‌گه‌زیکه‌ی نوێیان به‌جیهانی ئیسلامی پیشکەش کرد له‌ ئاینده‌دا رۆلێکی کارا نه‌گێڕی له‌ ژبانی ئیسلامیدا.

له‌لایه‌نی خۆیه‌وه، خیلافه‌ت سامانیه‌کانی به‌ فرمانزوه‌وایه‌کی دلسۆز بینه‌ به‌لام سه‌ربه‌خۆ و سه‌روه‌ریه‌کی ته‌واویان هه‌بوو له‌ ناو وولاتی خۆیاندا. پشستی پی ده‌به‌ستر له‌ چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی له‌ رۆژه‌لاتدا و له‌ لیدانی یاخی بووه‌کان. بۆ نمونه‌ش، (نصر)ی دووه‌م - که‌وا له‌سه‌رده‌میدا، هیزی سامانیه‌کان گه‌یشه‌ لوتکه‌- بزوتنه‌وه‌کانی (شمکیری کورپی زه‌بیان) و (ماکانی کورپی کالی) و هیتیش له‌وانه‌ی که‌ له‌ده‌سه‌لاتدا یاخی بوون، سه‌رکووت کرد. له‌ ئاکامی سه‌رکه‌وتنه‌کانی به‌سه‌ریاندا، نه‌به‌هر و قه‌زوین و قوم و هه‌مه‌دان و نه‌هاوه‌ند و ده‌ینه‌وه‌ری خسته‌ ژیر رکیفی خۆی، گه‌یشه‌ هه‌لوان^(١).

به‌یه‌ندی سامانیه‌کان به‌ دراوسی موسلمانه‌کانی به‌ دوژمنایه‌تی ناسرا، نه‌وه‌ش به‌ هۆی دژایه‌تی کردنیان بۆ عه‌باسیه‌کان. ئینجا به‌ناچاریه‌وه‌ چوونه‌ ناو مملانییه‌ک له‌گه‌ڵ سه‌فاریه‌کانداو ده‌وله‌ته‌که‌یانیا له‌ناوبرد هه‌روه‌ها روه‌روی تالبیه‌کانیش بوونه‌وه. نه‌وه‌ بوو ئیسماعیلی کورپی نه‌حه‌دی سامانی هه‌ستا به‌له‌ناوبردن عه‌لی موحه‌مه‌دی کورپی زه‌یدی عه‌له‌وی میری (گه‌رستان)ی له‌ سالی (٢٨٧ک/٩٠٠ن)، پاش نه‌وه‌ی نه‌م میره‌ ته‌ماحی له‌ خۆراسان کرد^(٢).

له‌ راستیدا بانگه‌شه‌ی شیعی له‌ خۆراساندا نه‌برایه‌وه، چونکه‌ به‌شیکی زۆر له‌ دانیشتوانه‌که‌ی هاوسۆز بوون له‌گه‌ڵ تالبیه‌کاندا، به‌تایبه‌تی پاش دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی عوبه‌یدی له‌ مه‌غریبدا، چونکه‌ بانگخوازه‌ عوبه‌یدییه‌کان رێگای خۆیان بۆ نه‌م ناوچه‌یه‌ دۆزیوه‌ بۆ بلأوکردنه‌وه‌ی بانگه‌شه‌که‌یان له‌ناویدا، توانیان میر (نصر)ی دووه‌م کورپی نه‌حه‌مد بۆ لای خۆیان رابکێشن^(٣).

^١ إقبال : ١٤٦٤.

^٢ ابن الاثیر: ج ١٦، ٩٧.

^٣ إقبال : ١٤٦٤.

وادیاره به هۆی ئەم رووتیکردنه، میر (نصر) دووچاری به ره‌ئستکاری بوو له لایەن سهرانی پاسه‌واتی تورک و داروده‌سته و پیلانیان گێرا بیکوژن، به لام شکستیان هێنا. له لایه‌کی تره‌وه هاوسۆزی سامانیه‌کان له گه‌ڵ رێبازی ئیسماعیلی کاتی بوو، ئەوه بوو له پاش مردنی (نصر)، نوحی کۆری له کاردانه‌وه یه‌کی زیانبه‌خشنا مه‌زه‌بی ئیسماعیلی له ناو برد^(١).

ده‌وله‌تی سامانی سه‌د و بیست و هه‌شت سالی خایاند، زۆرتیشی ده‌خایاند، ئە‌گه‌ر ناومالی سامانی تووشی کێشه‌ی ناوخۆیی و فشاری دهره‌کی نه‌بویه که بووه هۆی له‌ناو چوونی.

له پووی کێشه‌ی ناوخۆیه‌وه، ئە‌وا ململانیی خا‌نه‌واده‌یی له‌نیوان تا‌که‌کانی ناومالی سامانیدا به‌رپابوو، که بووه هۆی ئاشوب و ئا‌ژاوه، هه‌روه‌ها سه‌رکرده و کاربه‌ده‌ستانی هه‌رئیمه‌کان یاخی بوون لێیان به پالپه‌شتی بنه‌ماله‌ی بوه‌یه‌ی^(٢).

له پووی فشاری دهره‌کیه‌وه، ئە‌وا ده‌وله‌تی سامانی دووچاری فشاری به‌رده‌وامبووی ده‌یله‌م و تالییه‌کان و بوه‌یه‌کان و پیاو ماقولانی تورک و غه‌زنه‌ویه‌کان بووه‌وه، ئە‌مه‌ش بووه هۆی لاوازی‌بونه‌وه‌ی و ته‌ما‌حی دراوسێ‌کانی، سه‌رئه‌نجام مولکه‌که‌ی دابه‌ش بووه سه‌ر دوو هیزی گه‌شه‌کردوو، هیزی غه‌زنه‌ویه‌کان و هیزی خا‌نه‌کانی تورک^(٣).

ئ‌وه ده‌می‌نی که بلێن، سامانیه‌کان رۆلێکی شارستانی و سیاسی به‌رچاویان گێرا. سه‌رده‌می ئە‌وان ناسرا به‌ بوژانه‌وه‌ی زانستی و ئە‌ده‌بی به‌شێوه‌یه‌ک بوخارای پایته‌ختیان کرد به‌ یه‌کێک له‌ گه‌رنه‌ترین ناوه‌نده زانسته‌یه‌کانی ئیسلام. روویان کرده زیندوو کردنه‌وه‌ی رۆشنی‌ریه‌ت و ئە‌ده‌بی فارسی که‌وا له‌ سه‌ده‌ی سێهه‌می کۆچیدا که‌وته بوژانه‌وه، له‌ سه‌رده‌میاندا نووسین به‌زمانی فارسی وێرای زمانی عه‌ره‌بی، دهرکه‌وت.

کتێبخا‌نه‌که‌ی میر نوحی کۆری (نصر)، ناوی دهرکرد، که‌وا (ئێین خه‌له‌کان) دهریاره‌ی ده‌لی: ((هاوتای نه‌بووه، له‌ هه‌موو هونه‌رێک کتێبی تیا‌بووه، هه‌ندێکی ناسراو بووه له‌لای خه‌لکی و هه‌ندێکی تری له‌ هه‌ج شوێنێکی تر نه‌بووه و هه‌ر ناویشی

^١ هه‌مان سه‌رچاوه پینشو: ١٤٤٧

^٢ دهریاره‌ی ململانیی خا‌نه‌واده‌یی له‌ناو مانی سامانی بگه‌رئوه بۆ: بارتۆلد: ٣٧٢.٣٧١٧.

^٣ دهریاره‌ی هه‌ره سه‌هینانی ده‌وله‌تی سامانی بگه‌رئوه بۆ: اقبال: ١٦٢٧.

نه بیستراوه سه په رای زانسته که ی)) (١). سه رده می سامانی راپه رینتیکی پیشه سازیشی به ختوه بینی که له دروست کردنی گلپنه و گوزه و کاغزه و فشرش و چنراوی ناوړتشم، ده رکه وت.

له روهی سیاسیشه وه، نه و سامانیه کان به رگریان له ناوچه کانی سه رسنوری روزه لات کرد و ده سه لاتی نیسلامیان گه یانده ولاتی تورک، روزه له روهان له شویته که وته بیان بۆ خیلافه تی عه باسی له به غداد دا ده رنه چوون، خویان به نامرازیکی گویریال و جیبه جیکار بۆ فه رمانی خه لیفه عه باسیه کان دانا. واده ی هوکمرانیان به سه رده می زترین داده نری له میژوهی نیسلامی ناسیای ناوه راستدا.

دوه مه: په یوه ندی له گه ل ده ولته جیاخوازه کاندای له میسر و ولاتی شامدا

ده ولته تی تولونی : ۲۹۲.۲۵۴ ک / ۸۶۸.۸۶۸ ز

ناوی میره تولونیه کان و ماوهی میرنشینی هه ریه ک له وان:

۱- نه حمده ی کوپی تولون	۲۵۴- ۸۶۸ / ک ۲۷۰- ۸۸۴ ز
۲- خیماره وهی کوپی نه حمده	۲۷۰- ۲۸۲ / ک ۸۸۴- ۸۹۵ ز
۳- نه بو له ساکه ر جه یشی کوپی خیماره وهی	۲۸۲- ۲۸۳ / ک ۸۹۵- ۸۹۶ ز
۴- هارونی کوپی خیماره وهی	۲۸۳- ۲۹۲ / ک ۸۹۶- ۹۰۴ ز
۵- شه بیانی کوپی نه حمده.	۲۹۲ ک / ۹۰۵ ز

١ ابن خلکان: ب ۱۵۳، ۱۵۳۷.

دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی تۆلۆنی

ده‌وله‌تی تۆلۆنی، ئەحمەدی کۆپی تۆلۆن دامه‌زاند، ناوبراو یه‌کێکه‌ له‌کۆیله‌ تورکه‌کان له‌سالی (٢١٤/ک/٨٢٩ن) له‌دایک بووه، تۆلۆنی باوکی له‌سالی (٢٠٠/ک/٨١٦ن) به‌دیاری له‌لایه‌ن نوحی کۆپی ئەسه‌دی سامانی، فه‌رمانه‌وه‌ی بوخارا، پێشکه‌ش به‌ خه‌لیفه‌ مه‌نمۆن کرا، له‌سالی (٢٣٠/ک/٨٤٥ن) باوکی کۆچی دوا‌یسی کرد. ئەحمەد له‌که‌شیکێ ئاینیدا پێگه‌یی، سه‌رزه‌نشستی تورکه‌کانی ده‌کرد له‌سه‌ر ئەنجامدانیان بۆ کاری ناپه‌سه‌ند، ئەو خێری زۆر ده‌کرد، به‌خه‌شنده و دادپه‌روه‌ر بووه له‌گه‌ڵ هاوڵاتیاندا. سه‌ره‌تای ژیا‌نی سیاسی و سه‌ریازی له‌ناوچه‌ی سه‌ر سنووری (طرسوس) برده‌سه‌ر. وادیاره‌ ئەو هه‌ر له‌سه‌ره‌تاوه‌ ریزی تورکه‌کان له‌شارنشینی خه‌لافه‌تدا به‌ ده‌سته‌ینا، هه‌روه‌ها پشته‌گیری سه‌ریازه‌کان و سه‌رکرده‌کانیان له‌هاورپێانی باوکیشی، متمانە‌ی خه‌لیفه‌ (المتوکل)یشی ده‌سته‌به‌ر کرد که‌وا ئەوه‌ی به‌ ده‌ستی باوکی بوو پاش مردنی سپاردی به‌ ئەم، هه‌روه‌ها متمانە‌ی خه‌لیفه‌ (المستعین) یش (١).

له‌پاش مردنی باوکی، دایکی شووی به‌ میر (بایکباک)ی تورکی کرد که‌وا له‌سالی (٢٥٤/ک/٨٦٨ن) خه‌لیفه‌ (المعتز) کردی به‌ فه‌رمانه‌وه‌ی میسر، ئەوه‌ بوو ئەحمەدی کۆپی تۆلۆنی نارد بۆ ئەوه‌ی حوکمرا‌نی بکات له‌جێی. جا سه‌ر تاسه‌ری ویلایه‌ته‌که‌ی به‌ ده‌سته‌وه‌ نه‌بوو، به‌لکو پێش‌نوێژی و شارنشینی میسر (فسطاط). به‌لام ئەوه‌ات بۆ میسر و گه‌لی ئاواتی سیاسی فراوانخوازی پێبوو (٢).

هه‌لومه‌رجی سیاسی و باری تیکچووی ئابووری پالپشتی کرد پێی له‌میسر جێگیر بکات. ئەوه‌ بوو له‌سالی (٢٥٦/ک/٨٧٠ن) بایکباک کوزرا، بۆیه‌ ویلایه‌تی میسر به‌ (بارجوخ) سپێردرا که‌وا په‌یوه‌ندییه‌کی باش و ژن و ژنخوازی به‌ کۆپی تۆلۆن ده‌یه‌سته‌وه‌. دانی به‌ ده‌سه‌لاته‌که‌ی نا، ده‌سه‌لاتی زیاتریشی پێدا، هه‌موو میسری پێ سپارد (٣)، جگه‌ له‌ (دارایی) به‌ده‌ستی ئەحمەدی کۆپی ئەلموده‌بیر مایه‌وه‌ که‌وا

^١ البیوی : سیره‌ ابن طولون : ٤٠٧.

^٢ ابن الاثیر : ب ٣٣٩٧.

^٣ ابن الاثیر : ب ٣٣٩٧.

ناوبه د بوو، ئەمەش پالانەرێك بوو بۆ ئەوەی كۆپى تۆلۆن داوا لە خەلیفە (المهتدى) بكات لەسەر (دارایی) میسر لایبەری و رادهستى خۆیى بكات. خەلیفەش داواكەى پەسەند كرد، هەروەها كۆپى بە فرمانپەرەواى ناوچە سەر سنوورپه كانی شام لە ئەنجامى تىكچوونى بارودۆخى (١).

كاتىك بارجوخ لەسالى (٢٥٩ك/٨٧٣ن) مرد، ئەحمەدى كۆپى تۆلۆن راستەوخۆ لەلایەن خیلافەتەوه بوو بە فرمانپەرەواى شەرى مىسر(٢) و سەرجه م كاروباره كانی گرتە دەست. ئەسكەندەریه و یرقه-ش هاتنه ژێر فرمانى، میرى گونده كان ملكه چى و گوێرایەلى خۆیانیان بۆ نواند(٣). بەو هەش كۆپى تۆلۆن كاروبارى ئىدارى و دادوهرى و سەربازى و دارایی هەموو میسرى گرتە دەست، بۆیه هەردوو دەستى بە تال بوو و دەستى كرده ئاوه دانكارى، ئەمەش نیشانهى زۆر گرنكى دانیه تى بە م ولاته و ئاواتى بە دامەزrandنى دەوله تىكى تايبەت بەخۆى و جیا لە خیلافەت، كارى راستەقینهى كرد بۆ پيشخستنى (فسطاط) بە مەبەستى گەياندى بە ئاستى بەغداد ناوه ندى خىلافەت (٤) ئەوه بوو لەسالى (٢٥٧ك/٨٧١ن) لە ئەوپەرى باكوورى رۆژه لاتى (فسطاط) دەفەرێكى نوێى دروست كرد، خانوو و بازار و گەرماو و دیوانه كانی حكومه تى لەخۆ گرتبوو، بەخشى بە سەربازە كانی، لەبەر ئەوەش دەفەرەكه ناونرا بە (القطائع - بەخشراوه كان)، مزگه وتىكى تیا دروست كرد كه تا ئەمڕۆ ماوه و لەتە نیشتیدا خانەى میرنشینى دامەزrand(٥)، هەروەها نەخۆشخانه یه كى بۆ چاره سەر كردنى نەخۆشه كان پینا كرد و دەرمانخایه كیشى پى لكاند.

كۆپى تۆلۆن هەستتا بە قايم كردنى بەرهى ناوخۆیى له ميانەى گەشه دان بە سەرچاوه كانی سامان و زیاد كردنى داها ت لە بواره كانی بەرهه مى كشتوكا ئى و

^١ ابن سعید علي بن المغربی: المغرب فی حلی المغرب، و المشرق فی حلی المشرق: ب ١١ القسم الخاص بمصر ٧٩٩. الكندي: ٢١٧٧. ابن تغری بردی: النجوم الزاهرة فی ملوك مصر والقاهرة: ب ٣: ٧٧.

^٢ ابن الاثیر: ب ٥: ٣٦٧٧.

^٣ ابن تغری بردی: ب ٧٧٣.

^٤ زینود، محمد احمد: العلاقات بین الشام و مصر فی العهدين الطولوني و الاخشیدی ٢٦٦.

^٥ لین بول: سیره القاهره: ٨٢٧.

پیشه‌سازی و بازرگانی، که ناله‌کانی ئاودیتیری چاککرده‌وه و هیتیری هه‌لکه‌ند، هه‌روه‌ها به‌نداوه بوخواوه‌کانی چاککرده‌وه، هه‌لسوکه‌وتی ره‌قی به‌رپرسانی باج وه‌رگرتن له‌گه‌ل جوتیاره‌کاندا قه‌ده‌غه کرد، وه‌رگرتنی دیاری و یارمه‌تی دارایی له‌سه‌ر کارمه‌نده‌کانی یاساغ کرد، له‌ئه‌نجامی ئەم گۆرپانکاریه‌ش ره‌وشی میسر باشتره‌وه بوو، کشتوکال گه‌شهی کرد، بازرگانی چالاک بووه‌وه، جموجولی پیشه‌سازی زیادی کرد، ستم له‌سه‌ر خه‌لکی هه‌لگیرا، خو‌شگوزرانی سه‌رتاسه‌ری ولاتی گرته‌وه و کوپری تۆلۆن خو‌شه‌ویستی میسرپییه‌کانی به‌ده‌سته‌ینا.

له‌ئه‌نجامی ئەم چاکسازییه، پاره‌یه‌کی زۆر و زه‌به‌ن بۆ کوپری تۆلۆن کۆ بووه‌وه، یارمه‌تی دا له‌پینکه‌ینانی سوپایه‌کی به‌ هیز لایه‌نگری بوو و هاوکاری کرد له‌ به‌دیته‌ینانی پرۆژه‌کانی و به‌رگری کردن لیتی.

ئابهم شتیه‌دا کوپری تۆلۆن ده‌رفه‌تی بۆ ره‌خسا و ده‌وله‌تییکی سه‌ربه‌خۆی له‌میسر دامه‌زاند، به‌لام به‌ هه‌ندی رواله‌ت په‌یوه‌ست بوو به‌ خیلافه‌ت، له‌وانه‌ش:

- پارانه‌وه بۆ خه‌لیفه له‌ وتاری هه‌ینیدا.

- نه‌خشاندنی ناوی خه‌لیفه له‌سه‌ر دراو.

- ناردنی به‌شیک له‌ (دارایی) بۆ پایته‌ختی خیلافه‌ت. (١)

په‌یوه‌ندی ئەحمه‌دی کوپری تۆلۆن به‌ خیلافه‌تی عه‌باسی

ره‌نگه‌ ئه‌و گرفته‌گه‌وره‌یه‌ی که ئەحمه‌دی کوپری تۆلۆن دووچار یوو و خه‌ریکبوو ده‌ستکوت و ئاواته‌کانی له‌ ناو به‌ری، بریتی بوو له‌ په‌یوه‌ندی له‌گه‌ل میر (الموفق) ئەبو ئەحمه‌د، باوکی ئەحمه‌د (المعتضد)ی خه‌لیفه‌که‌وا به‌سه‌ر کاروباری گشتی پایته‌ختی خیلافه‌تدا زالبوو، ده‌ستی کرده‌ چاکسازی کردن به‌مه‌به‌ستی راپه‌راندنی ده‌سه‌لاتی ناوه‌ندی و به‌هیز کردنی مشتێ له‌سه‌ر ویلایه‌ته‌کاندا، به‌ میسریشه‌وه.

له‌به‌ر ئه‌وه‌ش به‌ جدی هه‌ولیدا بۆ له‌ ناوبردنی ده‌وله‌تی تۆلۆنی که‌وا له‌ ئیداره‌ی

^١ العبادی: ١٢٩٧.

ناوهندی جیا بووه وه و سه‌به‌خویانه حوکمی میسری کرد و چاوی به‌ره و ولاتی شام تی نه‌بپی، ناکوکی له‌نیوان ه‌ردولا به‌روونی ده‌رکوت، (الموفق)یش بۆ هینانه دیسی مه‌به‌سته‌که‌ی له‌سه‌ر دوو ته‌وه‌ر ه‌لسوکه‌وتی کرد:

الاول: ه‌ولیدا کوپی تۆلۆن له‌سه‌ر ولایه‌تی میسر لابه‌ری له‌ میانه‌ی (نه‌ماجۆر) فه‌رمانه‌ه‌وای ولاتی شام که‌وا خووشی له‌ ته‌ماحه‌کانی کوپی تۆلۆن و ئاره‌زووی فراونکردنی له‌سه‌ر حیسابی ئه‌م، ترسا.

ه‌رچه‌نده خه‌لیفه (المعتمد) هاوسۆز بوو له‌گه‌ل کوپی تۆلۆن و هاوپیتی و به‌رژه‌وه‌ندیه‌کی هاویه‌ش ده‌ییه‌ستنه‌وه، به‌لام زۆری لیکرا بانگه‌یشتی بکات بۆ به‌غداد و دووری بخاته‌وه له‌ میسر و بیخاته ژێر چاودیری راسته‌وخزی ده‌سه‌لات (١) و کوپی نه‌لموده‌بیری گه‌پانه‌وه بو سه‌ر (دارایی) میسر (٢). وادیاره (نه‌ماجۆر) خۆی پانه‌گرت له‌به‌رده‌م تۆلۆنیه‌کان، بۆیه‌ گه‌پانه‌وه بۆ ولاتی شام، ه‌روه‌ها موسای کوپی بفا-ش که‌وا (الموفق) ملکه‌چکردنی ئه‌مانه‌ی پی سپارد، شکستی هینا، پاش شکست هینانی نه‌ماجۆر (٣).

دیاره خه‌لیفه له‌وه زیاتر به‌گویتی (الموفق)ی نه‌کرد، به‌تایبه‌تی رووداوه سیاسی و سه‌ریازیه‌کان سه‌رنه‌که‌وتنی ئه‌و سه‌رکردانه‌ی سه‌لماند که جینی کوپی تۆلۆنیان گرت‌وه له‌کۆنترۆلکردنی بارودۆخه‌که، ئه‌مه‌ش وای لیکرد له‌ سالی (٢٦٢ک/٨٧٦ن) کوپی تۆلۆن بۆ حوکمرانی میسر بگه‌رینیته‌وه (٤).

دووه‌م: (الموفق) ه‌ولیدا کوپی تۆلۆن له‌ناوچه سه‌رسنوریه‌کانی شام دووریخاته‌وه، بۆیه تۆمه‌تی دریفی کردن له‌پاراستنی ناوچه‌که له‌هیرشی دوژمنانی به‌ تۆلۆنیه‌کان کرد، پرسه‌که له‌سه‌ر دامه‌زاندنی کۆمه‌لی فه‌رمانه‌ه‌وا له‌ ده‌ره‌وه‌ی ناومالی تۆلۆنی به‌کلایی بووه‌وه (٥).

^١ البیوی : ٥٧٤ .

^٢ الیعقوبی: ب ٤٧٤ . ٤٧٥ .

^٣ ابن الاثیر: ب ١٣٧٦ .

^٤ البیوی : لا . ابن الاثیر : ب ٦٧٣ .

^٥ الطبری : ب ٩٠٣٣٧ . ابن الاثیر : ه‌مان سه‌رچاوه : لا ١٥٠١٤ .

به لام کاره که هیمن نه بیوه وه، نه وهش به هوی زالبوونی تورکه کان و بی دهسه لاتیان له هتورکردنه وه بارودوخه که دانیشتوانی ناوچه کانی سه رسنور ههستیان به م بوشاییه سه ربازیه و شله ژاوه سیاسییه کرد، نه مهش وای له دانیشتوانی (لوتلوئه) کرد قه لاکه رادهستی بیزه ننتیه کان بکن^(۱). خه لیفهش رقی ههستا و به باشی بینی، ناوچه که رادهستی کوپی تۆلۆن بکاته وه^(۲). نابم شیوه یه ههول و ته قه لاکانی (الموفق) بۆ له ناوبردنی تۆلۆنیه کان سه رنه که وت، کوپی تۆلۆن بوو به گرنگترین کهس له نه خشه کیشانی سیاسی و لاتی شامدا، به هوی په یوه ندیی باشی به خه لیفه وه و لوتکه ی ململانیدی له گه ل (الموفق) دا، و لاتی شامی پيسپارد سه ره پای ناوچه سه سنوریه کانی^(۳).

له سالی (۲۶۶ک/ ۸۷۷ن) کوپی تۆلۆن گه شته که ی بۆ ناوچه که دهسه ستنیکرد به مه بهستی وه رگرتنی. نه وه بوو به سه ره له ستین و دیمه شق، (حمص)، حه له ب، نه نتاکیه، (المصیحه)، (أذنة و طرسوس) و (الرقه) دا زالبوو، (الرقه) شی کرد به باره گای حوکمرانی بۆ نه وه ی له به غداده وه نزیک بیئت. وای لیتهات ناوچه کانی ژیر دهسه لاتی ریک هاو سنووری عیراق بوون^(۴). به لام (الموفق) ئارامی نه ده گرت و هه ره درایه تی کوپی تۆلۆنی ده کرد و تهنگی پی هه لته چنی، جا نه مجاره شیوازیکی دیکه ی په یرو کرد له مامه له کردنیدا که له سه ره ناشوب نانه وه له ناو داموده زگا کانی تۆلۆن ههستا بوو، ماوه یه کی زۆد خه ریکی نه وه بوو، نه مهش بوو هوی نیگه رانی کوپی تۆلۆن.

نه وه بوو له سالی (۲۶۵ک/ ۸۷۸ن) نه لعه باسی کوپی، لیتی یاخی بوو^(۵)، هه روه ها له سالی (۲۶۸ک/ ۸۸۱ن) لوتلوئی تۆکه ریشی که فه رمانپره وای (حمص) و حه له ب و قنسرین و شاره کانی (مضر) و ناوچه سه ره سنوریه کانی شام بوو له ژیر فه رمانی

^۱ هه مان سه رچاوه : ابن سعید : لا ۹۱. ابن الاثیر: هه مان سه رچاوه.

^۲ ابن الاثیر: هه مان سه رچاوه. لا ۱۵.

^۳ ابن الاثیر: ب ۱۸۷۶.

^۴ هه مان سه رچاوه.

^۵ الطبری: ب ۹ لا ۵۴۵.

دهرچوو(۱).

له ناوه پاستی ئەم ململانیانەدا، کوپی تۆلۆن سیاسەتی بەکارهینا بۆ بەرهنگار بوونهوهی پیلانەکانی (الموفق)، ئەوه بوو ناکۆکی نێوان ئەم و نێوان خەلیفەیی بە هەلزانی و لەسالی (۲۶۹ک/۸۸۲ن) داوای لە خەلیفە کرد بچی بۆ میسر و لەوێ نیشته جێ بی تا لەرکیزی براکە ی رزگاری بی. بەئینی پێدا بیپاریزی و سەری بخات، هاوکات ناوی (الموفق) له وتاردا وه کو جینشینیک نه هیتشت و ناوی له دراو سپیه وه، چونکه سنووری دهسهلاته که ی خۆی به زاندوه(۲).

خەلیفە -داوا فریوده ره کانی- کوپی تۆلۆنی په سه ند کرد و ویستی دهرچی بۆ میسر، به لام (الموفق) به پیلانەکه ی زانی و خەلیفە ی بۆ سامه پرا گه پانه وه(۳)، هاوکات کوپی تۆلۆن دهرفته ی سه ر قالبوونی (الموفق) به جه نگانندی زه نه جه کانی قوسته وه و که وته جموجولی سه ریازی و دهسه لاتی خۆی بۆ سه ر ولاتی شام و ناوچه کانی سه ر سنوری گه پانه وه و به ره و حیجاز چوو و له مه ککه روبه پوی هتیه کانی (الموفق) بووه وه(۴).

(الموفق) یش به ره رچی هه لویستی رکابه ره که ی دایه وه، پارانه وه بۆی فه دهغه کرد و له سه ر دوانگه کاندا نه فره تی لیکرد و به ئاژاوه چی و تیکده ر ناوی برد و له سه ر میسر و شام لایبرد و ئیسحاقی کوپی کنداج-ی کرد به فه رمانه پرا وه له سه ر کاره کانییدا(۵). ئابم شیویه کوپی تۆلۆن دهسه لاتیکی فراوانی به خۆیدا که واقعیی نه و ماوه یه ده نوینی و بالادهستی تورکه کان و هیزی سه ریازیان دهرته خات، ململانیی نێوان هه ر دوولا بووه هۆی لاواز کردنی هه ر یه که له عیراق و میسر و دهسته وسانیان، له روه ی بوونه وه ی گۆرانکاریه کانی دیکه له سه ر هه ردوو گۆره پانی ناوخۆ و دهره وه، دهرکه وت.

۱ ابن الاثیر : ب ۱۸۷۶. ابن خلدون: العبر... المعروف بتاريخ ابن خلدون : ب ۳۰ ۳۳۱۷.

۲ الطبري : ب ۶۹ ۶۲۰۶۲۱. ابن الاثیر: ب ۶ ۴۹۷.

۳ الکندی : ۲۲۹۷، ۲۲۵.

۴ ابن الاثیر: ب ۶ ۴۹۷.

۵ ابن خلدون : ب ۶۹ ۶۹۷۳.

نوره بوو کورپی تۆلۆن لاوز بووه وه، هیزه که ی له مه کهکه دۆرا و له مالی خوا نه فره تی لیکرا (١) ههروه ها له ناوچه ی سه ر سنوور له ژیر فشاری جموجوئی یاخی بووه کانی پاشه کشینی کرد، له لایه نی خۆیه وه، (الموفق) خۆیی به دهسته وسانی بینیه وه که بهره وام بی له م ململانیه دا به هۆی ماندوو بوونی هیزه کانی و زانی که ته مه له بهره وهندی هیزی ئیسلا می نیه، به لکو له بهره وهندی دوو لایه نه دژ به به که که یه، له بهر شه وهش هه ردوو لایه نه که مه یلی له یه که تیگه یشتنیان کرد.

دانوستان له نیوان هه ردوولا به مه به سستی چه سپاندنی ناشتی ده سستی پیکرد. به لام مه رگ په له ی له کورپی تۆلۆن کرد، له سه ره تا کانی مانگی (ذی العقدة) پیش شه وه ی ته واو بی شه وهش له سالی (٢٧٠ک/٨٤٠ن) (٢).

په یوهندی خیماره وه ی به خیلافه تی عه باسی

سه ر یازه کان له پاش مردنی شه حمه دی کورپی تۆلۆن به یعه تیان به خیماره وه ی کورپی دا (٣). جا شه وه ی که بۆی مایه وه بریتی بوو له، شه رکی به رگه یکردن له وه له ته ی که باوکی له میسر دایمه زاندا، پاراستنی ولاتی شام به تایبه ت له گه ل بهره وامبوونی خیلافه ت له دژایه تی کردنی تۆلۆنیه کاندای ته ماحی میره تورکه رکابه ره کان له حوکمرانی میسر و شامدا.

یه که م کار که خیماره وه ی رایبه پاندا، ریکه ستنی کاروباری ولاتی شام بوو به هۆی گرنگی له پالپشتی کردنی ده سه لاته که ی له میسر. شه وه بوو سه ره کردایه تی کردنی گرنه گترین شار و ناوچه کانی به باشترین سه ره کرده کانی راسپارد، ههروه ها زۆریه ی سوپاکه ی له ناوچه ی حه له ب دانا. هیزیکه سه ریازی بۆ (شیزه ر) نارد (٤).

هاوکات نووسراویکی بۆ خیلافه تی عه باسی نووسی بۆ شه وه ی دان به و ناوچانه بنی

١) الکندی : ٢٢٩

٢) هه مان سه رجاره. البلوی : ٢٠٥٤. ابن الاثیر : ٥٦٠٥٦٦

٣) ابن الاثیر : ٥٦٧٦

٤) ابن خلدوت : ٦٩٩٦٢. ابن الاثیر : ٥٦٧٦. ابن العدیم: زبده العلب من تاریخ حلب : ٨٠٧١

که له ژیر ده‌ستیدایه، له به‌رام‌بهر پارانه‌وه بوی و گوږپایه‌لی کردنی، به‌لام (الموفق) داخوایه‌که‌ی ره‌تکرده‌وه، نه‌مه‌ش بووه هوی به‌رده‌وام‌بوونی مملانی و پیک‌دادان له نیوان ه‌ردوولا (۱).

(الموفق) توانی هیزنیک کۆ بکاته‌وه که دوژمنی تۆلۆنیه‌کان و ه‌ندی له‌و سه‌رکردانه‌ی که لیتیان ه‌لگه‌رانه‌وه له‌خوږیگری، نه‌وجا نه‌م هاوپه‌یمانیتیه‌ی به له‌شکرکی عه‌باسی به سه‌رکردایه‌تی نه‌بو له‌عباس پالپشتی کرد و ه‌موویانی به‌ره‌و ولاتی شام ناراسته کرد.

هیزه‌کانی هاوپه‌یمان گه‌لی سه‌رکه‌وتنی خیرایان به‌ده‌ستوتینا له به‌رده‌م پاشه‌کشیتی تۆلۆنیه‌کان له (رقه) و (العاصم - پاریزگاکان). وه‌ چوونه ناو ئینتاکیه و حه‌له‌ب، دیمه‌شق - یشی گرت‌وه. فه‌له‌ستین - یشی دامالی و گه‌یشته لای سنووری میسر به شتیه‌یه‌ک میسری لیتوه دیار بوو.

له‌ناکامی نه‌م سه‌رکه‌وتندا، خیماره‌وه‌ی به‌خزی ده‌رچوو بۆ وه‌ستاندن هیزی هاوپه‌یمان به‌تایبه‌تی پاش نه‌وه‌ی که هیزیکی بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی نه‌م هیزانه ره‌وانه کرد به سه‌رکردایه‌تی (الواسطی)، نه‌گه‌رچی نه‌م هیزه چووه پالی هیزه‌کانی هاوپه‌یمان. نه‌وه بوو له‌سه‌ر رووباری (فطرس) له‌باشوری فه‌له‌ستین له شویننیک به (الطواحين) ناسراوه، به‌یه‌ک گه‌یشتن نه‌وه‌ش له‌سالی (۲۷۱ک/۸۸۴ن)، که تیدا خیماره‌وه‌ی دژپا و بۆ میسر هه‌له‌هات به‌لام خوږاگری (سه‌عه‌د لئه‌یسه‌ری سه‌رکرده‌ی، ده‌رفه‌تیکي دیکه‌ی پیدا بۆ سه‌رکه‌وتن، نه‌وه بوو دیسانه‌وه هیزشی کرده سه‌ر هیزه‌کانی هاوپه‌یمان و سه‌رکه‌وت به‌سه‌ریاندا و نه‌بوله‌عباس هه‌له‌هات و سه‌رکرده‌کانی کوژدان (۲) سه‌ر له‌نوی تۆلۆنیه‌کان ده‌سه‌لاتیان له ولاتی شامدا گرت‌وه ده‌ست. خیماره‌وه‌ی به‌رده‌وام بوو له فراوانخوایه‌که‌ی له‌جه‌زیره و موسل تاوه‌کو سنووری ده‌وله‌ته‌که‌ی گه‌رانه‌وه بۆ نه‌وه‌ی که له روژانی باوکیدا له‌سه‌ری بوو، له (به‌رقه‌وه) تا له‌ورات، له ناسیای بچوکه‌وه تا ولاتی نه‌ویه، ده‌سه‌لاته‌که‌ی ناوچه‌ی نه‌رمینیا - شی

^۱ ابن‌خلدون: ب ۳، ۶۹۵.

^۲ الطبری: ب ۱۰، ۸۷.

گرته وه (١)، دهوله تی تۆلۆنی بوو به هیزکی گالت پینه کرا، سه ره پای ئەم سه رکه وتنانه ی که خیماره وه ی به ده ستهینا ده ستهینخه ری کرد له داواکردنی ناشتی (٢) به مه ش قوناغینکی نوێی ده ستهینکرده وه له میژووی په یوه ندی نیوان تۆلۆنیه کان و خیلافه تی عه باسیدا. له لایه نی خۆیه وه، (الموفق) هه سستی به پتووستی چه سپاندنی ناشتی و ریکه وتن له نیوان هه ردوولا کرد. خه لیفه حوکمرانی میسر و ولاتی شام به (وراشی) بۆ ماوه ی سی سالّ به خیماره وه ی و کورپه کانی به خشی، به مه رجی راهه سستی له نه فره تکردن له (الموفق) له سه ر دوانگه کاندا و بپارێته وه بۆی له گه لّ خه لیفه دا (٣). له پاش مردنی هه ریه ک له (الموفق) له سالی (٢٧٨ک/٨٩١ن)، و خه لیفه (المعتمد) له سالی (٢٧٩ک/٢٩٢ن)، (المعتضد) چوه سه ر ته ختی خیلافه ت و ئەم هه لومه رجه نوێیه یارمه تی خیماره وه ی دا په یوه ندیبه کانی به پایته ختی خیلافه ت پته و بکاته وه (٤). جا ئن وژنخوازی په یوه ندی نیوان هه ردوولای پته وتر کرد، ئەوه بوو خه لیفه، (قطر الندی) ی کچی خیماره وه ی، هینا (٥).

به مه ش مالی تۆلۆنی ده سه لاتیکیان په یدا کرد، هه روه ها خیلافه تیش هاوپه یمانینکی به هیزی په یدا کرد له پیزی ده وه سستی و پشتگیری لێده کات له رووی ماددی و سه ربازییه وه .

کو تایی ده وله تی تۆلۆنی

له سالی (٢٨٢ک/٨٩٦ن) خیماره وه ی له سه ر ده سستی هه ندی له تۆکه ره کانی له دیمه شق، کوژرا (٦)، جا به مردنی ده وله تی تۆلۆنی شه ژا و دوای ده سالّ له ته مه نی به ره و پوخان ده چوو، ئەوه ش به هۆی ده ستهیوه ردانی سه ربازه کان و رکابه ری مه ره

^١ محمود، حسن احمد: حفارة مصر في العصر الطولوني، لا ١١٥

^٢ الكندي: لا ٢٣٧. ابن تغري بردی: ب ٥١ ٧ ٣.

^٣ ابن تغري بردی: هه مان سه رچاره: لا ٥١-٥٠.

^٤ الطبري: ب ١٠ ٧ ١٠، ٢١-٢٠، ٢٩-٢٠.

^٥ هه مان سه رچاره: لا ٢٠.

^٦ ابن تغري بردی: ب ٣، لا ٨٨-٨٩.

تۆلۆنیه‌کان له نیتوان خۆیاندا. ئه‌وه بوو تازه (ئه‌بو له‌ساگر جه‌یشی کورپی خیماره‌وه‌ی) جینی گرتوه و پێش ئه‌وه‌ی تۆ مانگ به‌ سه‌ر ده‌سه‌لات گرتنی به‌سه‌ر بچی، هارونی برای لایبرد. پاشان ده‌رکه‌وت که هارون -یش به‌ که‌لکی فه‌رمانپه‌وایی و ده‌سه‌لاتداری نایه (١).

له‌و کاته‌شدا دوو هێزه‌ ده‌رکه‌وتن، له‌ رۆژه‌لات و رۆژئاوادا هه‌ره‌شه‌یان له‌ میسر ده‌کرد. به‌کێکیان هێزی (قرمطی) بوو که‌وا سوپاکه‌ی ده‌ستی کرده‌ نازاوه‌ گێپری له‌ولاتی شامدا تا ده‌ستی به‌سه‌ر باشوریدا، گرت. ئه‌وه‌ی دیکه‌شیان هێزی عوبه‌یدییه‌کان بوو که‌وا له‌ رۆژئاواوه‌ هه‌ستا.

هارون نه‌یده‌توانی به‌رگه‌ی ئه‌م دوو هێزه‌ بگرێ و ده‌سته‌وسانی ده‌رکه‌وت له‌ له‌ناوبردنی (قرمطی)یه‌کان، \ سه‌لمیترا که‌ تۆلۆنیه‌کان ئه‌و هێزه‌یان له‌ ده‌ستدا که‌ ئه‌حمه‌دی کورپی تۆلۆن و خیماره‌وه‌ی کورپی هه‌یانبوو، بوونه‌ گالته‌ به‌ ده‌ستی سه‌ربازه‌کان و هه‌یج پێویسته‌یک بۆ مانه‌وه‌ی ده‌وله‌ته‌که‌یان نه‌ما.

خیلافه‌تی عه‌باسی ئاگاداری لاوز بوونی تۆلۆنیه‌کان بوو، بۆیه‌ ئاره‌زووی کرد ولاتی شام و میسر بگه‌رێنێته‌وه‌ بۆ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی خۆی. ئه‌وه‌ بوو خه‌لیفه (المعتضد) توانی ناوچه‌ سه‌ر سنووریه‌کان و ولاتی شام له‌ ده‌سه‌لاتی تۆلۆنیه‌کان بسێنێته‌وه‌ (٢). له‌سالی (٢٩٢/ک/٩٠٥) خه‌لیفه (المکتفی) هێرشی کرده‌سه‌ر میسر، هێزه‌کانی تۆلۆنی خۆی رانه‌گرت له‌به‌رده‌م سوپای عه‌باسی که‌وا چووه‌ ناو شاری (القطان - به‌خشراوه‌کان) و خاپوری کرد، جگه‌ له‌ مزگه‌وته‌که‌، به‌وه‌ش کۆتایی به‌ حوکمی تۆلۆنی هه‌نا. وه‌ ئه‌م شاره‌ش گه‌رایه‌وه‌ بۆ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی خیلافه‌ت (٣).

^١ هه‌مان سه‌رچاوه‌.

^٢ ده‌رباره‌ی به‌ سه‌رهاته‌کان له‌ ناوچه‌ سه‌ر سنووریه‌کاندا و کاریگه‌ری له‌سه‌ر حوکمی تۆلۆنی بگه‌رێوه‌ بۆ: زیود: ١٤٦، ١٤٠٧. ده‌رباره‌ی به‌ سه‌رهاته‌کان له‌ ولاتی شامدا و کاریگه‌ری له‌سه‌ر حوکمی تۆلۆنی: هه‌مان سه‌رچاوه‌: ١٥٢، ١٤٦٧.

^٣ ابن‌تغری بردی: ب، ٣، ١٤٠، ١٣٤٧.

دهولهتی نه خشیدی ۳۵۸.۳۲۲ن/۹۳۵.۹۶۶ز

ناوی میره نه خشیدیه کان و ماوهی میرنشینی هر یه ک له وان :

- ۱- موحه مدهی نه خشیدی کوری (طفج). ۳۲۲.۳۲۴ن/۹۳۵.۹۶۶ز
- ۲- نه بو لقاسمی نه نه وجوری کوری نه خشید. ۳۲۴.۳۲۴ن/۹۶۶.۹۶۶ز
- ۳- نه بو له سه نی علی کوری نه خشید. ۳۴۹.۳۵۵ن/۹۶۶.۹۶۶ز
- ۴- نه بو (المسک الکافور). ۳۵۵.۳۵۵ن/۹۶۶.۹۶۶ز
- ۵- نه بو لفه واریسی نه حمدهی کوری علی. ۲۵۷.۲۵۸ن/۹۶۶.۹۶۶ز

دامه زانندی دهولهتی نه خشیدی

میسر گه پاره وه بۆ نامیزی خیلافهتی عه باسی و راسته و خق خیلافهت حوکمرانی ده کرد، نه وهش به دامه زانندی والی له لایه ن خۆیه وه، به لام نه م خیلافه ته له سه رده می (المقدر) دا جاریکی تر سست و لاواز بووه وه و ده سه ت و سانی ده رکه وت له پاراستنی ده سه لاته که ی له ویلایه ته کاندایا، به میسریشه وه. رکابه ری له نتوان والیه کان و به پرسانی (دارایی) دووباره بووه وه، نه مهش بووه هۆی تیکچوونی رهوشی ناو خق. له گه ل ده رکه وتنی مه ترسی ده ره کی که بریتی بوو له هه ولی عوبه یدیه کان بۆ په لاماردانی میسر، جا ره وشه که پتویستی به فه رمانپه وایه کی به هیتز هه بوو نه م بۆشاییه پرېکاته وه و روبه پوی نه م مه ترسیانه ببیته وه و میسر بکاته ده له تیکی به ریه ست له به رده م کشانى (فاطمی) به ره و رژمه لات، بۆیه خه لیفه (الراضی) له سالی (۳۲۲ن/۹۳۵ز)، موحه مدهی کوری (طفج) ی کوری جف (١) کرد به فه رمانپه وای میسر، و نه م نه رکه ی پتسپارد (٢).

^١ (حلف) ی باپیره ی یه کیک بووه لهو نه لسه ره تورکانه ی که خیلافهت زور پشتی پری ده بست وه (طفج) ی باوگی کاتیک خزمهتی نه حمدهی کوری تولونی کرد ناوی ده رکود، بنه چه ی نه م خانمواده یه (فه رغانه) یه ^٢ ابن تغری بردی: ب: ۲۵۱۶.

په یوه ندى نه خشیدیه کان به خیلافه تی عه باسی

سه رها تا، موحه ممدی کوپی (طفج) گرنکی به به میز کردنی پله و پایه ی خوی له ناوه ودا. بویه سوپایه کی هاوشیوهی سوپای تۆلۆنی پیکهینا. هه روه ها سیاسه تیکی نابووری هاوشیوهی سیاسه تی کوپی تۆلۆن گرته بهر له کاره کانیدا، نه وه بوو نابووری ولات گه شه ی پیکرد و سۆزو خۆشه ویستی میسریه کانی به ده ستهینا. توانی به ره نگاری هه لمه تی عوبه دیدیه کان ببیته وه که وا له نیوان سالانی (۳۱۲-۳۲۴ک/۹۲۴-۹۳۶ن) هیرشیان کرده سهر میسر، هاوکات په یوه ندى باشیشی به خیلافه تی عه باسی، پاراست، جا خه لیفه ولاتی شامیشی پی سپارد و نازناوی ((نه لئه خشید)) ی لینا، له سالی (۲۲۷ک/۹۳۹ن) له سهر دوانگه کانی میسر و شام نزای بۆ کرا (۱).

خیلافه تی عه باسی، له و کاتدا، به هوی ململانی له پیناوی به ده ستهینانی پۆستی (امیر الامراء) گۆرانگاریه کی خیرای به خۆ ده بینی، نه وه بوو له سالی (۳۴۶ک/۹۲۸ن)، (بجکم) گرتیه ده ست، پاش نه وه ی که به سهر کوپی رائق-دا سهر که وت که وا به ته مای هه ر دوو ویلایه تی میسر و شام بوو بۆ نه وه ی قه ره بووی دۆرانه کانی بکاته وه. توانی راسپارده ی خه لیفه (الراضی) به ده ستهینانی بۆ سهر هه له ب و کاروباره کانی (۲).

بینگومان خه لیفه نه م کاره ی له به رژه وه ندى عه باسیه کاندا بینی که له سهر چاندنی تۆی دووبه ره کی له نیوان والیه کاندا هه ستاوه، ده ربیرینی ئاره زووی خیلافه ت بوو له قبول نه کردنی پهیدا بوونی ده سه لاتیکى تر له شام و میسردا که هه ر په شه له به رژه وه ندى کانی بکات. خیلافه ت له بوونی نه خشیدیه کان له و ناوچانه ی نزیکى عیراق دلنیا نه بوو، هه رچه نده کوپی (طفج) هه لۆیستی باشی هه بوو و خزمه تی به رژه وه ندى کانی عه باسی ده کرد (۳)، دوور نیه خیلافه ت کوپی رائق-ی بۆ ولاتی شام

^۱ الکندی : ۲۸۸۷.

^۲ ابن العديم : زبدة الحلب من تاریخ حلب : ب ۹۹۷.

^۳ زیود : العلاقات بین الشام و مصر فی المهدین الطولونی و الاخشیدي : ۲۹۳۷.

ناراسته کردبیت بۆ ئەوێ رکا بەری ئەخشید بکات و دەسلاتی کەم بکاتەو^(١).
 وادیاره کوپی رائق هەر پۆسته تازه کەئێ وەرگرت تەماحی لەهەموو شام کرد.
 کەوتە دەستتێوەردان لەکاروباری ئەخشیدیه کاندا. هەرچەندە ئەخشید نیگەرانی خۆی
 دەرخواست و بیزاری خۆی دەرپێی، بەلام ئەو بەباشی لەگەڵیا جولایەو و هەولیدا رازی
 بکات.

وادیاره کوپی رائق نیازە فراوانخۆزیه کەئێ نەشاردەو، ئەو بوو بەرەو ولاتی شام
 کەوتەپێ و دەستی بەسەر (حمص) و دیمەشق-دا گرت پاشان بۆ رەملە و عریش
 کەوتەپێ لەهەولێکدا بۆ چوونه ناو میسر. لەوێ روبەرووی هێزە ئەخشیدیه کان بوو و
 لەسالی (١٣٢٨/ک/٩٤٠)، بەلام دۆرا و توانی خۆی رزگار بکات^(٢).

ئەخشید، سەرەپای سەرکەوتنی، ویستی بەرژەوندی گشتی موسلمانەکان زال بکا
 بەسەر بەرژەوندی تاییبەتی خۆی، لەگەڵ رەچاوکردنی بارودۆخی تیکچووی خیلایەتی
 عەباسی و هەرپەشەئێ بەرەوام لە دەولەتە کەئێ لەلایەن دەولەتی عوبەیدیه و،
 لەلایەنی خۆیه و، کوپی رائق تینگەبشت کە هەلوێستە کە پێویستی بەو یە بگەرێتەو
 بۆ عەقل و ناشتیبیتەو.

ئەو بوو پەیماننامەئێ ناشتی لە نێوان هەر دوولا مۆرکرا، کە تێدا دەبوایە ئەخشید
 دەست هەلگرێ لەو ناوچانەئێ شامدا کە دەکەوێتە باکووری رەملە بۆ کوپی رائق،
 پەیمانێ دا سالانە لە باتی رەملە سەد و چل هەزار دیناری پێ بدات^(٣).

پاش دوو سال لەمۆر کردنی پەیماننامە کە، کوپی رائق لەسالی (١٣٣٠/ک/٩٤٢) ن
 لەسەر دەستی (ناصر الدوله)ی حەمدانی کوژرا^(٤) ئەخشیدیش ئەم دەرڤەتەئێ
 قۆستەوێ و بەبێ روبەروبوونه زالبوو بەسەر ولاتی شامدا، روو و باکوور کەوتەپێ
 تا گەبشتە نزیکێ دەولەتی حەمدانی، هەرەها مەککە و مەدینەش هاتنە ژێر

^١ کرد علی، محمد خطط الشام، ب ١٨٥٠-١٨٤٦.

^٢ ابن الاثیر: ب ٦٦٣٧-٢٧٤.

^٣ ابن تغری بردی: ب ٢٥٣٧.

^٤ مسکویه: ب ٢٧٧-٢٨.

دهسه‌لاتی (۱)، بوو به‌گوره‌ترین هیز له‌جیهانی ئیسلامیدا. خلیفه (المتقی)ش ناچار بوو دان بنی به (وراشی) بوونی فرمانره‌واپه‌تیه‌که‌ی له‌سه‌ر میسر، دانیشی به دهسه‌لاتی له ولاتی شامدا نا (۲).

هاوسنوری ه‌ردوو ده‌وله‌تی نه‌خشیدی و ح‌مدانی و ته‌ماحیان له‌ولاتی شام بووه ه‌زی ململانی له‌نیوانیاندا. نه‌وه بوو (سیف الدوله) ه‌لمه‌تیکی سه‌ریازی به‌پئوه‌برد و له‌سالی (۳۳۳ک/۹۴۵ز) زالبوو به‌سه‌ر ح‌له‌ب و دیمه‌شق، که‌وته خو‌ثاماده‌کردن بۆ په‌لاماردانی میسر، نه‌مه‌ش وای له‌نه‌خشیدی کرد به‌خۆی ده‌رچی بۆ ولاتی شام تا به‌ره‌و پیش هاتنی ح‌مه‌دانیه‌کان بوه‌ستینی (۳).

له‌ناکامی نه‌و پیک‌دادانه‌ی که له قنسرین له نیوان ه‌ردوولا روویدا (سیف الدوله) دپرا و نه‌خشید چوه‌ه ناو میسره‌وه و دیمه‌شق-یشی گرت‌وه، به‌لام نه‌خشید جاریکی دیکه به‌رژه‌وه‌ندی گشتی موسلمانه‌کانی خسته پیش به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تی خۆی. نه‌وه بوو له‌گه‌ل (سیف الدوله) په‌یماننامه‌ی ناشتی مؤر کرد، به‌پیتی نه‌و په‌یماننامه‌یه، ده‌ستی له ح‌له‌ب و باکووری شام بۆ ناوبراو ه‌لگرت. (۴)

وادیاره نه‌خشید، ه‌ه‌بوونی ه‌یزیکی ئیسلامی له باکووری شامدا، وه‌کو ه‌یزی ح‌مه‌دانیه‌کان، به‌پئویست زانی، بۆ به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی ه‌یزشی بیزه‌نتیه‌کان بۆ سه‌ر ناوچه‌کانی ئیسلامدا، سه‌ره‌پای نه‌وه‌ی که نه‌خشیدییه‌کان له ژیر فشاریکی ده‌ره‌کی گه‌وره بوون له لایه‌ن عوبه‌یدییه‌کانه‌وه، ه‌ه‌روه‌ها که‌وتنه روبه‌پوینه‌وه‌ی ه‌ه‌ندی له بزوتنه‌وه نازلوه‌چیه‌کاندا وه‌کو بزوتنه‌وه‌ی (غلبون) له‌ناوچه‌ی (نه‌شمونیه‌کان)دا (۵). له‌لایه‌کی دیکه‌وه، نه‌وا خیلافه‌تی عه‌باسی نیاز پاک نه‌بوو له‌گه‌لیا، چونکه به‌رده‌وام فرمانروای بۆ ولاتی شام ره‌وانه ده‌کرد تا ه‌ه‌ر شه له دهسه‌لاتی نه‌خشیدی بکه‌ن. له‌به‌ر نه‌وه‌ش مه‌یلی ناشتبونه‌وه‌ی کرد.

۱ ابن‌الاثیر: ج ۶، ۲۸۴.

۲ ه‌مان سه‌رچاوه.

۳ ه‌مان سه‌رچاوه: ج ۶، ۲۱۲.

۴ ابن‌تقری بردی: ج ۳، ۲۵۵.

۵ الکندی: ۲۹۶.

وهكو چون پيشتر كورى تولون هولى دا مهلبه ندى خيلافه تى عه باسى بگوارزته وه
بؤ مىسر، له سالى (ك/٣٣٢/٩٤٤ن) نه خشيديش نه مه وه لى دووباره كرده وه. نه وه ش
كاتيك ميره توركه كان به سهر خليفه (المتقى) دا زالبون، حه مه انيه كانيش يارمه تيان
نه دا. بؤيه ناچار بوو هانا بؤ نه خشيديه كان به رى.

به لام خليفه رازى نه بوو پاينه خته كه لى به جيبىلى، بؤيه داواكه لى نه خشيدى
ره تكرده وه^(١). هرچنده شكستيشى هيتا به لام توانى دانپينانينكى لى ده سته وى به
(وراشى) بوونى مىسر بؤ خوى و نه وه لى له پاش خويدا، هر وه ها دانيشى نا به
ده سله تكه لى له سهر ولاتى شام. نه م دانپينانه له سهرده مى خليفه (المستكلى)
له سالى (ك/٣٣٣/٩٤٤ن) تازه بووه وه. نه خشيديش له لايه نى خويه وه له سهرتاسه رى
ويلايه تكه لى له سهر دوانگه كاندا ده پاراپه وه بؤ خليفه لى عه باسى^(٢).

له سالى (ك/٣٣٤/٩٤٥ن) نه خشيد كوجى دوايى كرد^(٣)، جا پيش مردنى، مولك و
ده سله لاتى به دوو كوره بچووكه كه لى خوى نه نه وجور و على راسپارد، به مهرجى
(كافورى حه به شى) به و راسپارده هه سته. نه وه بوو كافور وه كو راسپيردراونك بيست
و دوو سال مىسرى حوكمپرانكرد، تا نه و كاته لى هه ريه ك له نه نه وجور و على له دوو
سالى (ك/٣٤٩/٩٦٠ن) و (ك/٣٥٥/٩٦٦ن) كوجى دا بيان كرد، نه و زؤرداران هه حوكمى كرد.
خيلافه تى عه باسى وه كو فه رمانره وايه ك له سهر مىسر، داني پيتا^(٤).

(كافور) له ماوه لى راسپيريه كه پيدا توانى يه كگرتووى ده ولت بپارزى، به رگرى
ليبتكات دژى مه ترسى حه مه دانيه كان له باكووردا و (قرمطى) يه كان كه وا هيرشيان كرده
سهر ولاتى شامدا، ميره كانى نه ويه له باشووردا، هر وه ها به ره نگارى كشانى
عوبه يديه كان به ره و مىسر، بووه وه.

به لام هيرشى عوبه يديه كان بؤ سهر نه م ولته دا هر به رده وام بوو، هر وه ها

^١ الانطاكي، يحيى بن سعيد : تاريخ الانطاكي : ٤٦٦. ابن تفرى بردى : ب ٢، ٢٥٤٤.

^٢ هه مان دوو سهرچاره.

^٣ ابن الاثير : ب ٦، ٣١٨٤.

^٤ ابن تفرى بردى : ب ٤، ٢٧٤.

بانگخوازه کانیان توانیان بانگه‌شهی خویان له‌ناو کۆمه‌لگه‌ی میسریدا بلآو بکه‌نه‌وه. نه‌وه بوو خه‌لیفه‌ی عوبه‌یدی (المعن)، داوای له (کافور) کرد بپته ژیر فرمانی، به‌لام هینده زیره‌ک و ژیر بوو توانی به درێزایی سه‌رده‌می خۆی هێرشێ عوبه‌یدی‌کان بۆ سه‌ر میسر دوابخت.

نه‌وه بوو له‌پاش مردنی کافور له‌سالی (٣٥٧/ک/٩٦٨ز) ره‌وشی میسر تیکچوو و به‌هۆی ته‌مه‌ن بچوکی کۆره‌زاکه‌ی و نه‌بوونی که‌سایه‌تیه‌کی به‌هێز له‌نیو پیاوانی کۆشکدا بتوانی نه‌و بۆشاییه‌ پڕ بکاته‌وه که نه‌و به‌جیتی هیشته. (ئه‌بولفه‌وارس نه‌حمه‌د)، جینی گرت‌وه.

خه‌لیفه‌ی عوبه‌یدی (المعن)، به‌تیکچوونی ره‌وشی سیاسی و ئابووری میسر، زانی، بۆیه به‌هه‌لی زانی و له‌سالی (٣٥٨/ک/٩٦٩ز) ئه‌م ولاته‌ی گرت. (١) له‌راستیدا له‌پاش مردنی (کافور) ده‌سه‌لاتی ئه‌خشیدی له‌حوکمی فه‌وتاندا بوو. پێویست بوو هێزیک هه‌بی نه‌و بۆشاییه‌ پڕ بکاته‌وه که هێزی ئه‌خشیدی به‌جینی هیشته، پاشان چوونی عوبه‌یدی‌کان بۆ ناو هه‌ریه‌ک له‌میسر و ولاتی شام، سه‌ره‌تای قۆناغێکی نوێ بوو له‌ په‌یوه‌ندیه‌ میژووویه‌کانی نێوان خیلافه‌تی عه‌باسی و خیلافه‌تی عوبه‌یدی.

---

^١ ابن‌تفیری بردی: ب ١٨، ٧٤، ٢٤-٢٥.

رهوشی دهره کیی دهوله تی خیلافه تی عه باسی

په یوهندی له گه ل (بیژهنتی)یه کاندای

بیژهنتیه کان، تیکچوونی باری سیاسی له دهوله تی خیلافه تی عه باسی دووه مه دا، بهه لزان ی بۆ هیرش کردنه سه ر ویلایه ته کانی نیسلام. شه ر له نیوان موسلمانه کان و بیژهنتیه کاندای، له سه رده می (المتوکل)، په یوه سه ت بوو به مملانیی ناوخۆ له نیوان ده سه لاته کانی بیژهنتیه وه (بیالصه)کان به هۆی ناکوکیان له سه ر په سه تنی وینه پیروژه کان. (١)

به هۆی ئه و زۆرو سه ته می که (بیالصه)کان بینیان له سه ر ده سه تی ئه و ده سه لاته بیژهنتیه تی که لایه نگری په سه تنی وینه پیروژه کان بوون، په نایان برده به سه میری (مطیة)، عومه ری کوپی عه بدوللا (الاقطع). (٢)، له سه سی شاری سه ره کی له سه ر سنووری ئه رمینیا له ناوچه ی (سیواس)ی شاخاوی جیگیر بوون، وه شاری (ته فریق)یان کرد به پایته ختی خویان و (قرباس)ی رابه بیان تیدا نیشته جی بوو. هاوکاری موسلمانه کانیان کرد له جهنگاندنی بیژهنتیه کاندای. (٣)

له م قوناغه دا، هه ردوو سه رکرده ی نیسلامی عومه ری کوپی عه بدوللا (الاقطع) میری (مطیة) و عه لی کوپی یه حیا میری (طرسوس)، ئه رکی شه ریان گرته سه رشان. جا هاوکاری نیوان هه ردوولا (٤)، بووه هۆی که مپوونه وه ی به گوپه اتنی بیژهنتیه کان به ره و خاکه کانی نیسلام. هاوکات له به ره ی بیژهنتی ئیمپراتۆر میخانیلی سه یه م و هه ردوو

^١ ریبازی (بیالصه) له سه رتاسه ری ناسیای بچوک بلاوووه وه له فریجیا وه تا ئه رمینیا. شوئنگه رتووانی ئه م ریبازه هاوکار بوون له گه ل ئیمپراتۆره ناھیقونیه کان، واته ئه وان ی که دژی په سه تنی وینه پیروژه کانی له رۆژنی سه تهنتینی پینجه م له سه ده ی هه شتی زاینیه وه. به لام هه ر زوو چه رساندنه وه بیان ده سه تی پیکرد له سه ساوه ی که ریبازی لایه نگری ئه یقونیه کان سه رکهوت له سه رده می ئیمپراتۆر (ئیوفیل)ی یکه م و میخانیلی سه یه می کوپیدا. بگه رتۆه بز. العرینی : الدولة البیزنطیة، لا ٣٠٠١.

^٢ فازیلیف : العرب والروم، ٢٠٣٧.

^٣ Ostrogorsky : op.cit, p ١٩٧

^٤ موسلمانه کان و (بیالصه)کان.

سەرکرده (بارداس) و (بتروناس) وهکو دوژمنی سهرهکی ناویان ده رکرد که نه رکی هیرشکردنه سهر موسلمانانه کانیاں گرتنه سهرشان.

له سالی (٢٤١/ك/٨٥٥ن) بیزه نتيه كان هيرشيان كرده سهر (عين زبیه) و ههر كه سيني تيدا بوو به ديبيان گرت. ههر له و ساليهش ديبله كاني ههر دوولا، ئالو گۆر كرا (١).

له سالی (٢٤٢/ك/٨٥٦ن) بیزه نتيه كان په لاماری ئه و ناوچانه يانه دا كه ده كه ویتته باكووری عیراق. ئه وه بوو هيرشيان كرده سهر (سميساط) و نامه د و ته فریق، ده هزار موسلمانیاں به ديل گرت و پاشان گه رانه وه بو ناو خاكي بیزه نتي. هیزه كاني هاوپه يمانيش راوی نان (٢). ئيمبراتور ميخائيلي سته م به زور زگاری بوو (٣).

ئه م هيرشه چالاكه به سهره تايه ك داده نري له ماوه ي پيكدادانی به رده وامي نيوان ههر دوولا. ئه و جا ميري (مليطه) و (طرطوس)، وه كو كار دانه وه يه كه له سهر هيرشي بيزه نتيه كان بو سهر باكووری عیراق، هيرشيان برد بو خاكي بيزه نتي.

ههروه ها له سالی (٢٤٤/ك/٨٥٨ن) خه ليفه (المتوكل) سوپايه كي ره وانه كرد چوه و ناو خاكي بيزه نتيه وه و تواني چه ندين قه لا زگار بكات، گرنگ ترينيان (سمالق) بوو (٤).

بارگزي سهر سنوور به رده وام بوو، جاريك ئه مان په لاماريان ددها و جاريك ئه وان، موسلمانانه كان به سهر كردايه تي عومهری كوپي عه بدوللا (الاقطم) له سالی (٢٤٧/ك/٨٦١ن) توانيان له (توقات) به خه ستي سوپاي ئيمبراتوريه تي بيزه نتي بشكينن. ناوچه ي سهر سنووری ئه رمنياك-يان ويران كرد و سامسون-يان گرت، كه گه وده ترين به نده ره كاني كه بادوكيايه له سهر ده رياي په ش (٥).

له نه نجامي ئه م رۆچوونه بو ناو ناسياي بچوو كه وه، كه به سهره تاي ئامازه يه كي

^١ الطبري: ب، ٢٠٢٦.

^٢ ههر دوو ميري (مليطه) و (طرطوس) و رابهري (بيالصة) مكان.

^٣ Bury: hist of eastern empire, p. ٢٧٩.

^٤ الطبري ب، ٢١٠.

^٥ Bury: op. cit. p. ٢٨٢.

ترسناک داده نری بۆ سەر ئیمپراتۆریهت، ئیمپراتۆر بهرپه‌رچی دانه‌وه. له‌شکرێکی گه‌وره‌ی ناماده کرد به‌ سه‌رکردایه‌تی (بتروناس) بۆ به‌ره‌نگاریونه‌وه‌ی موسلمانانه‌کان که له‌په‌نجا هه‌زار جه‌نگاوه‌ر پینکه‌هاتبوو. به‌هۆی نابه‌رامبه‌ری له‌نیوان هه‌ردوو هیز، عومه‌ری کوپی عه‌بدوڵلا ئامۆژگاریه‌کی وه‌رگرت له‌سوپا سالاره‌کانی که ناوچه‌که به‌جی به‌ئێتی و نه‌که‌وێته شه‌ر له‌گه‌ڵ دۆژمندا که‌وا ژماره‌یان نۆرتیه‌. میری موسلمان نه‌م ئامۆژگاریه‌ی روت کرده‌وه و به‌پاری دا به‌ره‌نگاری له‌شکری بیزه‌نتی بیه‌ته‌وه.

ئه‌وه بوو هه‌ردوو سوپا له (بۆنۆن) که ده‌که‌وێته‌ نیوان ده‌ریاچه‌ی تاتا و رووباری هالیس، به‌یه‌که‌گه‌یشتن، بتروناس سوپای ئیسلامی له‌هه‌موو لایه‌که‌وه‌ گه‌مارۆدا، به‌پێی پلانێکی سه‌ربازی دارێژاو، عومه‌ر ویستی له‌ناوه‌پاستی له‌شکری بیزه‌نتی رینگایه‌که بدۆزێته‌وه و پێدا بچێ تا نه‌م ئابلقه سه‌ریازه بشکێنێ، به‌لام نه‌یتوانی، پاش شه‌پرکردنێکی نازایانه کوژدا^(١).

سالی دواتر له‌شه‌پی میافارقین له‌سه‌رووی فوړات، عه‌لی کوپی به‌حیا میری (طرسوس) کوژدا. جا بۆ توله سه‌ندنه‌وه‌ی کوشتنی عومه‌ری کوپی عه‌بدوڵلا، ده‌رچوو بوو^(٢).

کوژرانی نه‌م دوو سه‌رکرده‌یه کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی هه‌بوو له‌هه‌لگیرساندنێ گه‌یانی جیهاد له‌ دلی موسلماناندا. خه‌لکی له‌ به‌غداد و سامه‌را هه‌ستان به‌ راپه‌رینی میلی و هاوار له‌ مزگه‌وت و شه‌قامه‌کاندا به‌رز بووه‌وه جیهادی راده‌گه‌یاند. ^(٣) سه‌ره‌پای سه‌رکه‌وتنی بیزه‌نتیه‌کان، ئه‌وا ناوچه سنوریه‌کان گۆرانکاری گه‌وره‌ی به‌سه‌ر نه‌هات. چونکه موسلمانانه‌کان چه‌ندین قه‌لایان گه‌رانه‌وه بۆ ژێر رکێفی خویان، پێیان له‌ که‌بادۆکیا رۆژه‌لاتی رووباری هالیس، جیگیر کرد^(٤).

پاش ئه‌وه، لیشاوی ئیسلامی راوه‌ستا، به‌هۆی له‌یه‌کترزانی ده‌وله‌تی خیلافه‌تی

^١ فازیلیف: لا ٢٢٢-٢٢٣

^٢ الطبری: ٩، ٧، ٢٦١.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه: ٧، ٢٦٢-٢٦٣.

^٤ Bury: op.cit. p ٢٨٥

عه باسی له ئاکامی زالبوونی تورکه کان به سهر داموده زگاکانیدا و په یدابوونی ده ولت گه لیکه سهر به خۆ. بۆیه نه یتروانی موسلمانان کان له ژیر ده سه لاتیکه ناوه نندی به کگرتو کۆبکاته وه، له لایه نی خۆیه وه، ده ولته نی بیزه نته سهر ده میکی نویی له هیزو فراوانخوازی ده ستپیکرد له سهر ده می خانه واده ی مه قدرۆنی که وا له نیوان سالانی (۲۵۳-۴۴۸ک/۸۶۷-۱۰۵۶ن) حوکمی کرد.

ئیمپراتۆر (باسیل) ی به که م، ره وشی تیکچووی ده ولته نی خیلافه تی عه باسی؛ به هه لزان ی و جموجولی سهر بازیی ده ستپیکرد، قه لای لوتلونه که ده که ویته رۆژناوای چیاکانی تۆرۆس، داگیر کرد، ریزه وه شاخاویه کانیشی داگیر کرد، کاری کرد بۆ له ناو بردنی (بیالصه) کان نه وه بوو له سالی (۲۵۸ک/۸۷۲ن) له نیوان سیواس و (ملطیه) روبه پویان بووه وه، سهر که وتنیکه گه وره ی به سهر یاندا به ده ستهینا و (ته فریق) که هه شارگه یان بوو خاپوور کردو (خریسۆ خیرۆس) ی رابه ریان کۆشت (١) نه م سهر که وتنه هانی بیزه نته کانیدا به رده وام بن له کشانیان به ره و رۆژه لات. سالی دواتر باسیل به ره و هه ریمی فورات که وته ری و (سمیساط) و (زبطرة) داگیر کرد، به لام له لای (ملطیه) به خه سته شکا (٢).

هه رچه نده نه و، به م سهر که وتنه، سنورداره، رازی بوو، به لام توانی به سهر روبه ریکه فراواندا زالبی که لوتلونه و هه موو نه وه ی ده که وته نیوان قه یسه ریه له باکووری رۆژناوادا تا مرعش له باشووری رۆژه لات ی له خۆده گرت. نه م کاره شیدا به سهر ته ی قوناغیکه نویی داده نری له قوناغه کانی کشان و پیشکه وتنی ریکخراوی ئیمپراتۆریه تی بیزه تی بۆ سهر سنووره کانی رۆژه لات (٣) جا نه حمه د کوپی تۆلۆن که وا به رپۆه بردنی ناوچه سنووریه کانی شامی گرتنه نه ستۆ، نه رکی به رگبری کردن له ناوچه کانی ئیسلامی گرتنه سهر شان و له قوناغیک له قوناغه کانی مملانی بوو به

Ostroeorsky:op.cit.p ۲۱۱ ١

I bid ٢

Ostrogorsky:p۲۱۱ ٣ : سهر چاوه یه کی پیشوو، لا

مه ترسی بۆ بیژهنتیه کان که و له سالی (۸۷۸/ک/۲۶۵) جه نگیان له گه لیا راگرت (١) به لام پیکدادان له نیوان ههردوولا هه بهردهوام بوو، بهریا بوونی ئازاوه و ناکوکی له ناو کۆشکی بیژهنتی به هوی کیشهی ژنهکانی ئیمپراتۆر لیو-ی شه شه م، هیشتی مملانییان له گه ل موسلمانهکاندا قورس و گرانتی بی. (٢) شه بوو له چوارده سالی یه که مدا له حوکمی لیو-ی شه شه م، بیژهنتیه کان چه ندین جار له لای دهروازهکانی کیلیکیا و له رۆژئاویدا دۆران شه مهش دهرفهتی به موسلمانهکاندا به دریزیایی که نارهکان رۆچنه ناو ئاسیای بچوکه وه (٣)، (نقفور فوکاس) شه و سه رکرده یه که ئیمراتۆر به په له بانگی کرد، نه یوانی هیترشی موسلمانهکان بوه سستینی، سه ره پای شه و سه رکه وتنانه ی که له سالی (۹۰۰/ک/۲۸۷) له (ئه دنه) به دهستی هینا (٤).

ههردو لایان بهردهوام هه دهرفهتیکیان بۆ بره خسایه سویدیان لی وه رنه گرت بۆ هیترشکردنه سه ر خاکی شه وه یتر. شه بوو سه ر قالمبوونی خیلافهت به جه نگاندنێ زه نجه کان و (قرمطی) یه کان، دهرفهتی به بیژهنتیه کان دا له سالی (۹۰۴/ک/۲۹۱) هیترش بکه نه سه ر ناوچه سنوریه کان، شاره سنوریهکانی شام-یان و یران کرد، شه و جا موسلمانهکان روبه رویان بوونه وه و (نینتاکیه) یان رزگار کردو له سالی (۹۰۷/ک/۲۹۴) گه یشتنه (قونیه) و خاپوریان کرد. بۆیه ئیمپراتۆر ناچار بوو داوای ناشتیبوونه وه ی بکات، دیلهکانی له گه ل موسلمانهکاندا ئالو گۆر کرد. (٥)

له سالی (۹۱۵/ک/۳۰۳) بیژهنتیه کان، شوپشی نه لحوسه پینی کوپی همدان دژی بنه ماله ی بوه یه ی-یان، به هه لزانی بۆ په لاماردانی ناوچه سنوریهکانی جه زیره. شه بوو هیترشیان کرده سه ر قه لای مه نسور و دانیشتوانه که یان به دیل گرت، له (طرسوس) موسلمانهکانیان شکاند و مرعش-یان کاو ل کرد (٦).

^١ الطبری : ب ۵۴۵۹.

^٢ Cambmed Hist:lv p۱۴۰.

^٣ Ibid

^٤ الطبری : ب ۷۶.۷۵۶۱.

^٥ ابن الاثیر: ب ۱۱۱۶، ۱۰۹.

^٦ ههمان سه ر چاره: ۱۵۲۶.

سالی دواتر موسلمانان کان کاردانه وه بیان هه بوو. به سه رکردایه تی موئسی خزمه تکار هیرشیان کرده سر (ملطیة) و چه ندین قه لایان رزگار کرد، بیزه ننتیه کان ناچار بوون له سالی (۲۰۵ک/۹۱۷ن) داوای جه نگراگرتن بکن(۱).

بیزه ننتیه کان، به لاواز بوونی خیلافهت له سه رده می (المقتدر) دا و ده سه و سانیان له کومه کی کردنی ناوچه کانی سه رسنور به جه نگاهور و کهره سته ی جهنگ، ناگادار بوون، بویه ئیمپراتور (قسطنطین) ی حوته م زاتی کرد و داوای له دانیشتوانی ناوچه کانی سه رسنور کرد (سه رانه) راده سستی خۆی بکن و هه ره شه ی لیکردن نه گهر نه یده ن(۲). سه رنه نجام بیزه ننتیه کان له سالی (۳۱۴ک/۹۲۶ن) چووه نه ناو (ملطیة) پاش نه وه ی خه لکه که ی بۆ به غداد هه له اتن و هانایان به رده بهر خیلافهت(۳).

ده وله تی خیلافه تی عه باسی له سه رده می میری میره کاندای (۳۲۴-۳۳۴ک/۹۳۶-۹۴۶ن) حالی زۆر باش نه بوو. جا نه و کاته ده وله تی بیزه ننتی له ترسی بولفاری رزگاری بوو، بویه که وته جیبه جیکردنی پلانکی هیرش نامیز بۆ رۆژه لات. سه رکرده ی ناویانگ (یوحه نا کورکواس) نه رکی جیبه جیکردنی نه م کاره ی گرت نه ستۆ. زیاتر پیکدادانه کان له نه رمینیا و به رزاییه کانی جه زیره، روویدا(۴).

له راستیدا نه وه ی له پایته ختی خیلافهت روویدا له کیشه و ناژاوه، سه ره پای هه ره شه کردنی (قرمطی) به کان له عیراق، لایه نئیکی گه وره ی له هیزه ئیسلامیه کان شه ل کرد و نه بهیشت هه یج کارئیکی جهنگی نه نجام بدات.

رهنگه به که م سه رکه وتن که یوحه نا کورکواس به ده سستی هینابیت، بریتیبه له ده ستگرتنی به سه ر (ملطیة) که وا به رده وام نامانجیک بوو بۆ هیرشه کانی بیزه ننتی، به هۆی شوینه ستراتیجیه که ی. به لام کورکواس هاوتایه کی بۆ په ییدا بوو، نه وه ش (سیف الدوله) ی حه مدانی بوو که وا سه رکردایه تی کردنی جه هادی ئیسلامی دژی

^۱ ابن الاثیر: ب ۱۱۱۶، ۱۰۹.

^۲ مسکویه: تجارب الامم، ب ۱۴۶۶.

^۳ ابن الاثیر: ب ۱۸۵۶، ۱۸۲.

^۴ Ostrogorsky : p ۲۴۴

بیزه‌نتیه‌کانی گرتنه ئه‌ستۆ.

له‌سالی (٣٢٧/ك/٩٣٩ز) توانی له‌هه‌ریمی به‌رزاییه‌کانی چه‌زیره له‌نیوان قه‌لای زیاد و قه‌لای سه‌لام سه‌رکه‌وتنیکی به‌رچاو به‌سه‌ر سه‌رکرده‌ی بیزه‌نتیدا به‌ده‌ستپێنی^(١) پاشان هێرشی کرده‌سه‌ر ئه‌رمینیا و ژماره‌یه‌ك له‌ئه‌رمه‌نه‌کانی ناچار کرد دان به‌ده‌سه‌لاته‌که‌ی بنین. له‌ئه‌رمینیای بیزه‌نتی ده‌رکه‌وت، له‌سالی (٣٢٩/ك/٩٤١ز) ناوچه‌کانی ده‌ورو به‌ری (کۆلونیای) کاولکرد.

ئامانجی (سیف الدوله) ئه‌وه بوو نه‌هێلی ده‌وله‌تی بیزه‌نتی ده‌سه‌لاتی خۆی به‌سه‌پێنی به‌سه‌ر ئه‌رمینیدا، ئه‌و ناوچه‌نه‌ی لێی بگه‌رێنیته‌وه که له‌موسلمانه‌کان له‌هه‌ریمی چه‌زیره زه‌وتی کرد^(٢)، به‌لام ئه‌و مملانی ناوخواهیه‌ی که له‌پایته‌ختی خیلافه‌تا روویدا و بووه هۆی پێکدادان له‌نیوان چه‌مدانیه‌کان و ئه‌خشیدییه‌کاندا، نه‌یه‌شت (سیف الدوله) به‌رده‌وام بێ له‌هه‌لمه‌ته‌کانی. کۆرکواس-یش ئه‌م بارووخه‌ی به‌هه‌لزانی و شه‌پرکردنی ده‌ستپێکرده‌وه. ئه‌وه بوو له‌سالی (٣٣٠/ك/٩٤٢ز) هێرشی کرده‌سه‌ر چه‌له‌ب، سالی دواتریش ده‌ستی گرت به‌میا فارقین و ئامه‌د و دارا و نسببین و چووه‌ناو ئه‌رزه‌ن-ه‌وه، گه‌مارۆی (په‌های) دا و (رأس العین)یشی سوتاند له‌سالی (٣٣٢/ك/٩٤٤ز)^(٣).

به‌ماندوو بوون و هه‌ول و ته‌قه‌لای ناویراو خاکی بیزه‌نتی به‌ر فراروانتر بووه‌وه به‌ره‌و رۆژه‌لات، بیزه‌نتیه‌ سام و په‌له‌وپایه‌ی په‌یدا کرد له‌ئاسیای بچووک، ئه‌مه‌ش رینگه‌ی خۆشکرد بۆ ئه‌و هێرشه‌ به‌ر فراروانه‌ی که دواتر ئیمپراتۆر نففور فۆکاس و یۆحه‌نا زمسکیس ده‌یکه‌ن. کاتێک دۆژمنایه‌تی نیوان چه‌مدانیه‌کان و ئه‌خشیدییه‌کان کۆتایی هات، (سیف الدوله) ده‌ستی به‌تال بوو بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی بیزه‌نتیه‌کان و چه‌نگاندنیان.

^١ Canard, m: Histoire de la Dynastie de Hamdanides de Jazira et de Syrie Ip ٧٤٣

^٢ العرینی: ٤٠٧.

^٣ الانطاکي، یحیی بن سعید: تاریخ الانطاکي، ٤٤٧، ٤٤٨.

سهردهمی عباسی سنیهم

سهردهمی دهسه لاتی بوهیهی فارسی ۴۳۳۴.۴۴۷/ک ۶۴۶.۰۵۵ از

خهلیفه کانی سهردهمی عباسی سنیهم و ماوهی خیلافه تی هه ریه ک
له وان:

نه بو لقاسم عه بدوللا (المستکفی)	۳۳۳-۳۳۴/ک ۹۴۶-۹۴۷
نه بو لقاسم (الفضل المطیع)	۳۳۴-۳۳۵/ک ۹۴۶-۹۴۷
نه بو به کر عه بدو لکه ریم (الطائع)	۳۶۳-۳۸۱/ک ۹۷۴-۹۹۱
نه بو لع عباس نه حمد (القادر)	۳۸۱-۳۸۲/ک ۹۹۱-۱۰۳۱
نه بو جه عفر عه بدوللا (القائم)	۴۲۲-۴۶۷/ک ۱۰۳۱-۱۰۷۵

ناوی میره کانی ثال بوهیهی و ماوهی میرنشینی هه ریه ک له وان: (۱)

أ - له فارس

۱- عماد الدوله) نه بو له سه ن عه لی کوی یوهیهی	۳۲۰-۳۲۱/ک ۹۳۲-۹۴۶
۲- عجد الدوله) نه بو شو جاع خه سره و	۳۳۸-۳۳۹/ک ۹۴۶-۹۸۲
۳- شرف الدوله) نه بو لفه وارس شیزاد	۳۷۲-۳۷۳/ک ۹۸۲-۹۸۹
۴- مصمام الدوله) نه بو کالیجار مزربان	۳۷۹-۳۸۰/ک ۹۸۹-۹۹۸
۵- بهاء الدوله) نه بو نه سر	۳۸۸-۳۸۹/ک ۹۹۸-۱۰۱۲
۶- سلطان الدوله) نه بو شو جاع	۴۰۳-۴۰۴/ک ۱۰۱۲-۱۰۲۱
۷- عضد الدوله) نه بو کالیجار مزربان	۴۱۵-۴۱۶/ک ۱۰۲۴-۱۰۴۸
۸- الملك الرحيم) نه بو نه سر خه سره و فه یروز	۴۴۰-۴۴۱/ک ۱۰۴۸-۱۰۵۵

^۱ ته ماشای کتیبی (تاریخ ایران بعد الاسلام) بکه می (عباس اقبال) ۹۵۹۳۷.

ب - له عتراق و نهواز و کرمان

- ۱- (معز الدولة) نه بو لحوسه بن نه حمه د
  - ۲- (عز الدولة) به اختيار
  - ۳- (عضد الدولة) نه بو شوجاع حه سره و
  - ۴- (شرف الدولة) نه بو لفه وارس شيرزاد
  - ۵- (بهاء الدولة) نه بو نه سر
  - ۶- (سلطان الدولة) نه بو شوجاع
  - ۷- (مشرف الدولة) نه بو على
  - ۸- نه بو تاهير (جلال الدولة)
  - ۹- نه بو كالجار مزريان
  - ۱۰- (الملك الرحيم) نه بو نه سر خه سره و فهيرؤز
- ۳۲۰-۳۵۶/ك ۹۶۷-۹۶۷ز
۳۶۶-۳۷۶/ك ۹۷۷-۹۸۲ز
۳۷۲-۳۷۹/ك ۹۸۲-۹۸۹ز
۳۷۹-۴۰۳/ك ۹۸۹-۱۰۱۲ز
۴۰۳-۴۱۲/ك ۱۰۱۲-۱۰۲۱ز
۴۱۲-۴۱۶/ك ۱۰۲۱-۱۰۲۵ز
۴۱۶-۴۳۵/ك ۱۰۲۵-۱۰۴۳ز
۴۳۵-۴۴۰/ك ۱۰۴۳-۱۰۴۸ز
۴۴۰-۴۴۷/ك ۱۰۴۸-۱۰۵۵ز (۱)

ج - له په ی و نه سفهان و هه مه دان

- ۱- (رکن الدولة) نه بو على حه سه ن
  - ۲- (مؤيد الدولة) نه بو مه نسور
  - ۳- (فچل الدولة) نه بو له سه ن على
  - ۴- (شمس الدولة) نه بو تاهير (ته نها له هه مه دان)
  - ۵- (مجد الدولة) نه بو تاليب روسته م (ته نها له په ی)
  - ۶- (سماء الدولة) نه بو له سه ن (ته نها له هه مه دان)
- ۳۲۰-۳۶۶/ك ۹۷۶-۹۷۶ز
۳۶۶-۳۸۷/ك ۹۸۳-۹۹۷ز
۳۸۷-۴۲۰/ك ۹۹۷-۱۰۲۹ز
۴۱۲-۴۱۶/ك ۱۰۲۱-۱۰۲۳ز

خیلافه‌تی عه‌باسی و بو‌یهیه‌کان

دامه‌زاندنی ده‌وله‌تی بو‌یهی

سه‌رده‌می عه‌باسی سه‌یه‌م کاردانه‌وه‌یه‌کی توندو تیژی به‌خۆوه بیینی دژی ده‌سه‌لات تورکی که‌وا له‌سه‌رده‌می عه‌باسی دووه‌مدا به‌سه‌ر داموده‌زگاکانی خیلافه‌تی عه‌باسیدا زالبوو بوو. ئەم کاردانه‌وه‌ش له‌لایەن بزوتنه‌وه‌یه‌کی فارسی شیعی زه‌یدی بوو (١) بۆ‌ئوه‌ی بایه‌خی خۆی، که‌وا له‌سه‌ده‌ی سه‌یه‌می کۆچیدا که‌م بووه‌وه، بگه‌رینیته‌وه. ئەم سه‌رده‌مه له‌دیاردنه‌کانیدا جیاوازه له‌سه‌رده‌می عه‌باسی دووه‌مدا له‌رووی تیشک خستنه‌سه‌ر رۆژه‌لات.

بنه‌ماله‌ی بو‌یهی له‌سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیدا له‌سه‌ر شانۆی رووداره‌کاندا ده‌رکه‌وتن (٢) که‌لێ ده‌وله‌تی سه‌ره‌خۆیان له‌فارس و ئه‌هواز و کرمان و رهی و ئه‌سفهان و هه‌مه‌دان دامه‌زرانند. ده‌سه‌لاتی خۆیان سه‌پانده‌ سه‌ر عێراق و له‌گه‌ڵ خیلافه‌تی عه‌باسیدا به‌شدار بوون له‌به‌رئۆه‌بردنی.

ده‌سه‌لاتی ئەم خانه‌واده‌یه ئه‌وه‌نده به‌هێزه‌و بوو ته‌نانه‌ت سه‌رده‌می‌ک له‌سه‌رده‌مه‌کانی خیلافه‌تی عه‌باسی به‌ناویان ناوێرا.

ئەم خانه‌واده‌یه له‌باکووره و له‌ولاتی ده‌یله‌م - ناوچه‌یه‌که‌ نزیک‌ی ده‌ریای قه‌زوین - کۆچیان کردووه، له‌سه‌ر ده‌ستی برا‌گه‌وره‌ی ئه‌و سێ برا بو‌یهیه‌ ناویان ده‌رکرده‌وه، عه‌لی کوپی شوجاعی کوپی بو‌یهی، که‌وا (مرداوچی زیاری) (٣) و لاتسی که‌ره‌جی (٤)

١ جینی ناماومیه که بو‌یهیه‌کان به‌رچه‌نک فارس نین. به‌ئێکه‌ ئه‌ر ده‌یله‌می یانن که‌وا له‌باشووری ده‌ریای قه‌زوین نیشته‌جین. ده‌مشێ تیکه‌له‌یه‌ک بز له‌ئێرانی و تورک و چه‌ند گه‌لێکی تر. ناوچه‌که‌یان پینکه‌اتوو له‌به‌شه شاخاویه‌کانی جیلان که له‌لای باشووره‌وه ویلایه‌تی قه‌زوین سنووری‌تی و له‌لای رۆژه‌لاته‌وه ناوچه‌ی جالوس
٢ دقرباره‌ هه‌لومه‌ترجی دقراکرتنی خانقاده‌ی بو‌یهی، بطه‌ریوه‌ بۆ : مسکویه : ب ١، ٢٧٥-٢٧٩.
٣ دامه‌زرینی‌تری دقوله‌تی زیاری ستر به‌مخۆ له‌ (طه‌رمستان) له‌سالی ٣١٦ک.
٤ که‌ره‌ج : شاریکیه له‌نیوان هه‌مه‌دان و ئه‌سه‌له‌مان له‌ناوه‌راس‌تی رینگادا. یا‌قوت : ب ١، ٧٤٤٦. بگه‌رئۆه بۆ مسکویه : ب ١، ٢٧٧١.

پى سپارد.

وادياره على خه يالى جيا بوننه وه و فراوانخو ازى له سهر حيسابى دراوستى كانى كرد بوو، سهره راي ناو اته سياسيه كانى كه زوو بوى هاته دى، چونك ندرى پينه چوو له م ده فوره پشتى قايم بوو و به سياسه تى باشى، خه لكى كرده لايه نگرى خوئى، به هوى توانايى سهرى ازى و كارگيرى و به خشنده يى و جوان مامه له كورنى له گه ل شوئينكه و تروانيدا، توانى سوپايه كى به هيز پيكيه يئنى كه به ماوه يه كى كورت ندرى و لاتى فارسى پيگرت. شارى شيرازى كرد به مه لبه نديك بؤ حوكمرانى (١). على به رووكه ش ئه م و لاتانه ي به ناوى خه ليفه ي عه باسيه وه ده گرت، به لام ئه و به نياز بوو ده وله تىكى تاييه ت بؤ خوئى دامه زرينى، چونك خيلافه ت له رووى سياسى و سهرى ازى وه لاواز بوو و نه يده توانى ده ست له م ناوچانه وه ردا بؤ كو نترؤ لكردى باروئوخى (٢) جا ئه و يش ئه م هى به هه لزانى. پاشان ناردى بؤ خه ليفه (الراضى) داواى ليكرد دان به ده سالاته كه ي بنى (٣) ئه مه ش شتىكى ناساييه، چونك پتويست بوو له لايه نى خيلافه ته وه دنيا بى له بهر ئه وه ي ئه و يه كيك له ويلايه ته كانى به ندرى زهوت كرئوه، بؤيه ويستى حوكمرانيه كه ي شه رعيه ت وه رگرى. ئه مه ش هاته دى (٤).

پاشان كارى كرد بؤ به ده سته يئنانى ره زامه ندى مرداويج، ئه وه بوو پيشنيازى كرد بچيته ژير فه رمانى و ئه و و لاتانه ي كه به ده سته وه يه تى سه ربه ئه و بى و تيدا و تار بؤ ئه و بخوئيرى. بئگومان مرداويج-يش به م پيشنيازه خو شحال بوو، وه (ئه ره جان) بؤ پى سپارد، على-ش هه ستا به ناردى حه سه نى براى بؤ لاي وه كو بارمته يه ك (٥) بؤ ئه وه ي جئيه جئى كردنى فه رمانه كانى بؤ مسؤ گه ر بكات.

سه باره ت به په يوه ندى نئىوان على و خيلافه تى عه باسى له م ماوه يه دا، ئه وه كورت بووه وه سه ر ئه و دانپيئانه ي كه خه ليفه ناردى بؤى، به لام خيلافه ت ويستى

^١ ابن الاثير ب ٢٢٤، ٢٣٥، ٦.

^٢ اقبال: ٤٠٧.

^٣ ابن الاثير ب ٦، ٢٣٥٧.

^٤ ابن الاثير: ب ٦، ٢٣٥٧.

^٥ هه مان سه رچاوه: ٢٢٩.

سامی خۆی بگه پێنیتتهوه، ئهوه بوو سوپایهکی رهوانه کرد گه یشته نزیکه فارس، بهلام له سالی (ک/۹۳۵) له شهپی (نه رهجان) به په رهج درایه وه (١) و عهلی-ش پێی له و ناوچهیه جیگیرکرد و دهوله ته که ی دامه زاناند، دیاره هه لومه رجی سیاسی له به رژه وندی بوه بهیه کاندای بوو، چونکه له سالی (ک/۹۳۵) مرداویج کوژدا، عهلی-ش سوودی له م دهرفه ته وه رگرت و زالبوو به سه ر ولاتی شامدا که وا له ژیر ده سه لاتی (شمکیری زیاری) بوو برای مرداویج. وه هه سه نی برای، که وا پاش کوژدانی مرداویج هه له ات، ره وانیه عێراقی عه جه م کرد، ئه وه بوو زالبوو به سه ر نه سه فه هان و وه ی و هه مه دان و که ره ج و ولاته کانی تری عێراقی عه جه م، وه نه بو (الفضل) ی کوپی نه له مه مید کرد به وه زیری خۆی (٢).

پاش ئه وه، عهلی کوپی بوه یه ی چاوی بریبه مسۆگه رکردنی سنوری نه وه هه ریمانیه که ده سستی به سه رداگرت، سیاسه ته که ی وای ده خوازی پێش نه وه ی بچیتته ناو عێراق، که وا جێی سه رنجی بوو، ده ست به سه ر کرمان و نه هوازدا بگری، چونکه نه م دوو هه ریمه رپه وه یکی سه روشتین بۆ هه ر هێرشێکی چاوه پوان نه کراو له هه ریمی فارسه وه چ له لای رۆژه لاته وه و چ له لای باکووره وه.

بوه یه ی، نه هه مه دی برای له سه رووی هێزێکی سه ربازییه وه ره وانیه کرد، له سالی (ک/۹۳۶) له پاش شهپی (القنطرة) کرمانی گرت (٣) و خسته یه پال ده سه لاتی بنه ماله ی بوه یه ی، پاشان نه هوازیی خسته ژیر رکیفی خۆی (٤).

له به رامبه ر نه م گۆرپانکاریه سیاسی و سه ربازییه دا خیلافه تی عه باسی ده سه ته وسان نه وه ستا. بۆیه ملاملانی بوه یه ی - زیاری، به هه لزانی و ویستی نه هواز بگه پێنیتته وه، ئه وه بوو به سه رکردایه تی (بجکم) هێزێکی ره وانیه کرد بۆ هینانه وه ی و ده رکردنی بوه بهیه کان له ناوی. ناوبراو له لای سنووری نه هواز که نزیکه عێراقه راوه ستا چاوه پێی

^١ نه م سوپایه به سه رکردایه تی یا قوت بوو.

^٢ ابن خلکان: ب، ۱۱۸، ۲.

^٣ ابن الاثیر: ب، ۲۵۶، ۲۵۵.

^٤ هه تمان سه رضاه: ۲۶۴-۲۶۳.

هه لیکی ده کرد بجیته ناو. به لام سه رکرده ی عه باسی له ژیر فشاری رووداره سه ربازیه کان پاش نه وه ی بوه بیهیه کان سه رکه وتن، ناچار بوو پاشه کشی بکات. له نه نجامی نه مهش نه هواز که وته دهستی بنه مالای بوه یه-ه وه، که واخستیانه پال مولکه کانی تریان^(۱).

له ناکامی نه م گزرا نکاریانه، بنه مالای بویه بی تاو ته فراوانخواریه کانیا ن به هیزه وه بوون، هاتنه خواریه وه یان له نه هواز وه بو ناو عیراق بووه کاریکی ناسان، که وتنه چاودیری کردنی رووداره کان له پایته ختی خیلافه تدا بو نه وه ی دهره تیکیان بو بره خسی و بچنه ناوی^(۲).

رهوشی عیراق شله ژا بوو، نه وهش به هوی ناکوکی نیوان کوپی رائق والی به سره و میری میره کان له لایه که وه، نیوان نه بو عه بدوللا لبه ریدی والی پیشووی نه هواز که له ترسی هیزه کانی خیلافه ته وه هه له اتوو له لایه کی دیکه وه، نه وه بوو په نای برده بهر عه لی کوپی بوه یه بی و ته ماحی پیکرد بجیته ناو عیراقه وه. له لایه کی دیکه وه، خیلافه ت که وتبووه وه ژیر دهسه لاتی تورکه کان، نه یده توانی رهوشی عیراق سه قامگیر بکات. خه لکیش ههستی به م بوشاییه سیاسییه و شکستخوردنی میری میره کان کرد. هه روه ها دارایی گشتی ده ولته تیکچوو و گه نجینه کانی خیلافه ت به تال بوو، خه لیفه کانی به هوی زالبوونی تورکه کان و چاوجنۆکیانه وه که وتنه ته نگه شه یه کی داراییه وه.

جا خه لکیش به تاوات بوو نه م هیزه تازه یه که له نزیکیا نه وه سه ری هه لداوه و لیها تووی خوی سه لماند، له م پاشا گهردانیه رزگاریان بکات، هه روه ها هه ندی له سه رکرده دوورخراوه کاندایه به ته ما بوون نه م هیزه بوه بیهیه گه شه کردوه بیبه شیان نه کات له وه ی که پیشتر بیبهش بوون لیتی. سه رنه نجام خه لیفه (المتقی) ناره زووی کرد داوا یارمه تی له بوه بیهیه کان بکات بو نه وه ی سنووری بو ململانی ناوخوی نیوان میره کان دانی، به تاییه تی پاش نه وه ی په یوه ندی نیوان خوی و توژان تیکچوو. نه وه

^۱ هه مان سه رچاوه.

^۲ محمود و الشریف : ۵۱۲.

بوو خلیفه، نه حمدهی کوپی بوه یهی بانگه‌تشت کرد و داوای لیکرد بیته ناو به‌غداده‌وه، هه‌روه‌ها هه‌ندی سه‌رکرده‌ی تریش بۆ هه‌مان مه‌به‌ست ریککه‌وتن له‌گه‌لیا. له‌سالی (۳۲۲/ک/۹۴۴) به‌ره‌و به‌غداد که‌وته‌پئ و له‌سالی (۳۳۴/ک/۹۴۵) پاش ده‌رچوونی تورکه‌کان له‌ناوی، چوو ناویه‌وه، خلیفه (المستکفی) به‌گرمی پیشوازی لیکرد و دیاری پیشکesh کرد و وه‌کو میری میره‌کان دایمه‌زاند، نازناوی (معز الدوله) ی پئ به‌خشی و نازناوی (عماد الدوله) ی له‌عه‌لی برای نا، هه‌روه‌ها نازناوی (رکن الدوله) ی له‌حه‌سه‌نی برای نا (۱). له‌پاشان ئه‌م نازناوه مه‌زنانه بووه ناولیتناوتیکی ئاسایی بۆ میره بوه‌یهه‌کان.

ئابه‌م شیوه‌یه بوه‌یهه‌کان گه‌لی میرنشینی (ورایی) یان له‌فارس و عیراق و نه‌هواز و کرمان و په‌ی و هه‌مه‌دان و نه‌سفه‌هاندان دامه‌زاند که تا سالی (۴۴۷/ک/۱۰۵۵) مایه‌وه.، جا ئه‌م سیسته‌مه (ورایی) یه بووه هژی ده‌سته‌به‌رکردنی جۆریک له سه‌قامگیری سیاسی له‌دوله‌تی عه‌باسیدا، که له‌کاتی خۆیدا بوه‌یهه‌کان کاروباری ده‌وله‌تیان کۆنترۆل کرد بوو و به‌شیوه‌یه‌کی په‌ها هه‌لسوکه‌وتیان ده‌کرد. به‌لام ئه‌م سه‌قامگیریه هه‌ندی جار په‌شیویی و ئازاوه تیکه‌لی ده‌بوو له نه‌نجامی مملاتیسی مه‌زه‌بی به‌هژی شیعه‌تگه‌ری خانه‌واده‌ی بوه‌یهی.

په‌یوه‌ندی خیلافه‌تی عه‌باسی به‌بوه‌یهه‌کان

وا چاوه‌پاوتکراو بوو، بوه‌یهه‌کان به‌سه‌پاندنی ده‌سه‌لاتیان سه‌قامگیری و یه‌کیتی بۆ هه‌ریمه‌کانی خیلافه‌ت بگه‌رینه‌وه، جۆش و خروشی سه‌ربازه‌کانیان کپ بکه‌نه‌وه، ده‌رفه‌ت بده‌نه خیلافه‌ت ئه‌رک و به‌رپرسیاریتی خۆیان ده‌ستپیکه‌ن و نه‌هیلن ئازاوه‌ی مه‌زه‌بی به‌رپا بی. به‌لام ئه‌مانه نه‌هاتنه‌دی، چونکه ئه‌وان به‌گیانیتی دژ به‌خلیفه عه‌باسیه‌کان که‌وا مه‌زه‌بیان جیاواز بوو له‌وان، چوو نه‌ ناو به‌غداده‌وه. (معز الدوله) پاش ئه‌وه‌ی که چوو نه‌ ناو به‌غداده‌وه و باردۆخه‌که‌ی کۆنترۆل کرد، بیری وابوو

^۱ ابن‌الاثیر: ۶، ۲۹۲۷، ۲۲۹۵، ۲۱۴، ۲۶۳، ۲۹۶.

خیلافه‌تی عه‌باسی هه‌لوه‌شینیتته‌وه و خیلافه‌تی شیعی له باتی دامه‌زینتی و به‌کێک له رابه‌ره‌کانی شیعی زه‌یدی داننی له‌سه‌ری (١) و ده‌یتوانی نه‌و کاره‌ بکات. به‌لام پاش راویژکردن به‌ هاوه‌له‌کانی وازی له‌و بیرۆکه‌یه‌ هینا، چونکه‌ گۆرانا‌کاریه‌کی ناوه‌ها جیهانی نیسلا‌می تووشی له‌رینه‌وه‌یه‌کی توند ده‌کات سه‌ره‌پای تینکدانی حوکمی بوه‌یه‌ی. نه‌وجا شیعی عیراق که‌وا (معز الدوله) هه‌ولیدا بۆ لای خۆی رایان بکیشی، له‌سه‌ر مه‌زه‌بی ئیمامی بوون، نه‌مه‌ش نه‌وه‌ ده‌گه‌یه‌نی که‌ دامه‌زاندی خه‌لیفه‌ی زه‌یدی به‌راورد به‌خه‌لیفه‌ عه‌باسی وه‌کو یه‌کن له‌ دیده‌یاندا. له‌ به‌ر نه‌وه‌ش (معز الدوله) به‌ بۆچوونی سیاسی زیره‌کانه‌ی خۆی پیتی باش خیلافه‌تی عه‌باسی به‌یتنه‌وه، به‌ پیتی نه‌و بنه‌مایه‌کی زه‌یدی که‌ ده‌لیت: ((ئیمامه‌تی باش ره‌وايه له‌گه‌ل بوونی باشتر)). له‌سه‌ر نه‌م بنه‌مايه‌ش که‌ رێبازی زه‌یدی دایناوه‌ و له‌سه‌ر بنه‌مای به‌رزه‌وه‌ندی سیاسی ریی دا وه‌لانی خۆی بۆ خه‌لیفه‌یه‌کی سونی بنوینی (٢) به‌لام سیاسه‌تیکی په‌یره‌و کرد هه‌ولیدا ده‌سه‌لاته‌که‌ی سنووردار بکات له‌ به‌رامبه‌ر به‌هتیز کردنی ده‌سه‌لاتی خۆی.

سه‌رده‌می بوه‌یه‌ی له‌رووی ماوه‌ی حوکمکردنی خه‌لیفه‌کاندا تاراوه‌یه‌ک سه‌قامگیریه‌کی سیاسی به‌خۆوه‌ بینی. چونکه‌ خه‌لیفه‌کانی، سالانێکی زۆر حوکمیان ده‌کرد پیش نه‌وه‌ی له‌سه‌رکار لابهرین. بۆ نمونه، خه‌لیفه (المطیع) بۆ ماوه‌ی ٢٩ سال حوکمی کرد (٢٣٤—٣٦٣ ک/٩٤٦—٩٧٤ ن)، (الطامع) ییش ١٨ سال (٣٦٣—٣٨١ ک/٩٧٤—٩٩١ ن)، (ئه‌لقادس) ییش ٤١ سال (٣٨١—٤٢٢ ک/٩٩١—١٠٣١ ن). ره‌نگه‌ نه‌مه‌ هۆکاره‌که‌ی نه‌وه‌ بیت، پۆستی میری میره‌کان - که‌وا بوه‌یه‌یه‌کان گرتبوویانه‌ ده‌ست - هه‌موو شتیکی به‌ده‌سته‌وه‌ بوو، له‌سایه‌یدا به‌ره‌ها هه‌لسوکه‌وتیان ده‌کرد له‌عیراق به‌رامبه‌ر به‌ به‌رده‌وام که‌مکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی خه‌لیفه‌ که‌وا جگه‌ له‌ هتیمایه‌ک هیچی تر نه‌بوو که‌ سێک رکابه‌ری له‌سه‌ر بکات، کاری نه‌و ته‌نها شه‌رعه‌تدان بوو به‌

^١ (معز الدوله) راویژی به‌ هاوه‌له‌کانی کرد له‌ دامه‌زاندنی ئه‌بو له‌سه‌ن موحهمم‌دی کورپی یه‌حیای زه‌یدی.

^٢ ابن الاثیر: ٦، ٣١٥٧، بگه‌رێوه‌ په‌راوینزی ژماره‌ ٣١٦، ٣١٥٢.

کاره‌کافی نه‌وان.

میژوونووسان زوریان باس له‌وه ده‌که‌ن که بنه‌ماله‌ی بوه‌یه‌ی، خلیفه
عه‌باسیه‌کانیان سووک و رسوا کردوه و ده‌سه‌لاتیان لی‌سه‌ندون، هندی‌جار، خویان
رانه‌گرتوه له ده‌ستدریزی کردنه سه‌ریان، له سه‌رده‌میاندا خیلافه‌ت سامی خوی له
ده‌ستداوه و لاواز بۆته‌وه، خلیفه بۆته‌گالته‌ی ده‌ستیان و جگه له‌هیمایه‌کی نابینی
هیچیت نه‌بووه، به‌شی له ده‌سه‌لاتدا ته‌نها ناوی بوو، ده‌سه‌لاتی راسته‌قینه له
ده‌وله‌تدا به ده‌ستی میری بوه‌یه‌ی بوو (١).

له‌راستیدا بنه‌ماله‌ی بوه‌یه‌ی هۆکاری راسته‌وخوی لاواز بوونی خیلافه‌تی عه‌باسی و
له ده‌ستدانی سامی، نه‌بوون، نه‌وان نه‌م لاوازیه‌یانه له سه‌رده‌می پیش خویان بۆ
مابووه‌وه، که خلیفه له‌میانیدا هه‌موو تاییه‌ته‌نده‌یه‌کانی وه‌کو سه‌رچاوه‌ی به‌که‌م بۆ
ده‌سه‌لات له ده‌وله‌تدا، له‌ده‌ستدا (٢).

نیت، ده‌توانین بلین که بنه‌ماله‌ی بوه‌یه‌ی که پۆستی میری میره‌کانیان گرته
ده‌ست، هیچ له ده‌سه‌لات و به‌رپرسیاریتی نه‌و که‌سه‌یانه نه‌گۆپی که نه‌م پۆسته
ده‌گرتنه ده‌ست، له‌وانه‌یه کردنی پۆستی میری میره‌کان به (ورایی) له بنه‌ماله‌که‌یاندایا
تا که گۆرپانکاریه‌ک بی که کردبیتیان، به‌لکو مامه‌له کردنیان له‌گه‌ل خلیفه‌کاندا وه‌کو
نه‌وانه‌ی پیشی خویان بوو.

ره‌نگه بارودوخ‌ی خیلافه‌ت له سه‌رده‌میاندا، باشتربوویت له‌وه‌ی له‌سه‌رده‌می
ده‌سه‌لاتی تورکی، نه‌وه‌ش به هۆی سه‌قامگیر بوونی ده‌سه‌لات بۆ بنه‌ماله‌ی بوه‌یه‌ی،
نه‌مه‌ش خلیفه‌کانی له‌و کیشانه‌ دورخسته‌وه که پیشتر له‌نه‌جامی مملانیسی
سه‌رکرده و میری میره‌کاندا تووشی ده‌بوون و که‌وا هۆکاریکی راسته‌وخۆ بوو بۆ زوو
له‌سه‌ر کار لابردنیان و ده‌ستدریزی کردنه سه‌ریان. به‌لکو میره‌ بوه‌یه‌یه‌کان سوور

١ محمود و الشریف: ٥٢٤.

٢ البیرونی: الآثار الباقية عن القرون الخالية، ١٣٢٤. ابن الاثیر: ب ٦، ٣١٥٤. حسن ابراهیم حسن: تاریخ
الاسلام... سه‌رچاوه‌یه‌کی پیشوو ب ٤١٧٣.

Arhold: The caliphate: p ٦٨

بوون له سەر ئه‌وه‌ی له به‌رامبه‌ر خه‌لكدا گوێپه‌یه‌لی و لایه‌نگری خۆیان بۆ پله‌و پایه‌ی خه‌لیفه‌ عه‌باسیه‌كان بنوێنن، به‌هۆی ئه‌و ده‌سه‌لاته‌ ئاینیه‌ی كه‌ له‌ نێوان موسلماناندا هه‌یان بوو كه‌وا ئه‌و سه‌رۆکی با‌لای كۆمه‌لگه‌ی ئیسلامیه‌ (١).

جا كاتێك مملانی له‌ سه‌ر ده‌سه‌لات كۆتایی هات و پۆستی مێری مېره‌كان بووه‌ (وراپی) له‌ بنه‌ماله‌ی به‌و په‌دا، هه‌چ هۆكارێك نه‌ما بۆ ته‌نگه‌ه‌لچنێن به‌ خه‌لیفه (٢).

له‌ لایه‌نی خۆیه‌وه‌، خه‌لیفه‌ به‌ پێوه‌ بردنی ده‌وله‌تی به‌ شتیوه‌یه‌کی فه‌رمی به‌ مێری بوه‌یه‌ی راسپارد، ئه‌مه‌ش شه‌ریعه‌تی به‌ کاروبار و ره‌فتاره‌كانیان به‌ خشی.

ئه‌وه‌ی راستی بی‌ مېره‌ بوه‌یه‌یه‌كان ده‌ستیان وه‌رنه‌دا له‌ هه‌لبژاردنی خه‌لیفه‌ و لابردنی له‌ پۆستی خه‌لیفه‌ت جگه‌ له‌ دوو جار نه‌بی (٣). یه‌كه‌ مجاریان له‌ سالی (١٣٣٤/ك ١٤٥)ن بوو واته‌ راسته‌وخۆ پاش چوونه‌ ناویان بۆ شاری به‌غداد. ئه‌وه‌ بوو (معز الدوله‌) ی بوه‌یه‌ی خه‌لیفه‌ (المستکفی) ی ده‌ستگیری کرد و له‌ خه‌لیفه‌ت لایبرد و به‌یعه‌تی به‌ (المطیع) دا (٤)، زیاتر مێری بوه‌یه‌ی به‌هۆی دوو هۆکاره‌وه‌، سیاسی و ئاینی، ئه‌م رێگه‌یه‌ی له‌ گه‌ڵ خه‌لیفه‌دا گرت به‌ر (٥).

سه‌باره‌ت به‌ هۆکاری سیاسی، ئه‌وا ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ ئه‌وه‌ی كه‌ خه‌لیفه‌ (المستکفی) نامه‌ی بۆ (ناصر الدوله‌) ی هه‌مدانی ده‌نارد له‌ کاتی مملانی سه‌ربازیه‌که‌یدا له‌ گه‌ڵ (معز الدوله‌) له‌ موسل، تێدا ناگاداری ده‌کرده‌وه‌ به‌ نه‌ینی و جموجولی سه‌ربازیه‌ی سوپای بوه‌یه‌ی (٦).

سه‌باره‌ت به‌ هۆکاری ئاین، ئه‌وا خه‌لیفه‌ هه‌ستا به‌ ده‌ستگیری کردنی سه‌رۆکی شیعه‌كان كه‌وا فه‌توایان له‌ به‌غداد له‌ ئه‌ستۆیدا بوو، زه‌بوونی کرد له‌ به‌رده‌م (معز الدوله‌). ئه‌میش دلگرا نبوو چونکه‌ شیعه‌ بوو. بۆیه‌ (المستکفی) كه‌وا بی‌ ریزی

١ العبادي : ١٦٣٧

٢ الزهراني : ٢٤٧.

٣ الزهراني : ٢٤٧.

٤ المسعودي : ب ٢٧٦٤.

٥ الزهراني : ٢٤٧.

٦ المسعودي : ب ٢٧٦٤.

بهرامبر مه زه به که ی نواند، له سهر کار لابرده^(۱).

سه بارهت به دوهمه جاری دهستیرهردانی بوه بهیه کان له لابردهی خلیفه ی عباسی، نهو له سالی (۲۸۱ک/۹۹۱ن) بوو، کاتیک (بها الدوله) خلیفه (الطائغ) ی لابرده و (القادی) له سهر ته ختی خیلافهت دانا^(۲).

(السیوطی) یش هژی نه م کاره ده گه رینیتته وه بق نه وه ی که خلیفه (نه بو له سه نی کورپی نه لموعلم) ی ده سنگیر کرده و زیندانی کرده، ناو برایش به کیکه له که سه نزیکه کان له (بها الدوله)، نه م کارهش (بها الدوله) ی هه راسان کرد و به لایه وه ناخوش بوو، بویه خلیفه ی ده سنگیر کرد ولایبرد و سه روهت و سامانی و هرچی له ناو کوشکی خیلافهتدا بوو زه وتی کرد^(۳).

به لام زیاتر کیتشه ی دارایی له پیشی نه م بووداوه بووه. چه نکه (بها الدوله) که وته ته نکه شه به کی داراییه وه و سه ربازه کان هه لچوون لیتی، (نه بو له سه نی کورپی نه لموعلم) یش بیروکه ی ده سنگیر کردنی خلیفه و زه وتکردنی سامانه کانی بق رازانده وه^(۴).

سه بارهت به خه رجیاتی خلیفه، نهوا میری میران بق نهو خه رجیانه داشکانیکیان دانا که ناو ده نری به (چپاع المستخلصه - داشکانی پوخت) (۵) سه بارهت به بنه ماله ی بوه بهی، نهوا موچه به کیان بق خلیفه (المستکفی) تایبه تکرد که بریتی بوو له بری پینج هه زار درهم^(۶)، به لام وادیاره نهو وای بینی که نه م ناگونجی، چونکه پاره که له وانه به دوابکه وی، بویه له پاش رزگار کردنی به سره له سالی (۲۳۶ک/۹۴۷ن) (چپاع مستخلصه) ی خسته سه ری وه کو به خشیشیک له سهر موچه که ی^(۷) به لام

^۱ مسکویه : ب ۸۶۲، ابن الاثیر: ب ۳۱۵۷۶.

^۲ ابن معرانی : الابنا فی تاریخ الخلفاء : ۱۴۸۷.

^۳ السیوطی : ۱۷۲۷. کورپی نه لموعلم له طینی نیمامی بوو.

^۴ ابن الاثیر: ب ۷، ۱۴۷۷. بقراوردی بکه لتطیل (الانطاکی) دا که وایسی دککات طوایه (بها الدوله) خلیفه (الطائغ) ی به بی تلوان لاسر کار لابرده. ۲۲۱۷.

^۵ الصولوی: ۱۴۵، ۱۳۱۶.

^۶ ابن الاثیر: ب ۶، ۳۱۴۷.

^۷ ابن الاثیر: ب ۶، ۳۱۴۷.

بهرده و ام سهرهوت و سامانی خلیفه نه گری زه و تکرینی هه بوو.

میره بوه بییه کان هندی ئا کاریان هه بوو که نیشانه ی به میزی و جیاوازیان بوو له میر و سهرکرده کانی پیش خویان، له وانه ش:

- نهریت و ابوو خلیفه که میریکی دامزارند بایه، ده بوو نه و میره بهاتایه بۆ کوری خلیفه، نه میش بازنه و ملوانکه ی ده کرده ملی و شمشیریکی ده کرد به قه دیا و ئالایه کی له زیو گیراوی راده ست ده کرد و په یمانیکی بۆ ده نووسی به و میرنشینه یا خود نه و ویلایه ته ی که وهری ده گرت (١). به لام له سهرده می بوه بییه کاندا له سالی (٣٦٧/ك ٩٧٧)ن نه نهریته گۆرپانکاری به سهردا هات، نه وه بوو میر (عضد الدوله) له گهل ژماره یه که له سهریاز و پیوا ماقول و دادپرس و که سی پله داردا هات بۆ کوشکی خیلایه ت، خلیفه (الطامع) یش کۆمه لێ دیاری سولتانی پیشکه ش کرد، دوو ئالاشی راده ست کرد په کتیکیان له زیو گیراو بوو له سهرمایه ی میره کان، نه وه ی دیکه ش له زیزر گیراو بوو له سهرمایه ی جینشینه کان. نازناوی (تاج المله) ی لیتنا سهره پای نازناوی (عضد الدوله). نه و جا په یمانیکی بۆ نووسی که به ناماده بوونی خۆی، خوینرایه وه (٢) جا پیشتر نهریتی وا نه بوو، به لکو په یماننامه کان له بهرده می خلیفه کاندا راده ستی و الیه کان ده کرا، که هه ر که سیک له وان وهری بگرتایه پیتی دهوت، ((نه مه په یمانی منه بۆ تو، جا کاری پی بکه)) (٣). نه نهریته، واته سپاردنی دوو ئالاکه و خویندنه وه ی په یماننامه ی میرنشینیته له بهرده م خلیفه، بوو به مافیك له مافه کانی میره بوه بییه کان که وا له پاش (عضد الدوله) یه که له دوا ی یه که ده سه لاتیان گرت ه دست.

- بوه بییه کان ئا کاریکی تریان هه بوو، نه وه ش لیدانی ده هۆل بوو له بهرده م ماله کانیان وه کو ئا گادار کردنه وه یه که بۆ هاتنی کاتی نویر، جا نه م نهریته گرنه گرتن دیارده ی سهره وه ی عه باسی بوو، واته لیدانی ده هۆل پینج جار له کاتی نویره کاندا له بهرده م مالی خلیفه. که سیش نه م تایبه ته ندییه ی نه بوو، ته فانه ت

^١ الزهرانی: ٢٦٤.

^٢ ابن الجوزی: المنتظم: ب ٨٧٧. السیوطی: ٤٠٧٧.

^٣ ابن الجوزی: هه مان سه رچاره.

جینشیننه کانیش(۱).

میره بوه بیهیه کان هر له سهرده می (معزالدوله) بوه هه ولیاندا ئه م نهریته یانه هه بی به لام سهرنه که وتن. تاوه کو (عجد الدوله) له سالی (۳۲۷/ک/۹۷۷ن) کاروباری عیراقی گرته دهست و داوای له خلیفه (الطامع) کرد مان دههۆل لیدان له بهرده م مالی پی بدا، نهویش رییدا رۆژانه سی جار لیتی بدری له کاته کانی به یانی و ئیواره و شتیواندا (۲) وادیاره نه و ناکۆکیه ی که له نتوان ئه م دوو پیاوه پهیدا بوو له کاتی ململانیسی نتوان بنه ماله ی بوه یه ی و تورکه کاندای، پالنه ریک بوو بۆ نهوه ی خلیفه ئه م تایبه ته مه ندیه ی پی بدا، به مه بهستی باشکردنی په یوه ندیی له گه لیا (۳).

دواتر ئه م تایبه ته مه ندیه بووبه مافیك له مافه کانی میره بوه بیهیه کان. هه موو رۆژیک سی جار له بهرده م مالیاندا دههۆلی لی ده درا. تا نه و کاته ی که (سلطان الدوله) له سالی (۴۰۳/ک/۱۰۱۲ن) دهسه لاتی گرته دهست، فه رمانیدا رۆژانه پینج جار له بهرده م مالییدا دههۆلی لیتدری به بی نهوه ی مۆله ت له خلیفه وه رگری(۴).

(جلال الدوله) ش له سالی (۴۱۸/ک/۱۰۲۷ن) وه ک نهوی کرد، هه رچه نده خلیفه سه ره تا ناره زایی خۆی ده رپری له سه ر ئه م کاره، به لام دوایی له ژیر فشار ناچار بوو رازی بی(۵).

- سه باره ت به وتار و دراو، نهوا نه ریت وابوو له سه ر هه موو دوانگه کان له ویلایه ته کاندای وتار بۆ خلیفه و میری میره کان بخوینری، جگه له به غداد که وا ته نها بۆ خلیفه وتاری تیا ده خوینرا، به لام له پاش سالی (۳۶۸/ک/۹۷۸ن) خلیفه (الطامع) فه رمانیدا له سه ر دوانگه کانی به غداد له پاش خلیفه وتار بۆ (عضدالدوله) ش بخوینری (۶). سه باره ت به نویسی ناوی میری میره کانی بوه یه ی له سه ر دراو، نهوا دابونه ریتیک

۱ هه مان سه رچاره ی پیشور : ۹۲۶ و ب ۸، ۳۰۶.

۲ ابن الاثیر: ب ۷، ۹۱۹۰۶.

۳ الزهرانی: ۲۴۶.

۴ ابن الجوزی: ب ۸، ۳۰۶.

۵ هه مان سه رچاره.

۶ هه مان سه رچاره.

بوو هر له میژوهه مابوووه^(۱).

- بوه بهیه کان ئاکاریکی تریان هه بوو، نازناو لیتان. ئه وهی راستیش بی ناو لیتانی نه مانه به (ملك شاه) و نازناوی تر ده گه پیتته وه بو توانای سه ربازیان و ههستی نه ته وهیی فارسیان نه وهش به زیندوو کردنه وهی که لتووری دیرینی فارس^(۲).
ئه وه بوو له سالی (۳۵۱/ک/۹۶۲ن) خه لیفه (المطیع) نازناوی (عضدالدوله) ی له میر (شوجاع فه ناخه سره و)، نا^(۳)، له سالی (۳۵۵/ک/۹۶۶ن) نازناوی (موید الدوله) نرا له نه حمه دی کوپی بوه بهی^(۴)، نازناوی (عز الدوله) له میر به ختیار نرا^(۵)، له سالی (۳۶۴/ک/۹۷۵ن) نازناوی (فجر الدوله) له ئه بو له سه ن عه لی کوپی (رکن الدوله) نرا^(۶).

وادیاره خه لیفه به خۆی نازناوی بو میری بوه بهی هه لده بژارد، پتیویست بوو له سه ر نه میش په سه ندی بکات و نارپه زایی ده رنه پری^(۷). به لام ئه مه زۆری نه خایاند، چونکه له سالی (۳۶۹/ک/۹۷۹ن) وه میری بوه بهی به ئاره زووی خۆی نازناوی بو خۆی هه لده بژارد و پاشان ره زامه ندی خه لیفه له سه ری به ده ست نه هینا.

ئه وه بوو (عجدالدوله) کاتیک له سالی (۳۶۹/ک/۹۷۹ن) هات بو به غداد، داوای له خه لیفه کرد نازناوی (تاج المله) ی بو زیاد بکات، خه لیفه شه رازی بوو و نازناوه که ی پی به خشی^(۸). کاتیک پشتیان قایم بوو، بوه بهیه کان زیاد پره و بیان کرد له مه زنگردنی خۆیان له میان ی نازناوه کان. ئه وه بوو (عضدالدوله) نازناوی (ملك الملوك) ی له خۆی نا واته (شاه نشاه)، خه لیفه نارزی بوو له سه ر ئه وه، ئه بو کالیجار نازناوی (ملك الامه) ی

^۱ محمود و الشریف.

^۲ الزهرانی: ۲۲۷.

^۳ مسکویه: ب: ۲، ۱۹۲. ابن الاثیر: ب: ۷ لا ۵.

^۴ هه مان سه رچاوه: لا ۲۲۱.

^۵ ابن الاثیر: ب: ۷، لا ۲۱-۲۲.

^۶ ابن الاثیر: ب: ۷، لا ۶۵ پراویزی ژماره ۱.

^۷ الزهرانی: لا ۲۸.

^۸ ابن الجوزی: ب: ۷، لا ۹۸.

له خۆی نا ( ) واته (شای گه ل). له سالی (٤٢٩ك/١٠٢٨ن) (جلال الدوله) نازناوی (شاهنشاه الاعظم) ی بۆ خۆی زیادکرد ئه وهش به رهزامهندی خهلیفه و وتاریشی به وه بۆ خوینده وه له سه ر دوانگه كاندا. خه لکیش نکولیان لیکرد و خشتی سووریان له وتار بیژه كاندا گرت، به هۆی ئه وه وه نازاوه و ناشووبیتی گه وره به رپا بوو (١).

له سالی (٤٤٠ك/١٠٤٨ن) میر خه سره و فه یروژ نازناوی (الملك الرحیم) ی له خۆی نا. جا سه ره تا خه لیفه رازی نه بوو ئه م نازناوه ی پێیدا، پاشان ناچار کرا رازی بی (٢).

کۆتایی بوه یهیه کان

بارو بۆخی بوه یهیه کان له پاش مردنی (به ا الدوله) له سالی (٤٠٣ك/١٠١٢ن) شله ژا، رهنگه هۆی ئه وهش بگه ریته وه بۆ:

- مملانی کوره کانی. چونکه ناومالی بوه یه ی بنچینه یه کی جیگیری نه بوو بۆ فه رمانپه وایه تی. بۆیه تاکه کانی تاکۆکی که و ته نئوانیاندا و یه کگرتووی خۆیان نه پاراست و به شیک له چۆست و چالاکیان له ده ستدا. ئه وه بوو هر یه ک له کوره کانی (به ا الدوله) دهستی گرت به سه ر ناوچه یه ک ی (سلطان الدوله) له شیراز جیگیر بوو، پۆستی میری میره کانی له به غداد سپارد به (مشرف الدوله) ی برای، هه روه ها (جلال الدوله) ی برای کۆرد به فه رمانپه وای ناوچه ی به سه ر، ئه بو لئه وارس له کرمان (٣). جا هه ریه ک له مان به ته ما بوو به ناوچه کی ژێر ده سه لاتی، جیابیتته وه و ته ماحی ده کرد ئه وه ی له ژێر ده سه لاتی براکه یدا یه زه وتی بکات، تا وه کو دووبه ره کی که و ته ناو خانه واده که یاندا.

- بوه یهیه کان له سه ر ده می (معز الدوله) پشتیان به تورکه کان به ست. زۆرینه یانی کرد به سه ربازی خۆیان، هه ندیکیشیان گه یشته پۆستی سه روکایه تی. هه رچه نده ده سه لات له دهستی بوه یهیه کانه مایه وه، به لام سه ربازه تورکه کان به رده وام به هیزتر

^١ هه مان سه ر چاره : ١١٣-١١٤.

^٢ ابن کثیر : ١٢، ٤٣٧. ئه و باسی و ته ی له قی و دادپه رسه کانی کروه ده رباره ی ئه م نازناوه

^٣ ابن الاثیر: ب: ٤٨٧٨.

^٤ ابن الاثیر: ب: ٧، ٢٦٨٧.

ده بوون له ژيړ ده سلاټي دواکه وتووی بوه یهي له پاش (عضدالدوله)، بوون به هيزيکی گالته پینه کړاو، جا تورکه کان له ناو سویدا (یه کی سوارچاکیان) پیک نه هینا و بوه یهیه کانیش (پیا ده).

شتیکی ناسایی بوو که له سایه ی نه م بارودوخه دا رکابه ری له نیوان هه ریولا په یدا بی، نه مه ش کیشه ی زوی بۆ بوه یهیه کان دوست کرد، چونکه زودجار بووه هزی هه لگرساندنی شوپش و بهرپابوونی شپری ناوخو، جا سه ریازه تورکه کانیش دریفیان نه ده کرد له تالانکردن ته نانه ت پایته ختیش هه ندی جار، هه روه ها تالانکردنی کوشکی میره کانیشیان، داوی زیادکردنی موچه یان ده کرد و قه ره بووی زیاتر.

له بهر نه وه ی توانایان نه بوو نه م گرفتانه چاره سه ر بکه و پیداویستی سه ریازه کانیان دایین بکن، بوه یهیه کان سیاسه تیکی نوییان گرت بهر که بریتی بوو له ده رکه وتنی سیسته میکی کومه لایه تی، نه وه ش سیسته می به خشین. نه وه بوو، له بهر امبه ر خزمه ته کانیان، گوندیان پی نه به خشین. جا نه م به خشینه ش "کاتی" بوو، واته بۆ ماوه یه کی دیاریکراو له بهر مسوگه رکردنی ژيانی سه ریازه کان، نه مه ش وای له سه ریازه کان کرد بایه خی پی نه ده ن چونکه ده یانزانی که پاش ماوه یه کی کورت گونده کانیان لی ده سیننه وه، له نه جامدا گونده کان کاوی روی تیکرد و له روی نابوویره وه تیکچوو به شیوه یه ک، که نجینه ی بوه یه ی پی کاریکر بوو سه ره پای که نجینه ی گشتی خیلافه ت.

- بوه یهیه کان خویان له چوارچیه ی ده سلاټه که یان گیردا. هاوکات نه وه ی که له ناوچه کانی تری جیهانی نیسلامی روی ده دا پشتگو ی خست و به شداریان تیا نه کرد، نه مه ش ده رفه تیدا میرنشینی دیکه دابه ززی، نه و نه رکه بگریته نه ستو. وه کو (عه قیلی) یه کان له باکووری عیراق و هه ندی له ناوچه کانی جه زیره، (نه میری) یه کان له حران و په ها و رقه، (مهروانی) یه کان له دیاربه کر و میافارقین و هیتیش. نه مه ش بووه هزی پیکدادان له نیوان بوه یهیه کان و نیوان نه م هیزه په یدا بووانه.

- له سه ر ناستی ده ره کی، نه و بوه یهیه کان بایه خیان به که شه کردنی هیزی بیزه نته له سه رده می خانه واده ی مه قدونیدا نه دا، هه روه ها به ته مای ولاتی شام

نه بوون، كهوا هندی جار ململانییه کی توندی به خۆوه ده بیینی له نیوان تۆلۆنییه کان و نه خشییدییه کاندا له لایه کهوه، له نیوان خیلافهتی عه باسی و دهولهتی حه مدانی له لایه کی دیکه وه.

- سه بارهت به رۆژه لات، نهوا به شداریان نه کرد له گه ل سامانی و غه زنهویه کاندا له بهرگریکردن له ناوچه سنوورییه کان له گه ل هند و تورکه بته پرسته کان. زیاتر ناکۆکیه ناوخۆیه کانی ناو خانه واده که یان نه بهیشت گرنگی به کاروباری دهره کی بدهن یان سوورین له سه ره نه وه ی رۆلنیکی کاریگه ریان هه بی له جیهانی نیسلامیدا.

دهولهتی بوه بهی له عیراق و فارسدا له ژیر چه پۆکی سه لجوقیه کان روخا، (الملك الرحیم) له سالی (١٠٥٥/ك١٠٥٥)، دیل کرا، کاتیك (طغرلبك) ی سه لجوقی چوه ناو به غداده وه.

سەردهمی عەباسی چوارەم

سەردهمی دەسەلاتی سەلجوقی تورکی ٦٥٦.٤٤٧/ک/١٠٥٥.١٢٥٨ز

خێفەکانی سەردهمی عەباسی چوارەم و ماوهی خێلافەتی هەریەک
لهوان:

١٠٧٥-١٠٣١/ک/٤٦٧-٤٢٢ز	ئەبو جەعفەر عەبدوڵلا (القائم)
١٠٩٤-١٠٧٥/ک/٤٨٧-٤٦٧ز	ئەبو لقاسم محمد (المقتدی)
١١١٨-١٠٩٤/ک/٥١٢-٤٨٧ز	ئەبو لعەباس ئەحمەد (المستظهر)
١١٣٥-١١١٨/ک/٥٢٩-٥١٢ز	ئەبو مەنسور (الفضل المسترشد)
١١٣٦-١١٣٥/ک/٥٣٠-٥٢٩ز	ئەبو جەعفەری مەنسور (الراشد)
١١٦٠-١١٣٦/ک/٥٥٥-٥٣٠ز	ئەبو عەبدوڵلا موحەمەد (المقتفی)
١١٧٠-١١٦٠/ک/٥٦٦-٥٥٥ز	ئەبو (المظفر) یوسف (المستنجد)
١١٨٠-١١٧٠/ک/٥٧٥-٥٦٦ز	ئەبو موحەممەد ئەلحەسەن (المستضئ)
١٢٢٥-١١٨٠/ک/٦٢٢-٥٧٥ز	ئەبو لعەباس ئەحمەد (الناصر)
١٢٢٦-١٢٢٥/ک/٦٢٢-٦٢٢ز	ئەبو (نصیر) موحەمەد (الظاهر)
١٢٤٢-١٢٢٦/ک/٦٤٠-٦٢٢ز	ئەبو جەعفەری مەنسور (المستنصر)
١٢٥٨-١٢٤٢/ک/٦٥٦-٦٤٠ز	ئەبو ئەحمەد عەبدوڵلا (المستعصم)

سه‌رده‌می تورکه سه‌لجوقیه‌کان

سه‌لجوقیه مه‌زنه‌کان له خۆراسان و ئیران

- ۱- رکن الدوله أبوطالب طغریک ۴۲۹-۴۵۵/ک ۱۰۳۷-۱۰۶۳-از
- ۲- (عضد الدوله) ئەبو شوجاع ئەلنەب ئەرسەلان ۴۵۵-۴۶۵/ک ۱۰۶۳-۱۰۷۲-از
- ۳- (معز الدوله) ئەبو لفتح مولکشاهی یه‌که‌م ۴۶۵-۴۸۵/ک ۱۰۷۲-۱۰۹۲-از
- ۴- (ناصر الدین) مه‌حمود ۴۸۵-۴۸۷/ک ۱۰۹۲-۱۰۹۴-از
- ۵- (رکن الدوله) ئەبو (المضفر) برکیاروق ۴۸۷-۴۹۸/ک ۱۰۹۴-۱۱۰۴-از
- ۶- (جلال الدوله) مولکشاهی دووه‌م ۴۹۸ / ک ۱۱۰۴
- ۷- (غیاث الدین) ئەبو شوجاع موچه‌مه‌د ۴۹۸-۵۱۱/ک ۱۱۰۴-۱۱۱۷-از
- ۸- (معزالدوله) ئەبو (الحارث) سنجر ۵۱۱-۵۵۲/ک ۱۱۱۷-۱۱۵۷-از

سه‌لجوقیه‌کانی عیراق

- ۱- (مغیث الدین) مه‌حمود ۵۱۱-۵۲۵/ک ۱۱۱۷-۱۱۳۱-از
- ۲- (غیاث الدین) داوود ۵۲۵-۵۲۶/ک ۱۱۳۱-۱۱۳۲-از
- ۳- (رکن الدین) ئەبو تالیب (طغرل)ی دووه‌م ۵۲۶-۵۲۹/ک ۱۱۳۲-۱۱۳۵-از
- ۴- (غیاث الدین) ئەبو لفتح مه‌سعود ۵۲۹-۵۴۷/ک ۱۱۳۵-۱۱۵۲-از
- ۵- (معز الدین) ئەبو لفتح مولکشاهی دووه‌م ۵۴۷/ک ۱۱۵۲-از
- ۶- (غیاث الدین) ئەبو شوجاع موچه‌مه‌دی دووه‌م ۵۴۸-۵۵۴/ک ۱۱۳۵-۱۱۵۹-از
- ۷- (غیاث الدین) ئەبو شوجاع سوله‌یمان شاه ۵۵۴-۵۵۶/ک ۱۱۵۹-۱۱۶۱-از
- ۸- (رکن الدین) ئەبو (المضفر) ئەرسەلان شاه ۵۵۶-۵۷۱/ک ۱۱۶۱-۱۱۷۵-از
- ۹- (رکن الدین) ئەبو تالیب (طغرل)ی سێه‌م ۵۷۱-۵۹۰/ک ۱۱۷۵-۱۱۹۴-از

کوئای دهوله تی خیلافه تی عه باسی

خیلافه تی عه باسی و تورکه سه لجوقیه کان

دامه زانندی دهوله تی سه لجوقی

به دامه زانندی دهوله تی تورکه سه لجوقیه کان، سه رده میکی نوی گرنگ له میژوی خیلافه ت و ئیسلامدا سه ری هه لدا. جا کاتیک له سه ره تای سه دهی یانزهه مینی زاینی له روزه لاتدا ده رکه وتن، خلیفه هیچ ده سه لاتیکی راسته قینهی نه بوو و دهوله تی خیلافه تی عه باسی پارچه پارچه بوو بوو.

ئوه بوو ئه مه ویه کان له ئه نده لوس جیگیر بوو بوون، هه روه ها عوبه دیدیه کانیش له میسرو باکووری ئه فریقیا، به غدادیش هیچ ریگه چاره یه کی نه بوو جگه له وهی هه موو ئه مانه له ناو به ری.

سه باره ت به باکووری سوریا و جه زیره ی فورات، ئه وا بینیمان چون که وتنه دهستی گه لی رابه ری شوپشگیری عه ره ب که هه ندیکیان توانیان دهوله تیکی به هیژ دامه زینن. ئه وجا فارس و ناوچه کانی دوی رووبار ئه وا بنه ماله ی بوه یه ی دابه شیان کرد یاخود چه ند فرمانره وایه ک گرتیانه دهست که هه ر به کیکیان چاوه ری ده رفه تیک بوو رکابه ره که ی له ناو به ری، تاوه کو په شیوی سیاسی و سه ربازی سه رتاسه ری ولاتی گرتو. وتاری مه زه ب گه ری سونه و شیعه زیادی کرد به شیوه یه ک ئه وهی ته ماشای دهوله تی ئیسلامی بکر دایه، ده یوت دوا دوا ییه تی.

ئمه بوو حالی خیلافه تی ئیسلامی کاتیک میرنشین سه لجوقی له سه ر شانوی سیاسی ده رکه وت.

سه لجوقیه کان سه ریه هوزی (قنق) ی غه زی تورکین، ده گه رینه وه بقو باییره یه ک ئه ویش سه لجوقی کوپی (ده قاق) ه (١). ماله کانیان له بیابانه به رفراوان و پی

^١ الحسینی، صدرالدین بن علی: اخبار الدوله السلجوقیه ٢٧-٣. المستوفی: تاریخ کزیده: ٤٣٤. خواند امیر: حبیب

دهشته‌کاندا بووه که له چینه‌وه تاوه‌کو رۆخه‌کانی ده‌ریای خزر درێژ بۆته‌وه (١) مه‌زه‌بی سونیان له‌خۆ گرت، به‌جۆش و خروشه‌وه پشتگیریان کرد. له‌سالی (٢٣٧٥/ک/٩٨٥)ن له‌نیشتمانه‌ره‌سه‌نه‌که‌ی خزیانه‌وه بۆ ولاتی دوا‌ی روبرار و خوراسان کۆچیان کرد، نه‌وه‌ش به‌هۆی باری ئابووری خراپه‌وه له‌م ناوچه‌ بیابانیه‌دا یاخود به‌هۆی نه‌و شه‌پانه‌ی که له‌نیۆ هۆزه جیاجیاکاندا رویی ده‌دا، نه‌وه بوو روبه‌روی غه‌زنه‌ویه‌کان بوونه‌وه که‌وا ناوچه‌که‌یان کۆنترۆل کردبوو، ده‌ریان کردن.

له‌سالی (٤٣١/ک/١٠٤٠)ن سولتانان سه‌لجوقی (طغرلبک) پاش سه‌رکه‌وتنی به‌سه‌ر سولتان مه‌سعودی غه‌زنه‌وی له‌شه‌پی داندانقان(٢)، ده‌وله‌تییکی له‌خوراسان دامه‌زراند. خلیفه‌ی عه‌باسی (القائم) سالی دواتر وه‌کو سولتانیک دانی پێنا (٣).

سه‌لجوقیه‌کان به‌رده‌وامبوون له‌سیاسه‌تی فراوانخوازیان له‌فارسدا له‌چوارچێوه‌ی دانپێنانی خلیفه‌تی عه‌باسی، به‌مه‌به‌ستی له‌ناوبردنی هێزی بوه‌یه‌یه‌کان و رێخۆشکردن بۆ فراوانکردنی ده‌سه‌لاتیان له‌عێراق. نه‌وه‌بوو له‌سالی (٤٣٢/ک/١٠٤١)ن ده‌ستیان گرتسه‌ر (په‌ی) (٤) سالی دواتر چوونه‌ ناو جرجان و (طبرستان) وه‌ (٥)، له‌سالی (٤٤٢/ک/١٠٥٠)ن سولتان (طغرلبک) نه‌سفه‌هانی داگیر کرد و کردی به‌ پایته‌ختی خۆی(٦)، پاشان دوا‌ی چوار ساڵ هه‌ریمی نازه‌ریبێجان-یشی هینایه‌ ژێر رکێفی خۆی (٧).

ئابم شێوه‌یه‌ ده‌وله‌تی سه‌لجوقیه‌ مه‌زنه‌کان له‌ خوراسان و فارس-دا، دامه‌زرا، له‌شکره‌که‌یان له‌ ناماده‌کاریه‌کی ته‌واودا بوو بۆ چوونه‌ ناو عێراق وه‌.

السرب ٤٧٩٢.

^١ فاصری لرمینیوس: تاریخ بخاری: لا ١٢٧.

^٢ داندانقان ده‌که‌ویته‌ نیوان سه‌رخه‌س و مرو.

^٣ الراوندي ابو بكر محمد بن علي: راحة الحدود و اية السرور في تاريخ الدولة السلجوقية: لا ١٦٨-١٦٩.

^٤ الحميني: لا ١٠.

^٥ ابن الاثير: ب ٨٠ لا ٣٠٧.

^٦ هه‌مان سه‌رچاوه.

^٧ ابن العربي: ابوالفرج جمال الدين: تاريخ الزمان، لا ٩٠.

رهوشی ناو به‌غداد پینش کشانی سه‌لجوقیه‌کان به‌رهو رۆژناوا

رهوشی ناو به‌غداد، ئەو کاتەدا، شلوق و نا‌ئارام بوو، بە‌مەش رینگە خۆش بوو له بە‌رده‌م سه‌لجوقیه‌کان، چوونه ناوی، به‌وه‌ش عی‌راقیان خسته‌پال ده‌وله‌ته‌که‌ی خۆیان که له خۆراسان و ئی‌ران دایان مە‌رزاند. ئە‌مە‌ش به‌هۆی نا‌کوکی ناو‌خانه‌واده‌ی بو‌هیه‌ی. که‌وا مە‌ملانی و رکابەری له‌نیوان میره بو‌هیه‌یه‌کاندا په‌یدا بوو له‌لایه‌که‌وه، له‌ نیوان خۆیان و سه‌ریازه‌کاندا له‌لایه‌کی دیکه‌وه، هه‌روه‌ها نا‌زاوه و نا‌شوب له‌ ناو سه‌ریازه‌کاندا بلاو بو‌وه‌وه^(١)

له‌سالی (١٠٣٣/ک/٤٢٤) به‌شێ‌وه‌یه‌کی نا‌شکرا رکابەری له‌نیوان (جلال الدوله‌ی بو‌هیه‌ی و نیوان ئە‌بو کالیجاری برزای په‌یدا بوو، وتار بۆ ئە‌م خۆین‌رایه‌وه له‌ به‌غداد^(٢)). شاره‌که‌ بو‌وه گۆرپه‌پانیک بۆ نا‌زاوه گیتی و مە‌ملانی‌ی مه‌زه‌بی و خانه‌واده‌ی. کاتیک له‌سالی (١٠٤٤/ک/٤٣٥) (جلال الدوله‌) مرد، (الملك العزیز) کوری نه‌یتوانی ماوه‌یه‌کی زۆر ده‌سه‌لات بپاریزی، ئە‌مە‌ش پالنه‌ریک بوو بۆ ئە‌وه‌ی کالیجار پیتی له‌ ده‌سه‌لاتدا بچسپینی، له‌ سالی (١٠٤٥/ک/٤٣٦) له‌ به‌غداد جیگیر بی. ^(٣)

له‌ناکامی رکابەری ناو‌خانه‌واده‌که‌یاندا و به‌هۆی شۆرشی به‌رده‌وامی سه‌ریازه‌کان، نا‌ئارامی که‌وته ناو به‌غداد هه‌. خه‌لیفه‌ی عه‌باسی‌ش هه‌ستی به‌م په‌رته‌وازه‌یی و پاشا گه‌ردانی‌ی کرد، بینی که‌ ده‌وله‌تی بو‌هیه‌ی توانای نیه ره‌وشه‌که له‌ عی‌راق سه‌قامگیر بکات.

چوونه ناوه‌وه‌ی سه‌لجوقیه‌کان بۆ به‌غداد

کاتیک سه‌لجوقیه مه‌زنه‌کان نزیک‌ی عی‌راق بو‌ونه‌وه، ئە‌بو (الحارث) ئە‌رسه‌لانی بساسیری، که‌ په‌کێکه له‌ سه‌رکرده تورکه شیعه‌کانی بنه‌ماله‌ی بو‌هیه‌ی، به‌غداد و ده‌وربه‌ری کۆنترۆل کرد بوو و ده‌سه‌لاتیک‌ی گه‌وره‌ی هه‌بوو به‌شێ‌وه‌یه‌که له‌سه‌ر

^١ سرور، محمد جمال الدین: سياسة الماطمین الخارجية، ١٧٩٦.

^٢ ابن الاثیر: ب ٥٧٨.

^٣ ابن الاثیر: ب ٥٧٨.

دوانگه کانی عیراق و نه هواز وتاری بو ده خوینرا.

وهوای لیتهات هر یه که له خلیفه‌ی عه‌باسی و شای بوه‌یهی نه‌یاندته‌توانی به‌بی
ره‌زامه‌ندی نه‌وهیچ بریارنیک بدهن که په‌یوه‌ندی به کاروباری ده‌وله‌ته‌وه هه‌بیت. جا
نهم سه‌رکرده‌یه مه‌ترسیه‌کی راسته‌قینه بوو له سه‌رخیلانه‌تی عه‌باسی و ده‌وله‌تی
بوه‌یهی.

سه‌باره‌ت به مه‌ترسی له سه‌ر خیلانه‌تی عه‌باسی، نه‌وا له‌سالی (١٠٥٤/ک/٤٤٦) روونبوه‌وه، کاتیک ناکۆکی که‌وته نیوان خۆی و خلیفه نه‌لقام، که‌وای لیکرد روو له
(فاطمی)یه‌کان بکات و داوای یارمه‌تیا لیکات. (١)

سه‌باره‌ت به مه‌ترسی له سه‌ر ده‌وله‌تی بوه‌یهی، نه‌وا له و ناکۆکیه روون بووه‌وه که
له‌نیوان خۆی (الملك الرحيم)ی بوه‌یهی روویدا، نه‌مه‌ش هه‌رپه‌شه‌ی له‌ده‌سه‌لاتی
بوه‌یهیه‌کان ده‌کرد له عیراق پاش له‌ناوچوونی له‌ئێران له سه‌ر ده‌ستی سه‌لجوقیه‌کان.
له‌م که‌شه ناله‌باره‌دا، هر لایه‌نیک و بو به‌رژه‌وه‌ندی خۆی هه‌ولێ ده‌دا. سه‌باره‌ت
به خلیفه که‌وا متمانه‌ی نه‌مابوو به ده‌ورو به‌ره‌که‌ی، وای بیینی په‌یوه‌ندی کردن به
هیزی سه‌رکه‌وتوو له به‌رژه‌وه‌ندی نه‌ودایه، به‌تایبه‌تی نهم هیزه سونی مه‌زه‌به‌و ریز
له خیلانه‌ت ده‌گری و وه‌لاشی هه‌یه‌ بۆی. نه‌وه بوو داوای یارمه‌تی له سولتانی
سه‌لجوقی (طغرلبک) کرد، دژی بساسیری (٢).

سولتانیش نهمه‌ی به‌هه‌لزانی و به سوپاکه‌ی به‌ره‌و به‌غداد که‌وته‌پێ، له‌ سالی
(١٠٥٥/ک/٤٤٧) چوه‌ ناوی. خلیفه‌ش وه‌کو سولتانیک له سه‌ر هه‌موو نه‌و ناوچانه‌ی
که له ژێر ده‌ستی بوو دانی پینا، فرمانیدا له وتار ناوی به‌یترێ (٣).
ئا به‌م شیوه‌یه عیراق چوه‌ ناو بازنه‌ی ده‌سه‌لاتی سه‌لجوقیه مه‌زنه‌کان.

^١ ابن الاثیر: ب ٨٣٦٨.

^٢ الحسيني: ١٨٧.

^٣ ابن الاثیر: ب ٧١٦٨.

په یوه ندى نیوان خیلافه تی عه باسی و سولتانی سله جوقی

(طفرلیک) سیانزه مانگ له به غداد نیشته جی بوو، له م ماوه یه دا کاریان کرد بۆ پالپشتی کردنی ده سله لاتی سله جوقی له پایته ختی خیلافه ت و پته و کردنی په یوه ندى سله جوقیه کان به خلیفه وه. هه روه ها خیلافه تیش له لایه نی خۆیه وه کاری کرد بۆ به هیز کردنی رایه له کانی له گه ل ئه م هیزه تازه یه. ئه وه بوو خلیفه ئه لقانم، (نهرسلان خاتوون خه دیجه ی) کرد به هاوسه ری خزی، کچی داوود جفری به گ، برای (طفرلیک)، له سالی (١٠٥١/ك٤٤٨ن)، به مش، نزیک بوونه وه یه ک له نیوان مالی عه باسی و سله جوقی دروست بوو، ده سله لاتی سله جوقیه کان له عیزاق سه قامگیر بوو (١). له ناوه راستی ئه م سه رکه وتنانه ی که (طفرلیک) به دهستی هینا، بساسیری، له باره گا تازه که ی (ئه لره حبه) هه ستا به چه ند کوده تایه کی سه ربازی و سیاسی به مه بهستی ده رکردنی سله جوقیه کان له به غداد.

له سه رئاستی سه ربازی، سه رکه وت له داگیر کردنی موسل، پاش ئه وه ی سله جوقیه کانی شکاند له نزیک شنگال له سالی (١٠٥٦/ك٤٤٨ن)، که وته خۆسازکردن بۆ چوونه ناوه وه ی به غداد (٢). له سه رئاستی سیاسی، چونی بۆ ریزی (فاطمی) په کان راگه یاند، وتاری بۆ خلیفه ی (فاطمی) خویند که وا دیاری بۆ نارد، ئه مه ش بووه هۆی په شتیویه کی مه زه بی توند (٣).

له م کاته دا، (طفرلیک) به دهستی چه ندین ئاسته نگی ناوخۆیییه وه ده ینالاند، که ناچاری کرد له سالی (١٠٥٧/ك٤٤٩ن) له به غداد ده رچی و به ره و موسل بکه ویته ری تا سنوریک بۆ ئه و کیشانه دانئ که بساسیری دژی وروژاند بووی، ئه وه بوو دیاربه کری خسته ژیر رکیفی خۆی (٤)، پاشان گه رایه وه بۆ به غداد، خلیفه ش به خۆشحالییه وه

^١ البنداری، الفتح بن علي بن محمد : اختصار تاریخ دولة آل سلجوق. للامام عماد الدین محمد الاصفهانی : ١٢٤.

^٢ محمود و الشریف : سرچاوه یه کی پینشو ٥٦٢٧.

^٣ ابن الاثیر : ب ٧٧٤٨.

^٤ ابن الاثیر : ب ٨٣٤٨، ٧٧.

^٥ هه مان سرچاوه : ٧٧٧.

پیشوازی لیکرد و نازناوی ((ملك المشرق والمغرب)) ی لیتنا (۱) واته ((شای روزه‌لات و روزه‌تاوا))^۱ شام نازناووش نیشانه‌ی شه‌ویه که خلیفه دانی نا بۆ (طفرلیک) به‌و ولاتانه‌ی که له روزه‌لاتدا له ژیر ده‌سه‌لاتیتی، رزگی پیتدا روزه‌تاوا له (فاطمی) یه‌کان، بسینیته‌وه (۲).

پاشان شه‌ووه روویدا که (طفرلیک) تووشی گرفتیکی تازه بوو، شه‌ووش ئیبراهیم (ئه‌ینالی) ی برای له ولاتی شاخ لیتی یاخی بوو. بۆیه ناچار بوو جاریکی تر له به‌غداد ده‌رچی بۆ سه‌رکو تکرندی شه‌م یاخی بووانه. بساسیر-پیش شه‌می به‌ه‌لزانی، وه له (مانگی - ذي القعدة - سالی ۴۵۰ک/مانگی کانونی یه‌که‌م سالی ۱۰۵۸ز) دا چوووه ناو به‌غداده‌وه و بۆ ماوه‌ی یه‌ک سالی ره‌به‌ق بۆ خلیفه‌ی (فاطمی) وتاری خوینده‌وه (۳)، خلیفه‌ش ناچار بوو ده‌رچی بۆ (عانه) (۴)، په‌نای برد بۆ قورپه‌یشی کورپی به‌دران. که‌وته نامه‌ی نیری له‌گه‌ل (طفرلیک) داوای یارمه‌تی لیده‌کرد (۵).

وادیاره خیلافه‌تی (فاطمی)، به‌پیتی پتیویست به‌هیز نه‌بوو تا کۆمه‌کی بساسیری بکات و ده‌سته‌که‌وته‌کانی بیاریزیت، هه‌روه‌ها وادیاره زۆر متمانه‌ی به‌م پیاوه نه‌بوو، له‌به‌ر شه‌ووش، نه‌جولا بۆ فریاکه‌وتنی، جیه‌نیشت به‌ته‌نیا روبه‌پوی هه‌لوسته‌که‌ بێته‌وه له‌ به‌رده‌م هیزی سولتان که‌وا هینده‌ی پینه‌چوو گه‌راپه‌وه بۆ عیراق، پاش شه‌وه‌ی یاخی بوونی براکه‌ی دامرکانده‌وه. بساسیریش ناچار بوو له به‌غداد ده‌رچی چونکه نه‌یتوانی له‌به‌رده‌م سوپای سه‌لجوقی بوه‌ست، پاشان له سالی (۴۵۱ک/۱۰۵۹ز) کوژرا. (طفرلیک) پاش شه‌وه‌ی چوووه ناو به‌غداده‌وه، داوای له خلیفه کرد بگه‌رپته‌وه بۆ پایته‌خته‌که‌ی و له نه‌هره‌وان پیشوازی لیکرد و خوشحالی خۆی ده‌رپری به‌هاتنه‌وه‌ی

^۱ هه‌مان سه‌رچاره : ۸۰۷.

^۲ محمود و الشریف : ۵۶۳.

^۳ البنداری : ۱۸۷. الحسینی : ۱۹۷.

^۴ (عانه) : شارینگی ناسراوه له نیوان ئه‌لرقه‌و (هیش)، سه‌ر به‌ جه‌زیره‌یه. نزیکی فوراته. نزیکی (حدیثة الفرات)

یاخود (حدیثة النورة). الحموی : ب ۷۲ لا ۷۳.

^۵ ابن العبری : ۱۰۴.

(۱). به‌وش له عیراقدا پرسه‌که بۆلای سه‌لجوقیه‌کان له‌نگه‌ری گرت، بوونه دیارده‌یه‌کی نوێ له ژبانی خیلافه‌تی عه‌باسیدا. جا به‌شێوه‌یه‌کی گشتی هه‌لوێستیان به‌رامبه‌ر به‌ خیلافه‌ت له‌ هه‌لوێستی بوه‌یه‌یه‌کان جیاواز بوو، ئه‌وان رێزبان له‌ خیلافه‌ت ده‌گرت، چونکه‌ دیندار بوون ئه‌م رێزه‌ش له‌ بیروباوه‌پو په‌روه‌رده‌یان له‌سه‌ر مه‌زه‌به‌ی سونی، هه‌لقولاوه‌.

له‌لایه‌کی تروه‌ه، سه‌لجوقیه‌کان توانیان سه‌ر له‌نوی رۆژه‌لاتی ئیسلامی له‌ ژێر ئالای خۆیان یه‌ك بخه‌نه‌وه‌ و به‌رفراوانی بکه‌ن، له‌ رۆژئاوای ئاسیاوه‌ تا سنوری بوسفۆر، ئه‌وه‌ش له‌ رینگای جیهاد کردن دژی ده‌وله‌تی بیزه‌نتی، توانیان زۆربه‌ی ولات بستی‌نه‌وه‌.

په‌یوه‌ندی نێوان خیلافه‌تی عه‌باسی و سولتانی سه‌لجوقی نزیکه‌ی هه‌ژده‌ ساڵ به‌باشی به‌رده‌وام بوو له‌و ساته‌ی که (طغرلبک) دامه‌زراندنی ده‌وله‌ته‌که‌ی له‌ خۆراساندا راگه‌یاند. زیاتر ئه‌وه‌ له‌ لومه‌رجی سیاسیه‌ی که‌ باس کرا، وایکرد په‌یوه‌ندیان پته‌و بێ. به‌لام به‌ هۆی هه‌ولدانی (طغرلبک) بۆ پاوانه‌کردنی هه‌موو ده‌سه‌لاته‌کان له‌ عیراقدا ته‌نانه‌ت ئه‌وه‌ی که‌ په‌یوه‌ندی به‌ خه‌لیفه‌شه‌وه‌ هه‌بوو، ناکۆکی که‌وته‌ نێوان هه‌ردوولا، سه‌ره‌پای ئه‌وه‌ی که‌ ده‌رامه‌تی دارایی عیراقی بۆ گه‌نجینه‌ی سه‌لجوقی هه‌لته‌گرت. جا پیش ئه‌وه‌ی بگه‌رێته‌وه‌ بۆ پایته‌خته‌که‌ی - په‌ی - کارمه‌ندیکی سه‌لجوقی که‌ ناوی (ئه‌لعه‌میدی) لێنا وه‌کو جیگری خۆی له‌ به‌غداد دانا (۲).

هه‌روه‌ها کارمه‌ندیکی له‌ ژێر فه‌رمانی ناوبراو بۆ پاراستنی ئاسایش دانا که‌ ناسراو بوو به‌ (الشحنه) (۳) جا ده‌سه‌لاتیکی گه‌وره‌ی هه‌بوو ته‌نانه‌ت به‌ سه‌ر خه‌لیفه‌شدا. هه‌یزکی سه‌ربازی بۆ پارێزگاری کردنی تێدا به‌جێهێشت، چه‌ند شارێکی تایبه‌تکرد بۆ که‌سه‌ تایبه‌ته‌کانی خۆی (۴) ئا به‌م شێوه‌یه‌ خه‌لیفه‌ی عه‌باسی به‌ته‌واوه‌تی بێ

^۱ ابن‌عمرائی: ۱۶۱، ۱۶۲.

^۲ ابن‌الاثیر: ۸۷، ۸۸.

^۳ هه‌مان سه‌رچاوه: ۸۹.

^۴ هه‌مان سه‌رچاوه: ۷۲، ۸۹.

دهسه لات بوو، جيگره کانی سولتان زالبيون به سهر دهسه لاتندا.

ئوهی که کاره کهی خه ستر کرد، هه ولدانی سولتان بۆ به ستنه وهی هه ر دوو مالی عه باسی و سه لجوقی به ژن و ژنخوایی. ئه وه بوو کچی خه لیفه ی هینا، به م کاره ش سنوری دابونه ریتی خیلافه تی عه باسی به زاند، ئه مه ته ماحیکه پیتشتر که س هه ولی بۆ نه دابوو. (١)

وادیاره ئه م هه نگاهه هۆکارێک بۆ پالپشتی کردنی دهسه لاته سیاسی که ی به رایه لیکه ئه ده بی به هیز له گه ل خیلافه تی عه باسیدا. به لام زیاتر سه لجوقیه کان ته ماحی پۆستی خیلافه تیان کرد، نه گه رچی یه کێک له مه رجه کانیان نه بوو ئه وه ش (نسب) بوو واته ره چه له ک، چونکه ئه وان عه جه م بوون. جا بیر کردنه وه ی (طفرلبک) جیگیر بوو له سهر هینانی کچی خه لیفه به ئومیدی ئه وه ی کورپکی لی بخاته وه شه رعیه تی ره چه له کی هه بی و به پالپشتی سه لجوقیه کاندایه ته ته ختی خیلافه ت (٢).

کاردانه وه یه کی نه رینی هه بوو له سهر ئه م پرسه، ئه وه بوو خه لیفه ئه لقائم چارپس له مه و داوای لیبور دنی له سولتان کرد، به لام سولتان رازی نه بوو، ئه ویش ناچار بوو داواکه ی په سه ند بکات و له سالی (٤٥٥/ک/١٠٦٣) ان کچه که یدا به شوو (٣). جا کاتیک سولتان شینی سه لجوقیه مه زنه کان که وته ده سستی ئه لپ ئه رسه لان له سالی (٤٥٥/ک/١٠٧٣) ان، بارودۆخه که هه روه کو خۆی مایه وه، ده سه لاتداری سولتان و بی ده سه لاتی خه لیفه. ئه وه بوو له سالی (٤٥٨/ک/١٠٦٦) ان، سولتان، مه لکشای کورپی کرد به جینشینی خۆی و فرمانیدا له سه رجه م ئه و ولاتانه ی که حوکمی ده کات وتاری بۆ بخوینریته وه به به غدادیشه وه، بی ئه وه ی پرس به خه لیفه بکات له و دامه زراندنه و له و وتاره. به فه رمی پیتی نه وت تا سالی (٤٦٤/ک/١٠٧٢) ان، واته پاش شه ش سال (٤). هه روه ها سولتان له هه مان سالدای (ئبو لهعلا موحه ممه دی کورپی ئه لحوسه یین) ی کرد به وه زیر به بی پرس به خه لیفه بکات، که وا ئه م هه لسوکه وته ی پیتناخۆش بوو، به

^١ البنداری: لا ٢١

^٢ امین، حسین: تاریخ العراق فی العصر السلجوقی ١٣٥٤-٣٦.

^٣ الحمینی: لا ٢١.

^٤ ابن الاثیر: ب ١١١٤٨، ١٠٣.

دهستيوهردان له کاروباری تايبه‌تی خيلافهت داينا و رازی نه‌بوو له‌سەری^(١).
 خەلیفه، له سەردهمی سولتان مه‌لکشاه تووشی سووکایه‌تی پیکردنی زۆر بوو،
 هەندی له‌جیگره‌کانی سولتان زاتیان کرد هاوبه‌شی بکەن له‌هەندی دیارده‌ی ئایینی
 تايبهت به‌ خۆیدا. (سعد الدوله) کوهرائین، به‌پرسی پۆلیسی به‌غداد، به‌ زۆری
 زۆرداره‌کی له‌ به‌ردهم مائی خۆی ده‌هۆلی لێدا^(٢).

له‌ دوا دوايي حوکمرانی ئەم سولتانەدا، په‌یوه‌ندی له‌نیوان خۆی و خەلیفه خرابتر
 بوو، تاوه‌کو بپاریدا له‌ به‌غداد ده‌ری بکات و پایته‌ختی خيلافهت بگوازێته‌وه‌ بۆ
 ئەسفه‌هان، بۆ ئەوه‌ی ریگه‌ بۆ دامه‌زاندنی کچه‌زاکی وه‌کو خەلیفه‌یه‌کیش بکات^(٣)
 به‌لام قه‌ده‌ر چاوه‌پوانی سولتان بوو. خەلیفه‌ش له‌لابردنی رزگاری بوو^(٤).

له‌پاش مردنی مه‌لکشاه له‌سالی (٤٨٥/ك/١٠٩٢)ن ده‌وله‌تی سه‌لجوقیه‌ مه‌زنه‌کان
 به‌هۆی ئەو مملانی نیوان کۆپه‌کانی، تووشی دووبه‌ره‌کی ولاوازی بوو^(٥). جا ئەوه‌ش
 ره‌نگی دایه‌وه‌ سه‌ر خيلافه‌تی عه‌باسی که‌وا به‌پیتی به‌رژه‌وه‌ندی خۆی کاری ده‌کرد تا
 له‌ته‌وقی سه‌لجوقیه‌کان رزگاری بی. ئەوه‌ بوو هەندی جار رۆلی ته‌ماشاکه‌ری ده‌بینی
 له‌م مملانی یانه‌دا، هەندی جاریش هەر جارێک دانی به‌ هیزیک دانا، جاروباریش دانی
 به‌ دوو که‌س له‌ یه‌ک کاتدا دانا، یاخود به‌ سه‌رکه‌توه‌که‌یان، بۆ ئەوه‌ی هیزه
 سه‌لجوقیه‌کان به‌گۆیه‌ک بدا.

خەلیفه (المسترشد) و خەلیفه‌کانی پاشیشی ئەم ده‌رفه‌ته‌یانه‌ قۆسته‌وه‌، که‌وتنه
 هینانه‌وه‌ی ده‌سه‌لات بۆ خيلافه‌ت^(٦)، دوورکه‌وتنه‌وه‌ی سه‌لجوقیه‌ مه‌زنه‌کان له‌ به‌غداد
 زیاتر یارمه‌تی دان له‌سه‌ر ئەم کاره‌، چونکه‌ خەلیفه له‌ ژێر ده‌سه‌لاتی راسته‌وخۆی
 سولتانی سه‌لجوقی نه‌ما، جا ئەم خەلیفه‌ش هه‌نگاوی باشی نا له‌م ریزه‌یه‌دا، به‌لام له‌

^١ البنداري: ٤٥٤.

^٢ البنداري: ٥٥٤.

^٣ ابن الاثير: ب ٨ لا

^٤ ابن عمرائي: لا. ابن خلکان: ب لا.

^٥ يه‌کێک له‌ دهرنه‌نجامه‌کانی ئەم ناکوکیه‌ نوره‌ بوو سولتان مه‌حمودی کۆری مه‌لکشاه حوکمی عێراقی جیاکرده‌وه‌،
 به‌وه‌ش ده‌وله‌تی سه‌لجوقیه‌کانی عێراقی دامه‌زاند، که‌وا له‌ ده‌وله‌تی سه‌لجوقیه‌ مه‌زنه‌کان جیا بووه‌وه‌. که‌ له
 خۆراسان و نیران حوکمی ده‌کرد.

^٦ Arnold: The Caliphate: p ٨٠

کۆتاییدا بووه قوربانی ههوله‌که‌ی (١) پاشان (المقتفی) له‌سه‌هه کۆتاییه‌کانی
حوکمرانیدا، گۆرانی بارودۆخی سیاسی دژ به به‌رژه‌وه‌ندی سه‌لجوقیه‌کانی به‌هه‌لزانی،
توانی به‌شیکێ ژۆر له‌و ئامانجه به‌دیبینی. که‌وا (المسترشد) سه‌رنه‌که‌وت له‌ به‌دی
هینانی.

له‌سه‌الی (١١٤١/ک/٥٣٦)، سولتان سنجه‌ر، که‌ دواین سولتانی سه‌لجوقیه مه‌زنه‌کانه،
له‌به‌رده‌م (قه‌راختانی) به‌کاندا دۆرا. هه‌روه‌ها له‌سه‌الی (١١٤٦/ک/٥٤١) ناکۆکی
خانه‌واده‌یی له‌ خۆراسان و عێراق ده‌ستی پێکرده‌وه.

ئه‌مه‌و له‌ کاتیکدا خه‌لیفه‌ خه‌ریکی به‌هێز کردنی ناوه‌ندی خیلافه‌ت بوو له‌ روی
سه‌ریازیوه. ئه‌وه‌ بوو فه‌رمانی کرد به‌ خه‌لکی. چه‌که‌کان کۆیکه‌نه‌وه‌ و که‌ندڕ له
ده‌رووبه‌ری به‌غداد هه‌لکه‌نن و په‌رژینه‌کانی تۆژهن کرده‌وه (٢).

سه‌الی (١١٤٨/ک/٥٤٣) به‌سه‌ره‌تایه‌کی راسته‌قینه‌ داده‌نری بۆ بوژانه‌وه‌ی
خیلافه‌تی عه‌باسی، ئه‌مه‌ش له‌ ئه‌نجامی ده‌سته‌وسانی سولتان مه‌سه‌ود سه‌لجوقی
فه‌رمانپه‌وای عێراق له‌ ملکه‌چ کردنی میره‌کانی ده‌رووبه‌ری که‌وا دژی راپه‌پین، ئه‌مه‌ش
ده‌رفه‌تیکێ به‌ خه‌لیفه‌دا ده‌وله‌ت راپه‌پینی.

جا کاتیک سولتان مه‌سه‌ود له‌سه‌الی (١١٥٢/ک/٥٤٧) کۆچی دوایی کرد، ده‌وله‌تی
سه‌لجوقی له‌ عێراق کۆله‌که‌یه‌کی سه‌ره‌کی له‌ده‌سته‌دا، بۆیه‌ لاواز بووه‌وه‌ و په‌شێوی
که‌وته‌ ناوی، له‌ ئاکامدا به‌ره‌ به‌ره‌ ده‌سه‌لاتی سه‌لجوقی له‌ عێراقدا که‌م بووه‌وه‌ تا
ئه‌وه‌ی به‌ ته‌واوه‌تی نه‌ما.

یه‌که‌م شت که‌ خه‌لیفه‌ (المقتفی) له‌پاش مردنی سولتان مه‌سه‌ود، ئه‌نجامی دا،
بریتی بوو له‌ زه‌وتکردنی مولکه‌کانی (شحنه - هینزی پاراستنی ئاسایشی ناوشاری
به‌غداد)، ئه‌و کارمه‌ندانه‌ی لا‌برد که‌ سولتان دایمه‌زراندبوون و کارمه‌ندی متمانه
پێکراوی له‌ باتیان دانا (٣)، پاشان سوپایه‌کی ئاماده‌ کرد و شه‌ری پێکردن له‌گه‌ل

^١ خه‌لیفه‌ ئه‌لموسترشد ویستی سوود له‌و مملاتییه‌ وه‌ریگری که‌ له‌ نیوان سولتان (طغرل)ی کوری موحه‌مه‌د و
سولتان مه‌سه‌ودی برای به‌ریا بوو. ده‌ریاره‌ی ئه‌م رووداوانه‌ بگه‌رێوه‌ بۆ ابن الاثیر: ب ٨٥٧، ٣٤٩.

^٢ ابن الاثیر: ب ٨٥٧، ٣٥٢.

^٣ ابن الاثیر: ب ٣٢٠، ٣١٦.

(شحنه)ی به بغداد-دا و شکاندنی و حله و کوفه و واست-ی لی سنده وه (۱).
خلیفه سیاستی لیدانی هیزه سه لجوقیه کان به یه کدا، گرته بهر بق ئه وه ی سوود له
دوبه ره کی میره کانی ناومالی سه لجوقی وه رگری، ئه وه بوو له سالی (۱۱۵۶/ک/۱۱۵۶)ن
سوله یمان شاهی کوری مه حمود کرد به سولتان له سهر عیراق، ههروه ها مه لکشاهی
برای کرد به جینشین، پاشان بق جه نگانندی سولتان موحه مه دی دووه م ره وانه ی
کردن (۲).

رهوشی ده ولته تی سه لجوقیه کان له عیراقد له پاش مردنی موحه مه دی دووه م
له سالی (۱۱۵۹/ک/۱۱۵۹)ن خراپتر بوو، جینشینه کانی هه ولیاندا ده سه لاتی پیشوویان
بگه پینته وه، به لام دووچاری به ره لهستی به هیزی خلیفه کان بوونه وه، میژوونوسی
سه لجوقی (البنداری) گوزارشت له م هه لویتسه شله ژاوه ده کات ده لیت: ((ترس که وته
دلایانه وه له به بغداد و له داگیر کردنی ناومید بوون، بویه نه شاه روی تیکرد و نه
سولتان که وته ری بوی)) (۳).

خه باتی خلیفه کان له پیناوه ده رباز بوون له کۆت و به ندی سه لجوقی هه ر به رده وام
بوو تائه وه ی له سه رده می خلیفه (الناصر) به ته واوه تی سه ربه خو بوون و ده سه لاتی
خلیفه گه یشته لوتکه. ده سه لاتی سه لجوقی له عیراق و رۆژئاوای فارس له ناوچوو،
به لام هه وله کانی خیلافهت بق سه پاندنی ده سه لاتی به سه ر فارسدا سه رنه که وت،
هه رچه نده توانی نه هواز بگه پینتته وه.

به کوشتنی سولتان سنجه ره سه ر دهستی (غن)ه کان ده ولته تی سه لجوقیه
مه زنه کان له سالی (۱۱۵۲/ک/۱۱۵۲)ن له ناوچوو، له کاتیکدا به کوشتنی سولتان (طغرل)ی
سیهه م له سه ر دهستی (علا الدین) یشی خه وارزمشاه ده ولته تی سه لجوقیه کان له
عیراقد له ناوچوو (۴). له ناکامی ئه م گورپانکاریه، ده ولته تی خیلافهتی عه باسی چوو ناو
ماوه ی سه ربه خوویی راسته قینه که تاوه کو سالی (۱۲۵۸/ک/۱۲۵۸)ن به رده وام بوو (۵).

^۱ هه مان سه رچاوه: ۲۲۷.

^۲ الراوندی: ۲۸۲۷. ابن الاثیر: هه مان سه رچاوه: ۴۹، ۴۸۷.

^۳ البنداری: ۲۶۸۷.

^۴ ابن الاثیر: ب ۲۲۰، ۲۵۵، ۷۹.

^۵ الزهرانی: سه رچاوه یه کی پیشوو: ۶۷۷.

قۇناغى كۇتايى له حوكمى دهولته تى خيلافه تى عه باسى

۱۱۵۸-۱۱۹۴/ك۶۵۶-۵۹۰ز

دهولته نه تابه گى - شاهه كان - مه غۇله كان

له ناكامى لاواز بوونى سه لجوقيه كان له دوا دوايى سه رده مه كه ياندا ده ولت كه ليكى سه ربه خۇ له چوار چيويه ده ولته تى خيلافه تى عه باسىدا دامه زرا، ناسران به ده ولته تى كانى نه تابه گى، كه ره گو پيشه يه كى توركيان هه يه. (نه تابه گ: وشه يه كى توركيه له دوو وشه پيگه اتوره: نه تا: په روه رديار، به گ: مير، واته: په روه رديارى مير).

نه تابه گه كان له كوشك و نه لارى سه لجوقيه كاندا پيگه يين، نه وهش چونكه سه لجوقيه كان سيسته ميكيان داهينا له سه ر كرينى كويله توركه كان هه ستا بوو، نه و جا ده يانكرده نساو كوشك و نه لارى سولتانه كاندا بۇ خزمه تكارى، به تاييه تى په روه رده كردنى منداله كانيان، سه ره پاي گرته ده ستى كارى گشتى.

نه مانه پۇستى ئيدارى و سه ربازى گه وره يان گرته ده ست ته نانه ت گه يشتنه پۇسته كانى سه روكايه تى، جا به رپابوونى مملانئى ناومالى سه لجوقى له پاش مردنى سولتان مه لكشاهى يه كه م-يان به هه لزانى بۇ سه پاندى ده سه لاتيان به سه ر نه و ناوچانه ي كه له ژير حوكمرانى خۇياندا بوو. كه وتنه پيشبركى له ناوى خۇياندا هه ر يه كىكيان ده يويست فراوانخوазى له سه ر حيسابى نه وهى يتر بكات. به وهش مملانئيه كى نه تابه گى ناوخويى به رپابوو هاوشيوه مملانئى ناوخويى سه لجوقيه كان.

ناويانگترين ده ولته تى كانى نه تابه گى: كيفا و ماردىن و ديمه شق و دانشمەند و موسل و جه زيره و نازه ريبينجان و فارس.

له ته نيشتيان چەند ده ولته تىكى ديكه دامه زرا، نه وهش چونكه سولتانه سه لجوقيه كان جيگريان دانا له وه ريمانه ي كه له ژير ده سه لاتياندا بوو، جا نه م

جیگرانه، هریمه کانیان زه و تکرده و جیایان کرده وه و کورپه کانیان کرد به میرانگری خویان، ئه وه بوو نازناوی (شاهه کان) یان له خویان نا. ناویانگترینی ئه م شاهانه: شاهه کانی خه واریزم و شاهه کانی ئه رمینیا.

ئا به م شیوه یه ده ولته کانی ئه تابه گی و شاهه کانی خه واریزم، مولگی سه لجوقیه کانیان بق مایه وه، ئه مه ش رتی خوشکرد بق سه ره له دانی قوناغیک تیایدا خه لیفه عه باسیه کان سه ره به ست بن و هه موو ده سه لاته کانیان بگه رپینه وه، هه روه ها ئه م لاوازی و دووبه ره کیه ده رفه تی بق رۆژئاوی ئۆرپی ره خه ساند جهنگی (صلیبی - خاچپه رسته کان) دژی ولاته ئیسلامی له هه ریمه کانی ولاتی دوی روبرار و فارس و عیراق ده ستپیکاته وه، له لایه کی دیکه وه، ئه وا بوو به غدادیان ویرانکرد و ده ولته تی خیلافه تی عه باسیان له ناو برد.

جا له بهر ئه وه ی روخاندنی ئه م ده ولته له سه ر ده ستی ئه م مه غولانه بوو، ئه وا ده بی کورته باسیکی میژووی ئه م گه له بکه ین پیش باسکردنی هه لومه رچی روخاندنی ده ولته تی خیلافه تی عه باسی.

پینگه یشتنی مه غوله کان

ئه وه ی راستی بی ده رچوونی مه غوله کان له نیشتیمانی ره سه نی خویان که له ناوه راستی ئاسیادایه، به ره و جیهانی ئیسلامی، نیشانه ی ئاستیکی به رزه له په یوه ندیبه کانیان به ده ولته تی خه واریزمی. هه ر ئه وه نده گزنگی سه ده ی حه وته می کۆچی ده رکه وت، جیهانی ئیسلامی به گورپه اتنی له شکره کانی مه غولی به خۆوه بینی له باکووری رۆژه لاتی ئاسیاوه به شیوه ی کۆمه ل کۆمه لی له یه ک نزیک و له یه ک دوور، کاریگه ری نزیک و دووری هه بوو له روهه کانی سیاسی و ئابووری و ئاینی و رۆشنیبری. مه غوله کان جگه له کۆمه لی هۆزی ره وند هه چی تر نه بوون، له بانێ مه غولیا باکووری بیابانی غوبی پینگه یین. له سه ر زێ یه کانی روبراری ئامور ژیان، زالبوون به سه ر ئه و ناوچانه ی که ده که ونه نێوان ده ریاچه ی بایکال له رۆژئاواوه و چیاکانی

كانكان له سەر سنووری مه نشۆریا له رۆژه لاتەوه (١).

له نێوان تاكه كانى مه غۆلدا (تيموجين) مه لكهوت كه وا هۆزه مه غۆليه كان به رابەر مه ليان بژارد، ناوی (جهنگيزخان) ی هه ليارد واته (گهردن كه چكهرى خه لكى). ئه وه بوو نيمپراتۆريه تيه كى به رفراونى دامه زراند له چينه وه به ره و رۆژه لات دريژ بووه وه تا وه كو سنوورى عيراق و ده ريباى خزد و ولاتى روس به ره و رۆژئاوا، ولاتى هند به ره و باشوور.

هه لومه رجي فراوانخوازى مه غۆل به ره و روى جيهانى ئيسلامى

ئا له م كاته دا، خه واريزميه كان جى سه لجوقيه كانيان گرت وه له حوكمرانى ناوچه كانى رۆژه لات له جيهانى ئيسلاميدا، له ولاتى دواى روبرار و خوراسان و ئيران، رابره كانيان كه وتنه ده ستيوه ردان له كاروبارى خيلافه تى عه باسى تا ئه وه ي پيارياندا به غداد، داگير بكن (٢).

ئه وه بوو عه لانه دين موحه ممه دى خه وازم شاه كه وا جى (تكشى) باوكى گرت وه، ته ماخى هه بوو ئه م خواسته به دى به ينى و ده سه لات له ده ستى خه ليفه ي عه باسى (الناصر) بسنيتته وه (٣). به لام له ژير فشارى مه غۆلى كه وا كه وتنه دامالينى ولاته كى، سه ره پاى ته نگ پيه ه لچينى ميره كان بوى، ناچار بوو پاشه كشى بكات (٤) له نه نجامى ناكوكى نيوان خۆى و خه ليفه، نه ميان داواى پالپه شتى مه غۆله كانى كرد بۆ ئه وه ي سولتانى خه واريزمى خه ريك بكن تا شه پى له كۆل خۆى بكاته وه و له عيراق دوورى بخاته وه (٥). ئه وه بوو نوسراويكى بۆ جهنگيز خان نارد هانى ده دا بۆ

^١ الجوينى: عكا ملك: تاريخ قاهر العالم ب ١١ ٦٠.

^٢ هممان سمرچاوه: ب ٢٢ ٢٩-٣٠.

^٣ ئه م سولتانه ييرى له دامه زراندنى خيلافه تى عه له وى ده كرده وه له جى خيلافه تى عه باسى. جى باسه ئه وشيعه مه زه مپ بوو. ده رياره ي هۆكاره كانى ته ما هكردنى سولتانى خه واريزمى له به غداد بگه رتوه بۆ: محمد عبدالباسط عبدالهادى محمد: الشرق السلامى من ظهور السلاجقة حتى زوال دولة الخلافة العباسية. ١٣٥-١٣٦.

^٤ اقبال: ٣٣٢، ٣٣٣.

^٥ ابن الاثير: ب ٣٦١٦٩.

ولاته نیسلامیه‌کان بی و به‌لینی پیدایا وکارای بکات له لیدانی خه‌وارزمیه‌کاندا (۱).
 به‌لام وپیرای‌گه‌یشتنی ئەم نامه‌یه بۆ‌مه‌غۆله‌کان، ئەوا هۆکاری هیرشی‌جه‌نگیزخان
 نه‌بوو بۆ‌سه‌ر ده‌وله‌تی خه‌وارزمی. چونکه ئەو کاته‌ی که نامه‌که‌ی خه‌لیفه‌گه‌یشت،
 رابه‌ری مه‌غۆلی ولاتیکی زۆری داگیر کردبوو و به‌ره‌و رۆژئاوا فراوانی کردبوو به‌جۆرتیک
 سنوری ولاته‌که‌ی نزیک‌سی سنوری ولاتی خه‌وارزمی بووه‌وه، توانی په‌یماننامه‌یه‌کی
 بارزگانی له‌گه‌ڵ خه‌وارزمیه‌کاندا مۆر بکات. له‌به‌ر ئەوه‌ش هیچ باه‌خه‌یه‌کی به‌نامه‌که‌ی
 خه‌لیفه‌نه‌دا (۲).

وادیاره‌کاره‌ساته‌که به‌رپوه‌بوو، هۆکاره‌که‌شی ده‌گه‌رینه‌وه بۆ‌یه‌کێک له‌م نێرده
 بازرگانیانه، کاتیک‌جه‌نگیزخان کاروانیکی بازرگانی بۆ‌رۆژئاوای ئاسیا نارد بۆ
 بازرگانی کردن له‌بازاره‌کانی خه‌وارزم. جا کاتیک‌گه‌یشته‌شاری (ئه‌وتران) که
 ده‌که‌وینه‌سه‌ر رووباری سیحون. ئەینال‌خان، فه‌رمانپه‌وای شاره‌که، ده‌ستی به‌سه‌را
 گرت و هه‌موو تاکه‌کانی گوشت و که‌لوپه‌له‌که‌ی تالانکرد (۳).

جه‌نگیزخان نه‌یتوانی چاوپۆشی له‌م کاره‌بکات، به‌تایبه‌تی پاش ئه‌وه‌ی که
 سولتان داوای راده‌ستکردنی فه‌رمانپه‌وای شاری (ئه‌وتران) ره‌تکرده‌وه. بۆیه
 له‌شکرکیکی بی شوماری ناماده‌کرد و هیرشی‌کرده‌سه‌ر خاکی خه‌وارزم. له‌سالی
 (۱۲۲۰/ک/۱۱۷) هه‌ریمی دوا‌ی رووباری گرت و پایته‌ختی خه‌وارزم به‌ده‌ستپوه
 روخا (۴).

عه‌لانه‌دین-یش هه‌له‌هات (له‌ترسی مه‌غۆله‌کاندا، که‌وا خۆراسانیا‌ن گرت) و له‌یه‌کێ
 له‌دوورگه‌کانی ده‌ریای قه‌زوین له‌سالی (۱۲۲۱/ک/۱۱۸) کۆچی دوا‌یی کرد (۵).
 له‌سالی (۱۲۲۲/ک/۱۱۹) جه‌نگیزخان هه‌ریمه‌کانی رۆژئاوای به‌جیه‌ه‌شت پاش ئه‌وه‌ی

Lamb. H: Jengkis khan: p ۱۱۶ ۱

Curtih :The Mongols :p.۹۹. ۲

النسوی : سیره جلال الدین منکبرتی: ۸۶. ۳

بمسهر هاته‌کانی روخانی ولاتی دوا‌ی رووبار له‌لای (الجوینی) بخرینه‌وه: ب ۱۳۵.۱۱۰. ۴

النسوی: ۲۳. ۵

که ده سلاطین مه غؤل له ههردوو هه ریمی دواى روبرار و خوراسان به شیوه یه کی ته واوه تی چه سپا (١).

روخانی دهوله تی خیلافه تی عه باسی

مه غۆله کان، پاش مردنی جهنگیز خان له سالی (٦٢٣ک/١٢٢٧ن)، له چوارچینه ی سیاسی ته تیکى فراوانخواریدا، کشانیان به ره و ناوچه کانی رۆژئاواى ئاسیادا ده ستپینکرده وه، شه وه بوو مهنگو خان که وا بووه رابه ری مه غۆله کان له سالی (٦٤٦ک/١٢٢٨ن)، سه رکردایه تی هه لمه تیک به (هۆلاکو) ی برای سپارد بو سه ر فارس، ته منی کرد شه ولاتانه ی که له عیراق درێژ بوته وه تا وه کو شه و په ری میسر بخاته ژیر رکیفی خۆی. په یوه ندى له گه ل خیلافه تی عه باسیدا له م چوارچینه یه دیاری کرد: شه گه ر گوێزایه لی کرد و دۆستایه تی خۆی نواند شه و هیچی لی نه کات، به لام شه گه ر یاخی بوو و گوێزایه لی نه کرد، شه و ده بی له ناوی بیات. تا نه بیته ته گه ره یه که له ری کشانی مه غۆله کاند (٢).

له لایه نی خۆیه وه، هۆلاکو پلانیکی سه ربازی دانا، که یه که م جار ئیسماعیلیه کان له ناو بیات، پاشان هێرش بکاته سه ر ناوچه کانی رۆژئاوا تا ده گاته میسر له قوناعی دووه مدا. جا پاش شه وه ی ئامانجی یه که می هینایه دی که وته ری بو هینانه دیی ئامانجی دووه می.

ره وشى ناو به غداد، له و کاته دا، زۆر خراپ بوو، شه وه بوو خه لیفه ی عه باسی (المستعصم) ناسراو بوو به جدی نه بوونی له به رپه وه بردنی کاروباری گشتی (٣)، خۆی بو ربه رپه ونه وه ی کشانی مه غۆله کان ئاماده نه کرد، چونکه پیتی وابوو ده توانی فیللیان لیبیکات و له به رده م مه ترسیان خۆی راگری (٤). هه ره ها شه و کاته لایه نه

^١ العریضی : السیدالباز: المغول ١٤٢٧.

^٢ رشید الدین جامع التواریخ، تاریخ المغول فی ایران: ب ٢٣٧.٢٣٦٧.

^٣ ابن الطلقا: الفخری فی الاداب السلطانیة: ٣٣٧.

^٤ الصیاد، فؤاد عبدالمعطي: المغول فی التاريخ. ٢٥٢٧.

به هیزه‌کان له به‌غداد زیاتر بوون و ناکۆکی که‌وته نێوانیان به‌هۆی هۆکاری سیاسی و مه‌زه‌به‌یی. خه‌لیفه‌ش ده‌سته‌وسان وه‌ستا بوو و نه‌یده‌توانی سنوورێک بۆ کێشه‌کان دانی، له‌ئه‌نجامی ئه‌وه‌ش ئاستی ناکۆکی له‌نیوان (موجاهیده‌دین ئه‌یبه‌ک دواتدان‌ی بچووک، که‌ سونی مه‌زه‌ب بوو، نێوان (موئه‌ی‌ده‌دینی کورپی ئه‌له‌لقه‌می)، وه‌زیری (المستعصم)، جا شیععه‌ بوو. ئه‌مه‌ش کاریگه‌ریه‌کی خراپی هه‌بوو له‌سه‌ر شیواندنی بارودۆخه‌که‌و لاوازیوونی ده‌سه‌لاتی خیلافه‌ت^(١).

زیاتر ناکۆکی نێوان ده‌سه‌لاتداران، ره‌نگدانه‌وه‌ی هه‌بوو له‌سه‌ر هاوڵاتیان، ئه‌وه‌ بوو دانیشتوانی به‌غداد به‌هۆی شه‌پی مه‌زه‌به‌یه‌وه‌ بوونه‌ دووبه‌شه‌وه‌ (٢) ئه‌مه‌ش هانی، کورپی ئه‌له‌لقه‌می وه‌زیردا، بۆ ئه‌وه‌ی نامه‌ بۆ مه‌غۆله‌کان بنێری و ته‌ماحداریان بکات بێنه‌ناو به‌غداده‌وه‌ (٣).

ئه‌وه‌ی راستی بی، په‌یامنێری و دانوستانی نێوان هه‌ردوولا، کاریگه‌ریه‌کی گه‌وره‌ی نه‌بوو له‌هاندان یاخود په‌شیمان بوونه‌وه‌ له‌ هێرش کردنه‌ سه‌ر به‌غداد، چونکه‌ داگیرکردنی عێراق له‌ چوارچێوه‌ی سیاسه‌تی گه‌شتی مه‌غۆله‌کاندا بوو.

له‌م بارودۆخه‌ ته‌نگاوه‌دا، هۆلاکو داوای له‌ خه‌لیفه‌ کرد کۆمه‌کی بکات به‌ سوپایه‌ک بۆ له‌ناو بردنی پروهی ئیسماعیلی. (المستعصم) راوێژی به‌ یاریده‌رانی کرد، ئه‌وانیش ئامۆزگاریان کرد ئه‌م کاره‌ نه‌کات، چونکه‌ هۆلاکو ده‌یه‌وی به‌غداد له‌ به‌رگریکار و جه‌نگاوه‌ر چۆل بکات تاکه‌ هێرشی کرده‌ سه‌ری به‌ ئاسانی داگیری بکات. ئه‌ویش بۆ چوونبانی په‌سه‌ند کرد وکۆمه‌کی هۆلاکوێ نه‌کرد (٤).

جا کاتیگه‌ رابه‌ری مه‌غۆل له‌ له‌ناوبردنی گروپی ئیسماعیلی ته‌واو بوو، نامه‌یه‌کی سه‌رزه‌نشت ئامێزی بۆ خه‌لیفه‌ نارد ناوه‌پۆکه‌که‌ی هه‌ره‌شه‌و گوره‌شه‌ بوو به‌ هۆی کۆمه‌کی نه‌کردنی. له‌ راستیدا ئه‌م ناره‌زایی ده‌ربیرینه‌ ته‌نها په‌لگرتنیگه‌ بوو بۆ داوا

^١ صفا، نبیح الله: تاریخ ادبیات در ایران، ب ١٢٠٧٣.

^٢ السیوطی: تاریخ الخلفاء: ٤٦٥٧.

^٣ هه‌مان سه‌رچاوه‌.

^٤ بگه‌رێوه‌ بۆ -الرساله‌ فی فتح بغداد- که‌ می -نصیرالدین الطوسی- یه‌ و گه‌ینه‌راوه‌ به‌ کتێبی -تاریخ قاهر العالم-

الجوینی ب ٣٦٢٧٢.

کردنی دهسه لاتی به غداد (۱)، داوای لیگرد :

- قه لاکان بروخینی، وه که ندره کان پر بکاته وه، ولاتیش رادهستی کوپه که ی بکات.

- بی بق دیداری یا خود سوله یمان شاهی وه زیر و دواتدار، بنیری (۲)

خه لیفهش به هه ره شه و گوپه شه وه داواکه ی ره تکرده وه، چونکه پیی وایو شه وه وا له هولاکو دهکات له بریاری داگیر کردنی به غداد په شیمان بیته وه و باش بیر بکاته وه پیش نه وه ی نه م هه نگاهه بنی.

وادپاره خه لیفه هیوادار بوو میره موسلمانان کان دهستی یارمه تی بق دریز بگه نه وه، به لام هه لسه نگاندنه که ی هه له بوو، چونکه نه یوبیه کان له ولاتی شام و مه مالیکه کان له میسردا، نه وه نده گیرو گرفتیان هه بوو نه یانتوانی یارمه تی بدن. نه تابه گی و تورک و فارسه کانیش له ترسی مه غوله کاندا پالپشتیان نه کرد، سه بارهت به سه لجوقیه کان ی روم نه وا ملیان بق که چ کردن و چونه زیر دهسه لاتیان (۳).

نا به م شیویه جیهانی نیسلامی به ترازوی ده رکوت، نه ده بوو خه لیفه نه م هه لویسته تونده بنوینی له کاتیکدا پشتیوانیه کی راسته قینه ی نه بوو. جا نه م هه لویسته عه باسیه کان کاریگه ریه کی خراپی هه بوو له ناخی هولاکو دا، نه مهش وایگرد به ره و به غداد بکش.

نیردراوانی خه لیفه گه یشتنه لای هولاکو، کاتیک چاوی به نامه که یدا خشانند و بزوی ده رکوت که نیردراوه کان ی نازاریان پیگه یشت له ها ولاتیانی به غداد، زور توپه بوو. نیردراوانی (المستعصم) ی گه پانه وه و نامه یه کی له گه ل ناردن که ناگادار کردنیکی کورتایی له خو ده گرت و به شیویه کی توند داریزدا، بوو (۴).

کاتیک نیردراوه کان گه پانه وه بق به غداد و خه لیفه زانی وه لای مه غولی مانای چیه،

۱ الصیاد: لا ۲۵۵.

۲ رشید الدین: جامع التواریخ، سرچاره که ی پیشو ب ۲۷۱ لا ۲۷۱.

۳ العرینی: لا ۲۱۶-۲۱۷.

۴ رشید الدین: جامع التواریخ: ب ۲۷۱ لا ۲۷۱.

نامه‌کە ی خسته بەر دەستی گەورە پیاوانی دەولەت تا بزانی بۆچوونیان چیه، ئەو
 بوو کوپی ئەلەلقەمی، وەزیر، پێشنیاری کرد پارەیه‌کی نۆز و شتی دەگەن و ناوازه
 و دیاری بۆ هۆلاکو بنێری له‌گەڵ داوای لیبوردن و دراویش بکاته ناویەوه (١)، بە
 شیوەیه‌ی که له رۆژانی بوەیهی و سەلجوقیه‌کاندا بار بوو، خەلیفەش ئەم بۆچوونە
 پێ پەسەند بوو، بەلام موحامیدی کوپی ئەیه‌کی نواتداری بچووک که‌وا سەرکردایەتی
 هیزی سوپای دەکرد و پالپشتی سوننەکانی دەکرد له بەغداد، بۆچوونی وەزیری
 رەتکرده‌وه و سوور بوو له‌سەر بەرگریکردن (٢).

ئابەم شیوەیه‌ی نامه‌نێری له‌ نیوان هەردوولا هیچ کاریگەریه‌کی نەبوو جگە له‌وه‌ی
 جەنگیان، کرد بە پتویستیه‌ک دەبی بکری (٣)

جا هۆلاکو کاتیک دلتیا بوو له‌وه‌ی دەتوانی بەرەو عێراق بگەوتتەری به‌بی ئەوه‌ی
 تووشی ئاستەنگ بێت و هیزه‌کانیشی دەتوانن بەغداد داگیر بکەن، دەستی کردە
 جێبه‌جێکردنی پلانه‌ی جەنگیه‌کانی که له‌کاتی مانەوه‌ی له‌ هەمەدان داینابوو، فرمانیدا
 له‌شکری مەغۆلی بەرەو پایته‌ختی خیلافەت بچولێ. له‌ (سیانزه‌ی مانگی موحرەم
 سالی ٦٥٦ک/مانگی کانونی دووه‌م سالی ١٢٥٨ن) گەیشته‌ لای، گەمارۆیه‌کی
 توندوتوێیدا و سەربازگەکه‌ی له‌رووی دەرەوه‌ی شار له‌لای رۆژه‌لاته‌وه‌ دانا (٤) خەلیفە
 که‌ خۆی له‌م هەلوێسته‌ تەنگاوه‌ بینیه‌وه، ویستی مەغۆله‌کان هێور بکاته‌وه‌ و له‌
 تەواکردنی هێرشه‌که‌یان په‌شیمانان بکاته‌وه، بۆیه‌ کۆمه‌ڵی نێردراوی به‌ دیاریه‌وه‌ بۆ
 لای هۆلاکو نارد (٥) به‌لام هۆلاکو رازی نەبوو. پلانیککی سەربازیی جێبه‌جێکرد، که
 به‌پێی، بەغداد له‌ بەرگریکارانی چۆل بکات پێش ئەوه‌ی سەربازەکانی بچنه‌ ناویه‌وه‌.
 هەستا به‌ ناردنی (نصیرالدین الطوسی) بۆ لای خەلیفە، فرمانی پێ دەکات سوله‌یمان
 شاه و دواتر بنێری. خەلیفەش ناچار بوو به‌ گوێی بکات. جا کاتیک گەیشته‌ لای،

١ هەمان سەرچاوه: ٢٧١.

٢ هەمان سەرچاوه: ٢٧١.

٣ حسن، حسن ابراهیم: تاریخ السلام السياسي.....، ب ٤ لا ١٥٦.

٤ ابن العمري: ٣٠٧.

٥ الصياد: ٢٦٢٤.

گه پاندنیوه بۆ به غداد به مه به سستی هیتانی شوینکه وتوان و هاوه له کانیاں به به هانهی
ئوهی که وا شار به دهر ده کرین بۆ شام و میسر. ئه وه بوو سه ربازه کانی به غداد و
ژماره یه کی زۆر له دانیشتوانی له گه لیا ده رچوون^(١).

کاتیک ئه م کۆمه له خه لکه ده رچوون، هۆلاکو فه رمانیدا هر مه موویان بکوژین^(٢)
له م کاته ش خه لیفه هه لویستی خۆی ئاشکرا کرد و مه یلی کرد راده ستیان بی، چونکه
زانی مه غۆله کان دینه ناو به غداده وه.

دوو رۆژی پی نه چوو له سه ر ئه و کرده وه، مه غۆله کان به به لینی درۆ هه لیاں
خه له تاند. ئه وه بوو کوپی ئه لعه لقه می له و پیلانه به شدار بوو کاتیک خه لیفه ی رازی
کرد به خۆپاده ست کردن، که وا ئه مه ری خۆشکه ریکه بۆ ناشتی و داوتر هۆلاکو و
مه غۆله کان به گوێرایه لی بۆ لای دین^(٣).

(ابن کثیر) ده گێرپه ته وه، که وا کوپی ئه لعه لقه می، وه زیر (المستعصم)، به هۆلاکو
کۆبووه ته وه له گه ل که سوکار و هاوه ل و داروده سه ته که یدا، پاشان به خه لیفه ی وت
ده رچی بۆ لای و بچینه به رده سستی بۆ ئه وه ی ئاشتبوونه وه بیته دی که وا نیوه ی (باچ)
بۆ هۆلاکو بی و ئه و نیوه که ی تریشی بۆ خه لیفه ^(٤).

رۆژی به کشه ممه (چوارده ی مانگی سه فه ر سالی ٦٥٦ ک/مانگی شووبات سالی
١٢٥٨) خه لیفه له به غداد ده رچوو و خۆی و پایته خته که ی به بی مه رج راده سستی
مه غۆل کرد، پاش ئه وه ی که هۆلاکو به لینی پیدا هیچی لی نه کات ^(٥).

ئه وسا سه ربازه کانی مه غۆل چوونه ناو شاره وه و بۆ ماوه ی هه فته یه ک خه ریکی
تینکدان بوون، مزگه وته کانیاں روخاند، شته ناوازه وه ده گمه نه کانی کۆشکه کانیاں تالان
کرد، ژماره یه کی زۆر له کتیبی به نرخی کتیبخانه کانیاں له ناودا، زۆر له زاناکانیاں
له ناویردا، ئیمامی مزگه وته کان و قورئان له به ره کانیاں کوشت. قوتابخانه کان ده وامیاں

^١ هه مان سه رچاوه.

^٢ جامع التواریخ: ب ٢، ٢٩٠٧.

^٣ الصیاد: ٢٦٣٧.

^٤ ابن کثیر: البدایه و النهایه فی التاریخ: ب ١٢، ٢٠١٧.

^٥ الصیاد: ٢٦٣٧.

نه ما و شاره که بوو به زهويه کی تهخت (۱).

تەرم له شه قام و کۆلانه کاندایه که له ک بوو، پاشان دهرد و په تا بلاو بوو، نه وه ی له
کوشتن رزگاری بوو، کوشتی (۲)

نهم به سه رها تانه به کوشتی خه لیفه (المستعصم) و هه ردوو کوره که ی نه بو
له عباس نه حمه د و نه بو (الفضائل) عه بدولپره حمان کۆتایی هات، هه روه ها به دیلگرتنی
(موباره ک) کوره بچو که که ی و هه رسی خوشکه که ی، فاتمه و خه دیجه و مه ریه م (۳).
به روخانی به غداد و کوشتنی خه لیفه ی عه باسی (المستعصم) ده ولته تی خیلانته تی
عه باسی که وا له پینچ سه ده زیاتری خایاند، کۆتایی هات. نه وه ده مینتی بیلین که
پۆستی خیلانته به چۆلی مایه وه و هه موو رابه رینکی ته ما حکار چاوی تی ده بپی.
کاتیک سولتانی مه مالیکه کان (الظاهر) بیپرس چوو هه رته ختی پادشایه تی له میسر،
بۆ یه کیک له تاکه کانی ده ولته تی عه باسی که را و کردی به خه لیفه و له میسر داینا
له سالی (۶۵۹ ک/ ۱۲۶۱ ن).

له راستیدا سولتانی ناویراو مه به سستی نه وه بوو شه رعیه ت بدا به ده سه لاته که ی
خۆی، نه وه ش به و پینسپاردنه ی که له خه لیفه به ده سستی که وت. نهم بارودوخه ناوه ها
به رده وام بوو له میسر تا وه کو له سالی (۹۲۳ ک/ ۱۵۱۷ ن) سولتانی عوسمانی سه لیمی
یه که م هات و نهم دیارده یه ی کۆتایی پته ینا.

سولتانه عوسمانیه کان پۆستی خیلانته تیان گرتنه ده ست، له نیستابولی
پایته ختیانه وه کاروباری جیهانی نیسلامیان هه لده سوپاند تا وه کو سالی (۱۹۲۴ ن)
کاتیک که مال نه تاتورک کۆده تایه کی سه رباری له سه ر خیلانته کرد.

له و به رواره وه، جیهانی نیسلامی تا وه کو نه مرۆ، بی خه لیفه یه.

1 Brown: Literary Hist of Persia: II p ۴۶۳

2 ابن کثیر: ب: ۱۲، ۲۰۳۷.

3 ابن کثیر: ب: ۱۲، ۲۰۵۷. الطوسی: سه رچاوه یه کی پیشوو: ۳۷۰۷.

كۆتايى

دانيشتنى ئەبولەباسى خويىنرئىز لەسەر تەختى خىلافەت، سەرەتاي قۇناغىكى
سىياسى نوئى بولە قۇناغەكانى مئىزوى ئىسلامى، تىدا عەباسىەكان دەسلەتايان
گرتەدەست و سىياسەتيان بەكارهئينا، سىستەمى حوكميش ەروەكو ئەوئە
نەمەويەكان مایەو، سىستەمىكى شاھانە و (وراپى)، كە كۆشكەكانى عەباسى پربوو
لە دياردەى خۆشگوزرانى.

بەلام ئەم سىستەمە رىيازىكى تىرى گرتەبەر لە رووى پەيوەندىكردى بە گروپەكانى
كۆمەلگەى ئىسلامىەو، پشتى بەست بەورەگەزە ئىسلامىە ناعەرەبانەى كە تىكەلى
ئەم كۆمەلگەىە بوون، ەەر چەندە پۇستى خىلافەت و زۆر لە پۇستەكانى دىكەى
سەرۆكايەتى بەشى عەرەب بوو.

لەئەنجامى ئەمەش سەردەمى عەباسى بەكەم مۆركى فارسايەتى پئوہ ديار بوو
لەگەل پاراستنى مۆركى عەرپچتى، ئەمەش بوو ەئى ئاوتتە بوونىكى "سىياسى" و
"شارستانى"، ئاكامى بەكەمەكەى بالادەستى فارسەكان بوو لە ەلسوراندنى
كاروبارى دەولەت، ئاكامى دووہەمەكەش سەرەلدانى رۆشنىبىرەتتىكى نۆى بوو كە
برىتى بوو لە رۆشنىبىرەتى فارسى وەكو چوارچىئوہەكى گشتى بۇ رۆشنىبىرەتى
عەرەبى.

جا ئەبو جەعفرى مەنسور لەسەردەمى خۆيدا كەسى نەونەىى بوو بۇ
گرتنەدەستى پۇستى سەرۆكايەتى، بە دامەزىنەرى راستەقىنەى دەولەتى خىلافە
عەباسى دادەنرى، چونكە بەرەلستكاران و ياخى بووان لە دەسلەتەكەى، لەناوبرد،
لە ناوہەى خانەوادەى عەباسى و دەرەوہشى. ھاوكات سنورى دەولەتەكەى لەگەل
دەرەوہ پاراست.

ویراپى ئەوتەگەرەنەى كە عەباسىەكان تووشى بوون، ئەوا توانيان كۆلەكەى
سىستەمىكى نوئى بچەسپئىن. كە ەلومەرجى نوئى سىياسى و كۆمەلايەتى و پلەوپايە
دەولەتى ئىسلامى پئويستى پئى بوو، چونكە عەقلىەتى ئىسلامى وشك نەوہستا لە
بەرامبەر گۆرپانكارىە شارستانىەكان كە جىھانى ئىسلامى بەخۆیەوہ بىنى، بەلكو

ناویتی بوو و سیسته میکی گونجاوی له گه لَ بنه ما بالاکانی نیسلام هیئایه ناراهه بی
نه وهی له و چوارچیوه گشتیهی که قورئانی پیرۆز وینای کردوه و سونه تی پیغه مبه
دیاری کردوه، ده ربچی، به رژه وهندی بالای نیسلام و به رژه وهندی گه لَ له روی
هه لومه رجبی سیاسی و دونیایی و ناراسته کانی سه رده م یه ک بخت، جا کرانه وهی
شارستانی به روی رژه لات، به تایبه تی، رژه ناوا، یه کیک بوو له هه نگاهه گرنگه کان بق
گه شه کردن و گزپانکاری.

جینشینیتی یه کیک بوو له و هه نگاهه گرنگانهی که عه باسیه کان دایان نا له پیناو
چه سپاندنی پیسی خانه واده که یان و پاراستنی ده سلات و به رده و امبون له
به پیره بردنی ده ولته تا، له سایه ی به ره لستکاری (طالبی) یه کان به شیوه یه کی تایبه ت،
که وا دلته نگ و خه مناک بوون له ده سه لاتداریتی بنه مالهی عه باس و تاکره وی کردنیان
له به پیره بردنی، چونکه نه مان پالپشتی شوپشی عه باسیان کرد به نومیدی نه وهی
ده سلات بگرنه ده ست، که وا مافیکی شهرعیه بق بنه مالهی علی. به ره لستکاری
(طالبی) به دریزی سه رده می عه باسی یه که م به چالاکی مایه وه تاوه کو توانی
له سه رده می عه باسی دووه م ده ولته گه لیتی جیاخواز له رژه ناوا و رژه لاتدا
دانه زینتی، که جاروبار رکابه ری ده ولته تی خیلافته تی عه باسی ده کرد و به مه ترسی
داده نرا له سه ر بوونی. خه وارچه کانیش ده ولته گه لیتی سه ربه خویان له مه غریب
دانه زرانند. هه روه ها عه بدولرحمان داخلی نه مه وی ده ولته تیکی سه ربه خوی له
نه نده لوسدا دانه زرانند.

هینده ی نه مابوو سه رده می عه باسی یه که م ته واو بی، جیهانی نیسلامی له روی
سیاسیه وه دووبه ره کی که وته ناوی، له گه لَ (عوبهیدی) یه کاندا روویدا که وا ته نانه ت
دانیان به خیلافته تی عه باسیش نه نا.

وادیاره هزی نه م دیارده یه ده گه پیتته وه بق لاوازی که سایه تی خلیفه کان و
فراونبوونی رووبه ری ده ولته و قورس و گرانی له په یوهندی کردن به به شه کانیه وه،
نیتر خلیفه کانیش نه یانده توانی چاودتیره کی راسته قینه ی فه رمانپه واگان بکن له
هه ریمه کاندا، وپرای سه ره لدانی ره گه زه ناعه ره به کان و جیاپوونه وه یان، له هه ولتیکدا

بۆ زیندوو کردنه‌وه‌ی شکۆمه‌ندی دیرینیان.

جا دیارده‌ی جیابوونه‌وه‌ی سیاسی له ناوه‌ندی خیلافهت کاریگری هه‌بوو. ئه‌وه بوو سه‌ره‌تا میری میره‌کانی تورک ده‌رکه‌وت، پاشان فه‌رمانه‌وه‌ی ده‌وله‌ته جیابووه‌وه‌کان له‌سه‌ر حیسابی خیلافهت. خه‌لیفه‌ش هیچ رۆژیکێ نه‌ما، هه‌موو تاییه‌ته‌ندیه‌کانی وه‌کو سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌می ده‌سه‌لات له‌ ده‌وله‌تدا له‌ ده‌ستدا، خه‌لیفه‌کان (هه‌ندی جار) دووچاری له‌سه‌ر کار لابردن و زه‌وتکردنی مال و سامانیان و کوشتن، بوونه‌وه.

لاوازی خیلافهت و په‌رته‌وازه‌ بوونی له‌ سه‌رده‌م عه‌باسی سێهه‌میش هه‌ر به‌رده‌وام بوو. ئه‌مجاره‌ له‌ به‌رده‌م ده‌رکه‌وتنی هێزی بوه‌یه‌یه‌ شیعیه‌کان. به‌لام له‌ دوادواییه‌کانی سه‌رده‌می بوه‌یه‌ی خه‌لیفه‌ی عه‌باسی (ئه‌لقاظم) هه‌لومه‌رجی تیکچوونی سیاسی که‌وا ده‌سه‌لات پێدا تێپه‌ر ده‌بوو، به‌هه‌لزانی و هه‌ندی ده‌سه‌لاتی بۆ خۆی گه‌پانه‌وه.

له‌م کاته‌دا تورکه‌ سه‌لجوقیه‌کان سه‌رکه‌وتن له‌ دامه‌زاندنی ده‌وله‌تیک بۆ خۆیان له‌ رۆژه‌لاتدا له‌ پاشماوه‌ی غه‌زنه‌وی و بوه‌یه‌یه‌کان، به‌ره‌و عێراق کشان و چوونه‌ ناوی و ده‌وله‌تی بوه‌یه‌یان له‌ناوبرد و جێیان گرتنه‌وه‌ له‌ حوکمه‌پرانیدا. ده‌ستیان به‌سه‌ر هه‌موو ده‌سه‌لاته‌کان له‌ ولاتدا گرت، بارودۆخی خه‌لیفه‌کانیش له‌شارنشین خیلافه‌تدا به‌بێ ده‌سه‌لاتی مایه‌وه، به‌لام مامه‌له‌کردنیان له‌گه‌ڵ خه‌لیفه‌کاندا باشت‌ر بوو به‌راورد به‌ بنه‌ماله‌ی بوه‌یه‌ی، چونکه‌ سونی مه‌زه‌ب بوون، ئه‌وان سوور بوون له‌سه‌ر مانه‌وه‌ی خیلافه‌تی عه‌باسی تا له‌ناوبردنی رکه‌به‌زه‌کانه‌ین له‌ لایه‌نگرانی مه‌زه‌بی شیعی ئاسان بکات و پشتگیری سونیه‌کانی جیهانی ئیسلامیش به‌ ده‌ست بێنن.

له‌ کۆتاییه‌کانی سه‌رده‌می سه‌لجوقی، سه‌لجوقیه‌کان لاواز بوونه‌وه، په‌یوه‌ندی نێوان خه‌لیفه‌ عه‌باسیه‌کان و سولتانه‌ سه‌لجوقیه‌کان شێوه‌یه‌کی تری له‌خۆگرت که‌ به‌ ته‌واوه‌تی جیاواز بوو له‌ په‌یوه‌ندیان له‌کاتی یه‌که‌پیزی سه‌لجوقیه‌کاندا، خه‌لیفه‌کانیش سوود له‌م ده‌رفه‌ته‌یانه‌ وه‌رگرت و که‌وتنه‌ کارکردن له‌سه‌ر گه‌پانه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی خیلافهت، ئه‌وه‌ش له‌ رێگه‌ی له‌ناوبردنی ده‌سه‌لاتی سه‌لجوقیه‌کان، ئه‌وه‌ بوو هه‌ردوولا چوونه‌ ناو ممله‌تیه‌کی توندوتیژ به‌ هاتنی خه‌واریزمه‌کان پاشان مه‌غۆله‌کان بۆ سه‌ر

هیتلی سیاسی کۆتایی پێهات. جا مه غۆله کان سه رکه وتنی سه رسوهرهینه ریان به ده سه تههینا. ده وله تی خه وارزمیان له ناو برد، پاشان به ره و عیراق کشان له هه ولێکدا بو ژالبوون به سه ر جیهانی ئیسلامیدا، چوونه ناو به غداده وه و خلیفه (المستعصم) یان کوش و ده وله تی خیلافه تی عه باسیان روخاند له سالی (٦٥٦ک/١٢٥٨ن).

به روخانی ده وله تی خیلافه تی عه باسی عه رب سه روهری ره هایان له ده ستدا و تاي ته رازوی ره گه زه ناعه ره به کان قورس بووه وه به تاییه تی مه مالیکه کان و تورکه عوسمانیه کان که وا ئالای خیلافه تی ئیسلامیان هه لگرت. به ناوی ئیسلامه وه سه رکه وتنی گه و ره یان به ده سه تههینا.

خیلافه ت له ده وله تی بنه مالهی عوسمان به (وراپی) مایه وه تا سالی (١٩٢٤ن) به رده وام بوو کاتی که مال نه تاتورک رۆلی خیلافه تی نه هیشت. نه م پۆسته یه ش تا نه مرۆمان به چۆلی ماوه ته وه.

سه ره نه نجام، ده وله تی خیلافه تی عه باسی که وا زیاتر له پینچ سه ده ی خایاند، سه ره پای لایه نه نه رینیه کانی، به وینه یه کی گه شاهه ده مینیتته وه له ویزدانی موسلماندا، لاپه ریه کی رۆشن له میژوه شکۆداره که یدا، که شانازی به به سه ره اته کانی بکات.

به پشتیوانی خودا ته واو بوو

ئەم توڭزىنە ۋە يە باس لە مېژووى دەولەتى خەلافەتى
 عەباسى دەكات لە پووى سىياسىيە ۋە بە شېۋە يەكى
 بابە تىانە، ئە ۋەى راستى بېت پوودا ۋە كانى مېژووى
 دەولەتى عەباسى زۆر ئالۆزۇ تىكەل ۋىپىكە لەن
 ۋىپىكەتەى سىياسى زۆرى ھەيە، بۆيە دەولە تىكى
 ئىسلامى بەرفراوانى لىدروستبوو، ۋە بە تەوا ۋە كەرى
 دەولەتى خەلافەتى ئەمەوى دادە نرېت، كە چەند
 لايە نىك مەملانئىيان لەسەرىدە كەرد ۋە كۆ لايەنى عەرەبى و
 فارسى و توركى، بىپىكەتە يەكى كۆمە لايەتى و دەمارگىرى
 جىاوازى بەخۆۋە بىنى لەگەل گەشە كەردىكى سىياسى
 و ئابوورى و كۆمە لايەتى گىرنگ، كە پىرە ۋو پىبازى
 دىارىكەرد، بىروباۋەرى ئىسلامىش ھۆكارىكى پوون و
 ئاشكرا بوو لەدروستبوونى ئەم پوودا ۋو ئاۋىتە بوونە،
 چونكە كارىگەرىيەكى بنەپەتى ھەبوو لەسەر كۆمە لگەى
 ئىسلامى.

Cover Design: Harem Osman

مەنتەدى اقرا الشىقافى

للكتب (كوردى - عربى - فارسى)

www.iqra.ahlamontada.com

خەلى چاپ و بلاكردنەوى

چوالچرا

facebook chaxnal chwarhra

نرخ: ٦,٠٠٠ دىنار